

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ВИШЊА Б. ВИШЊЕВАЦ

СИСТЕМ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У
СТАРОРУСКОМ У ПОРЕЂЕЊУ СА
САВРЕМЕНИМ СРПСКИМ И РУСКИМ
КЊИЖЕВНИМ ЈЕЗИКОМ

Докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

VIŠNJA B. VIŠNJEVAC

THE SYSTEM OF VERBAL FORMS IN
OLD RUSSIAN IN COMPARISON TO THE
CONTEMPORARY SERBIAN AND
RUSSIAN LITERARY LANGUAGE

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ВИШНЯ Б. ВИШНЕВАЦ

СИСТЕМА ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ В
ДРЕВНЕРУССКОМ В
СОПОСТАВЛЕНИИ С СОВРЕМЕННЫМ
СЕРБСКИМ И РУССКИМ ЯЗЫКАМИ

Докторская диссертация

Белград, 2017

Ментор:

Проф. др Радмило Маројевић

редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Датум одбране: _____

СИСТЕМ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У СТАРОРУСКОМ У ПОРЕЂЕЊУ СА САВРЕМЕНИМ СРПСКИМ И РУСКИМ КЊИЖЕВНИМ ЈЕЗИКОМ

РЕЗИМЕ

У овом раду разматра се староруски систем глаголских облика који имају конјугацију — глаголска времена: аорист, имперфекат, плусквамперфекат, пуни перфекат, крњи перфекат, презент, футур I, футур II и глаголски начин — императив. Рад је подељен на девет целина, а глаголски облици посматрају се са морфолошког и синтаксичког аспекта. У истраживање су укључени и партицип на -л у саставу перфекта, плусквамперфекта и футура II, као и радни и трпни партиципи садашњег и прошлог времена у оквиру више синтаксичких функција, а који се приликом превођења трансформишу у личне глаголске облике у саставу одговарајућег типа реченица. Применом првенствено метода синхроног пресека староруски глаголски облици пореде се са глаголским формама у савременом српском језику, али поређење обухвата и савремени руски језик.

На плану морфологије глаголске форме посматрају се и са аспекта категорије вида, која је у периоду староруског језика још увек била у процесу формирања, те анализирани форме граде глаголи свршеног и несвршеног вида, као и двовидски глаголи — прости и изведени, а јављају се и глаголи којима акценат одређује видско обележје. Поред тога, анализа показује различите неправилности до којих је долазило приликом грађења разматраних облика. Такве неправилности могу бити у оквиру мешања са другим формама (употреба партиципа уместо одговарајућег личног глаголског облика, употреба аориста уместо имперфекта и сл), затим неправилно писање наставака (*ѡ* уместо *ѡѡ*). Поред тога, јављају се и мешања у категорији лица (3. лице множине уместо 3. лица једнине и сл), а долази и до контаминације одређених облика (контаминација аориста и имперфекта са наставком презента).

На синтаксичком плану разматра се употреба радних и трпних партиципа прошлог и садашњег времена у оквиру различитих синтаксичких функција, а који се на савремене језике преводе личним глаголским облицима, у саставу одређеног типа реченица. Предмет анализе су и поједине староруске реченице са одговарајућом глаголском формом у предикату.

Разматрани облици пореде се са глаголским формама првенствено на српском језику, будући да се у савременом руском језику сачувала само једна форма за исказивање свих прошлих радњи, некадашњи партицип на -а, те у оквиру прошлих времена у руском језику можемо говорити само о категорији глаголског вида. Осим тога, у савременом руском језику категорија вида условила је и форме будућег времена, те се футур I као самостални облик није развио. Обличка хомонимија у 1. лицу множине садашњег/простог будућег времена и императива онемогућава нам одговарајуће тумачење ван контекста. Недостатак услед губљена радног партиципа садашњег и прошлог времена, као и трпног партиципа садашњег времена српски језик може надокнадити трансформацијом у одговарајуће реченице са личним глаголским обликом у предикату. Због свега наведеног српски језик пружа нам више могућности приликом реконструкције староруских форми.

Корпус за ово истраживање чине староруски споменици XII–XIV века — *Слово о походу Игоровом* и *Повест о минулим временима* и њихови преводи на савремени српски и руски књижевни језик.

Ово истраживање пружа детаљнији увид у староруски систем глаголских облика који до сада у науци није у целини представљен. Осим тога, резултати добијени након анализе наведених облика могу имати и практичну примену у настави историје руског језика.

Кључне речи: аорист, имперфекат, плусквамперфекат, пуни перфекат, крњи перфекат, презент, императив, футур I, футур II, партиципи.

Научна област: лингвистика

Ужа научна област: лингвистичка русистика

УДК:

СИСТЕМА ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ В ДРЕВНЕРУССКОМ В СОПОСТАВЛЕНИИ С СОВРЕМЕННЫМ СЕРБСКИМ И РУССКИМ ЯЗЫКАМИ

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе рассматривается древнерусская система глагольных форм, имеющих спряжение — аорист, имперфект, плюсквамперфект, перфект, перфект без связки, настоящее время, будущее первое, будущее второе, и повелительное наклонение. Работа состоит из девяти частей, при чем глагольные формы рассматриваются в аспекте морфологии и синтаксиса. В анализ включено и причастие на -л в составе перфекта, плюсквамперфекта и будущего второго и действительные и страдательные причастия настоящего и прошедшего времени в определенных синтаксических функциях, которые переводятся личными глагольными формами в составе соответствующих предложений. Применяя прежде всего метод синхронного среза, древнерусские глагольные формы сопоставляем с формами в современном сербском языке, но сопоставление распространяется и на современный русский язык.

В аспекте морфологии рассматривается и категория глагольного вида, поскольку в период древнерусского языка данная категория полностью не морфологизировалась. Поэтому анализируемые формы образуют не только глаголы неосвершенного и совершенного вида, но и двувидовые глаголы, а в некоторых примерах соответствующее значение вида определяется ударением. К тому же, в текстах встречаются погрешности, касающиеся употребления одних форм вместо других (причастие вместо личной глагольной формы, имперфект вместо аориста и т. п.), затем неправильное написание окончаний (*лш* вместо *лш*). В примеры включены и случаи неправильного употребления категории лица (3. лицо множественного вместо единственного числа и т. п.), а нередко встречаются примеры, в которых произошла контаминация форм (форм аориста и имперфекта с формами настоящего времени).

В аспекте синтаксиса в работе рассматриваются действительные и страдательные причастия прошедшего и настоящего времени, употребленные в разных синтаксических функциях, которые на современные языки переводятся личными глагольными формами в составе соответствующих предложений. В

анализ вошли и некоторые древнерусские предложения с соответствующей глагольной формой в сказуемом.

Анализируемые формы сопоставляются с их соответствиями прежде всего в современном сербском языке, поскольку в современном русском языке сохраняется только одна форма прошедшего времени, по происхождению причастие на -а. Поэтому в таких примерах можно рассматривать только категорию вида. К тому же, в русском языке формы будущего времени были под сильным влиянием категории глагольного вида, в результате чего в данном языке отсутствует форма будущего первого. Совпадение в формах 1. лица множественного числа настоящего/простого будущего времени и повелительного наклонения усложняет правильное толкование значений, так что в таких примерах помогает только контекст. В ходе исторического развития сербского языка утратились действительные причастия настоящего и прошедшего времени и страдательное причастие настоящего времени, но данный язык компенсирует эту утрату трансформацией причастий в предложения с соответствующей глагольной формой в сказуемом. Исходя из вышесказанного, подчеркнем, что сербский язык дает больше возможностей для реконструкции древнерусских форм.

Материал составляют древнерусские тексты XII–XIV вв. — «Слово о полку Игореве» и «Повесть временных лет» и их переводы на современный сербский и русский языки.

Сопоставительный анализ древнерусских и сербских глагольных форм — времен и повелительного наклонения в целом в сербской науке до сих пор не был представлен. Кроме того, результаты данного исследования могут применяться на уроках по истории русского языка.

Ключевые слова: аорист, имперфект, плюсквамперфект, перфект, перфект без связки, настоящее время, повелительное наклонение, будущее первое, будущее второе, причастия.

Научная область: лингвистика

Узкая научная область: лингвистическая русистика

ББК:

САДРЖАЈ

1. Увод	1
1.1. Предмет и задаци	1
1.2. Методе	2
1.3. Грађа	2
1.4. Историја питања	5
1.4.1. Аорист	5
1.4.2. Имперфекат	7
1.4.3. Плусквамперфекат	10
1.4.4. Пуни перфекат	12
1.4.5. Крњи перфекат	14
1.4.6. Презент	15
1.4.7. Футур I	16
1.4.8. Футур II	19
1.4.9. Императив	22
2. Систем прошлих времена у староруском језику	25
2.1. Аорист у староруском језику	25
2.1.1. Морфолошки план	26
2.1.1.1. Аорист глагола свршеног вида	26
2.1.1.2. Аорист глагола несвршеног вида	30
2.1.1.3. Аорист двовидских глагола	33
2.1.1.3.1. Аорист простих глагола	34
2.1.1.3.2. Аорист изведених глагола	41
2.1.1.4. Акценатско диференцирање категорије глаголског вида	48
2.1.1.5. Специфичне форме	51
2.1.1.5.1. Аорист контаминиран са наставком презента	52
2.1.1.5.1.1. Аорист са наставком <i>-тъ</i>	52
2.1.1.5.1.2. Аорист са наставком <i>-стъ</i>	52
2.1.1.5.2. Мешање аориста са другим облицима	55
2.1.1.5.3. Мешање у категорији лица	56
2.1.1.5.4. Неправилно писање наставака за аорист	58

2.1.2. Синтаксички план	58
2.1.2.1. Партиципи као врста речи	58
2.1.2.1.1. Радни партицип прошлог времена	59
2.1.2.1.1.1. Супстантивна функција РППВ	60
2.1.2.1.1.2. Атрибутска функција РППВ	63
2.1.2.1.1.2.1. Субјекатски атрибут	63
2.1.2.1.1.2.2. Објекатски атрибут	64
2.1.2.1.1.3. Атрибутско-адвербијална функција РППВ	67
2.1.2.1.1.4. Предикатска функција РППВ	72
2.1.2.1.1.5. Апсолутни датив РППВ	72
2.1.2.1.1.5.1. Узрочно-временско значење АД	74
2.1.2.1.1.5.2. Узрочно значење АД	79
2.1.2.1.1.5.3. Временско значење АД	80
2.1.2.1.1.5.4. Значење допусне реченице АД	81
2.1.2.1.1.5.5. Значење независне реченице АД	82
2.1.2.1.2. Трпни партицип прошлог времена	83
2.1.2.1.2.1. Предикатска функција ТППВ	83
2.1.2.1.2.2. Апсолутни датив ТППВ	85
2.1.2.1.2.2.1. Узрочно-временско значење АД	86
2.1.2.1.2.2.2. Временско значење АД	88
2.1.2.2. Староруске независносложене реченице	89
2.1.3. Закључне напомене	89
2.2. Имперфекат у староруском језику	91
2.2.1. Морфолошки план	91
2.2.1.1. Имперфекат глагола несвршеног вида	91
2.2.1.2. Имперфекат глагола свршеног вида	99
2.2.1.3. Имперфекат двовидских глагола	106
2.2.1.3.1. Имперфекат простих глагола	106
2.2.1.3.2. Имперфекат изведених глагола	111
2.2.1.3.2.1. Имперфекат изведених глагола кретања	116
2.2.1.4. Акценатско диференцирање категорије глаголског вида	118
2.2.1.5. Специфичне форме	119
2.2.1.5.1. Имперфекат контаминиран са наставком презента	119

2.2.1.5.1.1. Имперфекат са наставком -тъ	119
2.2.1.5.1.2. Имперфекат са наставком -т	121
2.2.1.5.1.3. Имперфекат са наставком -тъ	122
2.2.1.5.2. Неправилно писање наставака за имперфекат	124
2.2.2. Синтаксички план	125
2.2.2.1. Радни партицип садашњег времена	126
2.2.2.1.1. Супстантивна функција РПСВ	126
2.2.2.1.2. Атрибутска функција РПСВ	131
2.2.2.1.2.1. Субјекатски атрибут	131
2.2.2.1.2.2. Објекатски атрибут	132
2.2.2.1.3. Атрибутско-адвербијална функција РПСВ	135
2.2.2.1.4. Предикатска функција РПСВ	139
2.2.2.1.5. Апсолутни датив РПСВ	142
2.2.2.1.5.1. Узрочно-временско значење АД	144
2.2.2.1.5.2. Узрочно значење АД	149
2.2.2.1.5.3. Временско значење АД	151
2.2.2.1.5.4. Значење поредбене реченице АД	153
2.2.2.1.5.5. Значење независне реченице АД	154
2.2.2.2. Трпни партицип садашњег времена	155
2.2.2.2.1. Атрибутска функција ТПСВ	155
2.2.2.2.1.1. Субјекатски атрибут	156
2.2.2.2.1.2. Објекатски атрибут	156
2.2.2.2.2. Предикатска функција ТПСВ	157
2.2.2.2.3. Апсолутни датив ТПСВ	160
2.2.2.2.3.1. Узрочно-временско значење АД	160
2.2.2.2.3.2. Временско значење АД	161
2.2.2.3. Староруске безличне реченице	163
2.2.3. Закључне напомене	172
2.3. Плусквамперфекат у староруском језику	175
2.3.1. Морфолошки план	175
2.3.1.1. Плусквамперфекат глагола свршеног вида	175
2.3.1.2. Плусквамперфекат глагола несвршеног вида	181
2.3.1.3. Плусквамперфекат двовидских глагола	183

2.3.1.3.1. Плусквамперфекат простих глагола	183
2.3.1.3.2. Плусквамперфекат изведених глагола	185
2.3.1.4. Специфичне форме	187
2.3.2. Синтаксички план	188
2.3.2.1. Предикатска функција ТППВ	189
2.3.2.2. Староруске реченице са компонентом <i>бо</i>	190
2.3.2.2.1. Зависносложене реченице са компонентом <i>бо</i>	190
2.3.2.2.2. Независносложене реченице са компонентом <i>бо</i>	191
2.3.3. Закључне напомене	192
2.4. Перфекат у староруском језику	194
2.4.1. Пуни перфекат у староруском језику	194
2.4.1.1. Морфолошки план	194
2.4.1.1.1. Пуни перфекат глагола свршеног вида	195
2.4.1.1.2. Пуни перфекат глагола несвршеног вида	200
2.4.1.1.3. Пуни перфекат двовидских глагола	201
2.4.1.1.3.1. Пуни перфекат простих глагола	201
2.4.1.1.3.2. Пуни перфекат изведених глагола	202
2.4.1.1.4. Специфичне форме	204
2.4.1.2. Синтаксички план	207
2.4.1.2.1. Радни партицип прошлог времена	207
2.4.1.2.1.1. Супстантивна функција РППВ	207
2.4.1.2.1.2. Атрибутска функција РППВ	209
2.4.1.2.1.3. Апсолутни датив РППВ	210
2.4.1.2.1.3.1. Узрочно-временско значење АД	210
2.4.1.2.1.3.2. Временско значење АД	211
2.4.1.2.2. Трпни партицип прошлог времена	212
2.4.1.2.2.1. Супстантивна функција ТППВ	213
2.4.1.2.2.2. Атрибутска функција ТППВ	214
2.4.1.2.2.2.1. Субјекатски атрибут	214
2.4.1.2.2.2.2. Објекатски атрибут	214
2.4.1.2.2.3. Предикатска функција ТППВ	217
2.4.1.2.3. Староруске објекатске реченице	220

2.4.1.3. Закључне напомене	220
2.4.2. Крњи перфекат у староруском језику	222
2.4.2.1. Морфолошки план	222
2.4.2.1.1. Крњи перфекат глагола свршеног вида	222
2.4.2.1.2. Крњи перфекат глагола несвршеног вида	230
2.4.2.1.3. Крњи перфекат двовидских глагола	232
2.4.2.1.3.1. Крњи перфекат простих глагола	232
2.4.2.1.3.2. Крњи перфекат изведених глагола	238
2.4.2.1.4. Специфичне форме	240
2.4.2.2. Синтаксички план	241
2.4.2.3. Закључне напомене	242
3. Презент у староруском језику	244
3.1. Морфолошки план	244
3.1.1. Презент глагола несвршеног вида	244
3.1.2. Презент глагола свршеног вида	249
3.1.3. Презент двовидских глагола	256
3.1.3.1. Презент простих глагола	257
3.1.3.2. Презент изведених глагола	264
3.1.4. Акценатско диференцирање категорије глаголског вида	271
3.1.5. Изостављање презента помоћног глагола	271
3.1.6. Специфичне форме	272
3.2. Синтаксички план	274
3.2.1. Радни партицип садашњег времена	274
3.2.1.1. Супстантивна функција РПСВ	274
3.2.1.2. Атрибутска функција РПСВ	278
3.2.1.2.1. Субјекатски атрибут	278
3.2.1.2.2. Објекатски атрибут	280
3.2.1.3. Атрибутско-адвербијална функција РПСВ	282
3.2.1.4. Предикатска функција РПСВ	283
3.2.1.5. Апсолутни датив РПСВ	285
3.2.2. Трпни партицип садашњег времена	286
3.2.2.1. Супстантивна функција ТПСВ	286

3.2.2.2. Атрибутска функција ТПСВ	288
3.2.2.3. Предикатска функција ТПСВ	289
3.2.3. Староруске егзистенцијалне реченице	292
3.3. Закључне напомене	296
4. Футур у староруском језику	298
4.1. Футур I у староруском језику	298
4.1.1. Морфолошки план	298
4.1.1.1. Футур I глагола несвршеног вида	298
4.1.1.2. Футур I глагола свршеног вида	305
4.1.1.3. Футур I двовидских глагола	311
4.1.2. Синтаксички план	314
4.1.2.1. Радни партицип садашњег времена	314
4.1.2.1.1. Супстантивна функција РПСВ	314
4.1.2.1.2. Атрибутска функција РПСВ	316
4.1.2.1.3. Предикатска функција РПСВ	317
4.1.2.2. Староруске објекатске реченице	319
4.1.3. Закључне напомене	320
4.2. Футур II у староруском језику	322
4.2.1. Морфолошки план	322
4.2.1.1. Футур II глагола свршеног вида	322
4.2.1.2. Футур II двовидских глагола	324
4.2.1.3. Футур I у позицији футура II	325
4.2.2. Синтаксички план	326
4.2.2.1. Предикатска функција ТППВ	327
4.2.3. Закључне напомене	328
5. Императив у староруском језику	330
5.1. Морфолошки план	330
5.1.1. Императив глагола свршеног вида	330
5.1.2. Императив глагола несвршеног вида	337
5.1.3. Императив двовидских глагола	343

5.1.3.1. Императив простих глагола	344
5.1.3.2. Императив изведених глагола	350
5.1.4. Презент у значењу императива	352
5.1.5. Специфичне форме	355
5.1.5.1. Императив контаминиран са наставком презента	355
5.1.5.2. Мешање облика императива са облицима презента	360
5.1.5.3. Мешање у категорији лица	361
5.2. Синтаксички план	362
5.2.1. Предикатска функција РПСВ	362
5.2.2. Предикатска функција ТППВ	363
5.3. Закључне напомене	364
6. Закључна разматрања	366
7. Библиографија	374
7.1. Цитирана литература	374
7.2. Извори	383
7.3. Речници	385
Прилог 1. Индекс староруских глагола	390

1. УВОД

1.1. Предмет и задаци

1.1.1. Дата тема у центар истраживања ставља глагол у ужем смислу (*verbum finitum*), односно глаголске облике који имају конјугацију — прошла времена: имперфекат, плусквамперфекат, пуни перфекат, крњи перфекат, аорист; садашње време (презент); футур II и футур I, као и императив. У анализу су делимично укључени и партиципи: партицип на -л, само у саставу перфекта, плусквамперфекта и футура II, тј. у предикатској функцији, радни и трпни партицип садашњег времена са значењем имперфекта, аориста, перфекта, футура и императива, а такође и инфинитив, као компонента будућег времена (у староруском — футура I, а у савременом руском — сложеног будућег времена). У одређеној мери у дато истраживање укључено је и питање категорије глаголског вида, с обзиром на то да је у староруском језику презент могао да се гради како од глагола несвршеног тако и од глагола свршеног вида, а да у савременом руском језику глаголи свршеног вида образују искључиво просто будуће време. С друге стране, иста категорија у анализираном периоду била је у процесу формирања, те је у многим примерима вид глагола одређивао контекст. Као полазна тачка за разматрање система глаголских облика узима се прасловенски, те старословенски језик, као први писани књижевни језик, заједнички за све Словене. На тај начин посматра се самостални развој појединачних језика, односно њихових одређених сегмената. Описује се и разматра употреба глаголских облика у староруском, али се врши поређење са глаголским формама у савременом српском језику, будући да он у знатној мери чува архаичне граматичке карактеристике, те може послужити као модел за реконструкцију стања у староруском језику.

1.1.2. Основни задаци могли би се формулисати у оквиру три плана истраживања.

Први задатак био би да се у саставу четири веће целине (прошла времена, садашње време, будуће време, императив) опише систем глаголских облика, њихово функционисање на материјалу староруских споменика.

Други задатак је да се анализирани облици упореде са одговарајућим облицима у савременом српском језику, али и да се укаже на стање у савременом руском, које је настало као резултат промена током историјског развоја језика.

Трећи задатак био би да се утврди у којој мери преводиоци замењују староруске глаголске облике одговарајућим српским и да ли је увек могуће извршити такву граматички еквивалентну замену.

1.2. Методе

Као главне методе у истраживању примењиваће се метод конфронтативне анализе, као и упоредно-историјски метод, којим ће се поћи од синхроног пресека двају језика: староруског и савременог српског. Како би се староруске форме протумачиле на одговарајући начин, приликом анализе биће коришћен и метод трансформације. Поред тога, примењиваће се и метод преводне семантизације, као и квалитативне анализе, док ће квантитавна анализа имати помоћни значај за текстове.

1.3. Грађа

Грађу за ово истраживање чине *Слово о полку Игоровот* (даље СПИ), препис из 1800. године, и *Повест о минулим временима* (даље ПМВ) према *Лаврентијевском летопису* (даље Л) из 1377. године¹. У самом издању руских летописа, поред поменутог, наводе се и варијанте из каснијих преписа — *Тројичиног преписа* (даље Т) из XIV–XV века, *Рукописа Московске Духовне Академије* (даље А) из XV века, и *Радзивиловског преписа* (даље Р) с краја XV века, у чијем се саставу такође чува ПМВ, укључујући и коментаре приређивача

¹ У Л недостаје део текста од 14. до 21. листа, те се ПМВ наводи према *Радзивиловском препису*.

издања, као и њихови преводи на српски језик — за СПИ²: Милоша Светића³, Данила Медића, Огњеслава Утјешеновића-Острожинског, Петра II Петровића-Његоша, Ивана Шајковића, Милорада Панића-Сурепа, Јосипа Бадалића, Владана Недића, Вука Минића, Вере Хорват, а за ПМВ — Вука Минића и Ненада Косовића. Важно је истаћи да су преводиоци припадали различитим говорним подручјима српског књижевног језика, те су у складу с тим и бирали одговарајуће облике. Преводи СПИ на српски језик прате се од средине XIX века, тј. од 1842. године, када је објављено прво издање Светићевог превода до 2016. године, када се појавио превод В. Хорват. С друге стране, морамо узети у обзир и форму у којој је староруски текст преведен на српски језик, а то се односи на СПИ, те, с једне стране имамо поетске, а с друге — прозне преводе⁴.

М. Светић је прво издање СПИ превео према тексту који је приредио М. Максимович 1837. године, а друго према тексту Н. Гербелја из 1854. године. Аутор је староруско дело превео десетерачким стихом, у духу епских песама, како и сам наводи у наслову.

Д. Медић је превео, односно препевао текст према преводу Н. Гербелја, али и, како аутор наводи, према оригиналном староруском тексту. М. Панић-Суреп (2008: 15) наводи да је Медићев превод дужи од оригиналног текста преко 300 стихова. Правећи паралелу између Русије XII века, у којем су се догађаји описани у СПИ и догодили, и Србије XIX века, али и ранијег периода, тачније вишевековног ропства под Турцима, Д. Медић је свој превод приближио српским јуначким песмама, у форми осмерца, о чему сведочи и део *Вили* који претходи самом преводу. Поред тога, аутор је текст поделио на дванаест делова: I *Попијевка*, II *Помрчина сунца*, III *Побједа*, IV *Спомињање пјевца о грађанским ратовима*, V *Побједа Половчана над Русима*, VI *Плач пјесника*, VII *Сан кнеза Светослава*, VIII *Позив на кнезове*, IX *Успомена старог вријемена*, X *Плач Јарославне*, XI *Бјегство Игора*, XII *Повратак у домовину*.

За разлику од осталих преводилаца СПИ, П. II Петровић-Његош је превео само делове, те је формирао четири целине који носе називе *Запјев*, *Помрчање*, *Погибија* и *Плач Јарославнин*. Ми смо за наше истраживање користили прво објављено издање из 1905. године, које је приредио Андра Гавриловић. Наредно

² О проучавању СПИ у српској русистици види М. Бабович 1983.

³ Право име аутора било је Јован Хаџић.

⁴ Избор језичких средстава зависиће и од форме у којој је дело преведено. И. Грицкат (1954: 13) наводи да је у десетерцу употреба крњег перфекта уобичајена.

издање Његошевог превода из 1927. године, за које је коментаре дао Милан Решетар, садржи само правописне разлике⁵. А. Гавриловић износи претпоставку да се Његош приликом превођења СПИ служио издањем М. Максимовича из 1837. године. И Његошев превод СПИ је у форми десетерца.

О. Утјешеновић-Острожински, како сам аутор наводи, настојао је да буде што ближи оригиналу, ослањајући се на коментаре Н. С. Тихонравова и К. Ј. Ербена. Његов превод је прозног карактера.

И. Шајковић превео је СПИ у форми осмерца и поделио га на десет целина. Прво издање објављено је 1930. године, а друго 1939. године. Аутор у другом издању наводи да је СПИ превео према оригиналном староруском тексту.

М. Панић-Суреп прво издање превода СПИ, у форми слободног стиха, објавио је 1957. године, док се друго издање појавило 2008. године.

Ј. Бадалић превео је СПИ према издању Р. Нахтигала из 1954. године. Прво издање аутор је објавио 1957. године, док је друго издато 1972. године. Прозни превод СПИ аутор је у другом издању само формално поделио на строфе, служећи се приликом превођења издањима А. Југова, А. С. Орлова, Н. К. Гудзија, Д. С. Лихачова.

В. Недић је за форму превода, односно препева, СПИ изабрао слободан стих.

Превод СПИ В. Минића је у прозној форми, према тексту који је објавио Д. С. Лихачов из 1957. године.

В. Хорват превела је и препевала СПИ, односно аутор има прозну и две поетске варијанте староруског споменика. Први препев састоји се од десет песама, а у оба има десетерачког и осмерачког стиха. Аутор је превод и препев радио према староруском тексту који су приредили В. Ржига и С. Шамбинаго из 1934. године. Ово је уједно и најновији превод староруског споменика на српски језик, објављен 2016. године. Приликом анализе примера наводићемо прозни превод, али ћемо указивати и на извесне разлике у употреби глаголских облика између прозног превода, с једне, и првог и другог препева, с друге стране.

М. Светић, И. Шајковић, М. Панић-Суреп, Ј. Бадалић имају и друго издање превода. Извесне разлике између наведених издања, уколико су важне за истраживање, наводе се у анализи. У преводу ПМВ Н. Косовића недостаје *Поука*

⁵ О Његошевом преводу СПИ види М. Бабовић 1953.

деци Владимира Мономаха, која се чува у саставу Л, а В. Минић је ПМВ превео фрагментарно. Наведени корпус проширује се лексикографском интерпретацијом у речницима старословенског, староруског, савременог српског и руског језика, укључујући и говоре, као и етимолошким речницима.

1.4. Историја питања

На блискост двају језика указивао је Р. Маројевић (2008: 42; 64) који наводи да је српски језик, када је реч о систему глаголских времена, типолошки ближи староруском него савременом руском језику. Б. Терзић (1999: 20–29) указује на важност синхроног проучавања староруског и савременог српског језика, посебно када је реч о глаголским временима, јер је српски језик у том погледу архаичнији од руског.

Глаголска времена била су предмет проучавања великог броја лингвиста, а овде ћемо у кратким цртама изложити најпознатије теорије од старословенског, староруског до савременог српског језика. У савременом руском језику систем прошлих времена је упрошћен, о чему ћемо говорити у току истраживања.

1.4.1. Аорист

У старословенском језику аорист је означавао радњу која се десила у прошлости, а могао је означавати и радњу која је претходила другој прошлој радњи (Вајан⁶ 1952: 381), односно исти облик служио је за констатовање завршене радње (Меје 1951: 206).

Аорист је у староруском језику означавао како тренутну тако и трајну радњу, а која се у целини односи на прошлост и која се не може рашчланити на мање делове (Борковски, Кузњецов 1965: 272). П. Ј. Черних (1962: 252) наводи да се аорист у словенским језицима првобитно употребљавао за исказивање краткотрајне, а у неким примерима и тренутне радње, али је такво значење изгубљено, те се аорист у староруском језику, у приповедању, употребљавао „во всех тех случаях, когда известное прошедшее действие нужно было изобразить просто как факт, имевший место в прошлом“. Аористом се у приповедању

⁶ Види дефиницију плусквамперфекта, т. 1.4.3.

означава радња (стање) која се у целини односи на прошлост и која се не може поделити на мање делове, те се често користи за исказивање сукцесивних радњи (Горшкова, Хабургајев 1981: 299). Најчешћи примери за аорист су са глаголима свршеног вида, а аорист несвршеног вида „приобретал значение состояния, не рассматриваемого с точки зрения его проявления, а включающегося в ряд сменяющих друг друга процессов, которыми оно и ограничено во времени“ (Горшкова, Хабургаев 1981: 300). За разлику од других проучавалаца историје руског језика М. Л. Ремњова наводи да аорист није био својствен староруском језику: „А если на каком-то этапе развития языка аорист и был в системе форм времени, то с иной семантической нагрузкой, обусловленной отсутствием имперфекта и определившей изменение семантики перфекта. Однако и в этом случае исчезновение аориста должно было относиться к весьма раннему периоду в истории восточнославянских диалектов, во всяком случае до появления первых письменных памятников“ (Ремнева 1995: 139). Аутор на другом месту (Ремњова 1998: 112) наводи да су се системи глаголских времена у целини јужних и источних Словена међусобно разликовали.

А. Белић (1932: 31–32; 1938–1939: 180; 1998: 233–234; 2006: 435–436) наводи да је основно значење аориста у савременом српском језику исказивање радње која се у непосредној прошлости извршила. У приповедању аорист означава моменат извршења радње. М. Стевановић (1967а: 76; 82; 1974: 631; 646) аорист одређује као облик за означавање радњи које су се у прошлости, пре тренутка говора, вршиле или извршиле. У старом значењу — извршење радње непосредно пред тренутком констатовања — исти облик се ређе употребљава, док је далеко чешћа његова употреба приликом означавања радњи које су се извршиле или вршиле у неком другом времену у прошлости С. Танасић (2005а: 424) објашњава да се аористом у савременом српском језику исказују радње које су се извршиле непосредно пре момента говора и оне које су се извршиле знатно пре истог момента, при чему су доживљене или, пак, представљене као такве. Аорист у српском језику означава „*прошлу, ограничену по трајању радњу коју је говорно лице лично запазило или на неки начин доживјело* (истакао — П. С.)“ (Сладојевић 1955–1956: 135–136). Аористом се обележава „свест о протеклом (истакла — М. И.) догађају чија је жива динамика још за говорника непосредно присутна“ (Ивић 1958а: 143). Аористом се у српском језику означава најчешће блиска прошла доживљена радња ограниченог трајања (Ковачевић 2016: 376).

Једни аутори изједначавају аорист несвршеног вида са имперфектом (Маретић 1931: 529; Стојићевић 1951: 96), други наводе да се њим у српском језику означава радња као целина, али, за разлику од имперфекта, акценат није на процесуалности, већ управо на целовитости његове радње (Вуковић 1967: 182; 226; 236; 293; Танасић 2005а: 427). А. Мусић (1925–1926: 27), пак, каже да се овим обликом означава радња која се вршила и свршила, односно „*da je prošla čitava, od ročetka do svršetka*“. А. Белић (1925–1926: 177) наводи да се аористом означава радња која се „вршила (код имперфектних) до извесног момента или да се у извесном моменту извршила (код перфективних глагола)“. Истим обликом означава се вршење радње за једно одређено време у прошлости, али се у неким примерима исказује и радња која се не само вршила, већ и извршила (Стевановић 1966–1967: 169; 172; 181–182; 1967а: 99; 1974: 636; 642–643). Код аориста несвршеног вида готовост радње неопходно је истаћи неким морфолошким средством, попут прилошке одредбе (Ивић 1958а: 143).

1.4.2. Имперфекат

Проучаваоци словенског имперфекта⁷ објашњавају да је овај глаголски облик настао као нова словенска творевина, тј. на прасловенском терену, али оно у чему се међусобно разилазе јесте, пре свега, начин његовог грађења, односно питање од које се основе образовало ово глаголско време. За имперфекат у старословенском језику аутори наводе да се градио од инфинитивне/аорисне основе⁸, али у неким примерима и од основе садашњег времена (Меје 1951: 218; Ван-Вијк⁹ 1957: 317–318; Горшков 1963: 161; Дурново 1959: 320). С. Николић

⁷ Више о теоријама настанка и порекла имперфекта види П. С. Кузнецов 2002: 110–122.

⁸ П. С. Кузнецов (2002: 122) имперфекат, као и аорист, везује за аорисну основу, будући да ју је правилније тако називати, а не инфинитивном, јер је инфинитив настао у време када је основа аориста већ постојала.

⁹ О називу старословенски језик аутор каже: „Так как старославянский язык был по существу болгарским языком, то его можно называть также и древнеболгарским. Хотя это понятие включает в себя и народно-разговорный язык, оно не является двусмысленным, поскольку о древнем народном языке мы почти ничего не знаем. [...] Название „древнецерковнославянский“ (= старославянский) все же правильнее, так как его можно применять к текстам и не чисто болгарским, каковыми являются, например, Киевские листки; в тех случаях, когда речь идет о позднейшем периоде, когда наряду с болгаро-церковнославянскими (среднеболгарскими) существуют тексты русско-церковнославянские, сербо-церковнославянские и хорватско-церковнославянские, мы должны употреблять только термин „церковнославянский“, а не древнецерковнославянский (= старославянский)“ (Ван-Вейк 1957: 19).

Неадекватност називања старословенског језика старобугарским објашњава Р. Маројевић, наводећи етнички и језички разлог, од којих ћемо ми овде поменути само први, сматрајући га

(2002: 194–198) наводи да се имперфекат код једних глагола гради од инфинитивне основе, док се код других гради од посебне основе проширене самогласником *ѡ*. Постојали су и глаголи код којих се имперфекат градио од основе која се јавља и у презенту, а јављају се и примери у којима се имперфекат ослања на презентску основу. Најзад, исти аутор наводи и примере са двојаким облицима имперфекта — од инфинитивне и презентске основе. А. Вајан (1952: 271) објашњава да када се инфинитивна и презентска основа разликују „действует тенденция к сближению его с основой настоящего времени“. Примере у којима се имперфекат гради од презентске основе П. С. Кузњецов (2002: 122) тумачи као млађу појаву, будући да се обично јављају у каснијим споменицима. Старословенски имперфекат означавао је радњу која се развијала у прошлости (Меје 1951: 219), односно која је трајала (Вајан 1952:379; Дилпариић 2004: 580), трајала или се понављала (Горшков 1963: 163). Градио се најчешће од глагола несвршеног, али се срећу примери и са глаголима свршеног вида (Вајан 1952: 379; Ђорђић 1975: 158; Горшков 1963: 162)

У староруском језику имперфектом се исказивала прошла радња која је трајала или се понављала (Борковски, Кузњецов 1965: 273; Черних 1962: 256). Имперфекат се употребљавао у примерима „когда на действии (состоянии, признаке), целиком отнесенном к прошлому, необходимо сосредоточиться как таковом, а не просто констатировать его совершение“ (Горшкова, Хабургаев 1981: 301). Проучаваоци историјског развоја руског језика, с једне стране, наводе да се и у староруском периоду имперфекат градио, поред инфинитивне, и од презентске основе (Черних 1962: 256; Горшкова, Хабургајев 1981: 304), док други наводе искључиво инфинитивну, тј. аорисну основу (Борковски, Кузнецов 1965: 268: 272). ИГРЈ објашњава (1982: 72–73) да се имперфекат, са дијахронијске тачке гледишта, првобитно градио од основе прошлог времена, али услед гласовних промена код глагола са истом основном на *и* дошло је до зближавања имперфекта са основном презента (нпр. *крѣпѣаше*: основа прошлог времена *крѣпѣ-*, основа садашњег времена *крѣпл’-*; *хожаше* — основа прошлог времена *ходѣ-*, презентска

довољним, а други ће дати шире и детаљније потврде: „Не може се старобугарским језиком назвати језик првих словенских писаних споменика на глагољици и ћирилици кад се у то вријеме етнонимом *Бугари* (истакао — Р. М.) назива турско-татарски народ на истоку Балканског полуострва који говори својим, *бугарским језиком* и чија је старобугарска фаза занавијек остала у маглинама историје — и у маглинама иза Волге, одакле су се Протобугари доселили“ (Маројевић 2008: 12).

основа *хож-* итд.). Тиме је омогућено да се имперфекат гради управо од презентске основе, уколико староруски језик посматрамо са синхронијског аспекта (*ЖНВЯШЕ* — основа прошлог времена *ЖН-*, основа презента *ЖНВ-*). И у староруском језику срећемо примере за имперфекат глагола свршеног вида (Горшкова, Хабургајев 1981: 303; Маслов 2004: 141–175). М. Л. Ремњова наводи (1995: 138–140; 153; 1998: 101; 104; 112) да је имперфекат дијалекатска појава, а не заједничка за словенско тло и да као таква није својствена староруском језику. Разлоге за наведено тумачење аутор види у његовој реткој примени у разговорном језику старе руске епохе. Имперфекат (као и аорист) представља само старославенизам (или црквенославенизам), пренет у староруски језик, а који се употребљавао по традицији. Стога је источнословенски дијалекат прасловенског језика, према речима аутора, имао само један облик којим су се исказивале све нијансе значења прошле радње — форму на -л.

И у србистици су присутне различите теорије о самом значењу, као и о грађењу имперфекта. Тако В. С. Караџић (1814: 51) имперфекат одређује као „време полупрошавше“. Радња означена њиме је трајала када је почела друга радња. Т. Маретић (1931: 534–535) наводи да се имперфектом означава трајање радње у прошлости, као и радње које су се уобичајено вршиле или су се понављале. Исти аутор наведена значења приписује приповедању, али се имперфекат јавља и у „*приорџиванју, јављанју, споминјанју [...], isto tako kad se što казује и ђуду, и лјутини, и жалости или прекоравајући кога и у питањима [...]*“. О „појачаном истицању трајања радње“ у прошлости говори и А. Белић (1926–1927: 117; 1934: 28), због чега је имперфекат погодан за обележавање напоредности радњи. Међутим, аутор касније наводи: „Како се имперфекат гради од имперфективних глагола, то значење *дугог* (истакао — А. Б.) трајања често слаби у овим облицима, те имамо само трајање глаголске радње у имперфекту“ (2006: 432). Као главну особину имперфекта М. Стевановић (1953–1954: 43; 51; 55; 58; 65–66; 1957–1958: 22; 34; 1967а: 107–108; 110; 112; 1974: 656; 658–659) наводи истовременост радње означене њиме и друге радње, при чему истовременост радње не мора бити исказана неким глаголским обликом, већ и прилошком синтагмом, или временском ситуацијом уопште, али увек у одређено време. П. Сладојевић (1953–1954: 218) објашњава да се имперфектом не означава радња као временска целина, већ „као трајање коме у нашој свијести нијесу присутне границе“. Ј. Вуковић (1967: 120; 144; 172; 183–184; 188; 212–214; 226; 233–234;

240–242; 245; 291; 294; 296 итд.) као главну особину имперфекта наводи процес вршења радње означене њим, ток радње, а радња се схвата као релативно презентска. И С. Танасић (2005а: 430) објашњава да се овим обликом означавају прошле несвршене радње у њиховом трајању. М. Ивић (1958а: 144) каже да „имперфекат служи за то да се у прошлости оживи, евоцира (истакла — М. И.) нешто што је једном претстављало садашњост“. Као важну особину имперфекта у савременом српском језику аутори истичу и доживљеност радње исказане њим или представљање исте као такве (Сладојевић 1953–1954: 220; Вуковић 1967: 111; 234; 307; Танасић 2005а: 430).

Када је реч о грађењу имперфекта у савременом српском језику једни аутори истичу да се овај облик гради искључиво од инфинитивне основе (Стакић 2012: 25; 28; 33; 2013: 90; 108;). Други, пак, наводе да се гради од основе прошлог, али и садашњег времена (Белић 2006: 373–374; Стевановић 1975: 338), а трећи да се имперфекат гради од презентске основе (Сладојевић 1966: 57).

1.4.3. Плусквамперфекат

Једни аутори истичу да се плусквамперфектом у старословенском језику означавала прошла радња која претходи некој другој прошлој радњи (Горшков 1963: 164; Хабургајев 1974: 285). С друге стране, А. Вајан наводи (1952: 281) да не постоји прошло време које претходи другом прошлом времену, те да се у таквим примерима среће аорист. Наведени облик градио се од имперфекта или имперфективног аориста и партиципа на -л (Ван-Вијк 1957: 323; Горшков 1963: 164; Вајан 1952: 280; Меје 1951: 211; Ђорђевић 1975: 198; Хабургајев 1974: 285; Николић¹⁰ 2002: 213–214).

И у староруском језику плусквамперфекат се одређује као глаголски облик којим се исказује антериорна радња у односу на неку другу прошлу радњу (ИГРЈ 1982: 96, 108; Черних 1962: 261; Горшкова, Хабургајев 1981: 305), као и резултат раније извршене радње (Борковски, Кузњецов 1965: 276). Од XIII века појављују се конструкције са перфектом помоћног глагола и партиципом на -л, при чему су чешћи примери у којима је перфекат изгубио свој помоћни глагол, те се јављају два партиципа, а које су имале исто значење, тј. значење антериорности (ИГРЈ

¹⁰ Последња два аутора наводе да се срећу и облици са перфектом помоћног глагола.

1982: 109). Међутим, с друге стране, о наведеној конструкцији истакнуте су и другачије теорије. Тако М. Л. Ремњова (1995: 151–153; 1998: 107; 111–112) наводи да је реч о аутентичној форми староруског језика, будући да одбацује теорију о постојању аориста и имперфекта у истом језику. Овакав облик разликује се од старословенског плусквамперфекта, пошто има модално значење, јер се њиме означава прекинута или нереализована радња. Однос партиципа на -л, као јединственог облика за прошле радње, и плусквамперфекта у живом староруском језику аутор означава као однос прошле и прошле нереализоване радње. М. Н. Шевељова (2007: 219; 229 и др.; 2008: 217–219; 223 и др.; 2009: 7) руски плусквамперфекат посматра као конструкцију са два финитна, тј. лична глаголска облика, а не партиципа, а као потврду за такво тумачење наводи примере у којима се уместо облика на -л појављује аорист: *бѣ оударн*. Аутор разматра „нови плусквамперфекат“ у северним и североисточним руским говорима у оквиру 3 значења: 1) резултативно („смешенно-перфектное“), 2) антирезултативно, 3) значење прошле радње дистанциране од садашњости. Таква значења аутор приписује и плусквамперфекту у староруским споменицима, при чему су она заступљена у различитој мери. Тако староруски северозападни (псковско-новгородски) споменици не знају за прво значење разматране форме, док се са друга два значења исти облик јавља. У *Кијевском* и *Суздаљском летопису* плусквамперфекат се јавља у првом, иако веома ретко, и другом значењу. Последње наведено значење први споменик не познаје, док у другом аутор даје могућност и таквом значењу. У разматраним споменицима плусквамперфекат са имперфектом/имперфективним аористом глагола *быти* има резултативно и у одређеном контексту антирезултативно значење. Прво значење („смешенно-перфектное“) било је основно значење старог словенског плусквамперфекта.

Када је реч о српском језику плусквамперфекатска радња се одређује као антериорна у односу на другу прошлу радњу (Стевановић 1957–1958: 34; 1967а: 121; 126; 1972: 92–93; 1974: 665; Танасић 1996: 91; 2005а: 411; 413; 2005б: 231; 235), као антериорна и постериорна (Маретић 1931: 543–544; Вуковић¹¹ 1967: 362–363; 365) или као антериорна, симултана и постериорна у односу на другу прошлу радњу (Белић 1926–1927: 126; 2006: 442; Ивић 1958а: 146; Ковачевић

¹¹ Аутор истиче антериорност и постериорност плусквамперфекатске у односу на другу радњу, али у примеру „kad se đeca raspuštaju (истакао — Ј. В.) iz škole, došao nam bješe učitelj da nam se s đecom pozdravi“ говори о напоредности двају радњи: „Ovakav rečenički sklop, sa naporednim odnosom preteritalnih radnji (истакла — В. В.) [...]“ (1967: 146).

2005a: 806; Радовановић 1990: 185–195). С друге стране, П. Сладојевић (1966: 58) суштину семантике плусквамперфекта не види у наведеној карактеристици, већ као његову примарну особину истиче резултат вршења или извршења радње који припада прошлости, те се овај облик одређује као „претерит перфекта с резултативним значењем“. „Поменуто основно значење плусквамперфекта има углавном двије примјене: 1) *актуалност резултата прошле радње веже се (као истовремена) за неку временску ситуацију у прошлости* (истакао — П. С.) или 2) *при саопштавању неке прошле радње казује се да резултат (или посљедица) вршења те радње (бар практично) у садашњости више не постоји*“. На дезактуелизацију резултата радње означене плусквамперфектом, као важну особину овог облика, указују и други српски лингвисти (Ивић 1980: 94; Танасић 1996: 92–95; 2005a: 413–414; 2005b: 236–237).

1.4.4. Пуни перфекат

У старословенском језику перфектом се исказивало стање у садашњости које је настало као резултат прошле радње (Хабургајев 1974: 284; Меје 1951: 212; Вајан 1952: 381), тј. перфекат је означавао прошлу радњу која карактерише лице или предмет у садашњости (Горшков 1963: 163).

И у староруском језику перфектом се означавало стање у садашњости настало као резултат прошле радње (Горшкова, Хабургајев 1981: 306). Неки аутори наводе да је значење перфекта слично значењу садашњег времена, управо због стања насталог као резултат прошле радње (Борковски, Кузњецов 1965: 275). ИГРЈ објашњава (1982: 92–95; 102–103; 105; 107) да се перфекат у староруским текстовима XI и XII века јавља у свом основном значењу — резултативном. С друге стране, у овом периоду почињу и промене, тј. изоставља се помоћни глагол у примерима у којима је наведен субјекат у форми именице или заменице, а како је глагол *БЫТИ* указивао на лице које је вршило радњу, исти облик постаје сувишан. Тиме се и губи веза перфекта са садашњим временом, те партицип на -л шири своја значења и постаје облик за исказивање радње која се у целини односи на прошлост. Процес претварања партиципа у форму за исказивање прошлих радњи није се завршио у наведеном периоду, те се у споменицима XIII и XIV века перфекат јавља као аналитичка форма. Међутим, у живом разговорном староруском језику XIII и XIV века партицип на -л преузео је функцију облика за

исказивање прошлих радњи, тј. аналитичка форма перфекта јавља се само по традицији. С друге стране, М. Л. Ремњова (1995: 142–143; 150; 153; 1998: 100; 107; 112) наводи да је у живом староруском језику облик на -л био једина форма којом су се исказивале прошле радње. Аутор наводи да је у језицима са аналитичком формом перфекта центар предикативности помоћни глагол, док је у језицима у којима је перфекат синтетичког карактера исти центар на облику на -л. Проверу таквог стања омогућавају одричне конструкције, а у староруском језику одрични облик стоји испред партиципа на -л. Наводећи пример из повеље из XI–XII века, аутор каже да је партицип већ од XI века био центар предикативности, а помоћни глагол указује на лице, те су личне заменице и облици глагола *быти* функционални еквиваленти. Перфекат на почетку повеља писао се само по традицији, под утицајем црквенословенског језика.

А. Белић наводи да се перфектом у савременом српском језику „констатује у садашњости веза радње у прошлости са извесним субјектом“ (Белић 2006: 438). На другом месту аутор (Белић 1926–1927: 122) објашњава да је резултативност глагола свршеног вида у њиховој основи, те је та карактеристика присутна и у другим облицима који се граде од таквих глагола. Разлику између перфекта свршених и несвршених глагола аутор види само у категорији вида. У приповедању перфекат губи везу са садашњошћу, па помоћни глагол може изостати. Т. Маретић каже: [...] „nema prošlog događaja koji se ne bi mogao izreći I. perfektom (od trenutnih ili trajnih glagola)“ (Maretić 1931: 539). Исти аутор даље наводи да се перфектом може указивати и на стање у садашњости: „То је онда, кад се изриче događaj koji se doduše dogodio u prošlosti, ali mu posljedici ili plodovi traju još u vrijeme, kad se govori. Takve događaje možemo zvati prošlosadašnjima“ (istakao — Т. М.) (Maretić 1931: 539). М. Стевановић (1967а: 52; 1974: 609) објашњава да се перфектом примарно означава радња која се у прошлости вршила или извршила, а друга компонента овог облика укључује стање добијено у резултату извршене или вршене радње. С. Танасић (2005а: 390; 395) наводи да се перфектом примарно исказују радње које су се вршиле или извршиле у прошлости пре момента говора. Перфектом несвршених глагола може се исказивати прошла радња чији резултат у моменту говора није актуелан, пошто га је поништила друга прошла радња која се у међувремену десила. Ј. Вуковић (1967: 157; 232) наводи да перфекат „može služiti za svaku, i opštu i specifičnu, prošlost“, те је он „najopštiji preteritalni oblik“. И. Грицкат (1954: 45; 169–170) објашњава да је првобитно

значење перфекта подразумевало стање у садашњости, добијено вршњем или извршењем прошле радње. Међутим, временом се примарно значење перфекта губи, те се он приближава аористу, због чега „претеритопрезентска природа перфекта бледи“. Перфекат је у савременом српском језику, углавном, „обичан, неутралан претерит“ (Грицкат 1954: 10), односно, за разлику од имперфекта и аориста, он је стилски неутралан (Ковачевић 2006: 85–86).

1.4.5. Крњи перфекат

Употребом крњег перфекта у српском језику, за разлику од пуног, постиже се експресивност исказа (Вуковић 1967: 384; Стевановић 1974: 621–622; Танасић 2005а: 396). Њиме се исказује новина, неочекиваност догађаја о којем се говори, али и супротност према ономе што се очекивало (Танасић 2005а: 396–397). „Kad se o nečemu saopštava iz najskorije prošlosti, da li će se to saopštiti običnim ili kraćim perfektom (složenim ili prostim), uvek odlučuje odnos ekspresivno: neekspresivno (истакао — J. B.) — : — radnja saopštena prostim oblikom uvek će biti naglašena [...]“ (Vuković 1967: 384). Крњи перфекат има изразитији приповедачки карактер, те исказ чини упечатљивијим, а приповедач се „потпуније уживљава“ (Стевановић 1974: 620–621). Посебну студију о овом облику у савременом српском језику, укључујући и стање у старијим споменицима, као и другим словенским језицима, написала је И. Грицкат. Аутор (Грицкат 1954: 10) наводи да је овај облик „семантички обојен перфекат“. „Најкраће речено — он може показивати релативно, експресивно и резултативно значење“ (Грицкат 1954: 10). Крњи перфекат глаголском значењу даје наглашеност, те служи за „рељефније истицање или изношење новине“ (Грицкат 1954: 56).

ИГРЈ (1982: 124; 127–128) објашњава да је до краја XIV века систем прошлих времена у староруском језику претрпео знатне промене — аорист и имперфекат су се изгубили, као и помоћни глагол у саставу перфекта, а облик на -л постаје једина форма за означавање прошлих радњи. У већини староруских дијалеката из употребе је нестао и плусквамперфекат. Код истог облика дошло је до промене како на плану форме тако и на плану садржаја. Помоћни глагол постаје непроменљива речца *было*, а сам облик плусквамперфекта почео је да означава „действие, готовящееся в прошлом, но не осуществившееся, или

начавшееся в прошлом, но прерванное другим действием: я *хотел было* (истакнуто у ИГРЈ) сказать, но мне не дали возможности выступить; он *пошел было* дальше, да вернулся“. Са новим значењем плусквамперфекат се јавља у споменицима XVI–XVII века. С друге стране, у неким руским северним дијалектима форма плусквамперфекта користи се за исказивање прошле радње *зимусь все промерзло было*, а у некима се чува и старо значење *земля была высохла да опять промокла*.

1.4.6. Презент

Г. А. Хабургајев (1974: 258) наводи да се презент у старословенском језику градило од основе садашњег времена несвршених и свршених глагола. П. Ђорђић (1975: 151) објашњава да праву садашњост може означавати само презент глагола несвршеног вида, а презент свршеног вида може означавати и праву будућност. „Према томе, перфективни презент има у старословенском језику ширу употребу него у нашем језику и може се преводити не само нашим перфективним презентом него и егзактним футуром који у нас може стајати место перфективног презента, затим обичним футуром и, најзад, императивом“ (Ђорђић 1975: 151). А. Вајан (1952: 376) каже да форме презента глагола несвршеног вида у старословенском језику обично имају значење садашњег, а форме презента свршеног вида означавају будуће време.

П. Ј. Черних (1962: 242) објашњава да су значење садашњег времена у староруском језику имали само глаголи несвршеног вида, док су глаголи свршеног вида рано добили значење будућег времена. К. В. Горшкова, Г. А. Хабургајев (1981: 286–287) наводе да се обликом презента глагола несвршеног/свршеног вида у староруском језику исказује како садашње тако и будуће време: „значение настоящего (актуального, т. е. совпадающего с моментом создания документа, и обычного, постоянного) времени: *Ожъ ли право запираються* (истакли — К. В. Г, Г. А. Х.) *я даю княжю дньскамоу гривноу сьрвѣра* в Новг. бер. гр. XII–XIII; [...] значение будущего времени: *А не присълѣши ми полоу пѣты гривны а хоцю ти выроути* в Новг. бер. гр. XI [...] *Идѣте съ данью домови а я возвращюся похожю и еще* в Лавр. лет. [...]“. Како аутори даље објашњавају (Горшкова, Хабургајев 1981: 287) глаголско време не

зависи од категорије вида, већ се оно „определялось контекстом (в повествовании) или коммуникативным заданием (в юридических документах или письмах)“.

А. Белић (2006: 426) каже да се презентом означава „да се врши оно што глаголска основа значи за време говора говорног лица које се узима као садашњост. [...] Ако је презент несвршеног глагола, он значи да се глаголска радња неодређено време врши, а ако је презент свршеног глагола — да је радња глагола сведена на један извршени тренутак глаголске радње који може бити као напоредан само са прошлошћу и будућношћу“. Тако аутор (Белић 2006: 426) објашњава да се значење презента своди на: а) паралелност са моментом говора, б) паралелност са неким другим моментом, а на основу тога изводи закључак „да се у садашњем времену може употребити само презент од несвршених глагола, нпр. *Пишем. Читам. Одлазим* (истакао — А. Б.) и сл.“. М. Стевановић (1974: 581–582) наводи да презент у савременом српском језику у основној употреби „означава радњу која се врши у време када се о њој говори“, али се истим обликом „означавају и радње које се врше у прошлости, па и у будућности, које се врше у свако време, увек, а и радње које временски нису одређене“. Када је реч о презенту у савременом српском језику С. Танасић (2005а: 352) објашњава да „у систему српских временских глаголских облика он једини служи за исказивање садашњих радњи. Поред тога, од свих глаголских облика он се највише употребљава у функцији исказивања радњи изван своје примарне функције — било због временске релативне употребе, било због временског транспоновања. У тим видовима секундарне употребе презент је подједнако погодан и за исказивање радњи које припадају прошлости и за исказивање радњи које припадају будућности. Презент је, осим тога, подобан и за модално транспоновање“. Даље аутор (Танасић 2005а: 352; 365) каже да се презентом несвршеног вида исказују садашње референцијалне радње, док се неререференцијалне радње исказују презентом свршеног и несвршеног вида.

1.4.7. Футур I

Г. А. Хабургајев (1974: 264–267) наводи да се посебна форма за будуће време у старословенском језику градила од инфинитива и презента помоћних глагола *НАЧАТИ*, *ХОТѢТИ* и *НМѢТИ*, а избор помоћног глагола у великој мери зависио је од његовог значења. Осим тога, глаголи свршеног и несвршеног вида у

форми презента могли су, поред садашњег, означавати и будуће време, али се презент свршеног вида чешће употребљавао за исказивање значења будућег времена. Сложено будуће време могли су имати и глаголи свршеног вида, нпр. *НАУЪНЖ* (*ХОШТЕЖ* или *НМАМЪ*) *СЪТВОРНТИ*. А. И. Горшков (1963: 157–158) наводи да су у периоду старословенског језика глаголи *НАУАТИ*, *ХОТЪТИ* и *НМЪТИ* још увек чували своје лексичко значење. Поред тога, глаголи свршеног вида исказивали су значење будућег времена, те на тај начин постају форме простог будућег времена. А. Вајан (1952: 376–378) објашњава да форме презента свршеног вида обично имају значење будућег времена, те да старословенски језик нема посебан облик за будуће радње. И презент несвршеног вида може се употребљавати у значењу будућег времена: „оно изражава в этом случае длительное будущее, т. е. действие, которое длится или повторяется в будущем“ (Вајан 1952: 377). Описним конструкцијама са глаголим *НАУАТИ*, *ВЪУАТИ*, *НМЪТИ*, *ХОТЪТИ* и инфинитивом исказивало се значење „длительного будущего“, али су се конструкције са два последња наведена глагола разликовале од чистог будућег времена. И Н. Ван-Вијк (1957: 322) наводи да у старословенском језику, изузев глагола *БЫТИ*, односно форме *БЖДЖ*, нема посебних облика за будуће време. П. Ђорђевић (1974: 200–201) наводи да „обични футур“ може бити сложен, а гради се од глагола несвршеног вида, док прости футур граде глаголи свршеног вида. Сложени футур састоји се од презента помоћног глагола *НМАМЪ* и инфинитива глагола који се мења, док је прости футур формално презент свршеног вида. Јављају се примери за сложени футур и са глаголима свршеног вида, најчешће са негацијом. „За футур у грчком изворнику може да у старословенском преводу стоји и конструкција са презентом перфективног глагола *НАУАТИ* (или *ВЪУАТИ*), тј. 'почети' и инфинитивом имперфективног глагола који се мења [...]“ (Ђорђевић 1975: 201). С. Николић (2002: 214–215) наводи да се у старословенском језику футур изражава презентом глагола свршеног вида и конструкцијом са инфинитивом и презентом помоћног глагола *НМАМЪ*, *НМАШИ* итд, *ХОШТЖ*, *ХОШТЕШИ* итд, или *НАУЪНЖ*, *НАУЪНЕСИ* итд.

ИГРЈ (1982: 110) наводи да су у староруском језику постојале форме будућег времена са глаголима *ХОТЪТИ*, *НМЪТИ*, *НАУАТИ* (*ПОУАТИ*, *УУАТИ*) и инфинитивом другог глагола. Међутим, наведени глаголи ипак су чували своје лексичко значење, те су овакви облици будућег времена више представљали сложене предикате. Исте глаголе током историјског развоја руског језика

потиснуо је глагол *БЫТИ*. Ипак, наведене конструкције у староруском језику у одређеном контексту вршиле су функцију сложеног будућег времена. П. Ј. Черних (1962: 265–266) наводи да су у староруском језику глаголи свршеног вида имали просто будуће, а глаголи несвршеног вида сложено будуће време. Како аутор даље наводи, прво сложено будуће време градило се од помоћног глагола *НАУЪЛУ*, *ЛОУЪЛУ* и сл, затим *НМУ* и ређе *ХОУУ*. Глагол *БЫТИ* се у оваквој функцији са глаголима несвршеног вида у периоду XI–XIV века јавља у појединачним случајевима, а касније је исти глагол потиснуо остале, пошто није имао никакво друго значење, осим значења будућег времена. Н. Дурново (1959: 325) каже да се футур I сложени на словенском терену исказивао конструкцијом са инфинитивом и личним облицима помоћних глагола *ИМАМЪ*, *ХОТЖ*, *НАУЪИЖ* и можда *БЖДЖ*. Прва три начина јављају се у старословенском и староруском језику, али се конструкције са глаголом *БЖДЖ* у најстаријим споменицима не јављају. К. В. Горшкова, Г. А. Хабургајев (1981: 317–318) наводе да се форма презента, без обзира на вид, могла употребљавати за означавање како садашњег тако и будућег времена. Међутим, у периоду староруског језика право значење садашњег времена чешће су имали глаголи несвршеног вида. Постепено се свршени вид везује само за значење будућег времена.

Ј. Вуковић (1967: 24) објашњава да се у српском језику за исказивање будућих радњи користе два облика — футур I „*sintaksički nezavisan i slobodan oblik, i futur II (futurum exactum) vezan za drugu, slobodnu futursku radnju*“. Како наводи М. Стевановић (1974: 671), футур I је „*глаголско време које означава да ће се нека радња вршити или извршити, нешто се збити или ће неко (нешто) у овоме и ономе стању бити у будућности, после времена у коме се говори, или на које се мисли*“. Пошто радње означене футуром тек предстоје, овај облик, према речима аутора, има извесну модалну нијансу значења. „*И у свакоме је случају овај облик врло подесан за исказивање личног става говорног лица, односно субјекта реченице од које зависи, тј. за означавање најразноврснијих модуса*“ (Стевановић 1974: 674). И А. Белић (2006: 442) наводи да футур постаје модални облик уколико се не употреби за нешто што ће се у будућности сигурно остварити. К. Милошевић (1982: 2) објашњава да је главна функција футура I „*означавање ситуације која је хронолошки каснија (истакла — К. М.) од основне тачке хронолошке оријентације у граматичком одмјеравању времена, тј. од «тренутка говора» (ТГ), — која се налази на десној страни од тог тренутка, постериорна је*

у односу на њега“. Примарна функција футура I у савременом српском језику је исказивање радње која ће се вршити или извршити након момента говора (Танасић 2005а: 433).

1.4.8. Футур II

Г. А. Хабургајев (1974: 267) наводи да је у старословенском језику постојало сложено будуће време које се градило од будућег времена помоћног глагола *БЫТИ* и партиципа на *-А*, а означавало је радњу (стање) која ће се десити пре неке друге будуће радње.

Како објашњава ИГРЈ (1982: 110), у староруском језику постојале су аналитичке форме будућег времена, односно конструкције са помоћним глаголом *БУДУ* и партиципом на *-А*. Радња исказана овим облицима односила се на време које је претходило некој другој будућој радњи.

У савременом српском језику радња исказана формом футура II може бити истовремена, антериорна или постериорна у односу на другу будућу радњу (Грицкат 1956: 90–91; Ивић 1958а: 146; Вуковић 1967: 264; Стевановић 1967а: 141; Стевановић 1974: 678–679; Танасић 2005а: 444). Т. Маретић за футур II, који назива назива II перфект, каже: „То се сложено vrijeme uzima за прошлост и значи исто што I. perfekt; разлика је само у tome, што се II. perfekt uzima ponajviše у zavisnim rečenicama“ (Maretić 1931: 542). Аутор даље наводи (1931: 542) да се овај облик ретко среће у самосталној употреби и то искључиво у упитним и одричним реченицама уз везник *да*: „*da ne bude* куда *utekao* (истакао —Т. М.) *s* onim novcima? [...] „II perfekt od trajnih glagola, rjeđe od trenutnih, uzima se (samo у zavisnim rečenicama) i за događaje, који će у budućnosti бити istodobni или prošasti prema drugim događajima, који се spominju“ (Maretić 1931: 542–543). А. Белић (2006: 447) наводи да футур II означава „извршену везу субјекта са прошлом радњом, узето као претпоставка“. Због тога се, према речима аутора, овај облик употребљава „или у условним реченицама чија радња претходи каквој радњи у позитивној будућности или привидној, или у каквој реченици чија радња уопште претходи каквој радњи па била она у будућности, у садашњости или у прошлости“. Ј. Вуковић (1967: 262) наводи да је основна особина футура II временска везаност радње означење њим за другу будућу или уопште другу радњу према којој је временски зависан. Исти облик, који аутор назива „зависни футур“,

јавља се у одређеним типовима зависних реченица. Међутим, аутор је напоменуо да футур II може бити и самостално употребљен, у реченицама попут: *Нема кључа! Да се не буде где загубио*, те да су се такви примери могли развити од зависних реченица. М. Стевановић (1974: 680–681) објашњава да „футур II означава још нереализовану условну или хипотетичну радњу до чијег реализовања може доћи (уколико до њега долази) обично после времена говорења, дакле у будућности, најчешће истовремено с неком другом будућом радњом, али и пре такве радње, а гдекад и после ње“. Аутор каже да је анализирани облик „више модус него време“, иако футур II разматра у оквиру глаголских времена. И на другом месту исти аутор футуру II приписује модални карактер не само у зависним, већ и у самосталним реченицама: „А да се и о употреби овога облика и у самосталним, бар упитно-одричним, реченицама може говорити, то нам потврђује Маретићев пример: *Да не буде куда утекао* (истакао — М. С.) *с оним новцима?* каквих несумњиво има и у разговорном и у књижевном језику српскохрватском“ (Стевановић 1957–1958: 38). Даље аутор објашњава: „Тај облик је, дакле, према служби својој у новијем српскохрватском језику условни начин (кондиционал) у свим зависним реченицама. А и у самосталним реченицама, када се у њима употребљава, то је опет модус, сада за сумњу, односно претпоставку“ (Стевановић 1957–1958: 39). И у посебном раду о футуру II Стевановић овај облик тумачи као модус, а не као време, те тако објашњава: „Он (футур II — В. В.) управо и није време већ *modus* кондиционал, не само у условним реченицама, где је искључиво то, него и у свим осталим врстама зависних реченица у којима се употребљава, па и у временским реченицама, где није могуће не допустити и функцију извесног временског одређивања овим обликом. Али се не може спорити да је то временско одређивање обликом који означава још нереализовану или неизвесно реализовану радњу — свакако условно“ (Стевановић 1967б: 138). К. Милошевић (1982: 4) наводи да је употреба футура II само у зависним реченицама његова „системна особина“, уз напомену да постоји изузетак који представљају „модалне дезидеративне реченице“. На другом месту аутор (Милошевић 1970: 99) објашњава да се футур II самостално употребљава само у наведеном типу реченица, као што је: *Да не буде куда утекао с оним новцима?* и да је у таквим примерима реч о модалном значењу: „*могуће је да оне представљају елипсу сложеног наџинског израза са управним глаголом модалног значења или директно настављају старији тип самосталне временске употребе, која се*

izgubila u štokavskom dijalektu“ (Milošević 1970: 73). Према речима аутора (Милошевић 1982: 5), за разлику од футура I, који се употребљава како у независним тако и у зависним реченицама, футур II је ограничен на одређене типове зависних реченица. Због тога у српском језику „није могућа у *апсолутној* (истакла — К. М.) позицији *минимална комуникативна јединица у форми: МИ БУДЕМО ПУТОВАЛИ У АФРИКУ*“ (Милошевић 1982: 5). С. Танасић (2005а: 444) објашњава да се најчешће будућа радња „према којој се оријентише радња исказана обликом футура другог исказује футуром првим, али може и другим глаголским облицима уколико се, при њиховом исказивању, има у виду будућа временска перспектива у односу на тачку временског одмеравања (нпр. императивом, али и временским облицима под одређеним околностима)“. Анализирани облик се, према речима аутора, готово искључиво јавља у зависној клаузи сложене реченице. Уколико се јави у формално простој реченици, она „стоји у синтаксичко-семантичкој вези с неком реченицом у блиском окружењу или се ради о елиптичној реченици, или чему другом сличном“ (Танасић 2005а: 444). М. Ковачевић (2008: 200–201) објашњава да се у савременом српском језику футур II глагола свршеног и несвршеног вида може употребљавати у простој реченици или у клаузи независносложене реченице, али само уз модални прилог *можда*. Често се у таквој реченици са самосталним футуром II јавља и „пресупозитивна партикула *и*, ако је предикат у потврдној форми, а *ни* — ако је у одричној“. Самостално употребљен футур II може се заменити другим облицима — презентом свршеног вида или футуром I. Нпр. „Ко зна, *можда* (истакао — М. К.) мој син Џордан *буде заиграо* [→ *можда ће* мој син Џордан *заиграти* // *можда* мој син Џордан *заигра*] за репрезентацију Енглеске?“ (Ковачевић 2008: 202). Исти аутор на другом месту (Ковачевић 2009: 68–69) негира статус самосталности модалним упитно-одричним *да*-реченицама са футуром II у предикату: *Да не буде куда утекао с оним новцима?* Аутор трансформишући реченицу: *Да не буде куда утекао с оним новцима?* у: *Бојим се да не буде куда утекао с оним новцима*, објашњава да су овакве реченице настале од „зависнослужених допунских реченица с глаголима типа *verba timendi* у предикату основне клаузе, и то тако што су ти глаголи елиптирани будући да је њихово значење већ садржано у значењу *да*-клаузе, тако да је допунска *да*-клауза статусно преобликована у *да*-реченицу“. Због тога аутор овакве реченице сматра „елиптираним, скраћеним зависнослуженим реченицама“.

Током историјског развоја руског језика футур II се изгубио, глагол *БУДУ* потиснуо је остале глаголе — *ИМѢТИ, ПАЧАТИ, ХОТѢТИ* — и учврстио се у аналитичкој форми будућег времена заједно са инфинитивом глагола несвршеног вида (ИГРЈ 1982: 115). У мањем делу руских северних дијалеката сачувале су се форме будућег времена са глаголима *иму, стану, учну*: „*иму робитъ, имем делатъ; стану спатъ, стану коситъ; учну реветъ* и т. п.“ (ИГРЈА 1982: 130). У XVII веку форма „предбудућег времена“ већ се изгубила, а као једини сложени облик за исказивање будућих радњи јавља се конструкција са глаголом *БУДУ* и инфинитивом (ИГРЈ 1982: 130). Као могуће разлоге за губљење староруске форме футура II В. И. Борковски и П. С. Кузњецов (1965: 304) наводе: паралелну употребу наведене и других конструкција за исказивање будућих радњи, затим њену везу првенствено са зависним, и то условним реченицама, трансформацију партиципа на -л у форму за исказивање прошлих радњи. У савременом руском језику чува се остатак футура II — конструкција са будућим временом глагола и условним везником *буде*, који је по пореклу 3. лице једнине помоћног глагола.

Дакле, сложена форма будућег времена у савременом руском језику настала је својеврсном контаминацијом двају форми — прве компоненте некадашњег футура II, односно глагола *БЫТИ* и друге компоненте некадашњег футура I, односно инфинитива.

1.4.9. Императив

Поред глаголских временских облика, у анализу смо укључили и глаголски начин, односно императив. К. Милошевић (1970: 72) објашњава: „*Modusi po svom osnovnom značenju predstavljaju neki stav, izvjestan odnos govornog lica prema (iz)vršenju značenja njihove glagolske osnove*“.

Г. А. Хабургајев наводи да се императивом у старословенском језику означава „побуждение к совершению действия или принятию состояния (истакао — Г. А. Х.) (в виде приказания, требования, просьбы, совета и т. д.)“ (Хабургаев 1974: 286), а градио се од презентске основе (Ван-Вијк 1957: 305; Горшков 1963: 287; Николић 2002: 183; Хабургајев 1974: 286). На исти начин императив се градио и у староруском језику (Горшкова, Хабургајев 1981: 313; Дурново 1959: 317; ИГРЈ 1982: 132; Черних 1962: 268). К. В. Горшкова и Г. А.

Хабургајев (1981: 313) наводе да императив у староруском језику „функционирует как средство побуждения к действию (или принятию состояния), т. е. модально по своему значению и связано с планом будущего“.

Т. Маретић (1931: 536) наводи да се императивом у српском језику исказује заповест, али да је то једно од његових значења. „Темелјно је значење императива *želja*, а *zapovijed* је оштро изречена *želja*; али *želja* може бити изречена и без оштрине и благо, и тако императив може значити осим *zapovijedi* још и *želju*, на пр. *putujte* (истакао — Т. М.) *sretno!*, — *molbu*, на пр. *Bože, smiluj nam se!*, — *negovaranje*, *nutkanje*, *poticanje*, на пр. *učite marljivo! ispij ovu ljekariju, zapjevajmo, braćo!* — *savjetovanje*, на пр. *štedi dok imaš*“ (Maretić 1931: 536). Исти аутор даље наводи да се императивом може исказати и допуштање, а да се одричним обликом означава забрана „али може значити и све оно друго, што значи јесни императив осим *zapovijedi*, на пр. *ne daj mi, Bože, to dočekati! ne budi uroka, ne druguj s rdavim ljudma, ne vjerujte sve, što čujete* (Maretić 1931: 536). А. Белић (2006: 450) каже да се императивом исказује заповест да се изврши „оно што *основа* (истакао — А. Б.) глаголска значи“. Даље исти аутор наводи да се императивом „глаголска радња износи као заповест, што није ништа друго до *појачана жеља*“ (истакао — А. Б.). Императив се у савременом српском језику гради од глагола свршеног и несвршеног вида. М. Стевановић (1974: 703) објашњава да се императивом исказује заповест или жеља да се изврши оно што глагол у том облику означава. Императив је у веома широкој примени у форми 2. лица једнине и множине, док су примери за 1. лице множине далеко ређи, а за исказивање 1. лица једнине и 3. лица једнине и множине користе се описне форме — конструкције са презентом и везником *нека* и *да*, али се описне форме јављају и код 1. лица множине. С. Танасић (2005а: 453–455) објашњава да се императивом исказује „подстицај некоме на вршење какве радње“. Исти аутор даље наводи да се њиме означава заповест, забрана, подстицај попут савета, а блиско му је и значење упутства, а може се исказивати и „подстицај типа молба на смиривање, на повратак у позитивно расположење“, али се може и „скретати нечија пажња на нешто“ или „износити предлог да се приступи нечему“. „Императив је глаголски модус који у свом значењу, у оквиру својих семантичких компоненти, сажима комплетан говорни чин захтјева“ (Бабић 2015: 111). Директивни исказ, који је у основи императива, може бити делиберативни, те такви облици представљају „блаже захтјевне форме“ — молба,

понуда, погађање, савет, или децидни — наређење, уцена, упозорење, упутство (Бабић 2015: 112–113).

Б. Остојић, говорећи о стабилности и нестабилности временских глаголских облика у савременом српском језику каже: „Сложени систем временских глаголских облика, који нам је остао у наслеђу од Вукова времена, мање-више још постоји, али су неке форме у пракси књижевног језика који мијења те односе, све више изложене ишчезавању и данас представљају, бар у већини регионалних сфера и функционалних стилова књижевног језика, један од типичних примјера нестабилности“ (Остојић 2009: 88). Како аутор закључује (Остојић 2009: 93), до редукције сложеног система глаголских времена долази услед „синтаксичке синонимике“. Тако се најпре уклања имперфекат, а затим и аорист, футур II је у суженој употреби, а долази и до истискивања плусквамперфекта.

Иако у систему глаголских времена у српском језику долази до редукције, односно ређе употребе појединих форми, мада ће превода староруских текстова показати употребу свих облика, не можемо се сложити са ставом И. К. Буњине (1959: 12–13) која наводи да су аорист и имперфекат у српском језику претрпели промене у свом значењу, сличне онима које су се јавиле у источним и западним словенским језицима. Разлог за такво тумачење аутор види у већини српских говора, у којима се употребљава само један облик за све прошле радње, некадашњи перфекат. Стога су аорист и имперфекат у српском књижевном језику, према речима аутора, „комбинаторные варианты категории прошедшего времени, свойственные определенным стилям литературной речи“. Даље аутор (Буњина 1959: 27) каже да је процес унификације прошлих времена у говорима српског језика био веома интензиван, због чега се данас „старе форме“ не употребљавају или се јављају појединачни примери, док је у књижевном језику тај процес био слабијег интензитета, те се српски језик налази на стадијуму на каквом су били руски и чешки језик XIII–XIV века. Таквом тврђењу Буњине супротстављају се и истраживања у српском језику, посвећена имперфекту и аористу и њиховој употреби у говорима, а међу њима и оном који је у најужој основици савременог српског књижевног језика.

2. СИСТЕМ ПРОШЛИХ ВРЕМЕНА У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ

2.1. Аорист у староруском језику

У уводном делу изложили смо теорије о аористу у старословенском, староруском и савременом српском језику. Како смо за водећи метод изабрали метод синхроног пресека двају језика, размотрићемо примере какве затичемо у писаним споменицима староруског језика XII–XIV века и савременог српског језика од XIX века, па на овамо.

Превод са староруског на савремени руски језик укључићемо у анализу само уколико је дошло до промене глаголског вида, будући да не постоји разлика у тумачењу облика прошлих времена, што је последица промена насталих током историјског развоја руског језика. Превод на савремени руски језик детаљније ћемо размотрити у оквиру тумачења синтаксичких функција партиципа.

Будући да се у ПМВ догађаји излажу по годинама, текст је приповедачког карактера, уз пресецање дијалошким секвенцама, а на неким местима аутор је и сам одређене радње „доживео“. И у СПИ аутор описује поход кнеза Игора, уз форме дијалога.

Аорист је у анализираним споменицима, као доминантно прошло време, присутан у приповедачком делу, приликом низања радњи, али и у дијалошким секвенцама које пресецају приповедачев опис прошлих догађаја. Овај облик у употреби је и када приповедач говори о радњама у којима је и сам био учесник. У *Поуци деци* Владимира Мономаха, у којој је аутор и приповедач и учесник у прошлим догађајима, срећемо такође аорист. Дакле, анализирани облик јавља се у оба споменика и заузима водеће место у систему прошлих времена, а његово одсуство запажамо у централним деловима договора између Руса и Грка, где и нема употребе облика прошлих времена, већ партиципа са перфекатским

значењем (види т. 2.4.1.2.1). У наведеним деловима нема приповедања о прошлим догађајима, већ су радње усмерене на садашње и будуће време.

Како се у српском језику приликом исказивања доживљених прошлих радњи или оних које се као такве предочавају употребљава аорист, указаћемо на блискост двају система.

2.1.1. Морфолошки план

На плану морфологије најпре ћемо анализирати глаголе различите видске вредности, иако термине свршени, несвршени вид, као и двовидски глагол узимамо само условно, тј. са становишта савременог језика, будући да је категорија вида у анализираном периоду још увек била у формирању, због чега и изискује посебну пажњу. Тако, с једне стране, имамо глаголе који се у периоду староруског (али и старословенског) језика одређују као свршени или несвршени, док други одговарајуће значење добијају у самом контексту. Међу њима има и глагола који су двовидске карактеристике задржали и до данас. Даље ћемо у истраживање укључити и различите специфичне форме.

2.1.1.1. Аорист глагола свршеног вида

У оба анализирана споменика далеко је већи број примера за аорист свршеног вида¹², те ћемо анализу започети таквим примерима.

(1) н малѣ столпѣ мраморѣ поставнѣ нн^м. н повелѣ тростѣ держатн ѿлкомѣ. н ходитн по городѣ н зватн. тростѣ^м трасомо^м. бес комара гра^ау. н тако *исчезнуша* нз гра^а. скорошна. н комарѣ. (ПВЛ, 40)

(1a) [...] и мали мермерни стуб постави над њу, и заповиједи људима да штапове држе и да иду по граду и да вичу тресући штаповима: „Нека град буде без комараца!“ И тако исчезнуше [ишчезнуше — В. В.] из града шкорпије и комарци. (ПМЈ, 24)

¹² За разлику од речника старословенског језика, у староруским речницима није експлицитно наведено обележје категорије глаголског вида (рус. сов. несов.), већ такво значење тумачимо на основу превода на савремени руски језик. У неким примерима, о чему ћемо говорити у току анализе, акцентом се указује на разлике.

(2) о! далеке *зајде* соколъ, птнѣць бѣа къ морю: а Нгорева храбраго плѣку не крѣснѣти. За нѣмъ *кликну* Карна и Жля, *поскоун* по Руской земан, смагу мыѣюун въ пламянѣ розѣ Жены Рускїя *въсплакашася* аркуун: уже намъ свонхъ мнѣхъ ладѣ нѣ мыслїю смыслѣнѣти, нѣ дуемоу сдуматѣ, нѣ оунма сѣглядатѣ, а злата и сребра нѣ мало того потрепатѣ. (СПИ, 19–20)

(2а₁) Светић: Ой! Далекo соколе *заиђе*, / Птице гонѣћ' ко сынѣму мору... / Али неће выше васкрснути / Она войска храброга Игорa! / Карна и Жля за нѣмъ *закукала*¹³; / По Руской су земљи *поскочили*, / Поморъ носећ' у пламенномъ рогу. / Руске жене *есу заплакале*, / И плачући 'вако яукале; / Ей нема намъ наши милы драги, / Нит' ћемо иј у мысли смислити, / Нити умомъ кадгодѣ сатворити, / Ни очима веће сагледати, / Златомъ, сребромъ нити накитити. (ППИ, 158)

(2а₂) Медић: Далекo *си* мој соколе / Из твог гъезда тражећ' лова / *Залетио* к сињем мору, / Да разгоњаш јато сова. // Нигда неће васкрснути / Игорева храбре чете, / Јер су пале на боишту / Под ударом руке клете. // Жља и Карна живо пламе / Из оњеног рога мећу, / И *пролазе* руску земљу, / На све стране за несрећу. // Сузе *роне* наше жене, / Сузе роне и говоре: / «Наши мужи нигда неће / Увидити б'јеле дворе. // Нећемо их видит' више, / А да ће нас накитити, / Сухим златом и бисером, / О том није ни мислити». (СПИ ДМ, 38–39)

(2а₃) Утјешеновић-Острожински: О далеко *зађе* соко, птице бијући к мору, а Игорева храбре чете не би васкрснути. За нѣм *кликну* кар и зло, *поскочи* по руској земљи, огањ мећући из пламена рога. Жене руске *заплакаше* наричући: „Већ нам својих милих друговâ ни мисљу смислити, ни умом доумити, ни очима сгледати, а злата и сребра ни мало приштедјети!“ (СПИ ОУО, 220)

(2а₄) Шајковић: О, далеко соко *слете*, / На зло к мору он долете! // Игорова храбра војска / Ускрснути више неће! / За њом *јекну* плач Каринин, / Земљом Руском *пође* Жеља, / Разносећи по народу / Пепео у рогу врелом. / Жене руске *заплакаше*, / Наричући закукаше: / „Мужеви нам изгибоше, / Занавек нам несташе, / Нећемо их више зрети, / Нит их умом изумети, / Нити мишљу измислити, / Ни њихова злата, сребра / Још на себи поносити!“ (ПВИ, 35–36)

(2а₅) Панић-Суреп: О, далеко соко *зађе*, птице тукућ' — чак до мора! / Игорову храбру војску не ускрсну! / *Цикну* за њом Скрб и Лелек / и *полете* Земљом Руском, / распаљени по народу у розима жар разносећ. / *Заплакаше* руске жене, наричући: / „Јао, миле никад више / ни сновима досањати, / ни мислима домислити, / ни очима сагледати, / нит се њиним сребром златом икад више накитити“. (СПИ МПС, 55)

¹³ У другом издању преводилац мења један глаголски облик: *Карна и Жля ню су окутили*, [...] (ППИБ: 222).

(2a₆) Бадалић: О, *daleko se zaletje* soko, bijući ptice, do mora! А Игорова војска храбра uskrsnuti не ће [неће — В. В.]. За њом *zakliktaše* Карна, а *Žlja pojuri* по руској земљи, izbacujući oganj из пламеног рога. *Žene se ruske rasplakaše* говорећи: «Никад нам више наших милех другова ни мишљу замислити, ни умом дохватити, ни очима угледати, а ни злата ни сребра никад се више дотакнути». (SVI, 225)

(2a₇) Недић: О, далеко соко мору / *одлете* / птице бијући! / Храбру војску Игорову / нико више не uskrsну! / За њом Карна *покликну* / и *поскочи* руском земљом / Жља, / из пламена рога / ватру сипљући. / *Заплакаше* руске жене / наричући: / „Миле своје војне више нећемо / нити мишљу замислити, / нити умом доумити, / нит очима сагледати, / нити ћемо сребро, злато / икад понети!“ (ПРИ, 316)

(2a₈) Минић: О, далеко је *одлетио* соко птице бијућ, до сињег мора! А Игорова војска храбра не може uskrsнути! *Закука* за њом сва Русија, туга *се пренесе* сијући ватру из рога пламеног. *Расплакаше се* жене руске наричући: „Свог драгана никад више нећу моћи замислити ни очима погледати, нит ћу злата нити сребра у рукама ја имати!“ (СПИ ВМ, 40)

(2a₉) Хорват: Далеко *си зашао*, соколе, тукући птице — све до мора. Али, Игорова храбра војска да uskrsне неће! За њом *завати* Покора, а Корота *крете* преко руске земље, да све поспе пепелом и угљевљем из огњеног рога. Руске жене *заридаше* говорећи: „Своје миле војне не можемо више ни мишљу домислити, ни умом докучити, ни оком сагледати, нити злато-сребро дотакнути¹⁴!“ (СПИ ВХ, 51–52)

М. Светић је староруски аорист на српски језик превео истим обликом, затим крњим перфектом, који је у другом издању заменио пуни перфекат, а који је преводилац употребио и у осталим примерима. Д. Медић је у једном примеру употребио перфекат, док је у осталим променио вид глаголима и староруски аорист превео презентом, уз изостављање једног примера. Медићев превод карактерише честа употреба наративног презента, којим се аутор уживљава у саме догађаје (Ковачевић 2016: 378–379). Ј. Бадалић је изузев аориста, у једном примеру употребио имперфекат, с тим што је глагол *zaklikтати* свршеног вида (РЈАЗУ, XXII/91, 8; РСАНУ, V, 788–789), а имперфекат се у савременом српском језику гради од глагола несвршеног вида. Све облике аориста свршеног вида у преводу на српски језик употребили су О. Утјешеновић-Острожински, И.

¹⁴ Форме аориста у првом препеву аутор је заменио перфектом: Покора *је заридала*, туче челом, / и Корота *кренула је* земљом Руском — [...] (СПИ ВХ, 65).

Шајковић, М. Панић-Суреп и В. Недић. В. Минић и В. Хорват употребили су форме аориста, осим првог примера који је преведен перфектом. Више српских преводилаца изабрало је аорист за исте облике у староруском, који у српском језику радње представља као доживљене, што приповедање чини експресивнијим, а експресивно приказивање догађаја описаних у СПИ одликује читав текст.

(3) по трѣ дѣхъ оумре ѿльга. (ПВЛ, 68)

(3a) Послије три дана умре Олга, [...] (ПМЈ, 42)

(4) еѣпѣ же Корсуньскн. с попы цѣны. ѿгласнѣвѣ кѣтн Володнмнра. ѿко *вѣложи* руку на нь. аѣе прозрѣ. (ПВЛ, 111)

(4a) Епископ корсунџки, са царичиним поповима, огласивши, крсти Владимира. И, само што *стави* руку на њега, одмах прогледа. (ПМЈ, 70)

(5) мѣтн же Монсѣва оубоѣвшн сего. ||¹⁵ губленѣа. вземшн младаенець. *вложи* н в каравѣнцю. (ПВЛ, 94)

(5a) Мати пак Мојсијева, препавши се овога истребљења, узевши чедо, *стави* га у кошару, [...] (ПМЈ, 59)

У наведеним примерима у преводу на српски језик употребљен је аорист. Њиме се исказују радње које нису доживљене, односно припадају приповедачком делу текста, али су представљене као доживљене, приповедач се уживљава у њих, што доприноси динамичнијем излагању.

(6) н несосѣа Козарн ко князю своѣму. н кѣ старнншнпымъ [свонмъ]. н рѣша нмѣ се *наѣзохомъ* данѣ нооу. (ПВЛ, 17)

(6a) [...] и донесоше их Хазари кнезу својему и старјешинама, и рекоше им: „Ево, *нађосмо* данак нови“. (ПМЈ, 12)

(7a) ѿнн же показаша мечѣ [н] рѣша старцн Козарѣстнн. не добра данѣ княже. мы *са донскахомъ* ѿружѣемъ ѿднсноу стороноу [остромъ]. (ПВЛ, 17)

¹⁵ Знак || указује на прелазак на нови лист, односно на обратну страну листа у староруском рукопису.

(7a) И рекоше старци хазарски: „Овај данак није добар, кнеже! Ми га *добисмо* оружјем оштрим с једне стране, [...]“ (ПМЉ, 12)

Наведени примери су у оквиру управног говора, који неретко пресеца приповедачеву реч. У српском језику аористом су исказане радње које су говорници доживели, те је анализирана форма овде у својој основној употреби.

(8) н рѣша старци н бољаре м[Е]џемъ жребни· меџемъ жребни на ѿтрока н дѣвнцю· на него же падеть того зарѣжемъ б̄м̄. [...] на сего *паде* жребни по завѣсти дѣаволн. [...] [н] рѣша прншедше посланни к нему· ѡко *паде* жребни на сѣъ твои (ПВЛ, 82)

(8a) И рекоше старци и бољари: „Бацићемо ждријеб на младиће и дјевојке; на кога падне, тога ћемо заклати (на жртву) боговима“. [...] на овога (и) *паде* ждријеб, по зависти ђавола. [...] И они који су послани, дошавши, рекоше му, да „*Паде* ждријеб на сина твојега: [...]“ (ПМЉ, 51–52)

Приликом превођења са староруског језика српски преводилац употребио је аорист — прва форма *паде* означава недоживљену радњу, али се приповедач у њу уживљава, док је у другом примеру реч о доживљеној радњи.

(9) рѣ же Володнмеръ· то что радн *спиде* Бѣ на землю· н страсть такою *прни*. (ПВЛ, 87)

(9a) Рече пак Владимир: „Зашто Бог *сиђе* на земљу и страдање такво *прими*?“ (ПМЉ, 55)

У српском језику аорист се употребљава у питањима, у којима радњу означену аористом говорник није доживео, али се у њу уживљава (Танасић 2005a: 425).

2.1.1.2. Аорист глагола несвршеног вида

У оба анализирана споменика налазимо примере за аорист несвршеног вида, иако су у форми аориста чешћи глагола свршеног вида.

(1) *Бншася* день, *бншася* другѣй: третѣго дни къ полуднѣю падоша стязн Нгоревы. (СПИ, 18)

(1a₁) Светић: Єданъ данъ *се* васданъ они *бише*, / И другій *се* они данакъ *бише*, / И трећій се данъ *бише* до подне, / И падоше Игоревѣ стѣзи. (ППИ, 157)

(1a₂) Медић: Дан *се* цијо храбро *бори*, / Ал' кад други дан настаде, / Малаксаше чете храбре, / И Игорев барјак паде. (СПИ ДМ, 35)

(1a₃) Утјешеновић-Острожински: *Бише се* дан, *бише се* други; трећега дана о подне падоше стјези Игоревѣ. (СПИ ОУО, 220)

(1a₄) Његош: Два *се* дана *држаше* јуначки / И трећега још до половине, / Тада војска стаде Игорова / И барјаци земљи полегоше, [...] (СПИ ППЊ, 143)

(1a₅) Шајковић: *Борачу се* данак један, / *Борачу се* и дан други, / Али трећег око подне / Клону војска Игорова. (ПВИ, 34)

(1a₆) Панић-Суреп: Дан *се бѣше*, / *бѣше* други; / трећег дана око подне паше стези Игоровѣ. (СПИ МПС, 53)

(1a₇) Бадалић: *Biše se dan*, *biše se drugi*; *treći dan o podne padoše stijezi Igorovi*. (SVI, 224)

(1a₈) Недић: *Тукоше се* један данак, / *тукоше се* други данак, / трећег дана око подне / Игоровѣ стези падоше. (ПРИ, 315)

(1a₉) Минић: *Били су се* два бијела дана; а трећега дана око подне, Игоровѣ барјаци падоше. (СПИ ВМ, 40)

(1a₁₀) Хорват: Љути бој *се бије* и дан, и други, а трећега дана око подне падоше заставе Игорове. (СПИ ВХ, 51)

Д. Медић и В. Хорват за аорист несвршеног вида употребили су презент, при чему је један пример изостављен у преводу, што видимо и у преводу В. Минића, код којег је преведени пример у форми перфекта, стилски неутралног глаголског облика. И. Шајковић је употребио имперфекат, а остали преводиоци аорист несвршеног вида, уз недостатак једног примера код П. П. Петровића-Његоша.

(2) Ты вуй Рјурнѣ н Давыде, не ваю лн злаѣнѣмн шеломы по крвн *плаваши*? (СПИ, 29)

(2a₁) Светић: Ты Давиде и смѣлый Руриче! / *Нису* л' ваши у крви *пливали* / Са шлемима онимъ злаћенима? (ППИ, 163)

(2a₂) Медић: Ах Давиде и Руриче, / Ви у боју бисте први, / *Није* ли ваш калпак златни / У јуначкој *плив'о* крви? (СПИ ДМ, 49)

(2a₃) УтјешеновићОстрожински: [...] „Ти Буј-Руриче и Давиде, *не пливаше* ли вас обијух златне кациге по крви? [...]“ (СПИ ОУО, 223)

(2a₄) Шајковић: [...] „О, Руриче и Давиде! / Зар шлемови ваши златни / *Не пливаху* реком крви? [...]“ (ПВИ, 40–41)

(2a₅) Панић-Суреп: [...] „Буј-Рјуриче и Давиде! / *Не пловише* л ваши војни / под злаћаним шлемовима реком крви? [...]“ (СПИ МПС, 65)

(2a₆) Бадалић: [...] «Ti silni Rjuriče, i ti, Davide! *Ne plivahu* li vaši junaci sa zlaćanim šljemovima po krvi? [...]» (SVI, 226)

(2a₇) Недић: [...] „Ви јунаци, Руриче и Давиде! / *Нису* ли вам *пловили* / по крви / златни шлемови? [...]“ (ПРИ, 320)

(2a₈) Минић: [...] „Ти, Рјуриче храбри, и ти, Давиде! Ратници ваши шљемова златних — *нијесу* ли они по крви *пловили*? [...]“ (СПИ ВМ, 41)

(2a₉) Хорват: [...] „Ти, буј Рјуриче, и Давиде! *Нису* ли ваши ратници под злаћаним шлемовима у крви *пливали*¹⁶? [...]“ (СПИ ВХ, 53)

Анализа превода показује да су преводиоци у наведеном примеру користили перфекат — М. Светић, Д. Медић, В. Недић, В. Минић и В. Хорват, аорист несвршеног вида — О. Утјешеновић-Острожински и М. Панић-Суреп, док су имперфектом превели Ј. Бадалић и И. Шајковић, као и у претходном примеру, будући да И. Шајковић, очигледно, аорист и имперфекат поистовећује. И овде је аорист у форми питања у оквиру управног говора.

Употреба перфекта на месту аориста у српском језику искључује представљање радње као доживљене, што је својствено аористу.

¹⁶ У првом препеву аутор употребљава аорист двовидског глагола, овде употребљеног са значењем свршеног вида: [...] „Пук ваш моћни под злаћаним шлемом / крв битака страшних зар *не виде*? [...]“ (СПИ ВХ, 69).

(3) а ІѠрополкъ *кнѧжн*. лѣ .н̄. а Володнмеръ [*кнѧжн*]. лѣ .лз. а ІѠрославъ *кнѧжн*. лѣ .т̄ .м̄.
(ПВЛ, 18)

(3а) [...] а *кнезова* Јарополк 8 година, а Владимир *кнезова* 37 година, а Јарослав *кнезова* 40 година. (ПМЈ, 13)

2.1.1.3. Аорист двовидских глагола

У овом одељку размотрићемо употребу аориста глагола који у једном контексту имају значење свршеног, а у другом несвршеног вида¹⁷. У прву групу укључили смо просте глаголе, док се у другој анализирају изведени глаголи¹⁸.

Анализирајући категорију глаголског вида у ПМВ, Р. Ружичка (1962: 309–310; 312) наводи да су се многи глаголи који су у савременом руском језику одређени као свршени или несвршени у староруском језику могли употребљавати и са једним и са другим значењем. Такве глаголе аутор разврстава у 5 група: 1)

¹⁷ У речницима које смо за ово истраживање користили неке глаголске лексеме двовидске особине показују у свим наведеним значењима, док се код других на двоаспектност указује само у једном или више значења. С друге стране, у појединим значењима глаголи су или свршени или несвршени. Будући да категорија вида није примарна тема овог истраживања, наведне разлике нећемо детаљније описивати.

¹⁸ А. Мусић (1925–1926: 27–28; 32–33), анализирајући аорист глагола несвршеног вида у српском језику, наводи да се њиме означава радња које се вршила, али и свршила. Разлику између аориста свршеног и несвршеног вида аутор види у томе што се првим исказује извршење радње, а другим вршење и свршетак исте. Глаголе код којих се јавља анализирани облик назива имперфективно-перфективнима, а реч је о простим глаголима који немају одговарајуће парове свршеног вида. Даље аутор наводи да је В. С. Карацић забележио у свом *Рјечнику* глаголе који могу бити имперфективни и перфективни, али за оне које је он анализирао објашњава: „Ali imperfektivno-perfektivno značenje imperfektivni glagoli nemaju sami sobom, nego tek u oblicima, u kojima se pravilno upotrebljavaju samo perfektivni; tako u aoristu, u participu pret. akt. I, u hist. prezentu itd. Samo u tima im se oblicima to značenje može upravo i poznati“. По аналогiji се аорист несвршеног вида почео јављати и код глагола који представљају видске парове, попут *јавити* — *јављати*. Међу глаголима које аутор у свом раду анализира су и неки које смо укључили у наше истраживање: *цјеливати*, *ићи*, *стријељати* и др. Иступајући против Мусићевог схватања, А. Белић каже: „Само (истакао — А. Б.) аорист свршених глагола значи извршеност глаголске радње, али не зато што би то било у аористу, већ зато што је то у значењу свршених глагола. [...] Значење аориста нити утиче нити може утицати на промену глаголског вида. Глаголски вид остаје у аористу исто онако нетакнут као што остаје у перфекту или футуру“ (Белић 1925–1926: 173; 176–177). М. Стевановић (1966–1967: 173) објашњава да „глаголски вид каткад условљава одређена језичка ситуација“ и да двовидске глаголе „и не треба узимати у обзир јер је јасно да су они овде (у примерима које наводи А. Мусић — В. В.) употребљени с перфективним значењем“. И Ј. Вуковић истиче: „Aorist, upotrebljiv i od svršenih i od nesvršenih glagola, iako manje od nesvršenih nego od svršenih, ne menja niukoliko vidsko značenje glagola. [...] Ovde bih hteo da naglasim to **da nijedan glagolski oblik sam po sebi ne menja vidsko značenje glagola** (истакао — Ј. В.), које овај носи у својој основи“ (Вуковић 1967: 22; 25). О глаголима којима је контекст одредио категорију вида говорићемо и у наредним поглављима.

глаголи одређеног кретања (*нестн*, *нѣтн*¹⁹ и др.), 2) неизведени глаголи на *-нѣтн* (*суднѣтн*, *купнѣтн* и др.), 3) неизведени и стари атематски глаголи (*датн*, *речн* и др.), 4) глаголи *внѣдѣтн* и стари изведени *обвѣдѣтн*, те *слышатн* (можда *зазбрѣтн* и *держатн*), 5) неки глаголи са презентском основом на *-j-*.

Системом прошлих времена у ПМВ бавила се и Г. Ј. Сими́на (1959: 49) која наводи да глаголи као што су *нести*, *бежать* и др. могу означавати завршену радњу. Аутор објашњава: „Наличие таких конструкций, где в качестве однородных сказуемых выступают формы аориста от длительных и недлительных основ, отчетливо обнаруживает известное безразличие к виду, обилие в древнерусском языке глаголов недостаточной видовой дифференцированности“ (Сими́на 1959: 50).

2.1.1.3.1. Аорист прости́х глагола

У оквиру групе прости́х глагола размотрићемо: *бѣжатн*, *вестн*, *внѣдѣтн*, *датн*, *збрѣтн*, *нѣтн*, *копѣчатн*, *нестн*, *речн*, *сѣчн*.

(1) н понде Їрославъ на Стополка. н бѣжа Стополкъ в Печенѣгы. (ПВЛ, 144)

(1а) И поје Ярослав на Свјатополка, и побѣже Свјатополк у Печенеге. (ПМЛ, 89)

Староруски речници код глагола *бѣжатн* указују и на значење свршеног вида (СДРЯ, I, 360–362; СРЯ, I, 90), а такве карактеристике наводе се и у речнику старословенског језика (Стсл, 106). И. И. Срезњевски за наведени глагол даје објашњење: *убѣгать*, *избѣгать* (Срезневский, I, 216), који се у савременом руском језику тумаче као несвршени (ТСРЯ²⁰, 1013; 288). Руски преводиоци за наведени облик употребили су глагол *бежал* (ПВЛ ДЛ, 201; ПВЛ ОТ), који у савременом руском језику може имати и значење свршеног вида: „3. также сов.

¹⁹ О значењу свршеног вида глагола *нѣтн* у старословенском језику Н. Ван-Вижк каже: [...] „Кирилл и Мефодий в своем переводе евангелия использовали простой глагол *iti* во всех тех случаях, где в более позднюю эпоху было бы отдано предпочтение приставочному *po-iti*. Точно также и перфективные образования *u-běžati*, *po-vesti*, *u-viděti*, по-видимому, появились довольно поздно рядом с глаголами *běžati*, *vesti*, *viděti*, которые в древнеболгарских текстах еще употребляются как двувидовые. И то, что характерно для этих четырех глаголов, вероятно, действительно и для других“ (Ван-Вейк 1962: 244). О називу „древнеболгарский язык“ види нап. 9.

²⁰ У истом речнику наводи се и глагол *избѣгать* (поред анализираног *избегать*) за који се даје следећа интерпретација: „сов., что (разг.). Бегая, побывать во многих местах“.

Совершитъ (-шати) побег, тайно самовольно оставлять что-н., уходить откуда-н. [...] 5. в прош. вр. также *сов.*“ (ТСРЯ, 35). На двовидске карактеристике глагола *бежати* у примеру: *Он бежал из плена*, односно: *Он је побегао из заробљеништва* указује и Р. Маројевић (I, 2001: 42), а В. Вукићевић (2014: 159) наводи да глагол *бежати* може бити гранични пример двовидности. Српски преводацац употребио је одговарајући облик аориста свршеног вида.

(2) Пилатъ же повелъ да н распнутъ сѣни же понмше Ісѣа. *ВЕДОША* на мѣсто крапѣво. [н] распаша н ту (ПВЛ, 103)

(2a) (И) Пилат заповиједи да га распну. Они, ухвативши Ијуса, *одведеше* га на губилиште и разапеше га ту. (ПМЉ, 65)

Речник старословенског језика наводи да је глагол *вѣсти* са променом *вѣдѣж*, *вѣдѣши* могао бити несвршеног и свршеног вида, док је глагол *вѣсти* са променом *вѣзѣж*, *вѣзѣши* био само несвршеног вида (Стсл, 113). У речнику староруског језика у последњем наведеном значењу: *выдать замуж* глагол *вѣсти* употребљавао се као свршени, за остале примере је наведено несвршено значење (СДРЯ, I, 399–400), а тако је и у другим речницима (Срезневский²¹, I, 247–248; СРЯ, II, 116–117). Руски преводиоци употребили су глагол свршеног вида *повели* (ПВЛ ДЛ, 184; ПВЛ ОТ), а српски преводацац — аорист глагола свршеног вида.

(3) н прѣде вѣ Словѣнн. ндеже нынѣ Новѣгородъ. н *вѣдѣ* ту людн суцака. како естѣ сѣбѣгѣан нмѣ. (ПВЛ, 8)

(3a₁) И дође у Словене, гдје је данас Новгород, и *видје* ту тамошње људе — какав им је обичај, [...] (ПМЉ, 8)

(3a₂) И стиже код Словена, тамо гдје је данас Новгород, и *видје* људе који тамо живе — какав им је обичај [...] (ОССРК, 10)

Глагол *вѣдѣти* имао је способност исказивања значења оба вида, почевши од старословенског, преко староруског, па до савременог српског језика²² (Стсл, 114–115; Срезневский, I, 256–257; СРЯ, II, 174; РЈАЗУ, XX/86, 814–836; РМС, I

²¹ За прво значење објашњење је дато на латинском и грчком језику.

²² Уп. И. Грицкат 1957–1958: 70–71; 111, М. Спасојевић 2015: 121–127.

369–370; РСАНУ, II, 589–590). Међутим, речници староруског језика нису уједначени у његовој интерпретацији, те се у једном он тумачи само као несвршени (СДРЈ, I, 420–423), а такав је и у савременом руском језику (ТСРЈ, 91).

М. Спасојевић за глагол *видети* каже: „У значењима у којима је визуелна перцепција усмерена на неки ентитет, тј. када означава сам процес опажања ’(у)гледати, опазити, опажати’, могућа су оба вида. Ово значење карактерише и прелазност, често исказана правим објектом у акузативу“ (Спасојевић 2015: 123). Одговарајуће тумачење староруских форми омогућава нам српски језик.

(4) посемиъ же *дасть* нмѣ законѣ на горѣ Снѣпанстѣн (ПВЛ, 96)

(4а) Затим им *даде* закон на гори Синајској. (ПМЉ, 60)

У речнику староруског језика глагол *дати* различито се тумачи — као свршени, како се интерпретира и у речнику старословенског језика (СРЈ, IV, 175–177; Стсл, 184), али се указује и на значење несвршеног вида²³ (СДРЈ, II, 433–438). У нашем примеру реч је о првој варијанти. И. И. Срезњевски основно значење наводи на латинском језику, док у изразима срећемо објашњења и са глаголима свршеног и са глаголима несвршеног вида, као и са двовидским глаголима: *дати славѣ* — *возславить*, *возблагодарить*, *дати слово* — *объщать*, *дати слово* — *отвѣчать*, *дати правду* — *судить* итд. (Срезневский, I, 632–634).

(5) рѣша же посланни ѣко придохомѣ к нему. и вдахомѣ дары. и *не зрѣ* на нѣ. и повелѣ схоронити. (ПВЛ, 71)

(5а) Рекоше посланици: „Дођосмо к њему, и дадосмо (му) дарове, и *не погледа* на њих, већ заповиједи да се спреме“. (ПМЉ, 44)

Глагол *зрѣти*, окарактерисан као глагол несвршеног вида (СДРЈ, III, 433–435; Срезневский, I, 1012–1013; СРЈ, VI, 64–65; Стсл, 242), овде има значење свршеног²⁴, што можемо видети у преводу на српски језик, у којем се аористом

²³ Уп. И. Грицкат 1957–1958: 72; 109; М. Спасојевић 2015: 132–134.

²⁴ И. Грицкат објашњава: „Ако се о трајној радњи (чије је име — имперфективни глагол) контекстом или ма како друкчије семантички изрекне да је она *цела* (истакла — И. Г.) извршена, да је од слике акције постало сазнање, спомен о акцији, онда се глаголу придао, у суштини, онај

означава доживљена прошла радња. Поред тога, каснији преписи наводе аорист префиксалних глагола — Р и А *возрѣ*, а *Ипатијевски летопис* (даље ИЛ) *позърѣ*. И у преводу на руски језик употребљен је глагол свршеног вида *взглянул* (ПВЛ ДЛ, 170; ПВЛ ОТ).

(6) *Иде Аскольдъ и Диръ на Греки и прииде въ ѿ [лѣто] Мнханаа црѣ* (ПВЛ, 21)

(6а) *Одоше* Аскольд и Дир на Грке и дођоше тамо 14. године царевања Михаила цара. (ПМЉ, 14)

(7) *Иде* Нгоръ на Деревляны. и повѣднвъ а. и возложн на нь дань болши ѿ аговы. (ПВЛ, 42)

(7а) *Иде* Игор на Древлане и, побједивши их, наметну им данак већи од Олеговог. (ПМЉ, 25–26)

Речник старословенског језика глагол *ити* тумачи као несвршени и свршени (Стсл, 275–276), док је у речницима староруског језика одређен као несвршени (СДРЯ, IV, 178–181; Срезневский²⁵, I, 1023–1024; СРЯ, VI, 356–357). И. Грицкат наводи (1957–1958: 74; 109) да је глагол *ићи* некада имао значење *поћи*²⁶. У другом наведеном примеру српски преводилац за исто значење, приликом набрајања радњи које следе једна за другом, користи презент, где би, свакако, као и у претходном примеру, могао стајати аорист свршеног вида: *оде/пође*. Руски преводиоци у оба примера употребили су глагол свршеног вида *пошли/пошел* (ПВЛ ДЛ, 149; 158; ПВЛ ОТ).

(8) и варнвше ѡша князи Печенѣзъстни. и подвншасѣ. и понмце талн своѡ. и сѡнѣхъ пуствнше. вѣсташа ѿ града въ своѡ си *Идоша* ∴ (ПВЛ, 129)

(8а) И, сваривши, једоше кнезови печенешки, и зачудише се. И узеше своје таоце, а оне (бјелогородске) пустише (и), дигоше се од града и *одоше* натраг. (ПМЉ, 80–81)

’декор’ који претставља карактеристику перфективног глагола. Главна карактеристика се променила у смислу прелаза од имперфективности ка перфективности“ (Грицкат 1957–1958: 95).

²⁵ Прво објашњење дато је на грчком језику, а у осталим глагол има значење несвршеног вида.

²⁶ Уп. М. Спасојевић 2015: 141–142.

Аорист глагола свршеног вида *пондоша* дају Р и А. И овде се у контексту радње нижу једна за другом, те је и у српском језику у оваквој употреби аорист свршеног вида. И у преводу на руски језик употребљен је свршени глагол *пошли* (ПВЛ ДЛ, 195; ПВЛ ОТ).

(9) в се же лѣ· *конуаша* верхъ стѣна Бѣа на Кловѣ· заложенѣн Стефанѡ игуменѡ Печерьскѣ·: (ПВЛ, 283)

(9a) Ове исте године *завршише* кров свете Богородице на Клову, чије темеље удари Стефан, игуман Печерски. (ПМЉ, 163)

И глагол *конуати* је у староруском и старословенском језику био двовидског карактера (СДРЯ, IV, 256–257; Срезневский, I, 1275–1276; СРЯ, VII, 285; Стсл 290). У речницима српског језика различито се тумачи, па је у једном несвршеног вида (РМС, II, 839), као и у руском (ТСРЯ, 362), а у другима свршеног и несвршеног вида²⁷ (РСАНУ, X, 181; РЈАЗУ, V/19, 264). У тумачењу руског глагола *кончатъ* нису усаглашени ни речници руских говора, па је у једном свршеног вида (СРНГ, XIV, 273), а у другом несвршеног (ПОС, XV, 181–182), а исте неподударности налазимо и за повратну форму *кончатъся*. У преводу на српски језик употребљен је аорист свршеног вида, а у руском преводу — прошло време глагола свршеног вида *кончили/закончили* (ПВЛ ДЛ, 258; ПВЛ ОТ).

(10) н оувнша Ѧсколд^а н Дира· [н] *несоша* на гору н погребша н на горѣ· еже са ныне зоветь Оугорское· где ныне Оѡлминѣ дворѣ· (ПВЛ, 23)

(10a₁) И убише Аскољда и Дира и *однесоше* на гору, и сахранише их на гори која се данас зове Угорска, гдје је данас Ољмин двор; [...] (ПМЉ, 15)

(10a₂) И убише Аскољда и Дира, *однијеше* их на брдо и сахранише: Аскољда на брдо које се сада назива Угарско, тамо гдје је сада Ољмин двор; [...] (ОССРК, 13)

На могућност тумачења глагола *нестн* и као свршеног указују нам два староруска речника (СДРЯ, V, 362; СРЯ, XI, 308), док је у трећем и речнику

²⁷ Уп. И. Грицкат 1957–1958: 88.

старословенског језика само несвршени²⁸ (Срезневский, II, 426; Стсл, 374). Исти глагол у наведеном примеру има значење свршеног вида, радње се нижу једна за другом, а у читавом контексту је аорист свршеног вида. Захваљујући аористу у савременом српском језику можемо извршити одговарајућу реконструкцију староруских форми. РЈАЗУ глагол *нести* тумачи на следећи начин: „*Glagol je ovaj sam, bez prijedloga u našem jeziku svagda bio rijedak, kao što je rijedak i danas. [...] Kašto se nalaze oblici, koji odgovaraju oblicima na pr. donijeti, donijeh, donijela [...]*“ (RЈAZU, VIII/35, 88). Глагол *нести* на руски језик преведен је глаголом свршеног вида *отнесли* (ПВЛ ДЛ, 150; ПВЛ ОТ).

(11) Н *ркоша* бояре Князю: уже Княже туга умъ полонна; [...] (СПИ, 24)

(11a₁) Светић: Ал' Бояри Князу *бестъдили*: / „Већ е туга умъ намъ заузела. [...]“ (ППИ, 160)

(11a₂) Медић: Бојари му *одговоре*: / «Авај кнеже до зла бога, / Већ се види да је лако / Узнат' слутњу сана твога: [...]» (СПИ ДМ, 43)

(11a₃) Утјешеновић-Острожински: И *рекоше* бољари кнезу: „Већ, кнеже, туга ти ум поломила; [...]“ (СПИ ОУО, 221)

(11a₄) Шајковић: Саслушавши речи кнеза, / Бојари му *одзборише*: / „Разум ти је, кнеже, препун / Тешке туге и жалости. [...]“ (ПВИ, 38)

(11a₅) Панић-Суреп: Бојари *ће рећи* кнезу: / „Кнеже, туга ум ти запленила; [...]“ (СПИ МПС, 59)

(11a₆) Бадалић: И *рекоше* бојари кнезу: «Кнеже, туга ти је већ pamet помутила; [...]» (SVI, 225)

(11a₇) Недић: И бољари кнезу *рекоше*: / „Туга нам је, кнеже, душу / обузела: [...]“ (ПРИ, 318)

²⁸ Етимолошки речник словенских језика наводи да је глагол *нести* у старим језицима могао имати и значење свршеног вида: старочешки — *отвезти, отвести; выдать замуж* итд; старопољски — *дать, отдать*; староруски — *отнести, принести, увести, принести (приносить), поднести (подносить), похитить (похищать)*. Поред несвршеног значење свршеног вида овај глагол има у словеначком језику: *внести, перенести, принести*, као и у словачким говорима: *вывести из равновесия, из терпения, лишить покоя; замучить, уничтожить; пережить, перенести* итд. (ЭССЯ, XXV, 19–21).

(11a₈) Минић: А велможе кнезу *говорише*: „Туга ти је разум помутила. [...]“ (СПИ ВМ, 40)

(11a₉) Хорват: Тад бољари *рекоше* кнезу: „Сад знај, кнеже — није залуд туга ум твој опхрвала²⁹: [...]“ (СПИ ВХ, 52)

За глагол *РЕУН* у речницима налазимо да се употребљава са значењем свршеног, али и несвршеног вида (СДРЯ³⁰, X, 374–380; Срезневский, III, 118–120; СРЯ, XXII, 157–158; Стсл³¹, 580–581). М. Светић је приликом превођења употребио крњи перфекат³² глагола несвршеног вида. Исти преводилац је аорист глагола *РЕУН* преводио и формом презента, у другим примерима, мењајући глаголски вид. Презент глагола свршеног вида бира Д. Медић. У српском језику у приповедању су презент свршеног вида и аорист синтаксичке опозиције (Стевановић 1972: 84). О. Утјешеновић-Острожински, И. Шајковић, Ј. Бадалић, В. Недић и В. Хорват употребили су аорист свршеног вида, а В. Минић аорист глагола несвршеног вида. М. Панић-Суреп је за аорист *РЕУЕ* употребио футур I, будући да се њим „означавају и радње које се односе на будућност неког другог тренутка, а не на праву будућност, која је то према времену говорења“ (Стевановић 1967а: 133). Аористом глагола *РЕУН* у анализираним споменицима често се у приповедачки део текста уводи управни говор.

(12) њкоже во преже *РЕКОХЪ* Жндомъ прркн нзбнваоцнмъ црмъ нхъ законы преступаоцнмъ предасть њ в расхнцнење. (ПВЛ, 102)

(12a) Као што још раније *рекох*, када Јевреји пророка убијаху, а цареви њихови кршаху законе, предадоше их пљачкању, [...] (ПМЉ, 64)

Наведени пример је фрагмент управног говора филозофа који кнезу Владимиру представља хришћанску религију. Непосредно пре тога филозоф је навео: *СМН ЖЕ НАУША ПРРКН НЗБНВАТИ*, због чега је аорист *рекох* у својој основној употреби, у значењу доживљене радње.

²⁹ У првом препеву аутор је изоставио аорист *РЕКОША*.

³⁰ У наведеном речнику као посебне лексикографске јединице наводе се глаголи *РЕУН*¹ (*РЕЦН*¹), *РЕКОУ*, *РЕЧЕТЬ* и *РЕУН*² (*РЕЦН*²) *РЪКОУ*, *РЪЧЕТЬ*. Оба глагола одређују се као несвршени и свршени (СДРЯ, X, 374–380).

³¹ Уз напомену да се ређе употребљава као несвршени.

³² Види нап. 4 и т. 2.4.2.

Глаголе *вѣдѣти*, *дати* и *реути* са значењем несвршеног вида у форми имперфекта размотрићемо у даљем излагању (т. 2.2.1.3.1, пр. 1–4, 6).

(13) Моисѣви· вѣшедшю ѿ гору къ Бѹ· ѿнн же сольѣвше телею главу· поклонншася акн Бѹ· нхъже Монснн *сѣуе*·л· тысѣ^{шн}. (ПВЛ, 96)

(13а) Када Мојсије изиђе на гору к Богу, они одлише телећу главу, и поклонише јој се као Богу. И *посијече* Мојсије тих људи 3 тисуће. (ПМЉ, 60)

Глагол *сѣути* у речницима старословенског и староруског језика тумачи се као несвршени³³ (Стсл, 680; Срезневский, III, 904–905; СРЯ, XXIV, 108–111). У савременим језицима употребљен је глагол свршеног вида, у руском *иссек* (ПВЛ ДЛ, 181; ПВЛ ОТ), а у српском језику у форми аориста. У Р и А наводи се аорист префиксалног глагола *нссѣуе*.

О глаголима с перфективним значењем а имперфективним ликом у српском језику писао је Р. Маројевић (2016: 536–403), анализирајући језик П. П Петровића-Његоша. Аутор разматра глаголе *чињати*, *доуитати се*, *пѣитати (се)*, *вињати (се)*, *чујати (се)*, *облачити (се)*, *доуитати*, *освјетљати* од којих су неки употребљени у форми имперфекта, али са значењем аориста, на пример:

Чудне бруке [брѹкѣ], грдне [грѣнѣ] мјешавине [мјѣшавинѣ]! / Чујасте ли [чујастели] како се појаше [пѣјаше]?

Аутор (Маројевић 2016: 386) објашњава да је у наведеном примеру облик *чујасте* 2. лице множине имперфекта глагола свршеног вида *чујати* 'чути' у значењу аориста 'чусте'.

2.1.1.3.2. Аорист изведених глагола

У другој групи глагола са недиференцираном категоријом вида су изведени глаголи: *вѣпрашатн*, *заповѣдатн*, *написатн*, *отвѣщатн*, *повѣдатн*, *показатн*, *помазатн*, *послоушатн*, *разоумѣтн*, *разстрѣлатн*, *сѣказатн*, *сѣповѣдатн*.

Како наводи Ј. С. Маслов (2004: 139), приликом формирања категорије глаголског вида префиксација глагола није подразумевала и појаву свршеног

³³ Наведени глагол има значење свршеног вида и у форми трпног партиципа прошлог времена у реченици: Мѣстиславъ же ѿ светѣ заоутра· вѣдѣвъ лежачнѣ *сѣуены*· ѿ свонхъ Сѣверь· н Варѣгн Гѣрославѣ. (ПВЛ, 148–149)

вида, већ је дати процес представљао само предуслов за њен даљи развој. Наши примери показују да су се извесни остаци сачували у староруском језику, тј. да неки префиксални глаголи још увек нису били одређени искључиво као свршени.

(14) вѣ же єдннѣ старецѣ не былѣ на вѣун томѣ. н *впраша* что ради вѣче было. (ПВЛ, 127)

(14a) Бје пак један старац, који није био на том вијећу (и), он *упита*: „Ради чега је било вијеће?“ (ПМЈ, 80)

У Р и А наводи се облик имперфекта *въпрашаше*. У староруском језику *въпрашатн* тумачи се као глагол несвршеног вида³⁴ (СДРЯ, II, 209; СРЯ, III, 27), а такав је био и у старословенском језику (Стсл, 149). У наведеном примеру употребљен је са значењем свршеног вида (види т. 2.3.1.3.2, пр. 3), у српском језику у одговарајућем облику аориста, а свршеним видом наведени облик превели су и руски преводиоци *спросил* (ПВЛ ДЛ, 194; ПВЛ ОТ).

Да се глагол *въпрашатн* употребљавао као несвршени показује нам пример у којем је он у форми инфинитива као део сложеног предиката са аористом фазног глагола:

(15) н прншедшю њему. *науча въпрашатн* њего Володнмерѣ. (ПВЛ, 279)

(15a) И када дође к њему, *поче га испитивати* Владимир: [...] (ПМЈ, 160)

И руски преводиоци употребили су глагол несвршеног вида *спрашивать* (ПВЛ ДЛ, 257; ПВЛ ОТ). У Р и А наведен је аорист *вопросн*.

(16) н *заповѣда* Олѣгѣ [данѣ] данати на вѣ. корабль по вѣ. гривнеѣ на члѣвкѣ а вѣ корабль [по] мѣ. моужѣ (ПВЛ, 30)

(16a₁) И *заповиједи* Олег да се да данак за 2000 бродова — по 12 гривни на човјека, а у броду бијаше по 40 мужава. (ПМЈ, 18)

(16a₂) И *нареди* Олѣг да се да данак за двије хиљаде бродова — дванаест гривни по човјеку, а у свакоме је броду било по четрдесет људи. (ОССРК, 13)

³⁴ И. И. Срезњевски за наведени глагол даје објашњење на грчком језику (Срезневский, I, 397).

И глагол *заповѣдати* различито се тумачи у речницима староруског језика — у једном је категорија глаголског вида недиференцирана, као и у речнику старословенског језика (СРЯ, V, 270–271; Стсл, 230), док је на другом месту овај глагол одређен као свршени (СДРЯ³⁵, III, 336–337). Најзад, у речнику И. И. Срезњевског интерпретира се као несвршени, само са значењем *приказывать*, при чему је наведен и наш пример (Срезневский, I, 936). Овде је глагол *заповѣдати* употребљен као свршени, а одговарајући облик аориста видимо у преводима на српски језик. И руски преводиоци употребили су глагол свршеног вида *приказал/потребовал* (ПВЛ ДЛ, 153; ПВЛ ОТ).

(17) мы же съвѣщаѣмъ все *напнсахомъ* на двою харатью. н една харатью естъ оу цртва нашего (ПВЛ, 52)

(17a) [...] „Ми овај уговор *написасмо* на двије хартије, и једна хартија је код царства нам: [...]“ (ПМЛ, 32)

Глагол *напнсати* јавља се са двојаким променом у презенту: *напншоу* и *напнсаю*, са двовидским особинама, у оквиру две посебне лексикографске јединице (СДРЯ³⁶, V, 168–169) или се двоаспектност објашњава у оквиру једне јединице (СРЯ, X, 175–176). Међутим, И. И. Срезњевски, без обзира на двојаку промену, овај глагол тумачи као свршени (Срезневский, II, 307–308). У речнику старословенског језика наводе се две лексикографске одреднице — прва има промену *напнсаѡж* и несвршеног је вида, док је друга, чији инфинитив гласи и *напнсати*, са променом *напншж* и свршеног је вида (Стсл, 350–351). Напоменули смо да се у централним деловима руско-грчких договора прошла времена не јављају, док се исти облици на почетку или на крају договора срећу, а такав је наш пример. У преводу на српски језик аорист је у својој основној употреби и означава доживљену радњу, будући да радњу износе сами учесници у њима.

(18) Володнмеру же не хотаще сего створити. *ѡвѣща* бо како се могу створити. ротъ с ннм ходнвѣ. (ПВЛ, 227)

³⁵ Иако је глагол *заповѣдати* одређен као свршени, у примеру из истог речника: *се заповѣдаю вамъ. да любите другъ друга*. има значење несвршеног вида.

³⁶ Наведени речник и у другој варијанти, тј. са формом презента *напнсаю*, бележи и значење свршеног вида: *описать* и *обратиться письменно*.

(18a) А Владимир, који не жељаше ово да чини, *одговори* им овако: „Како могу то да учиним кад сам им дао клетву?“ (ПМЉ, 138–139)

Глагол *отъвѣцати* у речницима староруског језика различито се одређује — као несвршени (СДРЯ, VI, 228–229; СРЯ, XIII, 199) или као двовидски (Срезневский, II, 781–782), какав је био и у старословенском језику (Стсл, 428). У наведеном примеру је свршеног вида, на шта нам указује српски превод, док су руски преводиоци употребили несвршени глагол у форми глаголског прилога садашњег *отвечая* (ПВЛ ДЛ, 233; ПВЛ ОТ).

(19) Послании Ѡлго^м послан приидоша ко Ѡлговн. и *поведаша* || всѧ рѣ^ѣ ѡвою црѣю. (ПВЛ, 38)

(19a) Посланици пак, које је Олег послао, дођоше Олегу и *казаше* све ријечи обојице царева, [...] (ПМЉ, 23)

Са значењем свршеног и несвршеног вида у староруском језику био је и глагол *повѣдати* (СДРЯ, VI, 477–478; СРЯ, XV, 141–142). И. И. Срезневски за њега даје објашњење: *разсказатьъ, сообщитьъ*, иако су наведене форме имперфекта и радног партиципа садашњег времена у којима је глагол употребљен као несвршени (Срезневский, II, 1006–1007). С друге стране, речник старословенског језика наводи да се глагол *повѣдати* употребљава само као несвршени (Стсл, 457). О српском глаголу *казати* биће речи у поглављу о имперфекту (т. 2.2.1.3.1, пр. 5).

(20) и се рекъ *показа* Володн||меру запопу. на пенже бѣ напѣно судице Гѣе. показываше ему. ѡ десну првѣдѣнѣа в весельн прѣдѣндуца вѣ ран. а ѡ шноюю грѣшникн ндуца в муку. (ПВЛ, 106)

(20a) И ово рекавши (философ), *показа* Владимиру на завјесу: на њој би насликан суд Господњи, — показа му на праведнике здесна, који у весељу иду у рај, а слијева — грешнике који иду на мучење. (ПМЉ, 66–67)

И глагол *показати* спада у групу глагола са различитом променом у презенту: *покажу, покажетъ* итд. — свршени вид, *показаяю, показаютъ* итд. — несвршени вид (СДРЯ, VI, 590–594; Срезневский, II, 1099–1100; СРЯ, XVI,

142–144; Стсл, 468). Овде је свршеног вида, а одговарајући облик аориста употребљен је у српском преводу.

(21) [н] Бѹ|| повелѣвшю ступишасѧ ѿ нѣ [горы великнѧ]. токмо не ступишасѧ о нѣ горы на .ѿ. локотѣ. н ту створишасѧ врата мѣдана. н помазашасѧ сунклантѣ. (ПВЛ, 236)

(21а) [...] и, по Божијој заповијести, склопише се за њима планине велике, само се не склопише за њима планине на 12 лаката (ширине), и ту се створише врата мједена и намазаше се асинхитом; [...] (ПМЉ, 143)

Глагол *помазати* могао је бити несвршеног и свршеног вида, али га је карактерисала и двојака промена у презенту: *помазаю*, *помазаешн* указује на несвршени вид, а *помажоу*, *помажешн* на свршени вид (СДРЈ³⁷, VII, 120–122; Срезневский³⁸, II, 1155; СРЈ, XVI, 291–292; Стсл, 474–475). Такву разлику није могуће уочити у облицима прошлих времена. У нашем примеру аорист глагола *помазати* је свршеног вида, а на одговарајуће тумачење указује нам српски превод. У Р и А наведен је аорист *помаза*.

(22) послуша нхѣ Нгорѣ. н повелѣ Печенѣгомѣ воєвати Болѣгарьску зема¹⁰. (ПВЛ, 46)

(22а) *Послуша* их Игор и заповиједи Печенезима да освајају Бугарску земљу, [...] (ПМЉ, 28)

У групу глагола чије видско обележје одређује контекст спада и глагол *послоушати* (СДРЈ, VII, 252–254; Срезневский, II, 1240–1241; СРЈ, XVII, 190–191; Стсл, 482–483), који је овде, попут претходног, свршеног вида.

(23) старецѣ же знаменасѧ крѣпимѣ знаменѣ. н приде вѣ кѣлью свою. јако бѣ свѣтъ н разумѣ старецѣ. рѣ кѣленнику. нди впрашан је ли Михаѣ в кельн. (ПВЛ, 191)

(23а) А старац се знаменова крсним знамењем и дође у ћелију своју. Када би свјетло, *разумје* старац, и рече ћелијнику: „Иди, упитај, да ли је Михаљ у ћелији“. (ПМЉ, 118)

³⁷ У једном значењу глагол *помазати* са променом *помажоу* је несвршеног вида: *возбуждати*, *укрепљати*.

³⁸ Код истог глагола са значењем несвршеног вида И. И. Срезневски даје и акценатске ознаке: *помазати*, *помазаю*. О улози акента у одређивању видског обележја биће речи у даљем тексту (т. 2.1.1.4).

Глагол *разоумѣти* се у староруском и старословенском језику одређује као двовидски (СДРЯ, X, 310–313, Срезневский, III, 57–58; СРЯ, XXI, 253–255; Стел, 573–574). Са значењем оба вида је и у српском језику³⁹ (РМС, V, 395; РЈАЗУ⁴⁰, XIII/58, 725–738). И у руским говорима глагол *разуметь* може бити несвршеног и свршеног вида (СРНГ⁴¹, XXXIV, 72), док је у савременом руском језику, како наводи речник, несвршеног вида (ТСРЯ⁴², 803). У ИГРЈ (1982: 334), у оквиру анализе партиципа XV–XVII века (дакле, након староруског, тј. у периоду средњеруског језика — В. В.), код којих категорија глаголског вида није јасно изражена, наводи се да се глагол *разоумѣти* јавља у формама *разумѣя* и *разумѣвъ*. Реконструкцију одговарајућег значења у форми аориста свршеног вида омогућава нам српски језик.

(24) а заоутра по зорн повѣснша Васнла. н Лазара. || н *растрѣлаша* стрѣламн
Васнлковнчн. н ндоша ѿ града. (ПВЛ, 268)

(24а) А сутрадан, у зору, објесише Василка и Лазара, и *стријељаше* их стријелама
Василковичи, и одоше од града. (ПМЉ, 153)

У ИГРЈ (1982: 245) наводи се да је глагол *расстрѣлати* сачувао значење оба вида све до краја XVII века. Његов двовидски карактер потврђују и речници (СДРЯ, X, 230–231; СРЯ, XXII, 66). У речнику И. И. Срезњевског, међутим, наведени глагол одређује се као свршени: *растрѣлати* — *разстрѣлять* (Срезневский, III, 91). У савременом руском језику глагол *расстрелять* је свршеног вида, а несвршеног вида је глагол *расстреливать*⁴³ (ТСРЯ, 814). О српском глаголу *стрељати* говорићемо у оквиру имперфекта (види нап. 94).

Глаголе *повѣдати*, *помазати*, *послоушати*, *расстрѣлати* анализираћемо и као несвршене, у форми имперфекта (т. 2.2.1.3.2, пр. 9–13).

³⁹ Уп. И. Грицкат 1957–1958: 80; М. Спасојевић 2015: 154–155.

⁴⁰ Наведени глагол одређује се као „pf. *prema impf.* умјети“. Међутим, даље се објашњава: „*Glagol razumjeti može biti i impf., pa se u nekim primjerima ne može uvijek točno odrediti, je li pf. ili impf.*“ (RJAZU, XIII/58, 725).

⁴¹ Сов. Вдуматься, вникнуть в чье-л. положение, несов. Разуметь кому-л, прислушиваться к кому-л.

⁴² Уз напомену да је у 1. значењу *понимать*, *постигать умом* застарео, као и у 3. значењу: *уметь*, *знать*.

⁴³ У XIV веку појављује се нови глагол са значењем несвршеног вида *расстрѣлнвати*, који се задржао до данас (ИГРЈ 1982: 245).

(25) се слыша црѣ Мнханлъ н созва философы вса. н сказа нмѣ рѣчн вса Словѣнскихъ князѣ. (ПВЛ, 26)

(25a) Чује ово цар Михаил па сазва све философе и каза им све ријечи словенских кнезова. (ПМЉ, 16)

Глагол *сѣказати*⁴⁴ могао је имати значење како свршеног тако и несвршеног вида, али га је карактерисала и двојака промена у презенту: *сѣказую*, *сѣказашн* и *сѣкажу*, *сѣкажешн* (Срезневский, III, 713–714; СРЯ, XXIV, 165–168). Речник старословенског језика указује на разлику у промени, а самим тим и на различиту видску вредност овог глагола (Стсл, 651). Овде је глагол *сѣказати* свршеног вида, а у значењу несвршеног вида видећемо га у даљем тексту овог рада (т. 3.1.3.2, пр. 25). На српски језик анализирана форма преведена је аористом глагола *казати*, овде свршеног вида.

(26) си слышавѣ Володнмерѣ рѣ. посланымѣ ѿ црѣю. глѣте црѣма. тако љко азѣ крѣщоса љко испитахѣ прежѣ снхѣ дѣнн законѣ вашѣ. н естѣ мн љубо вѣра вашѣ н служење. еже бо мн *сповѣдаша* посланнн ^{на}мн мужн. (ПВЛ, 110)

(26a₁) Ово чувши, Владимир рече посланицима царева: „Реците овако царевима: крстићу се, јер још раније испитах закон ваш, и мила ми је ваша вјера и служење, о чему ми *казаше* мужеви које сам слао“. (ПМЉ, 69)

(26a₂) Чувши ово, рече Владимир царским изасланицима: „Реците царевима вашим овако: крстићу се, јер сам се још прије распитао за закон ваш, и мила ми је вјера ваша и богослужење, о чему *су* ми *причали* моји изасланици“. (ОССРК, 18)

Поред *повѣдати* и глагол *сѣповѣдати* наводи се као двовидски (Срезневский, III, 796; СРЯ, XXVII, 51–52). У нашем контексту исти глагол употребљен је са значењем свршеног вида, што видимо у преводу Н. Косовића, у којем аорист исказује прошлу доживљену радњу, док је В. Минић употребио перфекат глагола несвршеног вида. С друге стране, у Р и А дат је аорист *нсповѣдаша*. У руским говорима код глагола *споведать* категорија вида зависи од

⁴⁴ Наведени глагол, за разлику од глагола *показати*, у речницима староруског језика разматра се у оквиру једне лексикографске јединице.

акцента (види т. 2.1.1.4) — *споведать*, односно *споведывать* је несвршеног вида (1. исповедовать кого-л., || открывать, говорить на исповеди о своих проступках, грехах и т. п., 2. спрашивать о ком-, чем-л.), али се овај глагол употребљава и као свршени (3. рассказать что-л.), док, с друге стране, као свршени имамо *сповѣдать* (1. узнать о ком-л., чем-л., || слушаая, наблюдая разузнать, разведать что-л., 2. навестить кого-л.) (СРНГ, XL, 173–174).

2.1.1.4. Акценатско диференцирање категорије глаголског вида

У староруском језику постојали су глаголи којима је акценат одређивао категорију вида. Стога ћемо у нашу анализу укључити глагол *посыпати*, као и групу глагола са кореном *-рѣз-*: *зарѣзати*, *обрѣзати*, *перерѣзати*.

(1) прииикъшии ѿльга и рѣ нмѣ добра ли вы чѣсть· ѿни же рѣша пуции ны Игоревы смѣти· и повелѣ засыпати ѣ живы· и *посыпаша* ѣ· (ПВЛ, 56)

(1a₁) Олга се нагну и рече им: „Да ли вам се допада част?“ Они пак рекоше: „Више од Игорове смрти“. И нареди (Олга) да их заспу живе, и *засуше* их. (ПМЈ, 34)

(1a₂) И, завиривши у јаму, запита их Олга: „Је ли вам добра част?“ А они одговарају: „Опусти нам Игорову смрт“. И наредила је да их живе затрају, и *засуше* их. (ОССРК, 15)

У Р наводи се облик *засыпаша*, док је у А *засыпаше*. О глаголу *засыпати* говорићемо у оквиру имперфекта (т. 2.2.1.4). Глагол *посыпати* различито се интерпретира — без акцентованих староруских форми, али са различитом променом у презенту — *посыпати*¹, *посыпашаю*, *-летъ: посыпаша*², *посыпашаю*, *-летъ: посыпаша* (СДРЯ, VII, 329), док се у другом речнику на такву разлику не указује, а акцентују се форме на савременом руском језику (СРЯ, XVII, 275–276). С друге стране, И. И. Срезњевски акценатском ознаком истиче разлике у категорији вида, па *посыпати* има значење несвршеног, а *посыпаша* свршеног вида, али се разлика огледа и у промени: *посыпашаю* наспрам *посыпашаю* (Срезневский, II, 1281–1282). На такве разлике аутор је указивао и код глагола *помазати*, *помазашаю* (види нап. 38). Акценат диференцира вид код анализираних

глагола и у савременом руском језику *посыпáть* несвршени, *посы́пать* свршени вид (ТСРЯ, 707). Дакле, у наведеном примеру реч је о глаголу свршеног вида, употребљеном у форми аориста у староруском, као и у савременом српском језику.

О диференцирању категорије глаголског вида можемо говорити и у оквиру глагола са кореном *-рѣз-*, с тим што се такви глаголи различито интерпретирају. Тако се у једном речнику глагол *зарѣзати*, *зарѣжоу*, *-жетъ* тумачи као свршени: *зарезать; принести в жертву* (СДРЯ⁴⁵, III, 343–344), затим се одваја у две јединице, па је прва свршеног вида *зарѣзать*, а друга несвршеног *зарезáть* (СРЯ, V, 287). И. И. Срезњевски наведени глагол такође одваја у две лексикографске јединице, те за прву, уз промену *зарѣжд*, даје објашњење: *убить ножемъ*, док за другу не наводи објашњење, већ само промену *зарѣзаю* (Срезневский, I, 945).

(2) поварѣ же Глѣбовѣ нменемъ Торчннѣ. выпезѣ ножѣ *зарѣза* Глѣба. акы агна непорочно. (ПВЛ, 136)

(2а) А кувар Глѣбов, по имену Торчин, извукавши нож, *закоље* Глѣба, као јагње непорочно. (ПМЛ, 85)

Српски преводацац употребио је презент свршеног вида, док би аорист гласио *закла*. Одмах изнад наведеног примера глагол *зарѣзати* дат је у форми инфинитива: *повелѣ вборзѣ зарѣзати Глѣба*, такође са значењем свршеног вида. Руски преводиоци употребили су глагол *зарезал* (ПВЛ ДЛ, 198; ПВЛ ОТ), без акценатске ознаке, али контекст говори да је реч о свршеном виду.

Код глагола *обрѣзати*, с једне стране, указује се на акценатску разлику староруских форми, тј. категорију вида — *обрѣзати*, *обрѣжу* свршени вид, *обрѣзáти*, *обрѣзаю* несвршени (СРЯ, XII, 149), док се у другом речнику разлика огледа у промени, при чему нису акцентовани староруски глаголи, већ облици у савременом руском језику: *обрѣзати¹* *обрѣжоу*, *-жетъ*: 1. *отрѣзать от чего-л.*, *обрѣзать что-л.*, *обрѣзати²* *обрѣзаю*, *-еть*: 1. *отрезáть от чего-л.*, *обрезáть что-*

⁴⁵ У истом речнику глагол *зарѣзывати* се одређује као несвршени: *резать, приносить в жертву*.

-л. (СДРЯ, V, 540–541), а тако је и у старословенском речнику⁴⁶ (Стсл, 398). И. И. Срезњевски, међутим, за анализирани глагол са променом *обрѣзаю* наводи само значење несвршеног вида (Срезневский, II, 553).

(3) и повелѣ Бѣ Авраму *обрѣзати* сѣтроча· и *обрѣза* и въ ·н̄· днь· (ПВЛ, 93)

(3а) И заповједи Бог Авраму да *обреже* дјечака, и *обреза* га 8-ог дана. (ПМЉ, 58)

У наведеном примеру глагол *обрѣзати* у обе форме — аориста и инфинитива, има значење свршеног вида, а на српски језик форма инфинитива преведена је конструкцијом *да* + презент, а аорист истим обликом. У следећем примеру анализирани глагол је несвршеног вида.

(4) сѣни же рѣша вѣруемъ Бѣ· а Бохмнѣ ны оучнѣ глѣ· *обрѣзати* оуды танпыа и свнпны не ѣстн· (ПВЛ, 84)

(4а) А они рекоше: „Вјерујемо у Бога, а Мухамед нас учи, говорећи: *да обрезујемо* уде тајне, да свињетине не једемо, [...]“ (ПМЉ, 53)

Руски преводиоци у примеру бр. 3 употребили су именицу *обрезание* у конструкцији са глаголом свршеног вида *совершитъ* *обрезание* и глагол *обрезали/обрезал*, а у примеру бр. 4 — конструкцију са глаголом несвршеног вида: *совершатъ* *обрезание* (ПВЛ ДЛ, 180; 176; ПВЛ ОТ).

Само као свршени тумачи се глагол *перерѣзати* (СДРЯ, VI, 375; СРЯ, XIV, 285), док у речнику И. И. Срезњевског он није анализиран.

(5) и приступи Торчнѣ нменѣ Берендн· сѣвѣюхъ Стополуѣ держа ножь· и хота оударити в око· и грѣшнса сѣка и *перерѣза* ѣму лице· (ПВЛ, 261)

(5а) И приступи Торчин [= Угар — В. В.], по имену Берендиј, овчар Свјатополков, држећи нож, и хтједе да га удари у око, и промаши око, и *прореза* му лице, [...] (ПМЉ, 149)

Акцентатска диференцијација вида код глагола са кореном *-рез-* задржала се и у савременом руском језику: *обрѣзатъ*, *перерѣзатъ* свршени, *обрѣзѣтъ*,

⁴⁶ Наводи се само значење *совершитъ/совершатъ* обряд *обрезания*.

перерезать несвршени вид⁴⁷, (ТСРЯ, 546; 633), док се глагол *зарезать* тумачи као свршени према несвршеном *резать* (ТСРЯ, 825). У последњем наведеном примеру у преводу на руски језик употребљен је глагол *перерезал/порезал* (ПВЛ ДЛ, 249; ПВЛ ОТ) без акценатског обележја, при чему контекст указује на свршени вид.

У оквиру семантичке реконструкције *Луче микрокозма* П. П Петровића-Његоша Р. Маројевић (2016: 343–347) анализира глаголе несвршеног вида са дијалекатском суфиксалном алтернацијом *-áva/-àj-* (*избјежáвати: избјежàју; пружáвати: пружàје; ишчезáвати: ишчезàју; изригáвати: изригàју, развијáвати: развијàју, препитáвати: препитàју, вјенчáвати се: вјенчàје се, умољáвати: умољàју, ублажáвати: ублажàје, пружáвати: пружàјеи, задржáвати: задржàје*) који су настали по аналогiji с префиксалним глаголима несвршеног вида са коренима *зна-* и *да-*. Разлику између свршеног и несвршеног вида аутор објашњава прозодијском творбом⁴⁸, која у наведеним примерима има обличку функцију. Наиме, свршени вид глагола *прèдати* у 3. лицу множине има облик *прèдају*, док је у форми несвршеног вида акценат на следећем слогу *предàју*. Позивајући се и на стање у савременом руском књижевном језику (*узнáю* — просто будуће време глагола свршеног вида, *узнаю́* — садашње време глагола несвршеног вида), аутор даље наводи да је реч о дијалекатском архаизму.

2.1.1.5. Специфичне форме

У оквиру специфичних форми староруског аориста размотрићемо: 1) аорист контаминиран са наставком презента, 2) мешање глаголских облика, 3) неправилно писање наставака.

⁴⁷ У речнику руског језика наводи се и несвршени глагол *перерезывать*.

⁴⁸ Аутор прозодијску творбу или преакцентуацију објашњава као „самостални творбени поступак у коме је промјена акцената обавезна а творбена база и њоме мотивисана новоформирана ријеч остају у истој врсти ријечи и са истим типом промјене, при чему се формира нова ријеч без кидана семантичке везе између мотивне ријечи и творенице“ (Маројевић 2016: 399).

2.1.1.5.1. Аорист контаминиран са наставком презента

Контаминација аориста са наставком презента јавља се и у старословенском језику, а такви примери посведочени су у оба староруска споменика, те ћемо их размотрити детаљније.

2.1.1.5.1.1. Аорист са наставком -тъ

У нашим споменицима код тематских глагола аорист је контаминиран са наставком -тъ.

(1) н помалу оглаждавѣса кусаше хлѣба· тако наоучнса ѣстн н тако избавн [н] Феѡдоснн ѿ кознн дѣвола· Нсакнн же *вспрннать* въздержанье пакы жестоко· (ПВЛ, 194–195)

(1a) [...] и, огладнивши постепено, стаде да одгриза хљеба; тако се он научи да једе, и тако га избави Феодосиј од смицалица ђавољих. А Исакиј опет *прописа* себи уздржавање сурово. (ПМЉ, 120)

Преписи Р и А наводе облик аориста без контаминације *въспрня*. Аористом свршеног вида анализирани пример преведен је и на српски језик-

2.1.1.5.1.2. Аорист са наставком -сть

Наставак -сть у аористу имали су атематски глаголи у 3. лицу једине. Најчешће у таквој форми срећемо глагол *быти*, укључујући и изведене глаголе *събытнса*, *прѣбытн*, *нзбытн*, затим *въздатн*, *въдатн*, *предатн/предатн са*, *податн*.

(2) На рѣцѣ на Каялѣ тѣма свѣтъ покрыла: по Руской землн простропсая Половци, акн пардуже гнѣздо, н въ морѣ погрузнста, н велнокое буйство *подасть* Хнновн. (СПИ, 25)

(2a₁) Светић: „Пала тама на рѣци Каяли, / „На Каяли свѣтъ є притиснула. / „По Руской се земљи простирали / „Све Половцы к’о пардово гнѣздо; / „Па на мору браћа пропадоше, / „Велю дрзость Хину *подадоше*. (ППИ, 161)

(2a₂) Медић: [...] На Кајали све продаде, / А немили Половчанин / На Русију ногом стаде.
// И његова дивља орда / По нашој *се* земљи *скита*, / К'о по пољу кад се крије / Дивља
зв'јерад и несита. (СПИ ДМ, 44)

(2a₃) Утјешеновић-Острожински: На ријечи на Кајали тмина свијет покрила: по
руској земљи простријеше се Половци, као пардужије (рисово) гњијездо, и у море
погрезнуше, и велику бујност *подадоше* Хуном. (СПИ ОУО, 221–222)

(2a₄) Шајковић: А на реци — на Кајали / Светлост тамом покрила се, / И по целој Руској
Земљи / Сила туђа прострла се, / Као племе јазавчево. / Морски вали потопише / Руску
војску многобројну, / Победама дрзост Хана / Још *се* више *увећала*. (ПВИ, 38–39)

(2a₅) Панић-Суреп: Ој, на реци на Кајали откад тмина светлост покри / Руском Земљом
Половци се распростреше / ко из лога кот пантерски. (СПИ МПС, 61)

У издању које је преводилац користио део са аористом претходи наведеном
фрагменту:

[...] и у море потонуше, / *разбудивши* грдну смелост агарјанску.

(2a₆) Бадалић: На ријечи Кајали тмина свјетло прекри: по земљи се руској *размилише* Polovci као
ћорог леопарда. (SVI, 226)

Као и код претходног преводиоца, анализирани део је испред наведеног:

[...] i u more utonuše, te veliku Hinovu objest *izazvaše*.

(2a₇) Недић: На Кајали реци / светло покри тама, / и Половци руску земљу / прекрилише /
као гнездо пантерово. (ПРИ, 318–319)

И код В. Недића пре наведеног дела стоји:

[...] и у море утонуше, / и погане *осмелише*.

(2a₈) Минић: На Кајали на брзој ријечи, свијетло је тамом заклоњено: то Половци, ко
звијери дивље, *навалише* на земљу Русију. (СПИ ВМ, 41)

(2a₉) Хорват: На реци Кајали тама заклони светлост: раштркаше се Половци по земљи
Руској као из гнезда гепардова, дивљање превелико *учинише* Хини, лукава некрст са
истока⁴⁹. (СПИ ВХ, 52)

⁴⁹ У првом препеву аутор је уместо аориста употребио перфекат без помоћног глагола:
Дивљање и зулум непојамни / *учинила* некрст са истока... (СПИ ВХ, 67).

Д. Медић је за староруски аорист употребио форму презента несвршеног вида, која се у његовом преводу веома често среће, док је И. Шајковић анализирани облик превео перфектом, а М. Панић-Суреп глаголским прилогом прошлим. Остали преводиоци употребили су аорист свршеног вида.

У издању из 1800. године у СПИ посведочен је облик *БЫСЬ*.

(3) *НЕ БЫСЬ* ту врата Брячяслава, ни другога Всеволода; едниѣ же изрони жемчюжну душу изъ храбра тѣла, чресъ злато ожереліе. (СПИ, 34)

(3a₁) Светић: Ту *небыло* брата Брячяслава, / Ни другога оногъ Всеволода. / Но онъ еданъ душу испустіо, / Бисер-душу изъ храброга тѣла, / А крозъ златну ону огрлячу. (ППИ, 166)

(3a₂) Медић: Ал' с њим *неби* Браћиславе / Нити храбри Всеволоде; / Само њему једном душа / Из јуначког тјела оде. (СПИ ДМ, 54)

(3a₃) Утјешеновић-Острожински: *Не би* ту брата Бречислава, ни другога Свевлада; један бо изрони бисерну душу из храбра тијела кроз златни огрљак. (СПИ ОУО, 224)

(3a₄) Шајковић: И браћа му ту *не беху*, / Ни Брјачислав ни Всеволод. / Он бисерну само душу / Испусти из храбра тела / Кроз злаћану огрлицу. (ПВИ, 43)

(3a₅) Панић-Суреп: *Не би* ту му мила брата Брјачаслава, / ни другога — Всеволода: / сам испусти бисер душу / из храброга свога тела / кроз ождеље златоткано. (СПИ МПС, 71)

(3a₆) Бадалић: *Ne bje* tu brata Brjačislava, ni drugago Vsevoloda: sâm ispusti bisernu dušu iz hrabra tijela kroz ogrlicu zlačanu. (SVI, 227)

(3a₇) Недић: Ту *не беше* брат Брјачислав / Нити други Всеволод: / сам испусти бисер-душу / из јуначког тела свога / кроз злаћану огрлицу. (ПРИ, 322–323)

(3a₈) Минић: И *не би* ту брата Брјачислава, ни другога — Всеволода. У самоћи испусти он бисерну душу своју из храброга тијела кроз огрлицу златну. (СПИ ВМ, 42)

(3a₉) Хорват: И *не би* му ту брата Брјачислава, ни другога — Всеволода. У осами изрони он бисерну душу из храброг тела, а кроз златне колајне. (СПИ ВХ, 54)

Одговарајући облик са наставком *-сть бысть* наведен је у речнику СПИ (СсСПИ). И. Шајковић и В. Недић у преводу на српски језик употребили су имперфекат, а М. Светић крњи перфекат⁵⁰. Код Ј. Бадалића видимо облик *бје* који се у речницима српског језика различито тумачи. Тако РЈАЗУ наводи да имперфекат помоћног глагола може бити и *бјех*, при чему у 2. и 3. лицу јединине нема наставака, тј. форме су *бје*, а у 3. лицу множине је *бјеше*, уз напомену да се такви облици не користе, као и да су раније били веома ретки (РЈАЗУ, I, 361). РСАНУ облике *бјѣх*, *бјѣ*, *бјѣсмо*, *бјѣше* наводи у оквиру аориста глагола *бити* (РСАНУ, I, 581). Форму *бје* са значењем имперфекта приликом превођења ПМВ користио је и Н. Косовић (т. 2.2.1.1, пр. 7; 2.3.1.4, пр. 2; 2.3.2.2.1, пр. 2; 2.3.2.2.2, пр. 3, 4). Остали преводици наведени облик превели су аористом глагола *бити*. У староруском језику глагол *БЫТИ* могао је, поред несвршеног, као што је у наведеном примеру, имати и значење свршеног вида, а тако је било и у старословенском језику (СДРЯ, I, 339–349; СРЯ, I, 366–367; Стсл, 103–105). С друге стране, И. И. Срезњевски наводи само значење несвршеног вида (Срезневский, I, 204–210). И у српском језику глагол *бити* има карактеристике двовидског глагола⁵¹ (РЈАЗУ, I, 342–372; РМС, I, 207–209; РСАНУ, I, 581–584). М. Спасојевић објашњава: „Да је двовидност историјска особина овог глагола, осим аориста и имперфекта, доказују и облици глаголских прилога *бивши* и *будући*, који су се данас углавном адјективизовали“ (Спасојевић 2015: 107). О видској вредности глагола *БЫТИ* говорићемо у току даље анализе.

2.1.1.5.2. Мешање аориста са другим облицима

У ПМВ срећемо и примере за неправилну употребу аориста, тј. јавља се мешање са другим облицима.

(1) слышавше же деревлѣне ꙗко ѿпѣть сѣдумавше со княземъ своимъ. Маломъ. (ПВЛ, 54)

(1a₁) Древлѣани пак, чувши да он опет иде, *савјетоваху се* са кнезом својим Малом: [...] (ПМЛ, 33)

⁵⁰ Види нап. 152.

⁵¹ Види И. Грицкат 1957–1958: 67–69; М. Спасојевић 2015: 106–113.

(1a₂) Древљани пак, дознавши да долази поново, *посавјетоваше се* са својим кнезом Малом: [...] (ОССРК, 15)

Под утицајем радног партиципа прошлог времена *СЛЫШАВШЕ* и наредни облик наведен је у форми партиципа, уместо аориста *СЪДУМАША*. Одговарајући облик видимо у преводу В. Минића, док је Н. Косовић употребио имперфекат. Несвршени вид глагола *держали совет* употребили су и руски преводиоци (ПВЛ ДЛ, 163; ПВЛ ОТ).

(2) Печенѣго^М прише^Аши^М. и хотѣцимъ на Симеѡна. *расварнвише* Грѣскыа воєво^{АМ}. (ПВЛ, 42)

(2a) Када Печенези дођоше и хтједоше да пођу на Симеона, грчке *се* војводе *посвадише*. (ПМЉ, 26)

Правилан облик *расварнвися* [*расварнвися са* — В. В.] даје ИЛ. И овде је анализиран облик у форми радног партиципа прошлог времена, а одговарајући облик аориста употребљен је у српском језику.

2.1.1.5.3. Мешање у категорији лица

(1) И ѡ вскрѣньн *рекѡша* Давѡдъ вѣстанн Бѣ судн землн. ѡко ты наслѣдншии во всѣ стрѣпахъ. (ПВЛ, 101)

(1a) И о васкресењу *рече* Давид: „Устани, Боже, суди земљи, јер ти си наследник свима народима“. (ПМЉ, 64)

У наведеном примеру уместо 3. лица једнине *рече* употребљен је аорист 3. лица множине.

(2) Тѣи во два храбрая Святѣславнѡа, Нгорь н Всеволодъ уже лжу *увуди*, которую то вѣше успнѣлъ отецъ нхъ Святѣславъ грозный Велнкый Кіевскый. (СПИ, 21)

(2a₁) Светић: Ера храбри ови Светславльичи, / Ньи двоица, Игорь и Всеvlаде, / Зло су саде оно *узбудили*, / Што имъ бѣше отаць успавао, / Грозный Светславъ, великій Кіевскый. (СПИ, 159)

(2a₂) Медић: У синов'ма Светослава / *Побуни се* стара злоба, / И обнови љута војна / У немило ово доба. // Светослав је грозан био: [...] (СПИ ДМ, 40)

(2a₃) Утјешеновић-Острожински: Ти бо два храбра Светослављића, Игор и Свевлад сад неправду *пробудише*, коју бијаше успавао отац им Светослав грозни велики кијевски; [...] (СПИ ОУО, 221)

(2a₄) Шајковић: Храбра браћа Свјатславићи / Кнези Игор и Всеволод / *Узбудише* црну силу, / Коју беше успавао / Свјатослав им отац грозни, / Кнез велики из Кијева. (ПВИ, 36)

(2a₅) Панић-Суреп: Тако та два Свјатславића / — кнез Игоре и Всеволод — / *разбудише* подлост ону и неслогу / коју отац успава им / грозом, / грозни кнез велики кијевљански Свјатославе: [...] (СПИ МПС, 55; 57)

(2a₆) Бадалић: Она бо dvojica hrabrih Svjatoslavljica, Igor i Vsevolod, nevjeru već razdorom *probudiše*, što je njihov otac Svjatoslav Grozni, veliki kijevski, bijaše utišao. (SVI, 225)

(2a₇) Недић: Ова два Свјатославића / храбра, / Игор и Всеволод, / *пробудише* опет напаст, / коју беше успавао / страхом / отац њихов Свјатослав, / старшан, велики, / кијевски — [...] (ПРИ, 317)

(2a₈) Минић: Ова два храбра Свјатославича, Игор и Всеволод, *пробудише* зло које бијаше умирио отац њихов Свјатослав страшни велики Кијевски: [...] (СПИ ВМ, 40)

(2a₉) Хорват: Јер су та два дична Свјатославича, Игор и Всеволод, *пробудила* заваду коју беше успавао отац им, Свјатослав Грозни, велики кнез кијевски⁵², [...] (СПИ ВХ, 52)

С обзиром на то да је реч о двојини аориста разматрани облик требало би да гласи *увуднста*. Такву реконструкцију даје нам речник СПИ (СсСПИ). Изузев М. Светића и В. Хорват, који су за превод изабрали перфекат, сви преводиоци употребили су аорист.

(3) тѣмъже н мы припадаѣм к нему глѣце Гн Іс Хе что тн въздамы. ѿ всѣх ѣже *въздасть* на грѣшникѣ намъ суцѣмъ. (ПВЛ, 119)

⁵² Аутор је у првом препеву употребио аорист: Всеволод и Игор, браћа славна, / *пробудише* заваду — страхаота! — / коју негда успе да успава / кнез Свјатослав Грозни, њихов отац. (СПИ ВХ, 66)

(3а) Тога ради ми и падамо пред њим на кољена, говорећи: „Господе Исусе Христе! Шта да Ти дам за све оно што Ти учини за нас, грешнике суште? [...]“ (ПМЉ, 74)

У наведеном примеру уместо 2. стоји 3. лице једнине, а правилан облик дат је у Р и А *вѣздасн*.

2.1.1.5.4. Неправилно писање наставака за аорист

(1) н *наѡдоша* ꙗ Козарѣ сѣдѡцаѡ на гора^х снхѣ в лѣсѣхѣ (ПВЛ, 17)

(1а) И *нађоше* их Хазари како сједе по горама овим у шумама, [...] (ПМЉ, 12)

У наведеном примеру дошло је до мешања *ш* и *щ* у 3. лицу множине (види т. 2.2.1.5.2, пр. 1). Правилан облик аориста *наѡдоша* наводи се у Р и А.

(2) н *оупраѡста*. [н] рѣста ѡнн се градокъ. (ПВЛ, 20)

(2а₁) И *упиташе*: „Чији је ово градић?“ (ПМЉ, 14)

(2а₂) И *упиташе*: „Чији је ово градић?“ (ОССРК, 12)

Т наводи правилну форму *упроѡста*, а Р и А *вѣпраѡста*. Одговарајућу форму аориста у оба примера видимо у српским преводима.

2.1.2. Синтаксички план

На плану синтаксе размотрићемо: 1) радни партицип прошлог времена, 2) трпни партицип прошлог времена и 3) староруске независне реченице са аористом у предикату.

2.1.2.1. Партиципи као врста речи

Како објашњава Р. Маројевић (2010: 99–101), партиципи као прва хибридна, односно глаголско-именска врста речи, настали су у првој индоевропској подели речи на врсте. Као такви се у старословенском и староруском језику чувају, док су се у трећој подели речи на врсте, а која се

завршила у току самосталног развоја словенских језика, они раздвојили на глаголске прилоге и глаголске придеве. Схема А. Белића „*S. ←Part. → Praed.* (истакао — А. Б.) у којој *S.* значи и *subjectum* и *substantivum* претставља однос који партицип има у реченици. И само дотле док је код партиципа овај двојни однос у пуној снази, партицип остаје са правом природом својом“ (Белић 1998: 275). Ј. Грковић Мејдор (1993: 182) наводи да партиципи комбинују својства глаголских и именских речи. С друге стране, М. Пешикан (1959: 88) објашњава да ови облици имају заједничких карактеристика са придевима и глаголима. Исто сматра и Љ. Суботић (1984: 5), те наводи да су партиципи „категија која се налази између глагола и придева“. Дакле, пошто су партиципи настали као посебна врста речи пре издвајања придева, посматраћемо их управо као глаголско-именску врсту речи⁵³. Осим тога на особине имена указује нам и њихова промена по именичким деклинацијама у форми неодређеног вида.

Када је реч о партиципима у савременом српском књижевном језику Р. Маројевић (II, 2001: 47–48) наводи да се радни партицип прошлог и трпни партицип садашњег времена нису сачували, док се радни партицип садашњег времена користи или у функцији придева (*путујуће* позориште), или у функцији именице (*председавајући*).

2.1.2.1.1. Радни партицип прошлог времена

Радни партицип прошлог времена (даље РППВ) у староруском језику градио се додавањем суфикса *-вѣ*, *-вѣш-*, ако се основа завршавала на самогласник и *-ѣ*, *-ѣш-*, ако се основа завршавала на сугласник (ИГРЈ 1982: 294). РППВ јавља се у следећим синтаксичким функцијама⁵⁴: 1) супстантивној, 2) атрибутој, 3) атрибуто-адвербијалној, 4) предикатској, 5) функцији апсолутног датива и 6) адвербијалној. У наше истраживање нећемо укључити последњу наведену функцију, будући да тако употребљен партицип преводимо конструкцијом са глаголским прилогом прошлим.

⁵³ Види ИГРЈ 1982: 280.

⁵⁴ Према класификацији коју даје ИГРЈ (1982: 321) кратки радни партиципи (неодређеног вида — В. В.) у номинативу једине имали су следеће синтаксичке функције: 1. апозитивну (према Потребњином термину, уп. А. Белић 1933–1934: 195), 2. именског предиката, 3. атрибуто, 4. субјекатску, у оквиру супстантивизације.

РППВ у староруском језику има значење аориста и перфекта, те ћемо га разматрати у оквиру два поглавља. У овом поглављу првенствено ће се анализирати примери који припадају приповедачком делу текста, због чега су сврстани у оквире аориста, будући да аорист у нашем корпусу заузима централно место у систему прошлих времена. Поред тога, староруски перфекат се у анализираним примерима највише користи у објекатским реченицама у форми управног говора, а далеко је мањи број примера у којима је он приповедачког карактера. Стога смо приликом превођења РППВ предност дали аористу, с тим што се примери који припадају приповедању могу превести и српским перфектом, али је приповедање тада стилски неутралније. С друге стране, размотрићемо и оне примере у којима је аорист употребљен за доживљене радње, односно оне у којима се приликом превођења на српски језик аорист јавља у свом основном значењу.

2.1.2.1.1.1. Супстантивна функција РППВ

Анализирајући РППВ у српскословенском језику Ј. Грковић Мејџор (1997: 30) говори о супстантивизираном партиципу, при чему је он у форми одређеног вида⁵⁵. О партиципу у функцији супстантива, тј. о супстантивизованој форми у периоду „језичког плурализма“ говори и Љ. Суботић (1984: 62–63). Имајући у виду да су партиципи настали као хибридна, тј. глаголско-именска врста речи у првој индоевропској подели речи на врсте, супстантивна функција јавља се као примарна. Иако су наведена и атрибутска функција тесно повезане, међу њима постоји разлика, што ће показати наши примери.

У супстантивној функцији РППВ употребљавао се најчешће у форми одређеног, а срећемо и примере за неодређени вид.

(1) и не познаша *створьшаго* ња. исполншася блуда и свакога *нѣчоты*. и оубиства. и завнвствн. живяху скотьскн члѣцн. (ПВЛ, 90)

(1a) И не познадоше *оне који их створише*, испунише се блудом и свакојаком нечистотом, и убиством и завишћу (и), живљаху људи као стока. (ПМЈ, 57)

⁵⁵ Аутор наводи да уз *нже* партицип може бити у форми одређеног и неодређеног вида.

(16) И не познали *сотворившего* их, исполнились блуда, и всякой нечистоты, и убийства, и зависти, / убийства, зависти, и жили люди, как скоты. (ПВЛ ДЛ, 178; ПВЛ ОТ)

Српски преводилац променио је граматичку категорију броја, употребивши конструкцију: показна заменица + односна реченица са аористом у предикату. У савременом руском језику употребљен је исти облик као у староруском, будући да се сачувао.

П. Ђорђевић (1975: 171) за пример са РППВ у номинативу једнине одређеног вида *ВНДѢВЫН МА ВНДѢ ОТЬЦА* наводи превод у којем је употребљена односна реченица *који видје мене видје оца*, док је у примеру *БЛАЖЕНН НЕ ВНДѢВЪШЕН Н ВѢРОВАВЪШЕН* употребљена и показна заменица: *благо онима који не видјеше и вјероваше* (види т. 2.2.2.1.1). Приликом семантичке реконструкције *Горског вијенца* П. П. Петровића-Његоша Р. Маројевић (2005а: 452–454) објашњава да се показна заменица могла елидирати, те у таквим примерима компонента *итѡ* добија субјекатско-везничку функцију — ’оно (= номинатив) што’, а зависна реченица је субјекатска: *ђе допире*, ту закона нема — / закон му је што му срце жуди, / што не жуди — у Коран не пише!; или објекатско-везничку функцију — ’оно (= акузатив) што’, а зависна реченица је објекатска: *не зна жена ко је какве вјере* – / *стотину ђе промијенит вјера / да учини што јој срце жуди!*

(2) то слышавъ Стославъ· вборзѣ всѣде на копѣ съ дружною своєю· н прнде Кневу цѣлова мѣръ свою· н дѣти своа· н сѣжалнса со *БЫВШЕМЪ* ѿ Печенѣгъ· (ПВЛ, 67)

(2а) Чувши то, Свјатослав брзо сједе на коња с дружином својом, и дође Кијеву; цјелива матер своју и дјецу своју, и растужи се од *онога што им би* од Печенега. (ПМЈ, 41)

(2б) Услышав это, Святослав с дружиною быстро сел на коней и вернулся в Киев; приветствовал мать свою и детей и сокрушался о *перенесенном* от печенегов. (ПВЛ ДЛ, 169; ПВЛ ОТ)

У преводу на савремени руски језик употребљен је трпни глаголски придев прошлог времена, док је у српском преводу присутна већ анализирана конструкција. Овде глагол *бити* у српском језику у форми аориста тумачимо као свршени, са значењем *десити се/догодити се*.

(3) Сѣтополкъ же не заумавъ· с болшею дружиною ѡтнею· н строа своего· по свѣтъ створн с *пришедшими* с нимъ· (ПВЛ, 218)

(3a) А Свјатополк, не размисливши са старом дружином оца и стрица својега, савјет учини са *онима који су дошли* са њим, [...] (ПМЉ, 133)

(3б) Святополк же, не посоветовавшись со старшею дружиною отцовскою и дяди своего, сотворил совет с *пришедшими* с ним [...] (ПВЛ ДЛ, 230; ПВЛ ОТ)

Перфекат у преводу на српски језик, у оквиру одговарајуће конструкције, указује на неутралнији карактер исказа, за разлику од аориста: *са онима који дођоше с њим*.

РППВ у форми неодређеног вида може се различито тумачити, те, с једне стране, можемо говорити о супстантивној, а с друге о адвербијалној функцији (о идентичним облицима партиципа у атрибутој и адвербијалној функцији види т. 2.1.2.1.1.3).

(4) вѣ же показа снлу крѣную [на] показанье земля Русьстѣн· да не преступають чѣнаго крѣа *целовавшие* его· (ПВЛ, 172)

(4a) А Бог показа силу крста за наук земљи Руској; да не газе часни крст *они који га цјеливаху*; [...]. (ПМЉ, 106)

(4б) Бог же показал силу крста в поученье / Бог же явил силу крста в назидание земле Русской, чтобы не преступали честного крста, *целовав* его; [...]. (ПВЛ ДЛ, 212; ПВЛ ОТ)

Видимо да је у преводу на српски језик функција партиципа протумачена као супстантивна, док је на руски језик преведена као адвербијална. Речник старословенског језика наводи да је глагол *цѣловати* имао карактеристике глагола како свршеног тако и несвршеног вида (Стсл, 772), док га И. И. Срезњевски одређује као несвршени (Срезневский⁵⁶, III, 1451–1453). У преводу на српски језик употребљен је имперфекат глагола *цјеливати* који се такође одређује као двовидски⁵⁷ (РМС, VI, 777; РЈАЗУ, I, 806–807). Пошто смо анализираном

⁵⁶ Аутор као прво значење наводи *привѣтствовати*, који се у речнику савременог руског језика одређује као несвршени, с тим што у првом значењу: *обращаться с приветствием к кому-н.* у прошлом времену може бити и свршени, као и у трећем наведеном значењу — *у военных: прикладывать (приложить) руку к головному убору в знак приветствия* (ТСРЯ, 727).

⁵⁷ Види М. Спасојевић 2015: 169.

партиципу приликом превођења на српски језик одредили вредност аориста, а како је глагол *цѣловати* овде свршеног вида, наведена конструкција може се превести: *они који га ц(ј)еливаше*.

Будући да се у савременом српском језику РППВ, за разлику од руског, није сачувао, приликом превођења партиципа супстантивно употребљених, а што смо видели код српског преводиоца, употребљава се конструкција са показном заменицом *онај/они* и односном реченицом са аористом у предикату. Партицип у супстантивној функцији стоји самостално у реченици, док се у атрибутој функцији везује за управну реч.

2.1.2.1.1.2. Атрибутска функција РППВ

РППВ у атрибутој функцији могао је бити у форми одређеног и неодређеног вида, у препозицији и постпозицији у односу на именицу уз коју стоји.

2.1.2.1.1.2.1. Субјекатски атрибут

РППВ у наведеној функцији стоји уз субјекат и на српски језик преводи се односном реченицом са аористом (или перфектом) у предикату.

(1) Възрѣвъ на нѣбо [рѣ]Хѣ Бѣ *створивши* нѣбо и землю· призри на новыя людн снѣ· (ПВЛ, 118)

(1a₁) [...] погледа на небо и рече: „Христe Боже *који си створио* небо и земљу! Погледај ове нове људе ове [...]“ (ПМЈ, 74)

(1a₂) [...] па погледа у небо и рече: „Христe боже *који створи* небо и земљу! Погледај ове нове људе [...]“ (ОССРК, 19)

(1б) [...] возрел на небо / возвел глаза на небо и сказал: «Христос Бог, / Боже великий, *сотворивший* небо и землю! Взгляни на новых людей этих [...]» (ПВЛ ДЛ 190; ПВЛ ОТ)

Српски преводиоци употребили су различите облике — Н. Косовић перфекат, а В. Минић аорист, а руски — исти облик као у староруском језику. У

наведеном примеру аорист је у форми управног говора, али радња није доживљена, већ се говорник у њу уживљава, тј. представља је као доживљену. С друге стране, употреба перфекта не укључује компоненту доживљености, па је он стилски неутралнији.

2.1.2.1.1.2.2. Објекатски атрибут

У наредним примерима анализирани партицип везује се за објекат као управну реч, а на српски језик преводи се односном реченицом са аористом (или перфектом) у предикату.

(2) при нпѣхъ же забывше Бг̃. *извѣшго* ꙗзъ Египта. начаша служити вѣсомъ. (ПВЛ, 96–97)

(2а) [...] у њихово пак вријеме (Јевреји) заборавише Бога *који их је извео* из Египта, и почеше да служе демонима. (ПМЈ, 61)

(2б) При них забыли евреи Бога, *выведшего/изведшего* их из Египта, и стали служить бесам. (ПВЛ ДЛ, 181; ПВЛ ОТ)

Српски преводац употребио је перфекат, иако је и овде, у духу самог споменика, могућа употреба аориста: *који их изведе*.

(3) первое оубиша Бориса. сѣа Вячеслава. *похвалнвшагоса* велми. (ПВЛ, 201)

(3а) Првог убише Бориса, сина Вячеславова, *који се похвали* веома. (ПМЈ, 124)

(3б) Первым убили Бориса, сына Вячеслава/Вячеславова, *похвалившегося* сильно / безмерно *похвалявшегося*. (ПВЛ ДЛ, 224; ПВЛ ОТ)

У преводу на српски језик за наведени партицип употребљена је односна реченица са аористом у предикату. О. В. Творогов *похвалнн са* превео је партиципом несвршеног вида.

Посебно ћемо издвојити партицип уз објекат као допуну глаголима опажања и мишљења. Имајући у виду горенаведене синтаксичке функције РППВ, овакву његову употребу разматрамо у оквиру атрибушке функције, иако се он

двојако интерпретира. Како наводи Ј. Грковић Мејџор (2010: 194), старословенски примери са партиципом у акузативу уз објекат као допуну глаголима перцепције „указују на непостојање јасне границе између предикативног и атрибутивног значења“. Исти аутор на другом месту (Грковић Мејџор 1997: 23–24) партицип уз глаголе опажања (укључујући и глагол *обрѣсти*) и мишљења у српскословенском језику одређује као ситуациони детерминатор објекта, пошто се синтаксички везује за објекат, указујући на двојаку могућност превођења услед „двофункционалности партиципа“: *сїю же заповѣдемь вьсѣмь начело н съвршениѣ соуцоу разоумѣхомь — ову (= заповест), која је свим заповестима начело..., разумесмо / да је ова (= заповест) свим заповестима начело..., разумесмо*. Аутор наведени облик тако одређује на основу појма М. Ивић, која објашњава (Ивић 2008: 192–193) да је реченица попут *Видим Олгу како се приближава* „специјална конструкција оличена у номиналној речи и ситуационом детерминатору“. П. Ђорђевић (1975: 166; 171) за овако употребљене партиципе наводи превод са изричном реченицом: *народоу дивити сѧ видѧште нѣмы глаголежшѧ* — тако да се народ дивљаше видећи нијеме гдје говоре; *видѣша н оуже оумьрьшь* — видјеше да је већ умро. П. А. Дмитријев (1972: 266–267) наводи да су у српском језику реченице са *где*, *како* и *да* уз глаголе опажања истовремено везане са глаголом управне реченице и са супстантивом, а тиме истовремено имају значење атрибута и објекта. Аутор даље каже: „На основе синтаксических отношений с глаголом возникает объектное значение, на основе отношений с субстантивом — атрибутивное значение“ (Дмитриев 1972: 267). О двојакој могућности тумачења оваквих конструкција у ИГРЈ наводи се: „Роль причастий в конструкциях типа: *ону обрѣте лежацию* (истакнуто у — ИГРЈ) ЛИ ок. 1425, 104 об.; *не вѣдяху ... лежацию ... стою мѣку* СкБГ XII, 18 г более точно может быть определена как роль распространителей с двунаправленными отношениями: причастие относится здесь и к предикату и к распространяющему его объектному члену“ (ИГРЯ 1982: 353–354). И А. А. Потебња (1958: 308) бележи да једни примери са овако употребљеним партиципом имају предикатски карактер, а други атрибутски „но отделение одних примеров от других затруднительно, так как древний язык не дает для этого никаких оснований“.

(4) *Заутра же видѣша людѣе кнѧза бѣжавша· възвратншасѧ Кыѣву н створнша вѣче·*
(ПВЛ, 173)

(4a) А сутрадан, видјевши *да је кнез побјегао*, људи се вратише Кијеву, и учинише вијеће, [...] (ПМЉ, 107)

(4б) Наутро же люди, увидев, *что князь бежал*, возвратились в Киев, и устроили вече, [...] (ПВЛ ДЛ, 212; ПВЛ ОТ)

Преводиоци су употребили изричне реченице, при чему је у преводу на српски језик промењен вид глаголу. И у руском језику облик *бежал* може се тумачити као свршени (види т. 2.1.1.3.1, пр.1). Како бисмо указали на значење свршеног вида глагола *бѣжати* навешћемо део који претходи нашем примеру: Понде Нзаславъ с Болеславомъ на Всеслава. Всеслав же понде протнву. н прнде Бѣаугороду Всеславъ. н бывшии поцин оутанвѣсѣ Къѣапъ. бѣжа нз Бѣагорода Полотъску. (ПВЛ, 173). Дакле, из наведеног контекста видимо да је кнез пре јутра побегао, због чега глагол *бѣжати* и у форми партиципа, али и аориста *бѣжа* има значење свршеног вида.

У савременом српском језику реченице са *где*, *како* и *да* уз глаголе перцепције налазе се на месту некадашњег партиципа у анализираној функцији (Грицкат 2004: 167; Дмитриев 1972: 262). На разлике у преводу указивао је О. В. Ржига (Ржига 1890: 35, цит. по: Дмитриев 1972: 263), наводећи да српским реченицама са *где*, *како* и *да* одговарају руски радни глаголски придеви и конструкције са њима. А. А. Потебња (1958: 311), наводећи примере из српског језика: *видјеше младића гдје сједи*⁵⁸ (= *сѣдѣць*), указује на предикативност партиципа као другог акузатива. С друге стране, И. Грицкат објашњава: „Семантички основ за употребу *где* (истакла — И. Г.) у реченицама као ’видим га где спава’ треба, по нашем мишљењу, тражити у оној већ споменутој компоненти ових реченица — да оне садрже поред декларативности и одредбу објекта: видим њега ’спавајућа’, тј. њега успаваног, који спава. Овде ’где спава’ значи, према томе, ’који спава’ (Грицкат 2004: 170). Како наводи М. Стевановић (1974: 830), изричне реченице (у ужем смислу, тј. уз глаголе говорења, мишљења и осећања) могу бити и у функцији атрибута, када се односе на именицу: *Посматра учитеља како говори и другове како одговарају*.

⁵⁸ Види и П. А. Дмитриев 1972: 262.

(5) Печенѣзи же мнѣша *кнѣза прншедша*· побѣгоша разпо ѿ града· (ПВЛ, 66)

(5а) Печенези помислише *да је кнез дошао*, и побјегоше на разне стране од града. (ПМЉ, 41)

(5б) Печенеги же решили, *что пришел князь*, и побежали от города врассыпную. (ПВЛ ДЛ, 168; ПВЛ ОТ)

И. Грицкат наводи да „глаголи говорења и мишљења, процењивања, сматрања нису били сви и увек тако изразито транзитивни [...] Стога су се акузативи уз њих држали углавном само у границама трајања архаичне конструкције (мнѣвѣша же н вѣ дружниѣ сжцѣ), а реченице које су од њих настајале гласиле су ’помисливши да је он у друштву’, без објекта. Насупрот томе, реченице које су наслеђивале конструкцију уз глаголе опажања могле су да гласе и тако (’видевши да је он у друштву’), али и друкчије — ’видевши *га* (истакла — И. Г.) да је у друштву’; овај други тип, са делимично задржаним формалним обележјем раније конструкције, имао је своју нешто сложенију историју, како у неким словенским језицима, тако и у балканским језицима као целини“ (Грицкат 2004: 166–167). И овде би био могућ аорист: *да кнез дође*.

2.1.2.1.1.3. Атрибутско-адвербијална функција РППВ

Поред поменутог двојаког начина тумачења партиципа (види т. 2.1.2.1.1.1, пр. 4), јавља се још један случај. Ако се партицип у форми неодређеног вида номинатива нађе у постпозицији у односу на именску реч или синтагму може се двојако тумачити. И овде је узрок таквој појави форма неодређеног вида, у каквој је, као што смо видели, могао бити партицип у функцији атрибута, описујући тако реч уз коју стоји.

На могућности двојаког тумачења старословенских партиципа указивао је А. Белић (1933–1934: 197) који реченицу *жена плачѣшти прнде* преводи односном реченицом са имперфектом у предикату *жена која плакаше дође*⁵⁹. Аутор наводи: „Старословенско *чловѣкъ плачѣ прнде* (истакао — А. Б.) и српскохрватско *човек плачући дође* у чем се разликују? Очеvidно је смисао исти,

⁵⁹ Касније је аутор партицип у истом примеру превео аористом несвршеног вида: *жена која плака дође* (Белић 1998: 275).

али граматички међу њима има извесне разлике: старосл. пример могао би се овако претставити: *човек који је у плачу дође*, а српски — *човек дође у плачу*. У првом случају је глаголска радња приписана као особина једном предмету мишљења, којом се он разликује од других предмета мишљења, а која претставља радњу субјекта која се вршила паралелно са глаголом предиката; међутим у другом случају имамо модификацију, изношење радње предиката под извесним околностима. Партицип се по односима својим наводи међу субјектом и предикатом (ако узмемо њихову употребу уз субјекте); а прилог глаголски, — одваја се од субјекта и прилази сасвим прироку“ (Белић 1933–1934: 198). М. Пешикан, с друге стране, наводи да „у примеру жена трепештжштн прнде (као и у *Жена дрхтећи дође*) није функција партиципа да диференцира, одвоји поменути жену од других жена и уопште од других именичких појмова; она је већ довољно одређена у претходном тексту (жена еднна сжштн вѣ точеннн крѣве итд.), већ да диференцира њено стање у тренутку доласка (за разлику од других могућих стања у којима је могла бити иста та жена у истом тренутку) — или шире: да диференцира начин на који је она извршила радњу“ (Пешикан 1959: 93–94). Исти аутор допушта теоријску могућност да се у одређеном контексту *плача* може и атрибутивно схватити „али ако уместо неодређеног чловѣкѣ ставимо на пр. *нсоусѣ*, значење партиципа биће истоветно значењу српскохрватског герундија“ (Пешикан 1959: 94). Одбацујући конгруенцију партиципа са субјектом као разлог за другачије значење, аутор даље објашњава: „адвербијална функција врло оштро и врло јасно је одвојена од других функција партиципа, тако да обличка подударност не доноси и измењено значење“ (Пешикан 1959: 94). Међутим, у даљем тексту се указује на могућу двојаку интерпретацију: „Иако се ове две категорије — атрибутивно-субјектска и адвербијална функција — оштро и јасно разликују једна од друге, ипак се граница између њих не може строго и прецизно одредити. Наиме, постоје извесни гранични случајеви, са елементима једне и друге категорије“ (Пешикан 1959: 96). Такви примери представљају посебну атрибутивну категорију са карактером допунског, накнадног одређивања већ одређеног појма. „Ту функцију врше у српскохрватском обично релативне реченице (оне које у логичкој интерпункцији одвајамо запетама): *А кад дође тај твој син, који ти је имање просуо...*, *заклао си му теле*, — а у старословенском, поред релативних реченица, и партиципи: *егда же с(ы)нѣ съ нзѣды твое нмѣнне... прнде. закла емоѡ телець*. Овде настаје могућност двојаког тумачења

(и превођења) старословенских партиципа, јер реченица има у извесној мери хомонимичан карактер: *кад овај син дође, који је просуо твоје имање...* и: *кад овај син, просувши твоје имање, дође...* Ове граничне случајеве не треба схватити као неко опште преплитање атрибутске и адвербијалне функције. Отсуство јасне границе јавља се само у појединачним случајевима поменуте атрибутске категорије (накнадне одредбе већ одређеног појма), иначе је граница између обеју функција потпуно јасна“ (Пешикан 1959: 96–97). Љ. Суботић двојако тумачи РППВ уколико се налази у номинативу једнине или множине, те је тако употребљен партицип, у првој варијанти, у функцији атрибута и кондензује односну реченицу, док у другој варијанти аутор РППВ разматра као адвербијалну допуну предикату, те функционише као глаголски прилог прошли. Аутор овако употребљен РППВ трансформише на следећи начин:

„— Ово є исто *Г. Стоянъ Симићъ дошавшии кодъ Светића* нѣму саопштио.
/T₁ → Г. Стојан Симић, који је дошао код Светића, ово исто њему је саопштио/
/T₂ → када је дошао код Светића, Стојан Симић му је ово саопштио/“
(Суботић 1984: 65)

У наведеном примеру аутор је у другој варијанти партицип трансформисао у временску реченицу, док ћемо ми у нашем истраживању РППВ посматрати као глаголски прилог прошли.

(1) *Ольга же понмши м^алы дружны. легъко ндуци. прнде къ гробу его. [н] плакаса по мужн своемъ.* (ПВЛ, 57)

(1a₁) Олга пак, *узевши* (са собом) малу дружину, идући без пртљага, дође његову гробу, и оплака мужа својега. (ПМЉ, 35)

(1a₂) Олга, *узевши* са собом малу дружину, крену полако, дође на гроб свога мужа и оплака га. (ОССРК, 16)

(1б) Ольга же, *взяв* с собою небольшую дружину, отправилась належке, пришла к могиле своего мужа и оплакала его. (ПВЛ ДЛ, 164; ПВЛ ОТ)

И српски и руски преводиоци партицип у мешовитој функцији најчешће су преводили конструкцијом са глаголским прилогом прошлим, истичући тако његову адвербијалну компоненту, или, с друге стране, независном реченицом са личним глаголским обликом у предикату. Атрибутска функција у преводу на српски језик гласила би: *Олга која узе*. У староруском тексту у мешовитој функцији јављају се и партиципи женског рода.

И у форми РППВ глагол *ИТИ* може имати значење свршеног вида.

(2) Бѣлозерци же *ИЕДШЕ* ѡша ѡ. и приведоша є къ Іѡневї. (ПВЛ, 176)

(2а) А Бјелоозерци *одоше*, ухватише их, и приведоше (их) к Јању. (ПМЉ, 109)

(2б) Белозерцы же *пошли*, захватили их и привели к Яню. (ПВЛ ДЛ, 214; ПВЛ ОТ)

Преводиоци су променили вид глаголу, али су употребили личне глаголске облике, у српском језику у форми аориста. Ако бисмо истакли атрибутску функцију РППВ, превод би гласио: *А Белозерци који одоше*, док би се адвербијална функција превела глаголским прилогом прошлим: *А Белозерци отишавши*. О глаголу *ИТИ* и контекстом одређеном значењу свршеног вида било је речи у претходном излагању (т. 2.1.1.3.1, пр. 6–8), а говорићемо и у даљем тексту овог рада (т. 2.1.2.1.1.5.1, пр. 1; 2.1.2.1.1.5.2, пр. 9).

Обратићемо пажњу и на друге глаголе које смо претходно окарактерисали као двовидске, условно их тако називајући. Сви они у мешовитој функцији имају значење свршеног вида.

(3) Стополкъ же *послушавъ* нхъ. посла к Володнмеру. да бы помогъ єму. (ПВЛ, 219)

(3а) Свјатополк пак, *послушавши* их, посла к Владимиру да му тај помогне. (ПМЉ, 133–134)

(3б) Святополк же, *послушав* их, послал к Владимиру, чтобы тот помог ему. (ПВЛ ДЛ, 230; ПВЛ ОТ)

О глаголу *послоушатн* говорићемо и у оквиру анализе имперфекта (т. 2.2.1.3.2, пр. 12). Овде је употребљен као свршени, с тим што бисмо указали и на његову атрибутску компоненту, својствену мешовитој функцији: *који их послуша*.

(4) ПОСЕМЪ ЖЕ· МЦА· НОУЛА· ВЪ ·І· ДНЬ· ИЗАСЛАВЪ· СТОСЛАВЪ· [Н] ВСЕВОЛОДЪ· ЦЪЛОВАВШЕ
КРТЬ ЧТНЫН· КЪ ВСЕСЛАВУ РЕКШЕ ЈЕМУ· ПРНДН К НАМЪ ЯКО НЕ СТОРНМЪ ТН ЗЛА· (ПВЛ, 167)

(4а) А послѣе овога, мјесеца јула 10-ога дана, Изјаслав, Свјатослав и Всеволод, *цјеливавши* крст часни Всеславу, рекоше му: „Дођи к нама, нећемо ти учинити зла“.
(ПМЉ, 103)

(4б) Затем / Позднее, месяца июля в 10-й день Изяслав, Святослав и Всеволод, *поцеловав* крест честной Всеславу, сказали ему / *поцеловав* крест честной, сказали Всеславу: «Приди к нам, не сотворим тебе зла». (ПВЛ ДЛ, 210; ПВЛ ОТ)

У напмени се наводи да би облик *РЕКШЕ* требало да стоји у форми аориста *РЕКОША*, или, да се облик *ЦЪЛОВАВШЕ* посматра као аорист *ЦЪЛОВАША*. Ми ћемо овде партицип разматрати у мешовитој функцији, а глагол *РЕУН* као предикат главне реченице, тј. као неправилну форму аориста, те ћемо, поред адвербијалне функције, коју видимо у преводима на савремене језике, указати и на атрибутску: *који целиваше*. О глаголу *ЦЪЛОВАТН* и његовом видском карактеру било је речи у претходној тачки (т. 2.1.2.1.1.1, пр. 4).

(5) СЪПЪДРЪН ЖЕ· БЫВЪ В РНМЪ· ПРНДЕ В СНОФНЮ· (ПВЛ, 9)

(5а₁) Андреј пак, *проборавивши* у Риму, дође у Синоп. (ПМЉ, 8)

(5а₂) [...] а Андреја *остаде* мало у Риму, па се врати у Синоп. (ОССРК, 11)

(5б) [...] Андрей же, *побыв* в Риме, пришел в Синоп. (ПВЛ ДЛ, 145; ПВЛ ОТ)

О глаголу *БЫТН* употребљеном са значењем несвршеног вида било је речи у горенаведеном примеру (т. 2.1.1.5.1.2, пр. 3). С друге стране, као што видимо у преводима на савремене језике, овде је анализирани глагол свршеног вида. Поред конструкције с глаголским прилогом прошлим, наведени облик могао би се

превести и односном реченицом са аористом у предикату: *А Андреј који пробораџи.*

2.1.2.1.1.4. Предикатска функција РППВ

Ретки су примери у којима је РППВ у предикатској функцији са помоћним глаголом⁶⁰. У предикатској функцији среће се РППВ глагола *БЫТИ* у конструкцији са трпним партиципом прошлог времена.

(1) просвѣщена же *БЫВШИ* радовашеса дѣшею н тѣломъ. (ПВЛ, 61)

(1a) Просвијећена *будући*, радоваше се душом и тијелом; [...] (ПМЉ, 37)

(1b) *Просветившись* же, она радовалась душой и телом; [...] (ПВЛ ДЛ, 166; ПВЛ ОТ)

У препису Р наведен је неправилни облик *БЫВШЕ*. Српски преводацац употребио је глаголски прилог садашњи помоћног глагола *бити*. У конструкцији са глаголским прилогом прошлим, као што је у преводу на савремени руски језик, превод РППВ могао би гласити: *Бивши пак просвећена*. Уколико бисмо извршили трансформацију глаголског прилога, само да бисмо размотрили категорију глаголског вида, могли бисмо рећи: *Пошто би просвећена*, односно: *Пошто се просветли*. Овако употребљен глагол *бити* има значење свршеног вида (види т. 2.1.2.1.1.3, пр. 5).

2.1.2.1.1.5. Апсолутни датив РППВ

Синтаксичка конструкција тзв. апсолутног датива⁶¹ (даље АД) је, формално гледано, синтагма коју чине партицип и именска реч, а врши функцију реченице. Г. А. Хабургајев (1974: 413–414) наводи да значења АД у старословенском језику обично нису диференцирана. С друге стране, у неким примерима контекст нас упућује на доминацију једног од могућих значења. Ова

⁶⁰ Љ. Суботић (1984: 50) у свом истраживању није забележила РППВ у предикатској функцији. Ј. Грковић Мејдор (1997: 30) у српскословенском језику забележила је пет примера са РППВ, у форми неодређеног вида, и глаголом *БЫТИ*.

⁶¹ О теоријама у вези са пореклом конструкције АД види Ј. Грковић Мејдор 1993: 192–193; 2008: 77–78.

конструкција на савремени руски преводи се углавном зависном реченицом, а тако је и у српском језику, што ћемо видети у наредним примерима. А. Белић (1998: 276) наводи да апсолутне конструкције, као скамењени облици, постају обележје зависне реченице. „Уосталом, да све т. зв. апсолутне конструкције значе само зависне реченице, види се по томе што се те конструкције не могу употребити самостално, већ једино у вези са каквом самосталном реченицом на коју се те тобоже апсолутне реченице наслањају, тј. од које зависе“ (Белић 1998: 278). М. Курешевић објашњава: „Према канонским обрасцима АД представља једно од номиналних средстава којима се, у складу са налазима језичке типологије, исказивало значење хипотактичких односа“ (Курешевић 2013: 409). У нашим примерима видећемо нерашчлањено, тј. узрочно-временско значење зависне реченице, али и примере у којима је наведена семантика јасно одвојена, као и одређена одступања, тј. појаву значења независних реченица. АД је веома честа конструкција у ПМВ. Испитујући АД у оквиру различитих функционалних стилова српкословенског језика М. Курешевић (2007: 444) каже да је ова конструкција „језичко средство карактеристично за наративне текстове било сакралног или профаног, преводног или оригиналног карактера“. О честој употреби АД у летописима у ИГРЈ се наводи: „Особенностью рассматриваемого падежа (дательного — В. В.) является максимальное количество случаев употребления соответствующих форм в текстах летописей. Данное обстоятельство обусловлено тем, что, повествуя о разных объединенных во времени или следующих друг за другом событиях, нередко находящихся между собой в причинно-следственной связи, летописцы постоянно пользуются оборотом «дательный самостоятельный» [...]“ (ИГРЯ 1982: 355). Ч. Стојменовић (2000: 298; 2001: 82) наводи да класичан модел АД подразумева партицип у препозицији у односу на именску реч, а по правилу су у старословенском језику субјекти АД и главне реченице различити, с тим да АД долази испред управне реченице. РППВ у функцији анализиране конструкције показује извесна одступања од правила (види т. 2.2.2.1.5) — осим у препозицији забележени су и примери у којима је АД у постпозицији у односу на управну реченицу. И сам партицип је препонован или постпонован, често у дистантној употреби, а субјекти АД и главне реченице се у једним примерима разликују, док су у другима идентични. Забележени су и примери са више конструкција АД, у којима могу бити само РППВ или исти облик у комбинацији са радним партиципом садашњег

времена са имперфекатским значењем (види т. 2.2.2.1.5), а посведочени су и примери са трпним партиципом прошлог времена. У једнини је у форми неодређеног вида, док се у множини јавља како у одређеном, што је чешће, тако и у неодређеном виду. С друге стране, двојина је најчешће у форми неодређеног вида, док се одређени вид ређе среће. Именске речи у наведеној конструкцији чине властите и заједничке именице, а могу се јавити и у саставу синтагме. Даље су присутне заменице, у највећем броју примера су личне, затим показне, а у једном примеру забележена је и присвојна заменица. Осим именица и заменица именску реч може представљати број *оба*, као и придев *другън*, али може бити и изостављена, уколико се субјекат понавља или се пак конструише на основу самог контекста. У главној реченици предикат је најчешће у форми аориста свршеног вида, при чему у неким примерима контекст одређује одговарајућу видску вредност. Поред тога, у предикату могу бити и друге форме прошлих времена — имперфекат и перфекат, као и презент, али и трпни партицип прошлог времена у предикатској функцији. С друге стране, забележили смо и примере у којима је у предикату управне реченице уместо личног глаголског облика још један партицип. И у оквиру конструкције АД, односно у предикату реченице коју он кондензује, могу бити глаголи којима је контекст одредио видско значење. У односу на АД са радним партиципом садашњег времена са имперфекатским значењем далеко су ређи примери за неправилну форму РППВ, тј. употребу облика не -е⁶² и -н уместо датива. Такви примери чешћи су у каснијим преписима — у Р и А.

2.1.2.1.1.5.1. Узрочно-временско значење АД

Најпре ћемо размотрити примере са нерашчлањеним узрочно-временским значењем⁶³.

⁶² „Можно думать, что случаи несогласованного употребления причастий на -е при сущ. в формах косвенных падежей принадлежат к числу фактов, непосредственно отражающих тенденцию превращения кратких действ. причастий в неизменяемые единицы. [...] Несогласованное употребление образований типа *славя* (истакнуто — у ИГРЈ) и типа *давъ* может иметь только одно объяснение: формы И. п., переживающие процесс превращения в застывшие, неизменяемые языковые единицы, вторгаются и в зону косвенных падежей. По всей вероятности, так же объясняется употребление при именах в косвенных падежах причастий с флексиями -е и -и“ (ИГРЈ 1982: 358; 362).

⁶³ О двојаким могућностима превођења АД види В. Јерковић 1977: 123; Ч. Стојменовић 2001: 82.

(1) *Варламу же шедъшю к ст҃му Дмитрию. свѣтъ створше братья доша к старцю Антоњу.* (ПВЛ, 159)

(1a) *А када је Варлам отишао светом Димитрију, братија, савјет учинивши, упути се старцу Антонију, [...]* (ПМЉ, 99)

(1б) *Когда Варлаам ушел к святому Дмитрию, братья, сотворив совет, пошли к старцу Антонию [...]* (ПВЛ ДЛ, 207; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру партицип је у постпозицији, у форми неодређеног вида мушког рода једнине. Осим тога, овде је у дистантној употреби, између чланова синтагме је речца *же*. Субјекти АД и управне реченице се разликују, а цела конструкција је испред главне реченице. И партицип у саставу АД и глагол у предикату управне реченице имају вредност свршеног вида. Примере у којима је глагол *ити* свршеног вида наводили смо у претходним поглављима (т. 2.1.1.3.1, пр. 6–8; 2.1.2.1.1.3, пр. 2). С обзиром на то да се у оваквим примерима чува нерашчлањено узрочно-временско значење АД, употребом везника *пошто*⁶⁴ можемо указати на такво својство: *А пошто Варлам оде.*

(2) *вечеру бо приспѣвшу. браѣа вземше тѣло его. и положиша н в пещерѣ.* (ПВЛ, 188)

(2a) *Када доспе вече, браћа узеше тијело његово и положише га у пећину, [...]* (ПМЉ, 116)

(2б) *Когда приспел/наступил вечер, братья взяли тело его и положили его в пещере, [...]* (ПВЛ ДЛ, 218–219; ПВЛ ОТ)

Партицип је у постпозицији у односу на именицу, од које га одваја речца *бо*. АД стоји испред главне реченице, у којој је предикат у форми аориста свршеног вида, а субјекти АД и управне реченице се разликују. Осим временског

⁶⁴ Везник *пошто* може се употребљавати и у зависним временским реченицама. С. Танасић објашњава: [...] „овај везник уводи зависне временске клаузе у сложеној реченици којим се исказује вријеме послје кога се дешава радња исказана предикатом управне клаузе. [...] Кад је у питању временска реченица, на плану прошлости се предикатом зависне клаузе по правилу исказују прошле свршене радње и увијек се чува однос сукцесивности међу радњама зависне и временске клаузе. Да би се појавио несвршени глагол у тој позицији, у реченици мора постојати средство којим се обезбјеђује такав однос“ (Танасић 2013: 320; 331).

значења реченице коју кондензује конструкција АД шири контекст указује нам да исти пример има и узрочно значење, јер је непосредно пре тога наведено: *БѢ ЖЕ ФЕГДОСНН ЗАПОВѢДАЛЪ ПОЛОЖИТИ СЯ В ПЕЧЕРѢ. НДѢЖЕ ПОКАЗА ТРУДЫ И МНОГЫ. РЕ^к СИЦЕ В ПОУѢ ПОХОРОНИТЕ ТѢЛО МОЕ.* Стога бисмо употребом везника *пошто*, као у претходном примеру, могли исказати нерашчлањено значење: *пошто дође/наступи вече.*

(3) *Стѣполку же ѡбѣщавшюся* прогнати Дѣда. понде же к Берестю к Лѣхѣ. (ПВЛ, 269)

(3а) *А Святѣполк, обѣщавши* да ће прогнати Давида, оде к Бреславу ка Пољацима. (ПМЛ, 153)

(3б) *Святѣполк же, обещава* прогнати Давида / *Святѣполк же, обещава* это сделать — прогнати Давида, пошел к Берестю к полякам. (ПВЛ ДЛ, 252; ПВЛ ОТ)

АД стоји испред главне реченице у којој је предикат у форми аориста свршеног вида, а субјекти се слажу. РППВ је постпонован, и овде га од именице одваја речца *же*. Преводиоци су употребили глаголски прилог прошли, а с обзиром на истовремено значење узрока и времена и овде приликом превођења можемо употребити везник *пошто*: *А пошто Святѣполк обећа*. Глагол *обѣщати* у староруском језику био је двовидског карактера, а таква својства задржао је и до савременог руског језика (СДРЯ, V, 581; СРЯ, XII, 44; Срезневский, II, 589–590; ТСРЯ⁶⁵, 535), док се у старословенском језику одређује само као свршени (Стсл, 402), а са таквим значењем употребљен је у наведеном примеру.

(4) *ѡнѣм же ѡбѣдавшѣ* пондоша с њѣм в скорѣ на колѣхѣ. (ПВЛ, 261)

(4а) *А они, обједовавши*, пођоше брзо са њим на колима, а по излоканом путу, [...] (ПМЛ, 149)

(4б) *Те же, пообедав*, поехали с ним быстро / вскоре поехали с ним на телеге по неровному пути, [...] (ПВЛ ДЛ, 250; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру у конструкцији АД партицип је у мушком роду множине одређеног вида, постпонован у односу на показну заменицу, од које га

⁶⁵ Исти речник наводи да се као свршени јавља и глагол *пообещать* (ТСРЯ, 535).

још једном одваја речца *же*. АД стоји испред управне реченице у којој је у предикату аорист свршеног вида, а субјекти су идентични. Преводиоци су и овде употребили глаголски прилог прошли за исказивање узрочно-временског значења, те бисмо наведени део могли превести: *А пошто они ручаше*. Глагол *обѣдати* у староруском језику могао је имати значење несвршеног и свршеног вида (СДРЯ, V, 575). У другом речнику⁶⁶ дата је следећа карактеристика: 1. *Принимать (принять) участие в общей трапезе; пировать*. 2. *Обедать* (СРЯ, XII, 26). У нашем примеру реч је о другом наведеном значењу, а пошто се експлицитно не наводи обележје категорије глаголског вида, анализирани глагол тумачи се као несвршени, будући да је такав у савременом руском језику (ТСРЯ, 533). Глагол *ручати* у српском језику је такође двовидски⁶⁷ (РМС, V, 589; РЈАЗУ, XIV/59, 217–218), а у нашем примеру имао би значење свршеног вида.

(5) *снм же ѿ града ѿшедишъ сею же снѣшї погребоща ѿ.* (ПВЛ, 269)

(5а) *Када ови одоше* од града, скинуше (тијела) њихова и сахранише их. (ПМЉ, 153)

(5б) *Когда же те ушли* от города, сняли тела их и погребли. (ПВЛ ДЛ, 252; ПВЛ ОТ)

У Р и А наведен је лични глаголски облик *отъндоша отъ града*. РППВ је у постпозицији у односу на показну заменицу, у форми одређеног вида множине мушког рода. Партицип је у дистантној употреби, јер га од именске речи одваја речца *же* и предлошко-падежна конструкција у функцији адвебијала. Субјекти АД и управне реченице, у којој је у предикату аорист, се разликују. Узрочно-временско значење и овде је могуће исказати употребом везника *пошто*: *А пошто ови одоше*.

(6) *а еже водою съновленъсѣ. понеже при Нон оумножнвшемъса грѣхомъ в ѿвѣцхъ наведе Бѣ потопъ на землю.* (ПВЛ, 105)

(6а) *А обнова водом изврши се зато, јер у вријеме Ноја, када се умножише грјеси код људи,* наведе Бог потоп на земљу, [...] (ПМЉ, 66)

⁶⁶ За овај глагол И. И. Срезњевски наводи објашњење на латинском језику, у којем категорија вида није морфологизована као у словенским језицима (Срезневский, II, 585).

⁶⁷ Види И. Грицкат 1957–1958: 81; М. Спасојевић 2015: 156–157.

(66) А обновление водою совершилось потому, что при Ное, когда умножились грехи у людей, навел Бог потоп на землю [...] (ПВЛ ДЛ, 185; ПВЛ ОТ)

РППВ је у множини неодређеног вида мушког рода, препонован, а цела конструкција АД је испред управне реченице са предикатом у форми аориста. Субјекти АД и главне реченице се разликују. У Р наведен је облик одређеног вида множине *УМНОЖИВШИМСЯ*, а у А *УМНОЖИШМСЯ*. Нерашчлањено значење узрока и времена и овде је могуће исказати употребом везника *пошто*: *пошто се греси код људи / људски греси умножише*.

(7) *Глѣбу же оубѣсну бѣвшю. и повержену на брезѣ. межн двѣма колодама. посемъ же вземше везоша н. н положнша н оу брата своѣго Борнса. оу црѣкве стѣ Васнльа.* (ПВЛ, 137)

(7а) *А Глѣба, који убијен бијаше и бачен на обалу између двију клада, послѣје, узевши га, одвезоше и положише крај брата његовог Бориса, у цркви Светог Василија.* (ПМЈ, 85)

(7б) *Итак, Глеб был убит, и был он брошен / Итак, Глеб был убит и положен на берегу между двумя колодами, затем же, взяв его, увезли и положили его рядом с братом его Борисом в церкви святого Василия.* (ПВЛ ДЛ, 198; ПВЛ ОТ)

У предикату АД, тј. у предикату зависне реченице коју он кондензује, може бити и трпни партицип прошлог времена, као што имамо у наведеном примеру. РППВ је постпонован у односу на именску реч, у форми једнине мушког рода неодређеног вида. Субјекти се разликују, а АД је испред управне реченице. У реченицима староруског језика глагол *ВЕЗТИ* одређује се као несвршени⁶⁸ (СРЯ, II, 52–53; СДРЯ, I, 378). Међутим, овде је он употребљен као свршени, што нам показује српски превод. С друге стране, с обзиром на узрочно-временску семантику АД, превод може гласити: *пошто Глеб би убијен и бачен*, односно, трансформацијом из пасивне у активну реченицу: *А пошто Глеба убише и бацше*.

(8) *заоутра же бѣвшю свѣту. н прнспѣвшю вкушенью хлѣба. прѣде ѡптомнн по ѡбываю ко ѡконцю. н глѣа* (ПВЛ, 193)

⁶⁸ И. И. Срезњевски наводи објашњење на латинском језику (Срезневский, I, 233).

(8a) А сутрадан, *када већ би свјетлост и вријеме дође једењу хљеба*, дође Антониј као и обично к прозорчићу, и рече: [...] (ПМЉ, 119)

(8б) На другој день, *когда рассвело и подошло время вкушения хлеба*, подошел Антоний, как обычно, к оконцу и сказал: [...] (ПВЛ ДЛ, 220–221; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру оба партиципа су у препозицији у форми мушког рода једнине неодређеног вида, испред управне реченице са аористом у предикату. Субјекти АД и управне реченице се разликују. Поред временске, коју видимо у преводима на савремене језике, АД кондензује и узрочну реченицу. Осим тога, глагол *БЫТИ* употребљен је као свршени: *пошто наступи светлост*, тј. *пошто свану*.

2.1.2.1.1.5.2. Узрочно значење АД

У неким примерима контекст нам указује на једно од два основна значења које кондензује конструкција АД, те тако имамо узрочно или временско значење.

(9) и начаста гнѣвъ нмѣти на Олга. *яко не шедшию ѣму с нима на поганыхъ*. (ПВЛ, 228)

(9a) И почеше гњев гајити на Олега, *зато што не пође* са њима на пагане. (ПМЉ, 139)

(9б) И стали гнев держать/гневаться на Олега, *что не пошел* с ними на поганых. (ПВЛ ДЛ, 234; ПВЛ ОТ)

АД је иза главне реченице са сложеним предикатом, а субјекти су различити, при чему је субјекат управне реченице изостављен, будући да је претходно наведен. РППВ је у форми неодређеног вида мушког рода једнине и препонован је у односу на личну заменицу. Узрочно значење појачано је везником *яко*⁶⁹, а зависне узрочне реченице видимо и у преводима на савремене језике, с тим што је у српском предикат у аористу. Као и у горенаведеном примеру (2.1.2.1.1.5.1, пр. 1), глагол *ИТИ* овде има значење свршеног вида.

(10) продолжѣже *бывшии съучн*. повѣже Олгѣ в малѣ дружинѣ. и гдѣ оутече. вѣжа Тмуроканю. (ПВЛ, 201–202)

⁶⁹ Види Ј. Грковић Мејдор 1997: 32.

(10a) *Сјеча би продужена*, и побјеже Олег са малом дружином, и једва утече; а бјежа Тмуторокању. (ПМЉ, 124)

(10б) *Сеча продолжалась*, и побежал Олег с небольшой дружиной, и едва спасся, убежав/убежал в Тмуторокань. (ПВЛ ДЛ, 224; ПВЛ ОТ)

Партицип је у препозицији у форми неодређеног вида једине женског рода. АД је испред управне реченице са аористом у предикату, а субјекти се не поклапају. Препис Р наводи неправилну форму партиципа *БЫВШЕ*. Српски преводилац, као ни руски преводиоци, није употребио зависну реченицу, те би превод могао гласити: *Пошто сеча би продужена*.

2.1.2.1.1.5.3. Временско значење АД

У наредним примерима доминантно је временско значење АД.

(11) В лѣтѣ .ѣ.ѣ.ѣ. индикта .ѣ. дѣѣ. *наученшо Мнханлу црѣвоваѣ* нача сѣ прозывати Руска земля. (ПВЛ, 17)

(11a) Љета 6360 (852), индикта 15, *када Михаил поче царевати*, стаде се називати Руска земля. (ПМЉ, 12)

(11б) В год 6360, / В год 6360 (852), индикта 15, *когда начал царствовать Михаил*, стала прозываться Русская земля. (ПВЛ ДЛ, 148; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру у АД употребљен је сложени предикат са фазним глаголом *начати*. Субјекат АД налази се између делова предиката, а разликује се од субјекта управне реченице. И овде је конструкција АД испред главне реченице у којој је предикат такође сложен. Одговарајуће, временско значење видимо у преводима, с тим што је у српском језику употребљен аорист глагола *почети*.

(12) *Оумершо Рюриковн предасть кня[же]мье свое Ѣлговн*. (ПВЛ, 22)

(12a) *Умре Рюрик* и преда кнежевање своје Олегу [...] (ПМЉ, 14)

(12б) *Умер Рюрик* и передал княжение свое Олегу — [...] (ПВЛ ДЛ, 150; ПВЛ ОТ)

Партицип је у препозицији у односу на именицу у форми неодређеног вида једнине мушког рода, субјекти АД и управне реченице се слажу, а цела конструкција АД је испред главне реченице, у чијем је предикату аорист свршеног вида (види т. 2.1.1.5.1.2). Препис Т уместо партиципа у дативу наводи лични глаголски облик *умре*. Преводиоци су употребили независне реченице, а с обзиром на временско значење, које конструкција АД овде има, наведени пример може се превести зависном реченицом: *Пре него што умре Рјурик*.

2.1.2.1.1.5.4. Значење допусне реченице АД

У следећем примеру конструкцију АД можемо интерпретирати као зависну допусну реченицу.

(13) *СЛОВНЪ ОБЪЦАВШЮСА* нтн к брату своему ДѢДВН Смолннъску· н прнтн з братѣмъ своѣмъ Киѣву· н съврдѣ положнтн· н не всхотѣ сего СЛѢГЪ створнтн· но прншедѣ Смолннску н поѣмъ вон понде к Мурому. (ПВЛ, 236)

(13а) *Олег обећа* да ће ићи Смоленску к брату својему Давиду, и да ће доћи са братом својим Кијеву, и да ће договор да закључи, и не хтје ово Олег да учини, већ, дошавши Смоленску и узевши војнике, пође к Мурому; [...] (ПМЈ, 144)

(13б) *Олег обеца*л пойти к брату своему Давыду в Смоленск, и прийти с братом своим в Киев, и договор заключить, но не хотел/захотел того Олег сделать, а, придя в Смоленск и взяв воинов, пошел к Мурому, [...] (ПВЛ ДЛ, 246; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру партицип је постпонован, а цела конструкција АД је испред главне реченице. Субјекти АД и управне реченице, у којој је предикат у форми аориста свршеног вида, су идентични. О глаголу *объцати* већ је било речи (т. 2.1.2.1.1.5.1, пр. 3). Уколико узмемо у обзир да је АД изворно кондензовао зависну реченицу, овде можемо употребити допусну реченицу⁷⁰: *Иако (мада, премда) Олег обећа*.

⁷⁰ Види Ј. Грковић Мејџор 1997: 32–33; Г. Штрбац 2002: 14.

2.1.2.1.1.5.5. Значење независне реченице АД

У ПМВ конструкција АД са РППВ може имати и значење независне реченице.

(14) *миѣ же рекшю* к Гюрѣтѣ сн суть людѣ заклепеннн ѿлексадрѣ Македоньскыѣ црѣмь. ѿкоѣ сказаѣтъ о нѣ Меѳодн папа Рѣнскын. [гѣа ѿлексадрѣ црѣ Македоньскнн] н взнде на восточныа страны до моря нарѣемое Солнче мѣсто. (ПВЛ, 235)

(14a) *Ја пак рекох* Гјурјати: „То су људи које закова Александар, цар Македонски“, — како говори о њима Методије Патарски: „Александар, цар Македонски, дође на исток до мора, то такозваног Сунчаног мјеста, [...]“ (ПМЉ, 143)

(14б) *Ја же сказал* Гюряте: «Это люди, заключенны /заточенные <в горах> Александром, царем Македонским», как говорит о них Мефодий Патарский: «Александр, царь Македонский, дошел в восточные страны до моря, до так называемого Солнечного места, [...]» (ПВЛ ДЛ, 246; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру РППВ је у конструкцији са личном заменицом 1. лица јединине, постпонован, од које га одваја речца *же*. Како након АД следи шири контекст у форми управног говора, тј. главна реченица недостаје, најподобнији превод АД био би у форми независне реченице⁷¹. Овде је аорист употребљен за лично доживљену радњу, а говорник је сам приповедач.

(15) ратнвшемаса полкома. побѣдн Ярополкъ ѿльга. *побѣгшю же ѿльгу* с вон с вон свонмн. въ градъ рекомын Вручнн. (ПВЛ, 74)

(15a) И у бици побиједи Ярополк Олега. И *побеже Олег* с војницима својим у град, зван Овруч, [...] (ПМЉ, 46)

(15б) И в начавшейся битве победил Ярополк Олега. *Олег же* со своими воинами *побежал* в город, называемый Овруч, [...] (ПВЛ ДЛ, 172; ПВЛ ОТ)

РППВ је у препозицији, у форми мушког рода јединине неодређеног вида, у дистантној употреби. У наведеном примеру АД има значење независне реченице, а у преводу на српски језик у предикату је аорист.

⁷¹ Види Ј. Грковић Мејџор 1997: 33; Ч. Стојменовић 2001: 82–83.

2.1.2.1.2. Трпни партицип прошлог времена

Трпни партицип прошлог времена (даље ТППВ) у анализираном корпусу посведочен је у предикатској и функцији АД.

2.1.2.1.2.1. Предикатска функција ТППВ

ТППВ у предикатској функцији јавља се са аористом помоћног глагола *БЫТИ*. Најчешћи су примери са глаголима свршеног вида, иако се у истој употреби срећу и несвршени глаголи. Пошто савремени руски језик није сачувао аорист, у овом поглављу руски превод нећемо наводити у сваком примеру, већ ћемо у појединим случајевима указати на категорију глаголског вида.

(1) Адамо^{вб} же *бы* языкъ *не* *сѣ*татъ оу Авера. ты бо едннѣ [не] приложнсѧ къ безумью ѿ.
(ПВЛ, 91)

(1a) А Адамов језик *не би одијељен* од (језика) Еверова, јер овај једини се не придружи безумљу њиховом, [...] (ПМЉ, 57)

И на савремени српски језик разматрани облик преведен је трпним глаголским придевом у конструкцији са аористом помоћног глагола.

Навешћемо примере за предикатску конструкцију у којима је, приликом превођења на српски језик, помоћни глагол у различитим формама прошлог времена.

(2) и побѣднша Половци Русь. и мнози *оубѣени быша*. (ПВЛ, 200)

(2a) [...] и побиједише Половци Русе, и многи ту *убијени бијеху*: [...] (ПМЉ, 123)

(3) и врдѧ цѣловаша и с радостью великою. [глаголюще] ѧко вразн наша *побѣженн быша*. млтвмн стѣѧ Бѣѧ. и стго ѿца нѧго Феодосѣѧ. (ПВЛ, 282)

(3a) [...] и братија га цјелова са радошћу великом (говорећи), да непријатељи наши *побјеђени бише* молитвама Свете Богородице и светог оца нашега Феодосија. (ПМЉ, 162)

Када је староруски помоћни глагол у множини или двојини аориста Н. Косовић највише употребљава имперфекат, док је аорист посведочен у примеру бр. 3а. С друге стране, исти преводилац староруски аорист у форми 3. лица једнине у саставу разматране конструкције, на српски језик преводи или аористом, што је најчешће, или у неким примерима имперфектом.

(4) Володнмеръ же слышавъ *яко ятъ бы* Васнако н *слѣпленъ* оужасеса. (ПВЛ, 262)

(4а) А Владимир, чувши како *ухваћен би* Васиљко и *ослијељен*, ужасну се, [...] (ПМЉ, 149)

Глагол *слѣпнтн* се у речницима староруског језика одређује као свршени (СРЯ, XXV, 81; Срезневский, III, 441–442). У савременим језицима, српском и руском, укључујући и говоре, глагол *слепити*, тј. *слепить* је несвршеног вида (РМС, V, 852; РЈАЗУ, XV/65, 519–520; ТСРЯ⁷², 896; СРНГ, XXXVIII, 263–264). Каснији преписи, Р и А, наводе префиксални глагол *ослепленъ*. О глаголу *слѣпнтн* биће речи и у поглављу о крњем перфекту (т. 2.4.2.1.3.2, пр. 12).

Још једном ћемо указати на глагол *вестн* и његово контекстом одређено значење свршеног вида (види т. 2.1.1.3.1., пр. 2), какво је у преводу на савремене језике.

(5) В се же лѣ^т *ведена бы* дѣи^н. Стѣполуча. Сбыслава. в Лажы. за Болеслава. мѣ^са. ноя^б. въ .ѣ^т. дѣ^н. (ПВЛ, 276)

(5а) Ове исте године *одведена би* кћер Свјатополкова Сбислава у Пољаке за Болеслава, мјесеца новембра 16-ога дана. (ПМЉ, 158–159)

И у преводу на руски језик употребљен је глагол свршеног вида у активу: *В тот же год повели дочь Святополка Сбыславу в Польшу за Болеслава, месяца ноября в 16-й день* (ПВЛ ДЛ, 256; ПВЛ ОТ).

(6) *Свиѣена бы* црѣкы стѣго Мнхѣила. монастырѣ Всеволожа. мнтрополнто^{мъ} Нваномъ. [н еѣпы. Лоукою. Нсанемъ. Нѣаномъ] (ПВЛ, 207)

⁷² У значењу: *ослепля мешать видеть, смотреть*.

(6a) *Освећена би* црква Светога Михаила у манастиру Всеволодовом од стране митрополита Јована, [...] (ПМЉ, 127)

Двовидског карактера био је и глагол *свѣтити* (СРЈ, XXIII, 209–210; Срезневский, III, 305). Значење које он има у наведеном примеру различито се тумачи у речницима, па је двовидског карактера у првом речнику: *совершитъ (совершатъ) церковный обряд освящения*, док је у другом за исту употребу наведено само значење свршеног вида: *освятить (о храмъ)*.

Као што смо навели, у анализираној староруској конструкцији срећу се и глаголи несвршеног вида, иако ређе.

(7) СЕГО РАДН ГНѢВЪ ПРОСТРЕСѦ. СЕГО РАДН ЗЕМЛѦ МУЧЕНА БЫ^Ѧ (ПВЛ, 223)

(7a) [...] овога ради гњев се распространи, овога ради земља мучена би: [...] (ПМЉ, 136)

У српском језику употребљен је трпни глаголски придев несвршеног вида и аорист помоћног глагола, док се руски преводи разликују — Д. С. Лихачов употребио је прошло време глагола свршеног вида: *сего ради и гнев распространился, сего ради и народ подвергся мучениям*, док је у преводу О. В. Творогова употребљено садашње време: *сего ради и земля страдает* (ПВЛ ДЛ, 232; ПВЛ ОТ).

2.1.2.1.2.2. Апсолутни датив ТППВ

Конструкција АД у ПМВ ређа је са ТППВ, далеко је већи број примера са радним партиципима. У анализираним примерима ТППВ је препонован и постопонован, у форми неодређеног вида⁷³. Најчешће га од именице или заменице одваја речца *же*. АД је испред главне реченице, у којој је у предикату аорист, а субјекти АД и управне реченице се разликују.

⁷³ ТППВ у форми одређеног вида множине размотрићемо у оквиру пуног перфекта (т. 2.4.1.2.1.3).

2.1.2.1.2.2.1. Узрочно-временско значење АД

ТППВ у функцији АД кондензује зависну реченицу са нерашчлањеном узрочно-временском семантиком.

(1) *СОВЪКУПЛЕНЪ* же *БРАТЬЯ*. рѣ нмѣ ѿ ||птотнн се Бѣ васъ братья совъкутн. н ѿ блгвнѣа есте Сѣѣа Горы. (ПВЛ, 157)

(1a) *Братији* пак *сакупљеној* рече Антониј: „Бог вас, ево, братијо, сакупи, и по благослову Свете Горе сте овдје, — [...]“ (ПМЉ, 97)

(1б) *Когда собралась братия*, сказал им Антоний: «Это Бог вас, братия, собрал, и вы здесь по благословию Святой Горы, [...]» (ПВЛ ДЛ, 206; ПВЛ ОТ)

ТППВ је у препозицији, дистантно употребљен, у форми неодређеног вида једине женског рода, те је извршена формалнограматичка конгруенција. АД је испред управне реченице, у којој је у предикату аорист, овде свршеног вида (види т. 2.1.1.3.1, пр. 11, 12), а субјекти се не поклапају. Српски преводилац АД није превео зависном реченицом са одговарајућим значењем, већ је партиципски део превео трпним глаголским придевом у атрибутој функцији, а имесни део конструкције АД у његовом преводу је у функцији неправог објекта. С друге стране, руски преводиоци су изабрали временску реченицу у активу. Уколико би се наведена конструкција превела пасивном реченицом, могло би се рећи: *А пошто братија би окупљена*.

(2) *крѣпѣ* же *Володимеру*. предаша ему вѣру крѣпѣску. рекуѣе снѣе. да не прельстятъ тебе ѿѣци ѿ еретнкѣ. но вѣрун снѣе глѣ. (ПВЛ, 111–112)

(2a) *Када су* пак *Владимира крестили* и научили га вјери хришћанској, рекоше му овако: „Нека те не заведе нико од јеретика, већ вјеруј, говорећи овако: [...]“ (ПМЉ, 70)

(2б) *Когда же Владимира крестили* и научили его вере христианской, сказали ему так: «Пусть никакие еретики не прельстят тебя, но веруй, говоря так: [...]» (ПВЛ ДЛ, 187; ПВЛ ОТ)

АД у наведеном примеру има исте карактеристике као и у претходном, осим што је у форми неодређеног вида мушког рода. И српски преводилац и руски преводиоци употребили су временску реченицу, прикључивши јој и предикат главне, а с обзиром на нерашчлањено значење АД можемо рећи: *А пошто Владимир би крштен* — пасивном реченицом са трпним обликом, или реченицом са рефлексивном формом: *А пошто се Владимир крсти*. Овде бисмо могли употребити и неодређеноличну реченицу: *А пошто Владимира крстише*. Староруски речници глагол *кръстити* тумаче као несвршени (СДРЯ, IV, 312; Срезневский⁷⁴, I, 1342–1343) или као двовидски (СРЯ, VIII, 42–43), какав је био и у старословенском језику (Стсл, 296–297). И у савременом руском и српском језику исти глагол показује двовидске особине⁷⁵ (ТСРЯ, 379; РМС, III, 91–92; РСАНУ, X, 669–671; РЈАЗУ, V/22, 641–643). Наши примери показују и значење свршеног вида (види т. 5.1.3.1, пр. 9).

(3) *Снм же раздампомъ на оучење кннгамъ· съвьса пррѣтво на Русьстѣн земаѣ глѣѣе· во ѡпы дп̄нн оуслышатъ глуснн словеса кннжнаѣ· н яснѣ будетъ ѣзыкѣ гугннвѣ·* (ПВЛ, 119)

(3а) *Овим давањем (дјеце) на учење књиге, збило се пророчанство које каже: „У те ће се дане чути нијема ријеч из књига и јасан ће бити језик муцаваца“.* (ПМЉ, 74)

(3б) *Когда отданы были в учение книжное, то тем самым сбылось на Руси пророчество, гласившее: «В те дни услышат глухие слова книжные, и ясен будет язык косноязычных».* (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру партицип је у постпозицији, у дистантној употреби, у форми неодређеног вида множине мушког рода. У предикату управне реченице је аорист свршеног вида, а субјекти се разликују. С обзиром на значење конструкције АД овде би руски превод био тачнији, иако је присутна и узрочна семантика, тј. нерашчлањено узрочно-временско значење, због чега бисмо могли употребити везник *пошто*. Глагол *раздаати* се, с једне стране, дефинише као двовидски (СДРЯ, X, 62–64; СРЯ, XXI, 179; Стсл, 569), док је у другим изворима

⁷⁴ Аутор прво значење наводи на латинском и грчком језику.

⁷⁵ Уп. И. Грицкат 1957–1958: 88; М. Спасојевић 2015: 177–179.

он одређен као несвршени⁷⁶ (Срезневский, III, 33–34). ИГРЈ (1982: 212–213) наводи да се овај глагол само као свршени јавља у споменицима XI–XII века, а да се у XIII–XVI веку јавља и као несвршени. Уколико узмемо у обзир значење аориста, својствено прошлим партиципима, наведени пример у преводу на српски језик могао би гласити: *А пошто ове дадоше*, тј. у пасивној конструкцији: *А пошто ови бише дати*, иако није реч о једном чину, тј. нису их једном послали, већ се наведена радња понављала.

2.1.2.1.2.2. Временско значење АД

У следећем примеру конструкција АД са ТППВ има значење временске реченице, које је одредио контекст.

(4) *МАНАСТЫРЕВН ЖЕ СВЕРШЕНУ*. игуменство держацю Варламовн. Изяславъ же поставн манастирь сѣаго Дмитрна. (ПВЛ, 159)

(4а) *А када је манастир завршен*, и када игуманство држаше Варлам, Изяслав подиже манастир Светога Димитрија, [...] (ПМЈ, 98)

(4б) *Когда укрепился/устроился* манастирь при игумене Варлааме, Изяслав поставил другой манастирь, святого Дмитрия, [...] (ПВЛ ДЛ, 207; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру видимо две конструкције за АД — једну са ТППВ, а другу са радним партиципом садашњег времена са имперфекатским значењем. ТППВ је у форми неодређеног вида мушког рода једнине. Исти облик је постпонован у односу на именицу од које га одваја речца *же*. Субјекти АД и управне реченице са аристом у предикату се не поклапају. С обзиром на значење ТППВ, а то је првенствено значење аориста, АД можемо превести и пасивном реченицом: *А када*⁷⁷ *манастир би завршен* или рефлексивном формом: *А када се манастир заврши*, или неодређеноличном реченицом: *А када манастир завршише*.

⁷⁶ Речници староруског језика не праве разлике, те глагол *роздати* одређују исто као *роздати*, док ИГРЈ (1982: 213) наводи да се глагол *роздати* у староруским споменицима употребљавао само као свршени.

⁷⁷ И овде је могућа употреба везника *пошто*, а везник *када* изабрали смо како бисмо истакли временско значење АД.

2.1.2.2. Староруске независносложене реченице

Када је реч о врстама реченица са предикатом у форми аориста, веома су честе независне реченице, при чему оне могу бити саставне са везником *и*, супротне са везницима *ио* (*иѡ*) и *а*, као и без везника, тј. асиндетске. У неким примерима везници се наводе на самом почетку реченице, посебно у ПМВ.

(1) *Иѡнде* Оуегъ понмѣ воѡ многи Варѡги. Чюдѣ Словѣни. Мерю. и всѣ Кривичи. и *ио* къ Смоленску съ Кривичи. и *ио* градъ. и *ио* мужъ своѡ. (ПВЛ, 22–23)

(1a₁) *Пође* Олег, узевши војнике многе: Варјаге, Чуде, Словене, Мере, Вјесе, Кривиче, и *дође* Смоленску с Кривичима, и *узе* град, и *постави* мужеве своје. (ПМЛ, 15)

(1a₂) *Крену* Оуег на поход узевши собом много војника: Варјаге, Чуде, Словене, Мере, Весе, Кривиче, и *стиже* до Смоленска са Кривичима, и *преузе* власт у граду, и *постави* своје људе. (ОССРК, 13)

Аорист се у оваквим реченицама најчешће употребљава приликом низања радњи, које следе једна за другом, а што је карактеристично за исти облик и у српском језику.

2.1.3. Закључне напомене

Аорист је у анализираном корпусу најзаступљивији облик прошлих времена. Највише се среће у приповедачком делу, у којем се нижу радње једна за другом. У таквој употреби је и српски аорист, који приповедање чини динамичнијим, експресивнијим, јер се радње предочавају као доживљене. С друге стране, разматрани облик јавља се и у управном говору, те у преводу на српски језик може исказивати и лично доживљене радње. Дакле, приликом превођења староруског аориста на савремени српски језик могуће је извршити одговарајућу граматичку замену истим обликом. Перфекат је у приповедању неутралног карактера, више даје информације о томе да се радња (из)вршила. У каснијим преписима глаголи који нису имали јасно одређено видско значење добијају карактеристике блиске стању у савременом језику. Тако се уместо глагола *вѣжати* са значењем свршеног вида наводи префиксални глагол *повѣѡи*, глагол *зрѣти*

замене је такође префиксалним глаголом *возрѣти* или *позрѣти*, уместо *нести* употребљава се глагол *внести*, *копѣати* — *съкопѣати*. Овакви примери указују на улогу префиксације у каснијем развоју категорије вида у руском језику. У неким примерима у млађим преписима на месту аориста употребљен је партицип на -а, што указује на његово постепено ширење. С друге стране, више пута се уместо аориста јавља имперфекат на месту које му није својствено. Такви примери могу се тумачити као наслеђе традиције, јер се изгубило осећање за његово значење и употребу у реченици. Узимајући у обзир карактер ПМВ и честу употребу аориста, у оквиру синтаксичког дела анализе размотрили смо РППВ, те смо његово значење аориста посматрали као примарно, пошто исти облик може имати и значење перфекта. Тако смо супстантивну функцију РППВ трансформисали у конструкцију са показном заменицом и зависном односном реченицом, док се атрибуцка функција истог облика преводи само односном реченицом. У мешовитој атрибуцко-адвербијалној функцији РППВ преводи се на два начина — зависном односном реченицом или конструкцијом са глаголским прилогом прошлим. Док се РППВ у предикатској функцији у анализираном корпусу ретко среће, за конструкцију АД са РППВ посведочен је већи број примера. АД најчешће кондензује пре свега нерашчлањено узрочно-временско значење, које се у српском језику може исказати употребом везника *пошто*, а затим и једно од два наведена значења, које нам открива контекст. С друге стране, АД у нашим примерима може имати и значење допусне, али и независне реченице. Трансформацијом РППВ, у зависности од синтаксичке функције коју врши, добија се одређени тип реченице са аористом у предикату. И ТППВ у предикатској и функцији АД има вредност аориста, те се одговарајућим обликом може превести на српски језик.

2.2. ИМПЕРФЕКАТ У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ

2.2.1. Морфолошки план

На морфолошком плану имперфекат смо поделили у неколико група, те ћемо, као у претходном поглављу, размотрити глаголе несвршеног и свршеног вида, као и оне са недиференцираном категоријом вида. Даље ћемо анализирати и неправилности до којих је долазило приликом грађења имперфекта.

2.2.1.1. Имперфекат глагола несвршеног вида

Наша анализа показује да је у оба староруска споменика највише примера за имперфекат глагола несвршеног вида.

(1) Тѣѣ бо Олегѣ меуемѣ крамолу *коваше*, н стрѣлы по землн *сѣяше*. (СПИ, 15)

(1a₁) Светић: Олегѣ овай мачемѣ буне *кова*, / Буне кова, земљомѣ стрѣле *сѣя*. (ППИ, 155)

(1a₂) Медић: Олег што *је* маче *ков'о* / И по земљи стр'јеле *сиј'о* / Вео рате и раздоре / И братинску крв пролиј'о. (СПИ ДМ, 31)

(1a₃) Утјешеновић-Острожински: Тај бо Олег мачем свају *коваше*, и стріјеле по земљи *сијаше*. (СПИ ОУО, 219)

(1a₄) Шајковић: Ољег мачем *грмео је*, / Мачем буну дизао је, / Стреле свуда *сејао је*, [...]
(ПВИ, 33)

(1a₅) Панић-Суреп: А тај Ољег мачем буне свуд *коваше*, / земљом *сеја* стреле своје.
(СПИ МПС, 49)

(1a₆) Бадалић: Тај бо Олег маџем меgdане *kovaše* i strijele по земљи *sijaše*. (SVI, 224)

(1a₇) Недић: Тај Олег је маџем буну *kovaо* / и по земљи стреле *сејао*. (ПРИ, 314)

(1a₈) Минић: Тај Ољег маџем освату [освету — В. В.] *kovaше*, земљом стријеле *сијаше*. (СПИ ВМ, 40)

(1a₉) Хорват: А тај Олег је маџем буну *kovaо* и стрелама земљу *засејавао*⁷⁸. (СПИ ВХ, 51)

М. Светић је у наведеном примеру, али и у више других, што ћемо видети у току даље анализе, имперфекат превео аористом несвршеног вида, поновивши аорист глагола *ковати* још једном. Ту форму је, поред имперфекта, изабрао и М. Панић-Суреп. Пуним перфектом⁷⁹ староруске форме превели су Д. Медић, И. Шајковић, В. Недић и В. Хорват, с тим што су прва два преводиоца и додала исте облике. Исто глаголско време као у староруском језику, тј. имперфекат, изабрала су три преводиоца — О. Утјешеновић-Острожински, Ј. Бадалић и В. Минић.

(2) А вџстона во, братіе, Кіевџ тугою, а Черниговџ напастџмн; тоска разліяся по Руској земан; печаль жнрна теџе средџ земан Рускыџ; а Князн самн на себе крамолу *kovaху*; а поганџн самн побџдамн нарнџуџе на Рускую землю, *емаяху* данџ по бџлџ отџ двора. (СПИ, 20–21)

(2a₁) Светић: А и Кіевџ тугомџ застеняю, / И Черниговџ, браћо, напастима; / И жалость се свуда разливала, / Разливала по свой Русској земљи; / Силна печаль свуда протицала, / Протицала средџ землџ Русскіе; / Ал' се Князи сами *завађаше*, / А погани на то нападаше, / Сџ побџдама земљу Русску треше, / Па іој іоште данакџ *наметнуше*, / Све по бџлку одџ свакога двора [...]. (ППИ, 158–159)

(2a₂) Медић: Да видите само браћо / Како Кијев сузе лије, / И Чернигов од жалости / У црне се скуте крије, // Ах по ц'јелој руској земљи / Разлише се тешке муке / К'о језеро када букне / И потопи равне луке. // У то вр'јеме как кнезови / Међу собом *ратоваше*, / Половчани пролазећи / Ограбише дворе наше; // Још *изкаше* крвав харач: / Од свакога дима куну, / Жуто злато б'јело сребро, / Танку свилу, б'јелу вуну. (СПИ ДМ, 39)

⁷⁸ Аутор је у првом препеву први пример за имперфекат превео презентом, док је код другог извршио промене у категорији вида, тј. употребио је перфекат свршеног вида: Олег буне *диже* ноћу-дању, / сву је земљу стрелама *засуо*; [...] (СПИ ВХ, 63).

⁷⁹ О изостављању помоћног глагола приликом понављања перфекта види т. 2.4.1.1.1, пр. 8, 9.

(2a₃) Утјешеновић-Острожински: А застања бо, браћо, Кијев тугом, а Чернигов напастми, ужас разли се по руској земљи, печал горка тече посред земље руске; а кнезови сами на себе свађу *коваху*; а погани сами побједима нарињаше на руску земљу, *узимљући* данак, по вјeverицу од двора. (СПИ ОУО, 220)

(2a₄) Шајковић: Тад застања, браћо, Кијев / Од жалости и од туге, / А Черњигов од напасти. / Несрећа се и невоља / По свој Руској Земљи разли / И потече као река / По свој земљи печал тешка. / А кнежеви међу собом / Све и даље распре *кују* / Од поганих Половљана / Сами себи јаде снују. / Половљани налетаху / И с победом одлетаху, / *Пљачкајући* и грабећи. (ПВИ, 36)

(2a₅) Панић-Суреп: И град Кијев јекну тугом / и Чернигов од напасти. / Бол се разли Руском Земљом, / тешка жалост токовима њом потече. / И док кнези против себе сами буне свуд *коваху*, / поган сама с победама / насрташе Земљом Руском / од свакога дома данак „по белицу“ *убирајућ*. (СПИ МПС, 55)

(2a₆) Бадалић: I zastenja, braćo, Kijev tugom, a Černjigov kušnjama. Čemer se razli po ruskoj zemlji, pečal pregorka širom ruske zemlje poteče. A knezovi sami razdore *kovahu*, dok pogani, pobjedonosno nasrćući na zemlju rusku, danak *uzimahu*, po vjevericu od dvora. (SVI, 225)

(2a₇) Недић: И зајеча, браћо, Кијев / од јада, / а Чернигов од невоље. / Руску земљу туга обујми, / преко руске земље пође / жалост велика. / Кнезови су против себе / буне *ковали*; / погани су упадали / с победом у руску земљу / и данак су *узимали* / на кућу по вeverицу. (ПРИ, 316–317)

(2a₈) Минић: И зајаука, браћо, Кијев од жалости, а Чернигов од напада. Жалост захвати Русију, велика туга, као ријека, поплави земљу Русију. А кнезови сами против себе завјере *кују* док погани земљу Русију освајају *узимајући* данак — вјeverицу по кући. (СПИ ВМ, 40)

(2a₉) Хорват: И зајеча, браћо, Кијев од јада, а Черњигов од напасти. Туга преплави руску земљу, тешка се печал широко разли земљом Руском. А док су кнези један другом распре *подметали*, некрст је у најездама победничким *отимала* данак — по сребрну куну од сваког дома⁸⁰. (СПИ ВХ, 52)

⁸⁰ У првом препеву аутор је за други пример имперфекта употребио презент: Док су кнези подметали распре, / некрст харач у најезди *скупља* — [...] (СПИ ВХ, 65).

У овом примеру посебну пажњу посветићемо облику *емаяху*, будући да је добијен од основе садашњег времена: инфинитив гласи *нматн*⁸¹, а презент *ѣмляю*, *ѣмляешн* (СДРЯ, IV, 144–145; Срезневский, I, 1091–1092; СРЯ, VI, 225–226). Управо овакав глагол може нам бити показатељ за разликовање имперфекта од основе презента и основе прошлог времена, јер би његов облик образован од друге основе био *нмахоу*.

Дакле, видимо да је М. Светић приликом превођења променио вид код другог глагола. Оба пута употребио је аорист, с тим што је први несвршеног, а други свршеног вида. Аорист несвршеног вида бира и Д. Медић, Ј. Бадалић имперфекат, В. Недић и В. Хорват перфекат, док О. Утјешеновић-Острожински и М. Панић-Суреп користе имперфекат и глаголски прилог садашњи, с тим што су оба преводиоца код другог примера заменила редослед, тј. партицип који претходи имперфекту превели су личним глаголским обликом — аористом несвршеног вида, односно имперфектом, а сам имперфекат глаголским прилогом садашњим, при чему је О. Утјешеновић-Острожински употребио облик *узимљућ*, а за који налазимо потврду у речнику (РЈАЗУ, XX/84, 345). Сличан је и Шајковићев превод — први глагол превео је презентом, при чему је додао још један облик овог глаголског времена, да би даље и он заменио редослед тако што је за староруски партицип употребио два имперфекта, а за имперфекат у оригиналном тексту у српском језику изабрао је два облика глаголског прилога садашњег. И В. Милић је за први пример употребо презент, док је други превео глаголским прилогом садашњим, а староруски партицип — презентом.

Запажамо и глаголе са различитим самогласницима у корену, а истог значења и глаголског вида.

(3) н бѣ̇ межю нмн брап̇ люта· н сто ѣше о̀коло града дн̇ нн̇ ·л̇· н ·г̇· Н *изнемагаху* людѣ в градѣ· (ПВЛ, 230)

(3а) И би меју њима бој љути, и стојаху око града 33 дана, и *изнемагаху* људи у граду. (ПМЉ, 140)

⁸¹ У речницима староруског језика различите промене у презенту — *нмляю* и *ѣмляю* наводе се у оквиру једне лексикографске јединице (Срезневский, I, 1091–1092; СРЯ, VI, 225–226) или се раздвајају у две засебне јединице, а наводе се и различита значења (СДРЯ, IV, 144–145).

(4) Володнмеръ же събстоѣ градъ· *ИЗНЕМОГАХУ* въ градѣ людѣ· (ПВЛ, 109)

(4a₁) А Владимир опсједе град. *Изнемагаху* у граду људи, [...] (ПМЛЈ, 68)

(4a₂) Владимир је већ опколио град. Људи су у граду већ *били изнемогли*, [...] (ОССРК, 17)

У речнику налазимо обе варијанте, са значењем несвршеног вида *ИЗНЕМАГАТИ/ИЗНЕМОГАТИ* (СДРЈ, IV, 48–49; Срезневский, I, 1071; СРЈ, VI, 187). Н. Косовић је наведене облике на српски језик превео имперфектом, док је В. Минић употребио плусквамперфекат, променивши вид глаголу. У преводу на руски језик у другом примеру употребљен је сложени предикат: *стали изнемогати* (ПВЛ ДЛ, 186; ОВЛ ОТ).

(5) Ѧ Древлѣне *живѣаху* звѣрннѣскнмъ събразомъ· жноуце скотъскн· *оубиваху* другъ друга· *идаху* всѣ нечнсто· н брака оу ннхъ *не бываше*· по *оумыкнваху* оу воды дѣца· (ПВЛ, 13)

(5a) А Древлѣни *живѣаху* на звјерски начин, *живѣаху* као скотови: *убијаху* један другога, *јеђаху* све нечисто, и брака код њих *не бијаше*, већ *отимаху* дјевојке крај воде. (ПМЛЈ, 10)

(6) Н нача кнѣжнѣн Володнмеръ в Кневѣ едннѣ· н поставн кумнры на холму· внѣ двора теремнаго· Перуна древлѣна· а главу его среберну· а оусъ златъ· н Хърса Дажбѣ· н Срнбѣ· н Смарггла· н Мокошъ· [н] *жраху* нмъ парнчуюце ѣ в[ог]ы· [н] *привожаху* сѣи своѣ н дѣщерн· н *жраху* вѣсомъ· [н] *сѣ^ѣверпаху* землю теребамн свонмн· (ПВЛ, 79)

(6a₁) И поче да кнезује Владимир у Кијеву сам и постави кумире на брду и изван двора са кулом: дрвенога Перуна са главом од сребра и са златним брковима, и Хорса, и Дажбога, и Стрибога, и Симаргла, и Мокош. И *жртвоваху* им, називајући их боговима, и *привођаху* им синове своје и кћери и *жртвоваху* их демонима, и *скрнавѣаху* земљу даровима својим. (ПМЛЈ, 49–50)

(6a₂) И стаде Владимир сам владати у Кијеву и постави идоле на брду иза двора са кулама: дрвенога Перуна са сребреном главом и златним брковима, затим Хорса, Дажбога, Стрибога, Симаргла и Мокоша. И *приношене* су им жртве, јер су их називали боговима и *доводили* су им синове своје и кћери, а жртве *су* ове *ишле* ђаволима, и *скрнавѣли* су земљу својим приношењем жртава. (ОССРК, 16–17)

Имперфектом се у оваквим примерима описује начин понашања, живота, односно карактеристике одређене заједнице или појединца. Ј. Вуковић (1967: 165) наводи да имперфекат у српском језику има и хабитуелно значење, те у таквим примерима „pokazuje uobičajenu radnju određenog subjekta, radnju koja je u odnosu na subjekat i izvesnoga kvalifikativnoga karaktera“.

(7) И бѣ мнрѣ межю нмн и любви· и *живаше* же Володимерѣ в страсъ Бжѣн· (ПВЛ, 126)

(7a) И *бје* мир међу њима и љубав. Владимир пак *живљаше* у страху Божијем. (ПМЉ, 79)

(8) аще бо бы перевозникъ Кнн· то не бы ходилъ Црѣюгороду по се Кнн *кляжаше* в родѣ своемъ·(ПВЛ, 10)

(8a₁) Да је Киј био превозник, тада не би ходио Цариграду; међутим, овај Киј *кнезоваше* у роду својему [...] (ПМЉ, 8)

(8a₂) А да је Киј био возар, не би он стигао до Цариграда. Међутим, Киј *је био кнез* у своме племену [...] (ОССРК, 11)

О облику *бје* говорили смо у оквиру аориста (т. 2.1.1.5.1.2, пр. 3). Да је српски преводилац употребљавао облик *бје* као имперфекат видећемо и приликом анализе плусквамперфекта (т. 2.3.1.1, пр. 6; 2.3.2.2.1, пр. 2; 2.3.2.2.2, пр. 3, 4).

М. Ковачевић (2013: 62–63) објашњава да се у српском језику радња исказана имперфектом, пошто је трајна, „неријетко контекстуално преображава у категорију *стања* (истакао — М. К.)“, те се њиме „на својеврстан начин карактерише неки лик или ситуација, тако да радња глагола контекстуално, а захваљујући форми имперфекта, добија статус стања као ’трајније или пратилачке карактеристике’“.

(9) Сн же Ѣльга прнде Кневу и прнсла к пен црѣ Гречѣскнн глѣ· њк^о много дарнхѣ тл· ты бо *глѣше* ко мнѣ· њк^о аще возѣвращюса в Русь· многи дары пр^н слю ти ѣладѣ· воскѣ· и сѣкру· и вон вѣ помощь· (ПВЛ, 62–63)

(9a) Ова пак Олга дође Кијеву, и посла к њој цар грчки, говорећи: „Много те обдарих. Ти пак *говораше* мени: кад се вратим у Русију, много ћу ти дарова послати: робова, воска и крзна, и војника у помоћ“. (ПМЉ, 38)

(10) посем же пакн возропташа на Монсѣа н на Арона· рѣкуще луцин ны *баше* въ Сѹптѣ· еже *иддохомъ* маѣ н лукъ н хлѣбы до сытн· (ПВЛ, 96)

(10а) Затим опет узропташе (људи) на Мојсија и на Арона, говорећи: „Боље нам *бијаше* у Египту, гдје *једосмо* мяса, лука и хлѣба досита“. (ПМЉ, 60)

(11) н тако взд побѣду на вѣсы· ꙗко [н] мухы нн во утоже нмаше страшенѣа нхъ· н мѣутанѣа нхъ· глѣшетъ во к ннмъ· аще ма бѣсте прелстнн в пеуерѣ первое· понеже *не вѣдахъ* козпнн вашн н лукавства· поѣ же нмамъ· Гѣ Нс Хѣ н Бѣ моего· н млтву оца моего Феодосѣа· (ПВЛ, 196)

(11а) И тако побиде он ђаволе — као муве, низашта [ни за шта — В. В.] не држећи страшенѣа њихова и ђаволѣ послове њихове, говорећи им: „Иако ме раније бијасте у пеѣнини завели — зато што ја *не знах* смицалице ваше и лукавства — ја данас имам (са собом) господа Исуса Христа и Бога мога, и молитву оца мојега Феодосија, [...]“ (ПМЉ, 121)

(12) [н] влѣзше в прнтворѣ оу гроба Феодосѣева· емлюще нконы *зажнгаху* дверн· н *оукараху* Бѣ н законъ нашъ· (ПВЛ, 233)

(12а) [...] и уѣоше у прнтвор крај ковчега Феодосијевог, узимајући иконе, *паѣлаху* врата и *вријеѣлаху* Бога и закон наш. (ПМЉ, 142)

(13) н вндохѣ на стго Борнса дѣъ нс Черпнгова· н ѣхахѣ сквозѣ полкы Половѣускнѣ· не въ ·р· дружннѣ н с дѣтнн н с женамн· н *облнзахутса* на пѣ акы волцн стоѣще· н ѣ перевоза нз горъ· (ПВЛ, 249)

(13а) И изаѣосмо на дан светога Борнса нз Черннгова, и проѣосмо измеѣу војске половачке, нас око стотину људи са дјецом и женама. И *облнзнваху се* Половци исто као вукови, стојећи код перевоза и на брднма. (ОССРК, 24)

(14) Ѧ Святславъ мутепъ сопъ вндѣ въ Кіевѣ на горахъ снночь съ вечерѣ *одѣвахъте* ма, рече, чрѣною паполомою, на кровати тнсовѣ· *Урѣлахутъ* мн сннее вно съ трудомъ смѣшено; *сыпахутъ* мн тыцнмн тулы поганыхъ тѣковннѣ велнкый женчюгъ на лоно н пѣгуютъ ма; [...] (СПИ, 22–23)

(14а₁) Светиѣ: А Светславъ смутанъ санакъ сню, / Санакъ сню, и у санку видю; / И санакъ е `вако казнвао: / „На горама оннм’ у Кіеву / „Съ вечера ме ту ноѣ *одѣваше*, / „Са покровомъ црнымъ на кревету, / „На кревету ономъ тнсовоме. / „Други мене внонмъ

напоише, / „Црнимъ виномъ са жучю смѣшанымъ, / „И *сипаше* са тулима таштимъ / „Бисеръ крупный поганіе школькій, / „Па ме лѣпо онда неговаше⁸². [...]“ (ППИ, 160)

(14a₂) Медић: У Кијеву Светослава / Нападају грозни сани; / Обноћ сања а у јутру / Бојарима причат’ рани: / «Чудан сан сам ноћес сањ’о / Чудан сан и слутњу клету, — / Да су мене црним сукном / *Покривали* у кревету; // Сањао сам да *сам тио* / Мутно вино, горку траву, / И све ми се тако чини / Да је било то на јаву; // Сањао сам да сте с тулцом / Са дна морског захватили / Алем камен, ситни бисер, / И с тиме ме *посипали*; [...]» (СПИ ДМ, 42)

(14a₃) Утјешеновић-Острожински: А Светослав мутан сан виђе: „У Кијеву на горах синоћ с вечера *одјевасте* ме“ — рече — „црнијем поплуном на кревету тисовом. *Црпаху* ми сиње вино једом смијешано: *сипаху* ми празними тулци поганих стријелâ велики бисер у њедра, а његоваху ме; [...]“ (СПИ ОУО, 221)

(14a₄) Шајковић: Приснише се ружни снови / Свјатославу једне ноћи / И он их је бојарима / Овим речма испричао: / „У Кијеву синоћ с мрака, / Када лежах у постели / Од дрвета тисовога, / *Покрише* ме непознатим / Покривалом црне боје, / *Додоше* ми плава вина / Са горчином измешана / И на груди *просуше* ми / Крупан бисер из тулаца / Половљанских испражњених, / И слатко ми говораху. [...]“ (ПВИ, 37–38)

(14a₅) Панић-Суреп: Сан Свјатослав мутан сања / У Кијеву на горама. / „Синоћ су ми — он причаше — *навлачили* / покров црни / на кревету тисовоме; / *даваше* ми плава вина / с грозним једом помешана; / из тулаца без стрелица иноверна поган *сипа* / крупан бисер по грудма ми, / негујућ ме. [...]“ (СПИ МПС, 59)

(14a₆) Бадалић: А Svjatoslavu mutan se prisnio san u Kijevu na gorama: «Sinoć me, reče, s večera crnim pokrovom na krevetu tisuvi *odijevahu*. *Natakahu* mi mrko vino s otrovom pomiješano: iz praznih mi tulaca poganskih skitalaca veliki biser na груди *sipahu* i tetoše me. [...]» (SVI, 225)

(14a₇) Недић: А Свјатослав у Кијеву, / на брдима, / усни мутан сан. / „Ноћас су ме од вечери / *покривали*, рече, црним / покровом / на кревету тисовом; / *точили* ми рујно вино / са чемером помешано; / из поганских тоболаца / празних / у крило ми крупан бисер / *сипали*; / и тако ме мазили. (ПРИ, 318)

(14a₈) Минић: Кнез Свјатослав грдан санак снио у Кијеву граду на брдима: „Ноћас су ме сву ноћ *покривали* у ложници покровом црнијем; бијело ми *наливаху* вино; са пелином

⁸² У другом издању аутор је изменио стихове: „Съ вечера ме ту ноћ одъвасте [...] „У крыло ми бисеръ просипаше, [...]“ (ППИБ: 224).

вино мијешано; из тобоца празних половачких, крупан бисер на прси ми *пада*; бисер пада, мене величају. [...]“ (СПИ ВМ, 40)

(14a₀) Хорват: А Свјатослав смутни сан усни: „У Кијеву, на гори, синоћ *су ми одевали* — рече, црну одору на одру од тисовине, *појили* ме сињим вином, са горчином помешаним, из испражњених тулаца паганских вазала крупан ми бисер у недра *сасипали* и тешили ме... [...]“ (СПИ ВХ, 52)

У примерима бр. 9–11 имперфекат је у оквиру управног говора, тј. говорник саопштава о радњама у којима је сам учесник. У преводу на српски језик употребљен је исти облик којим се исказују прошле доживљене радње. У примеру бр. 9 Р и А наводе презент *ГЛАГОЛЕШН*. Српски преводилац је у примеру бр. 10 употребио аорист несвршеног вида уместо имперфекта *јеђасмо*. И у примерима бр. 12 и 13 реч је о радњама које је сам говорник доживео, у примеру бр. 12 то је приповедач читаве ПМВ, а у примеру бр. 13 Владимир Мономах, будући да наведени одломак припада његовој *Поуци деци*. И у наведеном примеру из СПИ, пример бр. 14, кнез Свјатослав говори о доживљеним радњама, иако су доживљене у сну. У истом примеру Ј. Бадалић и О. Утјешеновић-Острожински све облике имперфекта на српски језик превели су истом формом, док су остали преводиоци запажамо перфекат — Д. Медића, В. Недића и В. Хорват, аорист — И. Шајковића, уз промену глаголског вида. Аористом несвршеног и свршеног вида, уз једну промену видске карактеристике, наведене примере превео је М. Светић. М. Панић-Сурепа и В. Минић употребили су комбинацију прошлих времена — перфекта и аориста несвршеног вида, односно перфекта и имперфекта, и презента. У истом примеру одговарајући облик за 3. лице множине *одѣвахуть* наводи се у речнику СПИ (СсСПИ).

Употреба перфекта на месту имперфекта, као и код аориста, искључује доживљеност као компоненту карактеристичну за друга два облика, због чега се радња исказана њиме износи као информација.

2.2.1.2. Имперфекат глагола свршеног вида

Ј. С. Маслов (2004: 150) наводи да већина староруских примера за имперфекат свршеног вида означава радњу која се више пута понављала у

прошлости, при чему је свака понаособ завршена⁸³. За такву радњу аутор користи термин „кратно-перфективное значение“, а тако одређен имперфекат увек је са још једним (или више) истих облика несвршеног или свршеног вида. Напоменули смо да су се у староруском језику неки глаголи понашали као глаголи свршеног или несвршеног вида, док код других вид није био јасно одређен. А. Меје каже: „Образование имперфекта относится к тому времени, когда противопоставление совершенного и несовершенного видов не было еще столь резким, как в славянских языках исторической эпохи, [...]“ (Меје 1951: 220). У нашу анализу укључићемо глаголе који се интерпретирају као свршени, а који се поред форме имперфекта јављају и у аористу, те ћемо тако имати увид у различита значења, за шта ће нам највише користити савремени српски језик.

У ПМВ срећемо имперфекат префиксалних глагола са суфиксом *-ну-*, попут *пРнМЕРЗНОУТН*, *пРНЛЪНОУТН* (т. 2.2.1.3.2.1, пр. 2), *ОУСНОУТН*, *НЦЕЗНОУТН*.

(1) многажды бо бѣсн пакостн дѣяху ѿму· н глѣху нашъ ѿсн· н поклоннаса ѿсн нашему старѣншннѣ н намъ· он же глѣше вашъ старѣншина антхрестъ ѿсть· а вы бѣсн есте. [н] знаменаше лице свое крѣпнымъ образомъ· н тако *нцезнаху*. (ПВЛ, 196–197)

(1a) А ђаволи му много пута пакости чињаху и говораху: „Наш си, и поклонно си се нашем старјешини, и нама“. А он говораше: „Ваш старјешина је Антихрист, а ви сте — ђаволи“. И знаменоваше лице својим знамењем крста, и тако (они) *ишчезаху*“. (ПМЈ, 121)

Контекст нас упућује на то да се радња означена имперфектом није десила једном, већ више пута, односно лице о којем је реч имало је обичај вршити наведене радње. У српском преводу употребљен имперфекат али глагола *ишчезати* уместо *ишчезавати*. Глаголом несвршеног вида *исчезали* исти пример преведен је и на руски језик (ПВЛ ДЛ, 222; ПВЛ ОТ).

Поред глагола са суфиксом *-ну-* срећемо и друге примере за имперфекат свршеног вида.

(2) Камо Туръ *поскоуяше*, свонмъ златымъ шеломомъ посвѣнвая, тамо лежать поганья головы Половецкья; поскепаны саблямн каленымн шеломы Оварьскья отъ тебе Яръ Туре Всеволоде. (СПИ, 13)

⁸³ Уп. Г. Ј. Симица 1959: 55–56.

(2a₁) Светић: Куда *скаче* Туре Всеволоде, / Засвѣтлившіи своимъ шлемомъ златнымъ, / Тамо леже главе Половѣцке, / И оварски шлеми разлупани / Са сабљама онымъ каленима, / А одь тебе Ярѣ Турѣ Всеволоде. (ППИ, 154–155)

(2a₂) Медић: Кад гођ јунак сабљом *мане* / Половачку с'јече главу, / А оварски калпак с главом / На зелену пада траву; [...] (СПИ ДМ, 30)

(2a₃) Утјешеновић-Острожински: Камо Тур *поскакаше*, својом златном кацигом посвјетљиваше, тамо лежаше погане главе половачке; поцјепане сабљама каљеними кациге аварске од тебе, Јар-Туре Свевладе! (СПИ ОУО, 219)

(2a₄) Шајковић: Где *пролете* Тур на коњу, / Светлећ својим златним шлемом, / Тамо прште, одлетају / Половљанске гадне главе / И аварски шлемови се / На све стране разлетају / Од удара руске сабље, / Прекаљене и челичне — / То је твоје руке дело, / О, Јар-Туре Всеволоде! (ПВИ, 32–33)

(2a₅) Панић-Суреп: Куд *пролетиш* ти, буј-туре, / где твој златни шлем заблиста, / половецке гадне главе тамо лећу. / Расплаћују шлем аварски твоје сабље прекаљене, / о јар-туре Всеволоде! (СПИ МПС, 49)

(2a₆) Бадалић: *Kud god se hrabri Tur zalijetaše*, svojim zlaćanim šljemom blistajući, tamo pogane glave polovačke lijegahu. Rasječeni su tvojim sabljama kaljenim avarski šljemovi, hrabri Ture Vsevolode! (SVI, 224)

(2a₇) Недић: Камо јунак *поскочи* [пòскочї — В. В.] / златним шлемом блистајући, / тамо леже погане / главе половачке. / Сабљама си расекао / каљеним / шлемове аварске, / Всеволоде јуначе! (ПРИ, 314)

(2a₈) Минић: Куда, кнеже, твој шљем златни *прође* [прòђē — В. В.], тамо леже главе половачке. Твоје оштре сабље исјекоше многе златне шљеме половачке, храбри Всеволоде! (СПИ ВМ, 39)

(2a₉) Хорват: [...] где год, туре, *да дојашеш* и заблисташ златним шлемом, свугде леже нечастиве главе половачке и шлемови аварски што си их исцепао каљеним сабљама, јари туре Всеволоде! (СПИ ВХ, 51)

Дакле, видимо да су М. Светић, Д. Медић, М. Панић-Суреп приликом превођења наведеног примера употребили презент, а В. Хорват конструкцију *да* +

презент, с тим што је М. Светић променио вид глагола. И. Шајковић је за свој превод изабрао аорист свршеног вида, док су О. Утјешеновић-Острожински и Ј. Бадалић употребили имперфекат и у српском језику. Међутим, О. Утјешеновић-Острожински је образовао имперфекат од глагола *поскакати* за који се у савременом српском језику наводи да је свршеног вида (РМС, IV, 746), док у старијем речнику стоји да је и несвршеног (РЈАЗУ, X/46, 922). Свршеног вида је глагол *поскакатъ* у савременом руском језику, укључујући и говоре (ТСРЯ, 703; СРНГ, XXX, 163), а исти глагол употребили су руски преводиоци: *поскачешь* (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 97). Услед хомонимије облика без акценатске ознаке форма *поскочи*, односно *прође* у преводу В. Недића и В. Минића иста је за аорист и презент свршеног вида, али нам контекст открива презентско значење — у преводу В. Минића претходна реченица гласи: *Ти пред свима усред поља стаде, бацаиш стријеле своје на ратнике, грмиш мачем о шлемове њине*. Презент је у контексту и у преводу В. Недића: *У самоме боју ти си, / сипаиш стреле на ратнике, / о шлемове удараиш / мачевима челичним*. Поред тога, није реч о радњи која се једном извршила, већ сваки пут када се за то укаже прилика.

(3) [н] аще кто оумраше твораху трызно надъ нимъ· н по семъ т^вораху кладу велнку н възложухъ н на кладу мртвца· сожъжаху· н посемъ собравше костн· вложуху в суднну малу· н по||ставяху на столпъ на путе^х еже твораъ Вѣтнчн н пынѣ· (ПВЛ, 14)

(3а) И ако неко *умре* прављаху му даћу, а затим чињаху кладу велику и *стављаху* га на кладу; *спаливаху* мртваца, и затим, сакупивши кости, *стављаху* их у малу посуду, и постављаху на стуб на путу, што чине Вјатичи и данас. (ПМЉ, 10)

Како стоји у речницима староруског језика глагол *сѣжеун* (*сѣжецин*) је свршеног вида, несвршени вид: *сѣжнгатн* (Срезневский, III, 706–707; СРЯ, XXIV, 117–118); *въложити*, *вложити* свршени вид, *вълагати*, *влагати* несвршени вид (СДРЯ, II, 75; 78–79; 157–158; 162–164; СРЯ, II, 227–228; 206–207; 291; 293–294); *умьрѣти* свршени вид, *умнратн* несвршени вид (Срезневский⁸⁴, III, 1206–1207; 1222–1223). У ПМВ налазимо имперфекат од оба глагола — *оумьрѣти* и *оумнратн*, тј. од видских парова. У Р и А наведен је облик имперфекта несвршеног вида *умнраше*, док је у Т контаминирана форма свршеног вида

⁸⁴ Аутор за глаголе *въложити*, *вложити* не наводи објашњења већ само примере, а за *вълагати* и *влагати* даје тумачење на латинском језику (Срезневский, I, 360; 381; 359; 378).

умяршеть (види т. 2.2.1.5.1.1). Исти облик глагола несвршеног вида други преписи дају и за следеће примере: П *съжьжагаху*, Р и А *сожнгаху*, Р и А *влагаху*, али и облик са извршеним јотовањем Р, А *поставляху*⁸⁵. Имперфекат *възложашуть* у каснијим преписима заменио је презент — Р *возложитъ*, А *возложатъ*. Исти глаголи у ПМВ забележени су и у форми аориста (т. 2.1.1.1, пр. 3–5).

Видимо да је преводилац све примере имперфекта, изузев првог, заменио истима у српском језику, мењајући вид глагола. У руском преводу сви глаголи су несвршеног вида *умирал*, *возлагали*, *сжигали*, *вкладывали* (ПВЛ ДЛ, 147; ПВЛ ОТ).

(4) Помняшеть бо речъ първѣхъ временѣ усобицѣ; тогда пуцашеть ї соколовѣ на стадо лебедѣи, которѣи *дотеуаше*, та предн пѣсь пояше, старому Ярославу, храброму Мстиславу, нже зарѣза Редедю предѣ пѣлкы Касожьскимн, красному Романовн Святъславнчю. (СПИ, 3–4).

(4a₁) Светић: Кадъ поведе рѣчь о рату старомѣ, / Онда пушта десеть соколова, / А на ято бѣлы лабудова. / Како кои соко' *долеташе*, / Тако пѣсну онѣ напредѣ пояше: / Или старомѣ ономѣ Ярославу, / Или храбромѣ ономѣ Мстиславу, / Што посѣче Радеђу предѣ войскомѣ, / Та предѣ войскомѣ ономѣ башѣ Касожскомѣ, / Ил' Роману красномѣ Светславльићу. (ППИ, 149)

(4a₂) Медић: Кад грађански рат помиња / Пушта десет соколова, / Да разгоне мирно јато / Б'јелих птица лабудова: // Чим *нападе* соко сиви / Запјева му лабуд б'јели: / Ил' од старца Ярослава, / Ил' од храброг Мистислава. // Мистислава што ј' Редеду / Погубио на мегдану, / Ил' је пјев'о дивне пјесме / Светославићу Роману. (СПИ ДМ, 18)

(4a₃) Утјешеновић-Острожински: Помињаше бо ријеч првих временâ бојеве. Тада пушташе десет соколовâ на стадо лабудовâ, који *уловъаше*, тај прије пјесни појаше, старому Ярославу, храброму Мистиславу, који посјече Редеђу пред пуци казочкими, красному Романову Светославльићу. (СПИ ОУО, 216)

(4a₄) Његош: Он пјеваше прошли дана збића, / Не пјеваше како но се пјева / (Танким гласом и славим ријеч'ма) / Већ он пушћа десет соколовах, / Да напа'ну јато лабудовах, / Соко *писне*, лабуд пјесну дава, / Ил' пјеваше старцу Ярославу, / Ил' пјеваше храбру

⁸⁵ О замени облика имперфекта свршеног вида у Л облицима несвршеног у каснијим преписима види Ј. С. Маслов 2004: 155–157.

Мистиславу. / Мистиславу што но посијече / На очиглед војсках кнез-Редедју, / Ил' пјеснички в'јенац он свијаше / Та Роману Светослављевићу. (СПИ ППЊ, 140)

(4a₅) Шајковић: Кад он хтеде опевати / Догађаје древних дана, / Десет пусти соколова / Против јата лабудова / И првога, кога *стигну*, / Нагони да песму пева / О староме Јарославу, / О храброме Мстиславу, / Што Ређеђу смаче главу / Пред касошким пуковима, / Или песму о Роману, / Дивном сину Свјатослава. (ПВИ, 27)

(4a₆) Панић-Суреп: Тај кад раздор старих дана помињаше / — причало се — / пушта десет соколова против јата лабудова: / и првога кога *стигне* / он натера да запева / о староме Јарославу, / о храброме Мстиславу / што Ређеђи смаче главу пред четама касошким, / ил о дичном о Роману Свјатославићу. (СПИ МПС, 35)

(4a₇) Бадалић: Та spominjaše se, reče, razmirica davnih vremena. I tad puštaše deset sokolova na jato labudova: koga *dostizaše*, taj prvi pjesmu pjevaše o starome Jaroslavu, o hrabrome Mstislavu, što zakla Ređedu pred vojskom kasoškom: o lijepom Romanu Svjatoslavljicu. (SVI, 222)

(4a₈) Недић: Он је памтио, кажу, / бојеве давних времена. / И тад би пуштао / десет соколова / на јато лабудова: / који *би* кога *стигао* / тај би први песму певао / Јарославу старом, / Мстиславу храбром — / који закла Редедју / пред касошком војском — / Роману Свјатославићу прелепом. (ПРИ, 309)

(4a₉) Минић: Знао је, кажу, бојеве из дана давних. Он пушташе десет соколова на јато лабудова, па, којега лабуда *сустигну*, тај је почињао пјесму о староме Јарославу храброме Мстиславу који закла Редедју наочиглед војске касошке, о лијепоме Роману Свјатославичу. (СПИ ВМ, 38)

(4a₁₀) Хорват: Помињући давнашње походе, припуштао би десет соколова на лабуђе јато; чији *би* соко први јато *сустигао*, оном би се првом песма запевала — да ли о староме Јарославу, Храбром Мстиславу, што порази Редедју пред војском касошском, или пак прекрасном Роману Свјатославичу⁸⁶. (СПИ ВХ, 49)

Глагол *ДОТЕУН* има значење свршеног вида (СДРЈ, III, 74–75; Срезневский, I, 718; СРЈ, IV, 343; СсСПИ). Истог је вида и у српском језику — *дотећу* (РЈАЗУ, II, 706–707; РМС, I, 752–753; РСАНУ, IV, 607–608)

⁸⁶ Аутор је у првом препеву за наведени облик употребио презент свршеног вида: Чији соко први јато *стигне*, / тај добија велику част за то: [...] (СПИ ВХ, 57).

Поред глагола *ДОТЕУН* у наведеном примеру пажњу ћемо обратити и на глагол *ПЪТН*, тј. на имперфекат *ПОЯШЕ*. Г. А. Хабургајев (1974: 280) наводи да се имперфекат у старословенском језику код неких глагола градио од основе инфинитива до момента када су наступиле гласовне алтернације. Код глагола *ПЪТН* у корену је био дифтонг *oi*: **poi-ti > нѣти*. Услед гласовних промена дошло је до зближавања основе имперфекта са основом презента, а то је довело до грађења овог облика од презентске основе. О приближавању двају основа говорили смо у *Историји питања* (т. 1.4.2). РЈАЗУ наводи да је глагол *појати* настао према презенту *појем*, а који стоји према инфинитиву *нѣти* (РЈАЗУ, X/44, 476).

За староруски имперфекат свршеног вида у три српска превода налазимо исти облик — код М. Светића, Ј. Бадалића и О. Утјешеновића-Острожинског, с тим што је последњи преводилац употребио имперфекат *уловљаше*. Д. Медић, И. Шајковић, В. Минић употребили су аорист свршеног вида. П. П. Петровић-Његош и М. Панић-Суреп употребили су презент свршеног вида, а В. Недић и В. Хорват потенцијал свршеног вида, којим се исказује понављана радња. Већина српских преводаца у наведеном примеру предност је дала категорији глаголског вида, односно задржала је исте видске карактеристике као у староруском језику. Руски преводиоци употребили су глагол несвршеног вида *настигали/настигал* (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 94).

(5) и посѣ^М наоучн на трѣпезницю ходити. и посажашетъ и кромѣ брѣн. [и] положаху предъ нѣ^М хлѣбъ. и не възмаше^М его. (ПВЛ, 194)

(5а) И затим, научи он у трпезарију долазити, и посађиваху одјелито од братије, и стављаху преда њ хлѣб, и не узимаше га, [...] (ПМЉ, 120)

Глагол *ВЪЗАТН* одређивао се као свршени (СДРЯ, II, 148–149; Срезневский, I, 373–374; СРЯ, II, 166–169), а овде је имперфекат добијен од основе садашњег времена. У каснијим преписима наводе се форме имперфекта несвршеног вида — Р *не възмаше*, А *не възимааше*. Поред тога облик *посажашетъ* је у 3. лицу једине уместо у 3. лицу множине, како се наводи у Р и А *посажаху* (види т. 2.2.1.5.2).

(б) н бѣ сѣча силна· ꙗко *посвѣташе* молоуѣа· блещетъсѧ оружье· (ПВЛ, 148)

(ба) И би сјеча силна, и када *посвѣтљиваше* муѣа, блисташе се оружје, [...] (ПМЛъ, 92)

Код глагола *посвѣтити* налазимо различита тумачења у речницима староруског језика, те је у једнима свршеног вида (СДРЯ, VII, 242; СРЯ, XVII, 156), док је у речнику И. И. Срезњевског за наведени глагол дато објашење: *свѣтитъ, сверкатъ*, тј. несвршени вид (Срезневский, II, 1232). У Р наведен је неправилни облик имперфекта *блнсташа мольнѣа*. Последња два наведена примера на српски језик преведена су формом имперфекта, уз промену видске карактеристике, а на руски — прошлим временом глагола несвршеног вида: *не брал* и *сверкала* (ПВЛ ДЛ, 221; 202; ПВЛ ОТ).

2.2.1.3. Имперфекат двовидских глагола

У нашој анализи размотрићемо глаголе који су у староруском језику функционисали и као несвршени и као свршени, а једно од два могућа значења добијали су у контексту. Такве глаголе поделили смо у две групе: 1) прости, 2) префиксални глаголи.

2.2.1.3.1. Имперфекат простих глагола

Међу глаголима који су имали карактеристике тзв. двовидских глагола, тј. одговарајуће значење одређивао им је контекст, су и они које смо укључили у нашу анализу: *вндѣти, дати, казати, реун*.

У ИГРЈ (1982: 163) наводи се да већина глагола без префикса првобитно није имала обележје категорије глаголског вида, већ је касније у њу укључена.

(1) по Бжѣю же оустрою· в се же время разболѣ Володнѣрѣ сочнма не *вндаше* ннѣтоже· [н] тужаше велѣ [н не домишляше се што створѣ]. (ПВЛ, 111)

(1а) По Божијем промислу разболио се у то вријеме Владимир од очију, и не *виѣаше* ништа, и тужаше веома, и не домишљаше се шта да чини. (ПМЛъ, 69–70)

(2) н бѣ ѡдамъ в ран· *вндаше* Бѣ н славаше· егда ангѣлн славѣ. (ПВЛ, 88)

(2a) И бје Адам у рају, *виђаше* Бога и слављаше (га) када (га) и анђели слављаху. (ПМЉ, 55)

Навели смо (т. 2.1.1.3.1) да је о глаголима са имперфективним ликом а перфективним значењем у језику П. II Петровића-Његоша писао Р. Маројевић. Аутор (Маројевић 2016: 384) анализира и глагол *виђати* у следећем примеру:

Ти нијеси саморана [самѡранā] глава: / видиш ове пет стотин момчади [мѡмчāдī] — / које чудо [кѡјѣ чѡдо] снаге и лакоће / у њих [уњѡх] данас овђе видијесмо? / Виђаше ли [виђāшели] како стријељају, / ка се града [кāсе града] вјешто изиграше, / како хитро грабљаху капице?

Облик *виђаше* аутор одређује као 2. лице једнине имперфекта глагола свршеног вида *виђати* 'видјети' у значењу аориста 'видје'. О глаголу *ВНДѢТИ* говорићемо и у току даље анализе (т. 3.1.3.1, пр. 2, 3).

У РСАНУ имперфекат глагола *видети* гласи *виђах* (РСАНУ, II, 589). И М. Стакић (2013: 103) на исти начин акцентује имперфекат *виђах*. У том случају поклопиле би се акценатске ознаке имперфекта двовидског глагола *видети* и глагола свршеног вида *виђати*, посведоченог у језику Петра II Петровића-Његоша.

(3) ДЦ^Ѣ поѡхатн будѡше Ѣвѣрнну. *НЕ ДАДАШЕ* вѣпраѡн копа. нн вола. по велѡше вѣпраѡн .Г. лн .Д. лн .Ѣ. лн. жеѡѣ в телѣгу. н повестн Ѣвѣрѣна. [н] тако му^Ѣ аху Дулѣбы. (ПВЛ, 12)

(3a₁) [...] кад ће да путује некуда Обрин, *није дозвољавао* да се упрегне коњ или во него наређиваше да се упрегну у таљиге 3 или 4 или 5 жена и да возе Обрина, — и тако мучаху Дуљебе. (ПМЉ, 9)

(3a₂) [...] ако се Обар некуда крене на пут, он *није дозвољавао* да му упрегну коња или вола, већ је наређивао да у кола упрегну три, четири или пет жена, и да оне возе њега — Обра. И тако су они мучили Дуљебе. (ОССРК, 11)

Као што видимо, оба преводиоца су за имперфекат *НЕ ДАДАШЕ* употребила перфекат глагола несвршеног вида, а В. Минић је и остале облике имперфекта у

наведеном примеру превео перфектом. Руски преводиоци употребили су глагол несвршеног вида *не позволял* (ПВЛ ДЛ, 146; ПВЛ ОТ). Када је реч о српском језику, Т. Маретић (1931: 194) наводи да се, будући да је глагол *дати* свршеног вида, од њега не гради имперфекат, али уз негацију он је несвршеног вида: „govori se na pr. ja sada *ne dam* (истакао — Т. М.) *ovo nikome, zato može od ne dati biti imperfekt: ne dadijah, ne dadijaše* i t. d.“. Такав облик забележио је и Ј. Вуковић (1940: 71) у говору Пиве и Дробњака *не дадијак*. И РЈАЗУ наводи да глагол *дати* са негацијом може бити несвршеног вида, па се у таквој конструкцији јавља имперфекат, али и да се у старијим споменицима среће и имперфекат у потврдној форми, с тим што је у таквим примерима исти глагол свршеног вида (РЈАЗУ, II, 287–288). И. Грицкат (1957–1958: 72) указује на примере за презент, као и перфекат глагола *дати* са значењем несвршеног вида⁸⁷. У речнику старословенског језика налазимо пример за имперфекат наведеног глагола, такође са негацијом: *НЕ ДАДѢАШЕ НМЪ І(ЛАГО)ЛАТН*, али са значењем свршеног вида (Стсл, 184). У нашем примеру каснији преписи наводе имперфекат глагола несвршеног вида: Т *НЕ ДАЯШЕ*, Р, А *НЕ ДАВАШЕ*. Конструкцијом са помоћним глаголом *БЫТИ* и инфинитивом исказују се модална значења (СДРЯ, I, 343; Срезневский, I, 208; СРЯ, I, 367). О томе ћемо говорити у даљем тексту (т. 2.2.2.3.3, пр. 7, 8).

(4) н вѣдѣша ѿльговѣ по цѣльгу ѡкоже [н] Козаромъ даху. (ПВЛ, 24)

(4а) И дадоше Олегу по шчельгу, као што и Хазарима *даваху*. (ПМЉ, 15).

У другим преписима Т, Р, А наводи се имперфекат глагола несвршеног вида *даяху*. И овде су руски преводиоци употребили глагол несвршеног вида *давали* (ПВЛ ДЛ, 150; ПВЛ ОТ), а српски преводилац имперфекат глагола *давати*.

(5) Стѣполкъ же посла н к Володнмеру· н пришедишо њему· нача впрашатн њего Володнмеръ· то вѣдѣ ѡла вы рота· многажды бо ходнвшн ротѣ· воевасте Русскую землю· то ѹему ты не *казаше* сѣвѣ свонхъ· н роду своѣго не преступатн роты· по пролвашѣ кровь хѣяньску· (ПВЛ, 279)

⁸⁷ Уп. М. Спасојевић 2015: 132–134.

(5a) А Свјатополк га посла к Владимиру. И када дође к њему, поче га испитивати Владимир: „Знај, то вас је задесила велика клетва! Јер, много пута давши клетву, робисте Руску земљу. Зашто ти *не каза* синовима својим и роду своје — да не газите клетву, већ проливасте крв хришћанску? [...]“ (ПМЉ, 160)

У напмени се наводи да у Р и А стоји перфекат *НЕ УУНАЪ*⁸⁸. Глагол *казати* речници тумаче на различите начине — у једнима вид није диференциран, тј. може се употребљавати са значењем како свршеног тако и несвршеног вида (Срезневский, I, 1174–1175; СРЯ, VII, 17), а у другима је одређен само као несвршени (СДРЯ, IV, 186–187; Стсл, 280). У етимолошком речнику словенских језика стоји да је прасловенски глагол **kazati* дуративни, као и да је у једним словенским језицима несвршеног вида (словеначки, чешки, словачки, доњелужичкосрпски, горњелужичкосрпски, пољски, украјински, белоруски), док је у другима свршеног вида (српски, бугарски, македонски) (ЭССЯ, IX, 168–170). У руском језику глагол *казать* има значење *показывать* (ТСРЯ, 315), док је глагол *сказать* свршеног вида, који такође налазимо у ПМВ. С друге стране, несвршени вид глагола *казати* забележен је у руским говорима, док глагол *казать*, који је, поред *говорить*, *сообщать*, *рассказывать*, као једно од значења, сачувао старо *учить*, *указывать*, *советовать*, може бити и свршеног вида са значењем *сказать*, али се одређује и као несвршени и свршени: *велеть*, *приказать* (СРНГ, XII, 312–313). Када је реч о глаголу *казати* у српском језику речници показују да се употребљава и као свршени и као несвршени⁸⁹ (РЈАЗУ, IV, 911–920; РМС, II, 626; РСАНУ, IX, 67–69). РЈАЗУ га одређује на следећи начин: „*Glagol je isprva bio imperfektivan, tako je i u ostalijem slavenskim jezicima; u našem je (i u bugarskome) postao i perfektivan: po Vuku je perfektivan u svijem oblicima, osim prezenta u kojem može biti i imperfektivan; ali ne samo u starije već i u naše vrijeme može se naći imperf. kâzâh i ger. praes. kâžûci, teško je poznati u primjerima jeli jedno ili drugo; [...]*“ (РЈАЗУ, IV, 911). Исти речник наводи да је једно од његових значења *саветовати*, *учити* (РЈАЗУ, IV, 913), какво је било и у староруском језику, али и у савременим руским говорима. Српски преводилац је, очито под утицајем свршеног вида, за наведену форму имперфекта употребио

⁸⁸ Р. Ружичка (1962: 308) забележио је да се између Л, с једне стране, и Р и А, с друге, око 70 пута разликују глаголски облици по видском обележју. Исти аутор наводи да форме употребљене у каснијим преписима више одговарају стању у савременом руском језику.

⁸⁹ Уп. И. Грицкат 1957–1958: 75; 95; 98; 109; М. Спасојевић 2015: 143–145.

аорист глагола *казати*, док су руски преводиоци изабрали глагол несвршеног вида *не учил* (ПВЛ ДЛ, 257; ПВЛ ОТ). Осим тога, у ИЛ, који је О. В. Творогов користио приликом превођења, стоји као и у Р и А *НЕ УЧНАЪ*. О другим облицима и видским карактеристикама глагола *казати* биће речи и у наредном поглављу (т. 3.1.3.1, пр. 6–8).

(б) аще которын братъ оумышляше нти нз манастырѧ н оузрѧше н пршедеъ к нему ѡбанѡаше мысль ѧго н оутѣшаше брата· аще к нему что *реѡаше*· ли добро ли зло· сбудашетса старѡе слово·: (ПВЛ, 190)

(ба) Ако ко од браће помишљаше да иде из манастира, и (Јеремија) види то, пришивши му, раскринкаваше замисао његову и тјешаше брата. Ако ли коме шта *предсказиваше* — добро или лоше — старчева се ријеч обистињаваше. (ПМЉ, 117)

Глагол *реун* са значењем свршеног вида размотрили смо у оквиру аориста (т. 2.1.1.3.1, пр. 11, 12). Видимо да је српски преводилац употребио имперфекат глагола *предсказивати*, које је једно од значења глагола *реун* као несвршеног (СДРЈ, X, 378), а глаголом несвршеног вида *предрекал* староруски имперфекат преведен је на савремени руски језик (ПВЛ ДЛ, 219; ПВЛ ОТ). У етимолошком речнику руског језика наводи се да се застарели облик 1. лица *реку* користи у значењу *говорю, молвлю, сказываю* (Черных, II, 109), док је у руским говорима глагол *речи* несвршеног вида (СРНГ, XXXV, 81). РЈАЗУ наводи да је глагол *рећи* у неким облицима несвршеног вида, као и да постоје примери у којима је тешко утврдити његову видску вредност. Тако исти речник наводи примере за имперфекат глагола *рећи* из старијих споменика српског језика (РЈАЗУ, XIII/58, 811). Осим облика имперфекта, глагол *реун* у староруском језику имао је и форме радног и трпног партиципа садашњег времена *рка, рекуце / рькуце, рекомын*, а које налазимо и у ПМВ. У форми радног партиципа садашњег времена глагол *реун* имао је значење несвршеног вида (ИГРЈ 1982: 338–339), а наши примери показују исту видску вредност и у форми трпног партиципа садашњег времена (т. 3.2.2.2, пр. 3). Такви облици јављали су се и у старијим споменицима српског језика (РЈАЗУ, XIII/58, 812), а форма некадашњег партиципа среће се и данас у изразима *боље рекућ, тако рекућ(и)* (РМС, V, 522). Осим самог облика *реѡаше*, видимо да се у читавом контексту налази имперфекат. Поред наведеног, у истом

примеру је и имперфекат глагола свршеног вида *ОУЗРАШЕ* и *СБУДАШЕТСА* [*СБУДАШЕТ СА* — В. В.] о чему је било речи у претходној тачки (т. 2.2.1.2).

О глаголима *ВНАЋТИ*, *ДАТИ*, *РЕЧУ* говорили смо у оквиру аориста (т. 2.1.1.3.1, пр. 3, 4, 11, 12).

2.2.1.3.2. Имперфекат изведених глагола

У оквиру изведених глагола размотрићемо: *ОБЛАДАТИ*, *ОТЪМЪТАТИ*, *ПОВЪДАТИ*, *ПОМАЗАТИ*, *ПОСЛОУШАТИ*, *РАЗСТРЪЛАТИ*.

(7) И ПОСЕМЪ ВЪЗРАТНЩА^с В ЗЕМЛЮ СВОЮ И НЕ БЪ ОУ ННХЪ ЦР^бА. ПО АРХИЕРЪН *СЪБЛАДАХУ* НМН. ДО ИРОДА НПОПЛЕМЕНЬНН^а. НЖЕ *СЪБЛАДА* НМН. (ПВЛ, 102)

(7а) И затим се вратише у земљу своју, и не имађаху цара, већ архијереји *владаху* њима до туђинца Ирода, који завлада њима. (ПМЉ, 64)

Глагол *ОБЛАДАТИ* у старословенском језику одређује се као несвршени, а такав је и у речнику И. И. Срезњевског (Стсл, 392; Срезневский, II, 514). Међутим, други речници староруског језика указују на његове двовидске карактеристике, што видимо у нашим примерима (СДРЯ, V, 486–487; СРЯ, XII, 64). Глагол *обладать* у руском језику задржао је значење несвршеног вида (ТСРЯ, 537). Већу архаичност у погледу глагола *обладати* показује нам српски језик: „obládati, òbládâm, pf. i impf. [...] *Od ob-vladati (v je iza b po zakonu ispalo, ali ima i obvladati, [...]) [...]* *Glagol je u novija vremena pf., u starija je često impf.*“ (RJAZU, VIII/36, 378). Други речници српског језика глаголе *обладати* и *овладати* тумаче као свршене (РМС, III, 861; 896; РСАНУ, XVI, 287; 531–532). У наведеном примеру поред имперфекта *СЪБЛАДАХУ* (исти глагол видећемо у форми 3. лица једине имперфекта и у примеру бр. 12), срећемо аорист свршеног вида *СЪБЛАДА*. Одговарајуће значење староруског имперфекта показује нам српски превод, а у преводу на руски језик употребљен је глагол несвршеног вида *властвовали* (ПВЛ ДЛ, 183; ПВЛ ОТ). О овом глаголу и његовим видским карактеристикама биће речи и у даљем тексту (т. 4.1.2.1.2, пр. 1).

(8) рѣ бо Соломанъ дѣлателн нечѣтнвѣхъ дѣлатель ѿ разума понеже *звахъ* вы и не послушасте мѣне. прострохъ словеса и не внмасте. но *ѡмѣтасте* моѣ свѣты. монхъ же ѡбанчєннн не внмасте. (ПВЛ, 63)

(8a) Јер рече Саломон: „Дјела нечасних — далеко су од разума“; „Зато што звах [звѣх — В. В.] вас и не слушасте ме, простријех ријечи и не слушасте ме, већ *одбацисте* моје савјете и моја разобличења не слушасте“; [...]. (ПМЉ, 39)

(8б) Ибо сказал Соломон: «Дела нечестивых далеки от разума»; «Потому что звал вас и не послушались меня / и не послушались, обратился к вам, и не внимали / и не поняли, но *отвергли* мои советы и обличений моих не приняли»; [...]. (ПВЛ ДЛ, 167; ПВЛ ОТ)

Код глагола *ОТЪМЕТАТИ* наилазимо на различита тумачења. На недиференцирану категорију глаголског вида указује речник старословенског, а такве карактеристике дају се и у једном речнику староруског језика (Стсл, 430; СРЯ, XIII, 272–273). Други, пак, речници исти глагол одређују као несвршени (СДРЯ⁹⁰, VI, 253–254; 259–260; Срезневский, II, 797–798). Овде смо навели и превод на савремени руски језик, будући да су преводиоци имперфекат *НЕ ПОСЛУШАСТЕ* и *ѦМѢТАСТЕ* превели глаголом свршеног вида. Форма *звахъ* преведена је несвршеним видом, а имперфекат *НЕ ВНИМАСТЕ* код једног преводиоца несвршеним и свршеним видом, а код другог оба пута свршеним. Српски преводилац једино глагол *ОТЪМЕТАТИ* није превео истим обликом, већ је употребио аорист, мада можемо рећи: *одбацивасте*.

Код глагола I врсте, као што је *ЗЪВАТИ*, аорист и имперфекат за 1. лице једнине имају исте форме. У таквим примерима контекстом се одређује одговарајуће значење. Овде је реч о имперфекту (звѣх), а не о аористу (звѣх), на шта нас упућују и други наведени примери за исти облик, али и шири контекст са формама имперфекта. О глаголу *ПОСЛОУШАТИ* говорићемо у примеру бр. 12.

(9) ѡному же нѣчнмъ заложнтн. вѣступлѣ погама босыма. ста на пламенн. доидѣже изгорѣ печь [н] нзлѣзе. и нна многа *повѣдаху* ѿ немь. (ПВЛ, 196)

⁹⁰ У истом речнику наводе се две засебне лексикографске јединице *ОТЪМЕТАТИ* — *ОТЪМЕУОУ* (-ЦЮУ), -УЕТЬ (-ЦЕТЬ) и *ОТЪМѢТАТИ* — *ОТЪМѢТАЮ*, -ИЕТЬ и оба глагола тумаче се као несвршени, док је у осталим речницима двојака промена као и писање *Е* и *Ъ* у корену у оквиру исте јединице.

(9a) А онај не имаше чиме да запуши рупе, и стаде босим ногама на пламен, и стајаше на пламену док не изгорје пећ, и тек тада сиђе. И многошта друго *причаху* о њему, [...] (ПМЉ, 121)

(10) котопан же пришедеъ Корсуню· *повѣдаше* љако в снн дн ѿ оумреть Ростиславъ· љакоже н бы· (ПВЛ, 166)

(10a) [...] а котопан, дошавши у Корсуњ, *каза* да ће баш тога дана умријети Ростислав, што и би. (ПМЉ, 103)

У РЈАЗУ *povijedati* одређује се као несвршени према свршеном *povidjeti*, али се указује и на могућност употребе у значењу свршеног вида, уз истицање да се јављају и примери у којима је тешко утврдити да ли је овај глагол употребљен као несвршени или као свршени (РЈАЗУ, XI/48, 261–263). Глагол *поведать*, који је употребљен у руском преводу у примеру бр. 10, у форми прошлог времена *поведал* (ПВЛ ДЛ, 210; ПВЛ ОТ), је свршеног вида (ТСРЯ, 657), за разлику од примера бр. 9 у којем је староруски глагол *повѣдати* преведен несвршеним видом *рассказывали* (ПВЛ ДЛ, 222; ПВЛ ОТ). У примеру бр. 10 српски преводац је за имперфекат глагола, у овом случају несвршеног вида, употребио аорист глагола *казати*, овде свршеног вида. Приликом превођења на српски језик могао би се употребити имперфекат *причаше*. У примеру бр. 12 видећемо аорист анализираног глагола *повѣда*.

(11) аще кто колн прннесаще дѣтнцѣ боленѣ· кацѣмъ любо недугѣ одержѣ· прннесаху в манастирь· лн сверженѣ члв ѿ кѣ кацѣ любо недугомъ сдержѣ прнходаше в манастирь кѣ блж ѿному Феодосью· повелѣваше сему Дамѣанѣ матѣву створити болацѣму· н абѣ створаще молнтву· н масломъ *помазаше*· н прннмаху нцѣленье прнходѣнн к нему· (ПВЛ, 189)

(11a) Ако ли ко донесаше у манастир к блаженом Феодосију (тада Феодосиј), наређиваше овоме Дамјану да прочита молитву над болесником, и овај одмах читаше молитву и уљем *мазаше*, и примаху исцјелење они који долажаху к њему⁹¹. (ПМЉ, 117)

Како се наводи у ИГРЈ (1982: 167–168), додавањем суфикса за имперфективизацију *-a-/-aj-* глаголима попут *помазати*, *помажоуть* (са суфиксом

⁹¹ У српском преводу недостаје део наведеног фрагмента.

-a-//-*j-) формирали су се тзв. имперфективи. Тако су се појавили паралелни облици у презенту — с једне стране постојале су форме као што је *помажю*, које нису имале јасна обележја глаголског вида, односно касније су постале перфективне, а с друге — облици попут *помазаю* употребљавали су се у имперфективном значењу. Наспрам две варијанте у презенту стајао је један облик за форме које су се градиле од основе прошлог времена. У руском преводу наводи се глагол несвршеног вида *мазал* (ПВЛ ДЛ, 219; ПВЛ ОТ), а српски преводилац употребио је имперфекат глагола *мазати*.

(12) н ꙗре̑. ꙗдамъ скотомъ н птицамъ нма̑на · звѣремъ н гадомъ · н самѣма а̑нѣлъ повѣда нма̑на · н покорн Бѣ ꙗдаму звѣрн н скоты · н оълаадаше всѣмн · н *послушаху* его · (ПВЛ, 88)

(12а) И даде Адам стоци и птицама имена, звијерима и гмизавцима, и самим а̑нѣлима даде имена. И потчини Бог Адаму звијери и стоку, и овлада (он) свима, и *слушаху* га. (ПМЉ, 55–56)

У наведеном примеру у српском преводу употребљен је имперфекат, а у руском глагол несвршеног вида *слушали* (ПВЛ ДЛ, 178; ПВЛ ОТ). И у примеру бр. 8 видели смо форму имперфекта глагола *послоушатн*, док је у преводу на руски језик употребљен глагол свршеног вида. О облицима *прннесаше/прннесаху*, *прнходаше* и сл. биће речи у даљој анализи (т. 2.2.1.3.2.1).

Током историјског развоја руског језика глаголи *помазати* и *послоушатн* претрпели су процес перфективизације⁹², те су у савременом руском књижевном језику свршеног вида према несвршеним глаголима *мазати* и *слушати* (ТСРЯ, 424; 693; 704; 900). Свршеног вида су исти глаголи и у српском језику: *помазати*, *послушати* (РЈАЗУ, X/45, 665–666; РМС, IV, 672; 754). Међутим, РЈАЗУ наводи: „Poslušati, poslušam, *impf. prema pf.* poslušati. *Da je danas impf.* poslušati *u običaju, bio bi mi akc.* poslušati, *pòsluřâm prema pf.* pòslušati, pòsluřâm; [...]“ (RЈAZU, X/46, 945). Исту појаву налазимо и у руским говорима *послúшатъ* — свршени вид, *послушáтъ* — несвршени вид, а истог је вида и у повратној форми —

⁹² Током XVIII века овакви имперфективи са променом попут *помазаю* готово нестају из употребе, а замењују их облици са продуктивним суфиксом *-нѣ-* (ИГРЈ 1982: 264).

послушати́ся (СРНГ, XXX, 182). Дакле, акценат у оваквим примерима одређује категорију глаголског вида (види т. 2.1.1.4; 2.2.1.4).

(13) а нхже нмахоу пльннкы. сѡвѣхъ посекахѡ другна же мѣчахоу. нпына же *растреляхоу*. а другына в море вметахоу. н нна многа [зла] творахоу Роусь Грекомъ. елнкоже ратннн твораѣть (ПВЛ, 30)

(13a₁) А те, које заробише, ове посјекосе, друге мучаху, неке *постријелаше*, а друге у море бацисе, и многа зла чињаху Руси Грцима, као што непријатељи раде. (ПМЉ, 18)

(13a₂) А оне које заробише, једне посјекосе, друге мучише, неке опет *убише стријелама*, а неке побацише у море, и много другога зла учинише Руси Грцима, како то обично чини непријатељ. (ОССРК, 13)

(13б) А тех, кого захватили в плен, одних иссекли, других замучили, иных же *застрелили*, а некоторых побросали в море, и много другого зла сделали/причинили русские грекам, как обычно делают/поступают враги. (ПВЛ ДЛ, 153; ПВЛ ОТ)

РЈАЗУ за глагол *rastrijeľati* наводи: „*rastrijeľati impf. pf. rastrijeliti; sasvim ustrijeliti; [...]*“ (РЈАЗУ, XIII/56, 319). У аналогним случајевима састављачи речника стављали су „*impf.* према *pf.*“. Овде је предлог *према* изостављен, али претпостављамо да аутор наведене лексикографске јединице глагол тумачи као несвршени⁹³. Оба српска преводиоца имперфекат разматраног глагола превела су аористом свршеног вида. Осим тога, видимо да је В. Минић све примере имперфекта превео аористом, при чему једном несвршеног вида, док је Н. Косовић комбиновао имперфекат и аорист. Контекст нам указује да није реч о радњама које су се десиле једном, већ су се понављале. Тако бисмо и овде могли употребити имперфекат *стрељаху*⁹⁴, па би наведени фрагмент гласио: *А оне које поробљаваху, ове сецијаху, друге пак мучаху, треће стрељаху, а друге у море бацаху. И многа друга зла чињаху Руси Грцима као што чине непријатељи. За глагол *посѣкати*, који је у староруском језику несвршеног вида (СДРЈ, VII, 330;*

⁹³ Наводи се пример из језика Ш. Менчетића: *Do suz me ucviľa ěe grlo od sniga, a ličcem rastrifa jak strilac biliga.*

⁹⁴ Недоследности приликом тумачења глагола *стрељати* налазимо и у речницима српског језика — у једном је одређен као глагол несвршеног вида, а такав је био у старословенском и староруском (РЈАЗУ, XVI/70, 739–741; Стел, 631; Срезневский, III, 570–571; СРЈ, XXVIII, 159). С друге стране, РМС исти глагол одређује као двовидски (РМС, VI, 25). Уп. И. Грицкат 1957–1958: 82; 110; М. Спасојевић 2015: 167.

Срезневский, II, 1282; СРЯ, XVII, 159) преводиоци употребљавају аорист глагола *посјећи*. Глагол *вѣмѣтати* речници староруског језика различито описују⁹⁵ — у једном се наводе две засебне јединице: *вѣметати*, *вѣмѣуоу* (-ѡу), -ѡеть (-ѡеть) свршени вид, *вѣмѣтати*, *вѣмѣтаю*, -ѡеть несвршени вид (СДРЯ, II, 168; 173), док је у другом речнику наведен глагол *вметати* који се одређује као двовидски (СРЯ, II, 234). На српски језик анализирани глагол преведен је аористом свршеног вида. С друге стране, старије стање, тј. двовидски карактер глагола *вметать* (у оквиру две лексикографске јединице) сачувао се у руским говорима (ПОС, IV, 59). На савремени руски језик сви облици имперфекта преведени су глаголима свршеног вида. Глаголе *повѣдати*, *помазати*, *послоушати*, *разстрѣлати* видели смо у форми аориста са значењем свршеног вида (т. 2.1.1.3.2, пр. 19, 21, 22, 24).

2.2.1.3.2.1. Имперфекат изведених глагола кретања

У овом поглављу посебно смо издвојили изведене глаголе кретања. Како наводи ИГРЈ (1982: 200–201), иако су у XI–XII веку постојали парови префиксалних глагола попут *нзѣти* — *нсходѣти*, *прѣити* — *прѣходѣти*, *прѣнести* — *прѣносѣти* и сл. јављају се извесна одступања, у којима први чланови наведене опозиције формирају облике радног партиципа садашњег времена, као и имперфекта. Последњи облик имају само глаголи са основом на -нд-(ѣти). На тај начин, они чувају трагове видске недиференцираности, а њихова перфективизација завршила се до XIII века. У ПМВ срећемо форме имперфекта од оба члана опозиције. Стога ћемо размотрити неке од наведених глагола: *выѣти*, *нзѣти*, *прѣити*.

(1) аще братъ етеръ *выѣдаше* из манастырѣ· сва браѣ нмаху ѿ томъ печаль велнку· (ПВЛ, 188–189)

(1а) Ако брат који *излазаше* из манастира, сва браћа бијаху због тога тужна; [...] (ПМЛ, 116)

⁹⁵ И. И. Срезневски за наведени глагол даје објашњење на грчком језику (Срезневский, I, 385).

(2) аще прѣидаше кому цвѣтокъ· в поюцихъ ѿ братья· мало постоѣвъ· н раслабленъ оумо^м· в нну створъ каку любо *ИЗНАШЕ* нс цркви· [...] н тогда *ИЗНАШЕ* в кѣ||лью свою· [...] се же старецъ послѣ *НСХОЖАШЕ* нс цркви· (ПВЛ, 190)

(2а) [...] ако се цвијет качаше за кога од братије која поје, тај, мало постојавши, ума ослабљена, измисливши некакав изговор, *излазаше* из цркве, [...] и тек тада *одлазаше* у ћелију своју. [...] а овај старац задњи *излазаше* из цркве. (ПМЉ, 117–118)

У нашим примерима наведени су облици имперфекта префиксалних глагола кретања, који су на српски језик преведени такође имперфектом. Као што смо већ истакли, глагол кретања *ИЗИТИ* стајао је према глаголу *НСХОДИТИ* као перфективни према имперфективном. Поред тога, код глагола кретања у једним примерима није вршено јотовање, а у другима је иста промена остварена (и то не само код глагола кретања, нпр. *ЛЮБАШЕ* и *ЛЮБЛАШЕ*). Такви примери у српском језику у којима се сугласници *с* и *з* у имперфекту не јотују забележени су у говорима: источнохерцеговачком — *нѡсѡше, нѡсѡгѡ, прѡсѡгѡ* (Пецо 1964: 153), укључујући и говор Пиве и Дробњака — *нѡсѡк, дѡносѡк* (Вуковић 1940: 71), али и црмничком — *вѡзѡше, долѡзѡсмо, улѡзѡсте* (Милетић 1940: 242). Српски преводилац у наведеном примеру није извршио јотовање, док је у другима таква промена извршена — *одлажаху*, као и код сличних глагола — *долажаху*. Руски преводиоци употребили су глаголе несвршеног вида — у примеру бр. 1 *покидал* (ПВЛ ДЛ, 219; ПОВЛ ОТ), у примеру бр. 2 *выходил, шел, уходил* (ПВЛ ДЛ, 219–220; ПВЛ ОТ). О имперфекту глагола са суфиком *-ну-* попут *ПРНАШАШЕ* говорили смо у претходној тачки (т. 2.2.1.2). Први пример имперфекта *ИЗНАШЕ* у Р и А заменио је исти облик несвршеног вида *НСХОЖАШЕ*.

(3) н по заоутренн њдаше в поварѣнцу· н приговаша ѿгнь· воду· дрова· н *ПРНАХУ* проучн поварн ѿ братьѣ· (ПВЛ, 195)

(3а) И послѣ јутрења иђаше у кухињу и припремаше ватру, воду, дрва, и (тек тада) *долажаху* други кувари од братије. (ПМЉ, 120)

Преписи Р и А наводе облик *ПРНОДЯХУ*. Као што смо напоменули, српски преводилац у једним примерима у имперфекту није вршио јотовање, као што је у примерима бр. 1, 2, док је иста гласовна промена у примеру бр. 3 извршена. У

руском преводу наведен је глагол несвршеног вида *приходили* (ПВЛ ДЛ, 221; ПВЛ ОТ). О неправилним облицима имперфекта попут *приготоваша* говорићемо у даљем тексту (т. 2.2.1.5.2). Форму имперфекта *принесаше*, *принесахоу* видели смо у горњем примеру (т. 2.2.1.3.2, пр. 11).

2.2.1.4. Акценатско диференцирање категорије глаголског вида

У анализу имперфекта укључићемо глагол *засыпати* који може бити свршеног и несвршеног вида, у зависности од акцента.

(1) н снѣ поѡчнвѣ брѣю· цѣлова вѣса по нменн· н тако нздаше нз моѣстырѣ· взнмаа мало ковріжекѣ· [н] вшедѣ в пещеру· н затвораше дверн пещерѣ н *засыпаше* перстыю· н не гѣше ннкомуже· (ПВЛ, 185)

(16) И овако поучивши братију, поздрави он свакога поименично, и затим одлазаше из манастира, узимајући мало хљебаца, и, ушавши у пећину, затвараше врата пећине и *засыпаше* их земљом, и не говораше ни са ким; [...] (ПМЛЖ, 114)

У речнику староруског језика за глагол *засыпати* наведено је значење *засыпать*, а у оквиру исте одреднице је и наш пример (СДРЯ, III, 349). Састављачи речника су очигледно наведени пример протумачили као имперфекат свршеног вида, будући да се такве форме, као што видимо, у староруском језику јављају. На такав закључак може упућивати контекст, односно глаголи који се такође одређују као свршени: *нздаше*, *затвораше*. Међутим, након форме *засыпаше* следи имперфекат несвршеног вида *не гѣше*. Пошто Ј. С. Маслов наводи (види т. 2.2.1.2) да се имперфекат свршеног вида јавља у комбинацији са једном или више форми имперфекта глагола свршеног или несвршеног вида, и наш пример можемо тумачити као имперфекат несвршеног вида. У другом речнику се категорија глаголског вида разликује у зависности од акцента, а такав однос сачуван је и у савременом руском језику *засыпáть* несвршени вид, *засыпа́ть* свршени вид (СРЯ⁹⁶, V, 311–312; ТСРЯ, 267). Српски преводилац је за све примере имперфекта у наведеном контексту употребио исти облик. У преводу

⁹⁶ У речнику И. И. Срезњевског не наводи се разматрани глагол, већ само *засыповати*, за који се даје објашњење *засыпать* (Срезневский, I, 951).

на руски језик употребљена је форма *засыпали*, без акценатске ознаке, иако нам контекст јасно указује на одговарајуће значење (ПВЛ ДЛ, 217; ПВЛ ОТ). Глагол *посыпашн* размотрили смо у форми аориста (т. 2.1.1.4, пр. 1).

2.2.1.5. Специфичне форме

У одељак о специфичним формама имперфекта сврстали смо: 1) имперфекат контаминиран са наставком презента, 2) мешање форми прошлих времена, 3) неправилно писање наставака за имперфекат.

2.2.1.5.1. Имперфекат контаминиран са наставком презента

Када је реч о имперфекту, у споменицима налазимо више примера који показују контаминацију овог облика са наставком презента, како код глагола несвршеног тако и код глагола свршеног вида⁹⁷. Прегледности ради такве примере разврстаћемо у три графичке варијанте, које се заправо свODE на једну, с обзиром на то да у време настанка СПИ песников језик, по свему судећи, није имао полугласнике, те их је он негде писао, а негде изостављао. Различите варијанте некада стоје заједно у једној истој реченици.

2.2.1.5.1.1. Имперфекат са наставком -тѣ

У првој подгрупи су најчешћи примери контаминације имперфекта са наставком презента -тѣ.

(1) Тогда по Руской землн рѣтко ратаевѣ *кнкахуть*: нѣ часто врапн *гряяхуть*, трупѣа себѣ дѣляче; а галнци свою рѣчь *говоряхуть*, хотятъ полетѣти на уедѣе. (СПИ, 17)

(1a₁) Светић: Редко с' онда гласи *разлегаше* / Одъ ратара а по Русской земљи: / Но еднако гаврани *гракаше*, / Измеђ' себе трупине дѣлише; / Юштѣ и чавке чавчећ' *говорше*, / Хотѣћ' летѣт' тамо на еденѣ. (ППИ, 156)

⁹⁷ У историјским граматикама руског језика које смо навели у поглављу *Историја питања* указује се на овакве облике.

(1a₂) Медић: Ту се *нечу* нигђе пјесма, / Нит' весели лире гласи; / Пропа радост, пјесма и лира, / Све умуче, све се угаси. // Само врани гавранови / *Носаше се* по боишту, / И леташе ц'јела јата / Да стрвину за се ишту. (СПИ ДМ, 33)

(1a₃) Утјешеновић-Острожински: Тада по руској земљи риједко ратари *веселише се*; него често вроне *грактаху* трупље дијелећи међу собом, а чавке своју ријеч *говораху* хотећи полећети на ждерање. (СПИ ОУО, 219)

(1a₄) Шајковић: Тужна беше Земља Руска: / Место гласа тежакова / *Грактали су* гавранови, / Кидајући трупље људско / И *чавкаху* чавке црне, / Сакупљене око хране. (ПВИ, 34)

(1a₅) Панић-Суреп: Тад по руској земљи кликтај ратарев *се* ретко *чуо*, / ал *гракташе* често врани / трупла делећ измеђ себе, / а и чавке свој збор *браше* / тражећ дела у мршини. (СПИ МПС, 51)

(1a₆) Бадалић: Тада по руској земљи риједко орачи *kliktahu*, *već* гаврани често *graktahu*; *sebi* лешеве дијелећи, а чавке *čavrljahu* на гозбу полијећући. (SVI, 224)

(1a₇) Недић: Ретко *су се* руском земљом / тад ратари *дозивали*, / већ *су* често, трупље делећ, / врани *грактали*; / а чавке *су говориле*, / кад су у лов полазиле, / својим говором. (ПРИ, 315)

(1a₈) Минић: Тада, по земљи Русији, риједко орачи *подвикиваху*, а често гаврани *грактаху* лешеве дијелећи, а чавке *брбљаху* окупљајући се да одлете на гозбу. (СПИ ВМ, 40)

(1a₉) Хорват: У то злосрећно доба на Руској земљи ретко *се орио* глас орача, али *су* зато вроне често *грактале* док су на тела мртва слетале и чавке *су се дозивале* да на страшни пир крену⁹⁸. (СПИ ВХ, 51)

Видимо да су наши преводиоци користили различите облике прошлих времена. За све наведене примере староруског имперфекта Ј. Бадалић и В. Минић употребили су имперфекат. О. Утјешеновић-Острожински комбинује имперфекат са аористом несвршеног вида, а И. Шајковић перфекат са имперфектом, при чему први пример изоставља у преводу, а на самом почетку је додат именски предикат

⁹⁸ У првом препеву аутор је за други и трећи пример имперфекта употребио именски предикат са имперфектом глагола *бити* и презент: У то доба удиљ Руске земље / једва да се чуо глас орача, / ал вранама *беше* баш *веселе* — / на стрв зваху и чавке што *гачу*. (СПИ ВХ, 63)

са имперфектом помоћног глагола. М. Панић-Суреп употребљава перфекат и аорист несвршеног вида, док су В. Недић и В. Хорват све облике имперфекта заменили перфектом. Д. Медић је анализирани облике превео аористом, при чему глагол *чути* у српском језику одговарајуће видско обележје добија у контексту. И М. Светић је наведене примере превео аористом несвршеног вида.

2.2.1.5.1.2. Имперфекат са наставком -т

(2) Боянъ бо вѣщій, аще кому хотяще пѣснь творити, то *растѣкашется* мыслію по древу, сѣрымъ вѣкомъ по земан, шнзымъ орломъ подъ облакы. (СПИ, 2–3)

(2a₁) Светић: Боянъ вѣштыи кадъ є пѣсну пѣв'о, / *Носіо се* умомъ по дрвећу, / И по земљи ка'но силный вуче, / Ка'но ор'о летећ' подъ облаке. (ППИ, 149)

(2a₂) Медић: Јер кад гођ је пјевач дивни / Ударао златне жице, / *Носао се* с вољном мисли / Кано славуј кроз младице, // Ил' се кано мрки вуче / По равноме пољу кријо, / Ил' се кано ор'о сури / Под облаке гордо вијо. (СПИ ДМ, 17)

(2a₃) Утјешеновић-Острожински: Бојан бо вјешти, ако кому хотијаше пјесни творити, то *разтекаше се* мишљу по дрвљу, сјерим (мрким) вуком по земљи, сивим орлом под облаке. (СПИ ОУО, 216)

(2a₄) Његош: [...] Вјешта пјевца старога Бојана, / Који знаде вјешто укитити, / Час се дрвљем и тамо и амо / Час се зорно мрким вуком вући, / Сада лећет' небу под облаке, / И ка' ор'о парати га крилом. (СПИ ППЊ, 139–140)

(2a₅) Шајковић: Јер кад Бајан древни хтеде / Коде песму испевати, / Мисли му *се простираху* / Као гране од дрвећа, / Ил' ко вуци по земљици, / Или к небу под облаке / Узлетаху ко орлови. (ПВИ, 27)

(2a₆) Панић-Суреп: Би вешт Бојан — / ал кад кога тај хоћаше опевати, / мислима *се разиграва* [разигрāvā — В. В.] по дрвећу, / по пољима мрки вуче, / сури орле под облаке! (СПИ МПС, 35)

(2a₇) Бадалић: Војан бо превјешти, кад htijaše о коме пјесму slagati, tad mišlju *letijaše* као bijela vjeverica по дрвету, као мрки вуће по земљи, као сиви соко под облацима. (SVI, 222)

(2a₈) Недић: Јер Бојан видовити / када би коме певати хтео, / по дрвету *би блудео* мишљу / као по земљи сури вук, / као под облацима орао сиви. (ПРИ, 309)

(2a₉) Минић: Бојан бјеше вјешт; кад шћаше о неком пјесму да спјева, мисли су му *се* час по дрвећу *верале*, час се земљом шуњале ко вук мрки, час су крстарице испод облака ко орао сури. (СПИ ВМ, 38)

(2a₁₀) Хорват: Бојан мудри, да неком песму створи, мишљу *би* по дрву *потекао*, као сиви вук по земљи, као сури орао по подоблачју⁹⁹. (СПИ ВХ, 49)

Имперфекат контаминиран са наставком презента на српски језик превели су имперфектом О. Утјешеновић-Острожински, И. Шајковић и Ј. Бадалић. Перфекат видимо у преводу М. Светића, Д. Медића и В. Минића. В. Недић је и у овом примеру употребио потенцијал (види т. 2.2.1.2, пр. 4), као и В. Хорват. У преводу М. Панића-Сурепа можемо говорити о обличкој хомонимији између презента и аориста несвршеног вида, али нас контекст упућује на први облик. За анализирани пример Петар II Петровић-Његош није употребио лични глаголски облик, него је глагол елидирао, а на њега указао адвербијалом *и тамо и амо*.

У речнику СПИ за облик *ХОТЈАЩЕ* налазимо реконструисану варијанту *ХОТЈАШЕ* [*ХОТАШЕ* — В. В.]. Дакле, овакав пример, при чему није једини, показује да је долазило до мешања имперфекта са радним партиципом садашњег времена (види т. 2.2.1.5.2).

2.2.1.5.1.3. Имперфекат са наставком -тѡ

(3) Мало ли ты *бѡшетѡ* горѡ подѡ облакы вѡяти, лелѡючи корабан на синѡ морѡ? (СПИ, 38)

(3a₁) Светић: [...] „Зар е мало гора’, под облаке вѡяти, / „Люляюћи лаје на синѡму мору? (ППИ, 170)

(3a₂) Медић: [...] „*Није* ли ти тога доста / Што од тебе јавор пада, / И што носаш густе магле / Од истока до запада? // *Није* ли ти доста / Што по сињем љуљаш мору / Танке шајке и галије, / И подижеш вал к’о гору? [...]“ (СПИ ДМ, 60)

⁹⁹ Аутор је у првом препеву за староруски имперфекат употребио перфекат без помоћног глагола: А мисао Бојанова смела / кад би хтела да песмом прозбори, / ко орао под облаке се пела, / попут вука потекла по гори, / *верала* ко веверица дрвом... (СПИ ВХ, 57)

(За₃) Утјешеновић-Острожински: [...] „Мало ли ти *бијаше* горâ под облаци вијати, лелијујаћи корабе на сињем мору? [...]“ (СПИ ОУО, 225)

(За₄) Његош: [...] „Зар ти мало да облаке крећеш / „И високе врхове савијаш? / „Зар ти мало што море узбуниш / „И по њему кораб лаки бачаш? [...]“ (СПИ ППЊ, 144)

(За₅) Шајковић: [...] „Зар *је* теби мало, ветре, / Што крилима силним машеш / У висини подоблачној / И што њима подбацујеш / По сињему мору лађе? [...]“ (ПВИ, 45)

(За₆) Панић-Суреп: [...] „Зар *ти* мало *беше*, ветре, вејат горе, облацима / и љуљати лађе морем? [...]“ (СПИ МПС, 77)

(За₇) Бадалић: [...] «*Malo li ti bijaše gore pod oblacima zavijati, ljuļajući lađe po sinjemu moru?* [...]» (SVI, 228)

(За₈) Недић: [...] „Зар ти мало *беше* горе / дувати под облацима, / њихајући сињим морем / бродове? [...]“ (ПРИ, 325)

(За₉) Минић: [...] „Мало ти *је* што високо небом хујиш, што бродове по сињему мору љуљаш! [...]“ (СПИ ВМ, 42)

(За₁₀) Хорват: [...] „Зар ти мало *беше* да горе под облацима ковитлаш и њишеш лађе на мору сињем¹⁰⁰? [...]“ (СПИ ВХ, 55)

Приликом превођења имперфекта помоћног глагола *БИТИ* Д. Медић, М. Светић, П. П. Петровић-Његош, И. Шајковић и В. Минић за наведени облик употребили су презент, с тим што је први преводилац више пута исти облик и додао, док је код П. П. Петровића-Његоша изостављен помоћни глагол. Остали преводиоци изабрали су имперфекат.

Р. Маројевић (2005б: 33) у анализи језика *Жалостне пѣсанце племените Асан-агинице* наводи форме имперфекта у 3. лицу множине — *гледају, исхођају, говор'ају*, које су настале контаминацијом имперфекта са наставком презента: глѣдајѹ: глѣдāхѹ → глѣдāјѹ. И Б. Милетић (1940: 82) наводи да се у црмничком говору по аналогiji са презентом у 3. лицу множине имперфекта јављају облици:

¹⁰⁰ У првом препеву аутор је употребио презент: [...] „Зар *је* мало што по небу све облаке разгониш [...]“ (СПИ ВХ, 75).

врѣћѣју, дцѣльѣју, долѣжѣју, мѣгѣју. Исту појаву забележио је и у источнохерцеговачком дијалекту [старе Херцеговине, а данас у Црној Гори — В. В.] Д. Вушовић (1927: 60): *вѣдѣгѣ, сѣдѣгѣ*.

2.2.1.5.2. Неправилно писање наставака за имперфекат

Поред наведене контаминације имперфекта са наставком презента приликом грађења анализираног облика јављају се извесне неправилности, што такође може сведочити о процесу његовог губљења из система прошлих времена у староруском језику. Тако имамо мешање *ш* и *щ* (види и т. 2.1.1.5.4).

(1) *сѣдѣше* Кнн на горѣ гдѣже пѣше оувозѣ Борнчевѣ, а *Щекѣ сѣдѣше* на горѣ, гдѣже пѣше зоветсѣ *Щековнѣ*, а *Хорнѣ* на третѣм горѣ, ѿ негоже прозвасѣ *Хоревнѣ*. (ПВЛ, 9)

(1a₁) *Сјеђаше* Киј на гори, гдје је данас успон Боричев, а *Шчек* на трећој гори, — по њему се она пак назива *Хоревнѣ*. (ПМЉ, 8)

(1a₂) *Живијаше* Киј на брду гдје је сада Боричев успон, а *Шчек* живијаше на брду које се сада назива *Шчековица*, а *Хорив* на трећем брду које се по њему назва *Хоривнѣ*. (ОССРК, 11)

У Т и Р наводи се правилна форма *сѣдѣше/седѣше*, а у А радни партицип *сѣдѣ*. У преводу Н. Косовића недостаје један део, тако да је превод В. Минића у наведеном примеру комплетнији.

(2) Поѣ Олѣгѣ воєвати Дрѣвлѣани и примуѣн вон *нмѣши* на нн^х данѣ, по ѣрнѣ кун^ѣ. (ПВЛ, 24)

(2a) Стаде Олег да ратује против Дрѣвлѣана и, покоровши их, *узимаше* од њих данак — по црну куну од дима. (ПМЉ, 15)

Правилни облик имперфекта у 3. лицу једнине *нмѣше* наводи се у каснијим преписима — Р, А, Т. Глагол *нмѣти* у ПМВ среће се у различитим формама, будући да је, како наводи В. В. Иванов (1990: 317), већ од XI века претрпео промене под утицајем III класе, те се старији облик изгубио. Осим тога,

јавља се и несажета форма *НМЪИШЕ*, као и сажета, али својствена старословенском језику: *НМЪХУ*¹⁰¹. Неправилну форму имперфекта видели смо и у горенаведеном примеру (т. 2.2.1.3.2.1, пр. 3).

(3) браун^н њ њбычан нмаху· не хожѣ^{ше} затъ по невѣсту· (ПВЛ, 13)

(3а) [...] имаху и брачни обичај: не хоѡаху по невјесту [...] (ПМЉ, 10)

Преписи Т и Р дају облик *хожаше*, тј. 3. лице једнине. Српски преводилац употребио је форму множине.

(4) Кнзю Стославу възрастѣшю· н възмужавш^ю· нача вон совкуплатн· многи н храбры н легъко хода· акн пардусъ· вонпы многи твораше хода· возъ по собѣ не возаше· ни котъла ни масъ варѣ· по потонку нзрѣ^{въ}· кон^нчу лн· звѣрнну лн· нлн говѣднну· на оуглѣ^х нсп^ѣкъ ѡдѡху· (ПВЛ, 64)

(4а) Када је кнез Свјатослав порастао и сазрео, он поче сакупљати војнике многе и храбре и, ходећи без коморе, као гепард, ратове многе твораше. Ходјећи — Кола ни котлове за собом не возаше, ни месо не варијаше, већ — танко нарезавши коњетину или дивљач, или говедину — на угљу испечено *јѣдаше*; [...]. (ПМЉ, 39–40)

У нешто ширем контексту видимо да је реч о 3. лицу једнине, а не о 3. лицу множине. Тачан облик *јѡдѡше* [*ѡдѡше* — В. В.] дају нам Р и А. За имперфекат глагола *јести* речници српског језика наводе облике *јѣћѡх/јѣдѡх* и *јѣдѡх/јѣдѡх* (РЈАЗУ, IV, 623; РСАНУ, VIII, 745) или само *јѣћѡх* (РМС, II, 600), али се у говорима који чувају имперфекат чува и *јѣдијѡх* [Р. Маројевић, усмено].

2.2.2. Синтаксички план

На плану синтаксе размотрићемо: 1) радни партицип садашњег времена са значењем имперфекта, 2) трпни партицип садашњег времена са значењем имперфекта и 3) безличне реченице са имперфектом помоћног глагола у предикату.

¹⁰¹ Више о сажетим и несажетим формама имперфекта у староруском језику види ИГРЈ 1982: 68–69.

2.2.2.1. Радни партицип садашњег времена

Радни партицип садашњег времена (даље РПСВ) у староруском језику градио се од основе садашњег времена глагола несвршеног вида¹⁰² уз двојаку употребу суфикса: *-уѣ-*, *-аѣ-* и *-уѣѣ-*, *-аѣѣ-* од којих су други заступљени у већем броју примера, иако су по пореклу старословенски¹⁰³ (ИГРЈ 1982: 285; 290). РПСВ могао је бити у следећим синтаксичким функцијама: 1) супстантивној 2) атрибутој, 3) предикатској, 4) атрибуто-адвербијалној, 5) функцији АД, 6) адвербијалној. Ни овде неће бити речи о последњој наведеној функцији. У поглављу о презенту видећемо РПСВ у свом основном значењу (т. 3.2.1). С друге стране, његова специфичност огледа се у могућности да означава и прошлу, као и будућу радњу. Уколико је реч о прошлим догађајима, РПСВ на српски језик најпрецизније се може превести имперфектом. Имајући у виду да се у ПМВ приповеда управо о таквим догађајима, срећемо велики број примера у којима РПСВ има имперфекатско значење. О значењу будућег времена говорићемо у даљем излагању (т. 4.1.2.1). Захваљујући сложеном систему прошлих времена савремени српски језик послужиће нам као модел за реконструкцију староруских форми, чиме ћемо још једном указати на блискост двају система.

2.2.2.1.1. Супстантивна функција РПСВ

Приликом анализе супстантивне функције РППВ (види т. 2.1.2.1.1.1.) истакли смо да је наведена функција примарна, будући да су партиципи као хибридна врста речи имали карактеристике имена и глагола. Овде ћемо још једном указати на разлике у тумачењу наведене функције. Тако М. Пешикан каже:

¹⁰² Више о могућностима грађења наведеног облика од глагола свршеног вида ИГРЈ 1982: 290–294.

¹⁰³ „Как известно, для полных форм причастий, на всем протяжении истории русского языка сохраняющих книжный характер, в качестве единственных утвердились суф. *-уѣ-*, *-аѣ-*. Образования с суф. *-уч-*, *-ач-* в современном русском языке имеются только в классе прилагательных. Прилагательные с этими суффиксами представляют собой неоднородную по происхождению группу: наряду с исконными прилагательными (*гремучий*, *зыбучий*, *сыпучий*, *кусащий*...), сюда входят и образования, генетически являющиеся причастиями (*бегающий*, *жгучий*, *гремящий*, *стоящий*...), [...] В системе неизменяемых причастий (деепричастий) из образований, восходящих к суффиксальным формам кратких причастий наст. вр., закрепились только образования на *-учи*, *-ачи* (типа *будучи*, *видячи*). Основные контуры данной системы определились, по-видимому, уже к XV в., и по существу с этого времени полные и краткие формы действ. причастий оказались разобщенными между собой по формообразующим компонентам“ (ИГРЯ 1982: 286; 288).

„Субјекатска функција развила се свакако из атрибутске и обухвата случајеве са различитим степеном супстантивизације — од обичне елипсе, са изостављањем именице која се подразумева (стоџштеи рѣщж...) до развијања именичког значења (нзнде сѣѣан да сѣиетъ...). За оба ова случаја карактеристично је да партиципи учествују у одређивању и описивању самог именичког појма, да он без њих није довољно прецизиран: народн ходаштен прѣдъ ѣнмъ, па чак постају и једине ознаке, репрезентанти именичког појма (тј. добијају именичку функцију): нмѣан оушн, ходан вѣ слѣдъ мене итд. Ову функцију партиципа зваћу атрибутском (подразумевајући ту и субјекатску), [...]“ (Пешикан 1959: 89). И Љ. Суботић предност даје атрибутској у односу на супстантивну функцију: „Употреба партиципа као *номиналне* (истакла — Љ. С.) речи могла је да буде изведена једино из *атрибутске* улоге овог облика. До функционалне супстантивизације придевске речи уопште (а у овом случају и вербидске форме, партиципа), долази, вероватно, преко претходне семантичке идентификације именице са њеним квалификатором, атрибутом. Поистовећујући се са значењем свог атрибута, именска реч постаје синтаксички редундантна, ступа у неку врсту релативног односа са својим модификатором (у дубинској структури она се и реконструише односном реченицом: *онај који...*), те, губећи се са лексичког плана исказа као синтаксичко-семантички плеоназам, она предаје своју функцију, стожера номиналне фразе, свом модификатору — придеву, тј. партиципу“¹⁰⁴ (Суботић 1984: 41–42). И у оквиру РПСВ, као и РППВ, Ј. Грковић Мејџор говори о супстантивизираним партиципима у српскословенском језику: „Реализује се, као у стсл, у различитим синтаксичким функцијама, попут правог супстантива и одређеног је вида [...]“ (Грковић Мејџор 1997: 22). Правећи разлику између супстантивизираних и атрибутских партиципа, аутор на другом месту каже: „Ипак, ма како била мала, ова разлика постоји: супстантивизирани партицип се реализује самостално, без икакве управне речи, за разлику од атрибутског. [...] Осим тога, поименичени партицип је по правилу одређеног придевског вида“ (Грковић Мејџор 1993: 183).

У нашем истраживању видећемо да је РПСВ супстантивно употребљен могао бити како у форми одређеног тако и у форми неодређеног вида.

¹⁰⁴ Аутор даље разматра попридевљене и праве партиципе у функцији именице. Ми ћемо у нашем истраживању, у складу са стањем у староруском језику, све партиципе разматрати као такве, дакле о њиховој адјективизацији, као каснијем процесу, неће бити речи.

Најпре ћемо размотрити пример у којем је у српском преводу за староруски партицип употребљена именица.

(1) в сн же времена мнози члѣвци оумираху разланчными недугы. какоже глѣху *продающе* корсты. како продахомъ корсты ꙗже Филипова дѣе до мясопуста. 7. тысячъ. (ПВЛ, 215)

(1a) У ова иста времена многи људи умираху од различитих болести, тако да *продавци* мртвачких сандука говораху: „Продасмо ковчега од Филипова дана до Месопусне недјеље 7 хиљада“. (ПМЈ, 132)

(1б) В те же времена многие люди умирали от различных недугов, так что говорили *продающие* гробы, что «продали мы гробов от Филипова дня до мясопуста 7/семь тысяч». (ПВЛ ДЛ, 229; ПВЛ ОТ)

Дакле, значење именице *продавци* може се трансформисати у конструкцију: *они који продаваху*. У случајевима када нам српски језик дозвољава, тј. када постоји одговарајућа реч, за овакву функцију партиципа може се употребити именица, али, користећи метод трансформације, указујемо на имперфекатско значење партиципа. У руском језику РПСВ се сачувао.

(2) аще кто кога прннесаше дѣтнць боленъ. кацѣмъ любу недугѣм одержѣм. прннесаху в манастирь. ан сверженъ члѣвкъ кацѣм любу недугомъ одержѣм прнходаше в манастирь к блаженому Феодосью. повелѣваше сему Дамьянъ млтву створити *болацему*. н абе створаще молтву. н масломъ помазаше н прнмаху нцѣленье *прнходящн* к нему. (ПВЛ, 189)

(2a) Ако ли ко донесаше у манастир к блаженом Феодосију (тада Феодосиј), наређиваше овоме Дамјану да чита молитву *над болесником*, и овај одмах читаше молитву и уљем мазаше, и примаху исцјељење *они који долажаху к њему*. (ПМЈ, 117)

(2б) Если кто когда приносил в монастырь больного ребенка, каким недугом одержимого, или взрослый человек, каким-либо недугом одержимый, приходил в монастырь к блаженному Феодосию, тогда приказывал он этому Демьяну молитву сотворить *над больным*, и тотчас же творил молитву и елеем мазал, и получали исцеление / и тут же выздоравливали *приходящие* к нему. (ПВЛ ДЛ, 219; ПВЛ ОТ)

И овде видимо да је српски преводилац за први пример партиципа *болацему* употребио именицу *болесник* у оквиру предлошко-падежне

конструкције, а на савремени руски језик исти облик преведен је супстантивизираним придевом *больной*, такође у саставу предлошко-падежне конструкције. Други пример за супстантивну функцију партиципа је под утицајем придевске промене, док би номинатив множине одређеног вида мушког рода гласио *приходящѣн*. Пошто у српском језику нема одговарајуће именице којом би се партицип могао превести, употребљена је конструкција са показном заменицом *они*, која упућује на реално лексичко значење изостављене именице, и зависном атрибутом реченицом са предикатом у форми имперфекта.

П. Ђорђевић наводи: „Активни партицип презента који је употребљен у сложеној промени преводи се по правилу зависном реченицом. [...] глаголан о себѣ славы својеѣ нштетѣ (Јован 7.18) — *који говори* (истакао — П. Ђ.) сам од себе, славу своју тражи. [...] да свѣдѣтъ сѣ кѣнѣгы глагольштѣѣ (Јован 19.24) — да се збуди писмо *које говори...*“ (Ђорђевић 1975: 166). Дакле, видимо да је исто преведена супстантивна и атрибутом функција партиципа¹⁰⁵. Међутим, у даљем тексту налазимо пример у којем се наводи превод са заменицом *они* (види т. 2.1.2.1.1.1): „тѣгда речетѣ цѣсарѣ стоѣштѣнѣмѣ о десѣнѣ њего (Матеј 25.34) — [а када дође син човјечији... сабраће се пред њим сви народи и разлучиће се између себе...] Тада ће рећи цар *онима што му стоје* (управо: *што му буду*) с десне стране...“ (Ђорђевић 1975: 167). У поглављу о РППВ (т. 2.1.2.1.1.1) говорили смо о могућности елидирања заменице са упућивачким значењем, те упитно-односна заменица *који*, по аналогији са компонентом *што*, може преузети субјекатско-везничку, односно објекатско-везничку функцију. Када је партицип употребљен у функцији субјекта, овакву реченицу можемо интерпретирати и на следећи начин: *Ко говори сам од себе*, славу своју тражи, као што имамо у пословици: *Раноранилац / Ко рано рани / Онај који рано рани* две среће граби. Тако бисмо и за горенаведени пример са имперфектом у предикату, поред *они који долажаху/долазашу*, могли рећи *ко долажаше/долазаше примаше исцељење*, извршивши промену у категорији броја.

(3) н оустерегоша Рускнѣ сторожеве ѿлтупопу· н сѣвнстунѣше н· н оубнша ѿлтупопу н *судаша* с нн· н не нзбысть нн ѣдннѣ· по вс нзвнша· (ПВЛ, 278)

¹⁰⁵ Види Ј. Грковић Мејџор 1993: 183.

(3а) И уврбаше руске страже Алтунопу, и, опколивши га, убише Алтунопу и *оне који бијаху са њим*, и не утече ни један, већ све побише. (ПМЉ, 160)

(3б) И подстерегли рускије сторожа Алтунопу, и, обступив его, убили Алтунопу и *тех, кто был с ним*, / И подстерегли Алтунопу и, обступив Алтунопу, убили его и *тех, кто был с ним*, и ни один не спасся, но всех перебили. (ПВЛ ДЛ, 256; ПВЛ ОТ)

И у супстантивној функцији можемо наћи глагол *БЫТИ*. Под утицајем црквенословенског језика јавља се облик *сущам*, што није једини пример већ су, напротив, такви облици чести, а партицип у акузативу множине мушког рода одређеног вида гласио је *сущѣѣ*. У преводу на савремени српски језик још једном видимо конструкцију са показном заменицом у акузативу и односном реченицом са имперфектом у предикату.

У оквиру анализе РППВ (т. 2.1.2.1.1.1, пр. 4) говорили смо о двојакој трансформацији партиципа, до које долази због форме неодређеног вида. Тако бисмо и следећи пример могли превести на оба начина, иако то у преводима не видимо, дајући тако предност у једном примеру супстантивној, а у другом адвербијалној функцији.

(4) и прослу ѿкоже великыи Антонинъ. *приходяще* к нему просаху оу него благословен. (ПВЛ, 157)

(4а) И прочу се као велики Антониј: *долазећи* к њему тражаху од њега благослов. (ПМЉ, 97)

(4б) И прослыл он как великий Антоний: *приходя* / и, *приходя* к нему, просили у него благословения. (ПВЛ ДЛ, 206; ПВЛ ОТ)

Видимо да су сви преводиоци партицип превели конструкцијом с глаголским прилогом садашњим. С обзиром на горенаведену могућност и овај пример могли бисмо превести конструкцијом: *они који долажаху/долазаху*, сматрајући тако да је партицип супстантивно употребљен.

2.2.2.1.2. Атрибутска функција РПСВ

У наведеној функцији РПСВ употребљавао се у форми одређеног и неодређеног вида, а могао је бити препонован или постпонован. Његову позицију иза именице у номинативу неодређеног вида размотрићемо посебно (т. 2.2.2.1.3). У анализираним примерима РПСВ срећемо као субјекатски и објекатски атрибут:

2.2.2.1.2.1. Субјекатски атрибут

Овако употребљен атрибут односи се на субјекат и на српски језик преводи се односном реченицом са имперфектом у предикату.

(1) н заповѣда ѿлѣ да^т воє^м. на ·в̄· корабль по в̄и· гривнѣ на кляю̄. н пото^м даѣти угла^ы на Роу^{кы}а гра^а. первое на Кневъ. та^ж на Чернигѣ. [i] на Переаславль. [i] на Полтѣскъ. [i] на Ростѣ. [i] на Любѣ. н на прочаа горо^а по тѣ^м бо горо^амъ седѣхъ велнцнн кн^зн. по^аго^м сдше. (ПВЛ¹⁰⁶, 31)

(1a₁) И заповиједи Олег да се да војницима на 2000 бродова — по 12 гривена на рашаљ, и затим да се да данак за руске градове: најприје за Кијев, затим за Чернигов, за Перејаслављ, за Полоцк, за Ростов, за Љубеч и за друге градове: по тим, наиме, градовима сјеђаху велики кнезови *који су под Олегом*. (ПМЈ, 19)

(1a₂) И нареди Ољег да се да ратницима његовима на двије хиљаде бродова по дванаест гривни на весло, а затим да дају данак за руске градове: прије свега за Кијев, затим за Чернигов, за Перејаслављ, за Полоцк, за Ростов, за Љубеч и за друге градове — јер у тим градовима владају велики кнезови *под Ољеговом влашћу*. (ОССРК, 14)

(1б) И приказал Олег дать воинам своим на 2000 / две тысячи кораблей по 12/двенадцати гривен на уключину, а затем дать дань для русских городов: прежде всего для Киева, затем для Чернигова, для Переяславля, для Полоцка, для Ростова, для Любеча и для других городов: ибо по этим городам сидят великие князья, *подвластные* Олегу. (ПВЛ ДЛ, 153; ПВЛ ОТ)

У преводу Н. Косовића видимо односну реченицу са презентом у предикату, док је В. Минић приликом превођења изоставио партицип. Пошто је

¹⁰⁶ Види нап. 1.

реч о имперфекатској радњи, на шта нас упућује и глагол *сѣдахоу*, разматрану конструкцију можемо превести: *који бијаху под Олеговом влашћу*.

2.2.2.1.2.2. Објекатски атрибут

Примера у којима је партицип употребљен као атрибут уз објекат има највише.

(2) [н] заоутра вѣставъ н рѣ к *сущимъ* с нимъ оученикомъ· видите ли горы сна· (ПВЛ, 8)

(2a₁) И ујутро устаде и рече ученицима *који бијаху с њим*: „Видите ли горе ове? [...]“ (ПМЛ, 8)

(2a₂) И, ујутру устаде и рече ученицима *који су са њим били*: „Видите ли брда ова? [...]“ (ОССРК, 10)

(2б) И утром встал и сказал / встав, сказал *бывшим* с ним ученикам: «Видите ли горы эти? [...]» (ПВЛ ДЛ, 145; ПВЛ ОТ)

У атрибутској функцији јавља се и партицип глагола *быти*. У преводима на српски и руски језик видимо форме које упућују на прошло време: у српском језику су различити глаголски облици — код Н. Косовића имперфекат, код В. Минића перфекат, као неутралнији облик, у саставу односне реченице, док је у преводу на руски употребљен радни глаголски придев прошлог времена.

(3) такъ бо събычан нмѣаше Сто^т полкъ· коли ндаше на вонну· или ннамо· коли поклонивъса оу гроба Феодосѣва· и мѣтву вземъ оу игумена ту *сущаго*· тоже ндаше на пу^т свон· (ПВЛ, 282)

(3а) Овакав пак обичај имађаше Свјатополк: када иђаше на војску, или негдје другдје, најприје би се поклатио ковчегу Феодосијевом и молитву узео од игумана — (онога) *који би* тада био, и тек тада иђаше на пут свој. (ПМЛ, 162)

(3б) Такое обыкновение имел Святополк: когда шел на войну или куда-нибудь, то сперва поклонившись/поклонится гробу Феодосиеву и молитву взяв/возьмет у игумена *печерского*, только тогда уже отправлялся/отправится в путь свой. (ПВЛ ДЛ, 258; ПВЛ ОТ)

У преводу на српски језик преводилац за староруски имперфекат употребљава потенцијал, али можемо рећи и *који бијаше*. Видимо да је преводилац дао као могућу варијанту заменицу са упућивачким значењем (види т. 2.2.2.1.1). Приликом превођења на савремени руски језик партицип је изостављен, тачније преводиоци су га заменили придевом.

РПСВ срећемо у функцији атрибута уз именицу као допуну глаголима опажања и мишљења¹⁰⁷.

(4) н оузрѣша Половци *идуць* полкъ прнстроншаса протнву. (ПВЛ, 172)

(4а) И угледаше Половци војску *како иде*, (и) постројише се насупрот. (ПМЉ, 106)

(4б) И увидели половцы *идуций* полк / *идуцих* воинов, и приготовились встретить его / и изготовились к бою. (ПВЛ ДЛ, 212; ПВЛ ОТ)

У преводу на српски језик употребљена је изрична реченица са презентом у предикату, док је у руском радни глаголски придев садашњег времена. У Р и А наводи се конструкција *ИДУУН ВОЯ*.

(5) н сѣдацию ему оузрѣ Васнако Торчнна *остря* нож. н разумѣ како хотѣ н слѣпнтн. възпн к Бѹ плачѣ великѣ н стenanъѣ. (ПВЛ, 260)

(5а) И сједећи тамо видје Васиљко Торчина *како оштри* нож, и разумје да хоће да га ослијепе, и завапи ка Богу плачем великим и јауком. (ПМЉ, 148)

(5б) И, сидя там, увидел Васиљко торчина, *точившего* нож, и понял, что хотят его ослепить, и возопил к Богу с плачем великим и со стенаньями / и со стенаньями громкими. (ПВЛ ДЛ, 249; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру партицип је неправилно употребљен, будући да се уместо акузатива јавља номинатив. Правилна форма *остряца* наводи се у Р и А. О

¹⁰⁷ П. А. Дмитријев наводи примере из српског језика у којима су сачувани трагови некадашњег другог акузатива са партиципом: *Зачу лелек и зачу кукање, стару мајку Јова кукајући; Нађе брата плачући; Видје и нас обоје сасвим будне и с прекритеним ногама седећи*“ (Дмитријев 1972: 261–262; аутор је преузео примере из: Љ. Стојановић, *Значење глаголских партиципа*, Јужнословенски филолог, VIII, 1928–1929, стр. 10). Види и Ј. Вуковић 1967: 27.

двојаким могућностима тумачења овако употребљених партиципа говорили смо у оквиру РППВ (т. 2.1.2.1.1.2.2, пр. 4, 5). На атрибутску функцију РПСВ указује нам руски језик, са радним глаголским придевом прошлог времена, док је српски преводилац употребио изричну реченицу са презентом у предикату. Ако би се наведени староруски пример посматрао са атрибутским карактеристикама — као што је то у савременом руском језику — имао би значење: *виде Васиљко Торчина (= Угра) који оштраше* нож, односно у претходном примеру: *виде пук који иђаше/идијаше*.

Сврставајући глагол *наћи* у глаголе опажања, И. Грицкат наводи: „Глаголи перцепције не ограничавају се само на појам виђења и чувења, него обухватају и речи са значењем обрѣстн, наћи, спазити — уз које може да се придружи и сам глагол видети [’потражих га и најзад га видех да (данас боље: како, где) спава крај пута’]. Ови глаголи јесу прелазни, као и они ранији, са објектом лица које је предмет перцепције, али они, као што је било напред споменуто, нису увек и глаголи уз које би могле бити додаване изричне реченице. [...] Сам глагол ’наћи’ што год је ближи значењу визуелног опажања, све је даљи од изричности; [...]“ (Грицкат 2004: 169–170).

Наведени глагол налазимо и у ПМВ:

(6) н пандоца њ Козарѣ *сѣдѣшам* на гора^х снхъ в лѣсѣхъ н рѣша Козарн. пл^атнѣ намъ дань. (ПВЛ, 17)

(6a) И нађоше их Хазари *како сједе* по горама овим у шумама, и рекоше Хазари: „Платите нам данак“. (ПМЉ, 12)

(6b₁) И нашли их хазары *сидящими* на горах этих в лесах и сказали: «Платите нам дань». (ПВЛ ДЛ, 148)

(6b₂) И набрали на них хазары, на *сидящих* в лесах на горах, и сказали хазары: «Платите нам дань». (ПВЛ ОТ)

У преводу на српски употребљена је изрична реченица са предикатом у презенту, док се преводи на руски језик разликују јер је у преводу Д. С. Лихачова предност дата предикатском значењу са партиципом у инструменталу, док је у преводу О. В. Творогова истакнуто атрибутско значење. Глагол *сѣдѣти* овде је

употребљен у значењу 'живети, становати, бити настањен (негде)'. Правилан облик за аорист *пандоша* дат је у Р и А. Наведени партицип је под утицајем црквенословенског језика, док би у акузативу његов облик у форми неодређеног вида мушког рода множине гласио *сѣдациѣ*, а одређеног вида *сѣдациѣѣ*.

(7) тако во тѣашеса погубити родъ хѣтаскни. по прогонимъ баше хмѣтъ ѳѣтмѣ. н в онѣхъ странахъ. сѣ же мѣашѣ ѳѣканънн. ѣко сѣ мн естъ жнлѣнѣ. сѣ во не сѣтъ аѣлн оучнлн. ѣ прѣцн прореклн. не н вѣдын пррѣка *гѣца*. н ^{нарекѣ} не людн моѣ людн моѣ. (ПВЛ, 83)

(7а) Тако се пак он труђаше да уништи род хришћански, али прогнан би крстом часним из других земаља. „А овдје, мишљаше проклетник, овдје ми је стан, јер овдје нису апостоли учили ни пророци пророковали“, не знајући за пророка *који рече*: „И назваћу људе који нису моји — мојим људима“; [...] (ПМЉ, 52)

(7б) Так пытался он погубить весь род христианский / Так пытался он и прежде погубить род христианский, но прогнан был честным крестом из иных стран. «Здесь же, — думал окаянный, — обрету себе жилище, ибо здесь не учили апостолы, ибо здесь пророки не предрекали» / ибо здесь не учили апостолы, ни пророки не предрекали», не зная, *что* пророк *сказал*: «И назову людей не моих моими людьми;» [...] (ПВЛ ДЛ, 175–176; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру наилазимо на обрнуту ситуацију, тј. у српском је употребљена односна реченица, али је преводилац извршио промене у категорији глаголског вида и времена, иако бисмо могли рећи *који говорише*, док је у руском употребљена изрична реченица, такође са глаголом свршеног вида у предикату. У Р је наведен неправилни облик *глаголюще*.

2.2.2.1.3. Атрибутско-адвербијална функција РПСВ

С обзиром на то да су радни партицип прошлог и садашњег времена имали исте синтаксичке функције, приликом анализе РПСВ размотрићемо и мешовиту функцију, у којој се партицип, с једне стране, трансформише у односну реченицу са имперфектом у предикату, а с друге, у конструкцију са глаголским прилогом садашњим.

П. Ђорђевић наводи: „Завршетак прилога *-ћи* (истакао — П. Ђ.) везује се за номинатив једнине женског рода просте партиципске промене, зато се активни партицип презента у старословенском језику када је употребљен у номинативу просте промене може преводити нашим прилогом садашњим [...] послѣдъ же прндж н прочѣѣ дѣвы глагољшштѣ (Матеј 25.11) — а послѣје дођоше и оне друге дјевојке *говорећи...*“ (Ђорђевић 1975: 165–166). Међутим, аутор даље каже да се номинатив просте промене може преводити и личним глаголским обликом. Тако се наводи партицип помоћног глагола *БЫТИ* у форми неодређеног вида уз именицу, а који је преведен односном реченицом: „жена сжштн вѣ тоуеннн крѣве лѣтѣ дѣвѣ на десѣте... прнкоспж сѣ рнзѣ њго (Марко 5.25) — жена *која је дванаест година боловала* од точења крви... дотаче се хаљине његове“ (Ђорђевић 1975: 167). И у оквиру РПСВ Љ. Суботић (1984: 45) забележила је примере у којима је партицип у номинативу једнине или множине мушког рода могуће тумачити на два начина. Тако се у првој варијанти партицип посматра као атрибут уз именицу–субјекат, док у другој варијанти функционише као адверб. Аутор је у другом случају партиципе трансформисао у зависне реченице, док ћемо их ми овде посматрати као глаголске прилоге садашњег времена. Нешто ниже, у нашим примерима, видећемо партицип у мешовитој функцији уз именицу женског рода. Навешћемо примере из истраживања Љ. Суботић:

„— Стариномъ сѣдомъ *Вы носећи име славно*, (...), днесъ радости високой
Отвор’те сердца, умъ

/T₁ → Ви који име славно носите.../

/T₂ → Пошто носите име славно, ви отворите.../

— *орао летѣћи* ђетету высокій духъ дае

/T₁ → орао који лети.../

/T₂ → орао, кад лети, даје детету.../

— *По турскомъ стану пролазећи* рѣкао бы да е србска войска езгро
Турчину

/T₁ → Онај који пролази турским табором рекао би .../

/T₂ → Ако пролазиш/кад пролазиш турским табором, рекао би .../“

(Суботић 1984: 45–46)

Аутор у последњем наведеном примеру говори о супстантивизираном партиципу, а таква употреба се, према његовим речима, и развила из атрибушке (види т. 2.2.2.1.1).

(1) В се же лѣто прѣдоша слн нз Нѣмецъ къ Стѣославу. Стѣославъ же *вѣлнчаша* показа нмъ бѣтъство свое. (ПВЛ, 198)

(1a) Ове исте године дођоше посланици од Нијемаца Свјатославу; а Свјатослав, *гордећи се*, показа им благо своје. (ПМЈ, 122)

(1б) В тот же год пришли послы от немцев к Святославу; Святослав же, *гордясь/похваляясь*, показал им богатство свое. (ПВЛ ДЛ, 222; ПВЛ ОТ)

Видимо да су и српски преводац и руски преводиоци наведену конструкцију превели на исти начин — глаголским прилогом садашњим. Поред оваквог превода, атрибушка карактеристика партиципа, будући да се односи на именицу уз коју стоји, омогућава нам и употребу односне реченице са имперфектом у предикату: *Свјатослав који се горђаше/гордијаше*. Осим тога, у Р и А уместо партиципа наводи се управо имперфекат *вѣлнчашеся*. Између именице и партиципа може стајати речца *же*, што не нарушава наведено значење.

(2) ты *слѣшаше*¹⁰⁸ днвѣлху. (ПВЛ, 9)

(2a₁) Они *који су га слушали*, чуђаху се. (ПМЈ, 8)

(2a₂) Остали пак, *слушајући* ово, чудише се; [...] (ОССРК, 11)

(2б) Те же, *слышав* об этом/*слышав*, удивлялись; [...] (ПВЛ ДЛ, 145; ПВЛ ОТ)

У Р и А наведен је облик *слѣшаше*, а у Т *слѣшашеі*. У преводу Н. Косовића видимо управо односну реченицу са перфектом у предикату, док су

¹⁰⁸ Разлика између оваквог примера и РПСВ у супстантивној функцији је јасна: овде је употребљена показна заменица, а у супстантивној она изостаје. И у преводу на српски језик разлика је очигледна: приликом превођења староруског партиципа у супстантивној функцији употребљава се заменица са упућивачким значењем и односна реченица, при чему показна заменица може изостати, па се њено значење преноси на упитно-односну заменицу *који* (види т. 2.2.2.1.1).

руски преводиоци, као и В. Минић, употребили конструкцију с глаголским прилогом садашњим¹⁰⁹. Глагол *слышатн* се у старословенском језику тумачи као двовидски (Стсл, 615), док га староруски речници различито одређују — као несвршени (Срезневский, III, 437–438) или као двовидски (СРЯ, XXV, 147–148). У савременом руском језику глагол *слышать* је несвршеног вида, а његов видски пар је *услышать* (ТСРЯ, 901). У нашем примеру глагол *слышатн* је несвршеног вида, па бисмо у наведеном фрагменту могли употребити имперфекат у саставу односне реченице: *који га слушаху*.

Пример за мешовиту функцију налазимо и у СПИ:

(3) Солнце ему тъмою путь заступаше; поць *стонуци* ему грозою птнчъ убудн; свнсть звѣрннъ въ стазбн [...] (СПИ, 8–9)

(3a₁) Светић: Сунце тамомъ путь му испречило, / Па ноћ *стенъ*, птице узбуђуе, / Те га страше, громомъ нападаю. / Стои врисакъ звѣря у пустыњи, [...]. (ППИ, 152)

(3a₂) Медић: Но помрча јарко сунце, / И у црне обви скуте / Магла тамна ведро небо, / И по пољу покри путе. // *Помрчина, град с небесах*, / Зв’јерад дивља, вика сове; [...]. (СПИ ДМ, 24)

(3a₃) Утјешеновић-Острожински: Сунце њему тмином пут заступаше, ноћ *стењући* њему грозом птице пробуди; врисак звјериња у стазби (ложи); [...] (СПИ ОУО, 217)

(3a₄) Шајковић: Сунце му је помрачено / Пут пред оком застирало, — / А ноћ *црна громовита* / Птице, зверје све узбуди — / Захори се писак, врисак, [...] (ПВИ, 30)

(3a₅) Панић-Суреп: Сунце тамом застираше пут пред њиме; / ноћ, *стењући* на њег’ грозом, птице буди; / звиждук звери подиже се; [...] (СПИ МПС, 41)

(3a₆) Бадалић: Sunce mu pomrčinom put zaklanjaše, ноć *prijeteći* olujom ptice probudi; tulež zvijeri nastade. (SVI, 223)

(3a₇) Недић: Сунце му је тамом / заклањало пут; / ноћ *јауком* грозним / птице пробуди; / звери се зачуше. (ПРИ, 311)

¹⁰⁹ „Некоторые глаголы несов. вида (преимущественно при употреблении с отрицанием) образуют дееприч. так же, как и глаголы сов. вида, т. е. присоединением суф. -в/-вши к основе прош. вр.: [...]“ (РГ, I, 2005: 672).

(3a₈) Минић: Сунце тамом пут му заклањаше; ноћ олујна птице пробудила, рика звијери у јате их нагна. (СПИ ВМ, 39)

(3a₉) Хорват: Сунце му је својом тамом пут пречило, ноћ олујно јечала, будила птице, а рев и звижд зверињи у јата их зби¹¹⁰. (СПИ ВХ, 50)

(3б₁) Солнце ему тьмою путь заграждало; / ночь *стонами* грозы птиц пробудила, / свист звериный поднялся, [...] (СПИ ДЛ)

(3б₂) Солнце ему тьмой путь преграждало, ночь *стенаниями* грозными птиц пробудила, свист звериный поднялся, [...] (СПИ ОТ, 95)

Као што видимо РПСВ у разматраној функцији на српски језик различито је преведен — глаголским прилогом садашњим, именицом, што видимо и у преводу на савремени руски језик, придевом и прилогом, а у једном преводу употребљен је и лични глаголски облик. Н. Косовић је приликом превођења ПМВ за староруски глагол *столати* употребљавао глаголе *стењати* или *јецати*; друга варијанта овде би била прихватљивија. С обзиром на наведену функцију РПСВ, као и у претходним примерима, превод би, са одговарајућим преводним еквивалентом, могао гласити и: *ноћ која јецаше/јаукаше*.

2.2.2.1.4. Предикатска функција РПСВ

У функцији предиката¹¹¹ РПСВ био је у номинативу неодређеног вида у конструкцији са имперфектом или чешће имперфективним аористом, тј. формално аористом, а семантички имперфектом, помоћног глагола *БИТИ*.

(1) Н послаша Деревлаше лучышне мужи ынсломя ·к̄· въ лодѣн к Ользѣ· н прнсташа подѣ Борнчевымъ в лодѣн· *бѣ* бо тогда вода *текуци*· въздолѣ горы Кнѣвскннѣ· н на подолѣн не сѣдаху людѣе· по на горѣ (ПВЛ, 55)

¹¹⁰ У оба препева аутор је наведени партицип изоставио: Кад одједном — сјај сунца се згаси, / мрак с олујом кнезу пут омета, [...] (СПИ ВХ, 60). Сунце му тамом пут заклањало; / скоро невоља његова / преплаши птице по дубрави: [...] (СПИ ВХ, 83).

¹¹¹ Г. А. Хабургајев (1974: 412) наводи да се у старословенском језику партицип у функцији предиката не употребљава често, а исто запајају у српскословенском Ј. Грковић Мејџор (1997: 24) и Љ. Суботић у периоду „језичког плурализма“ у XIX веку (1984: 40). И М. Пешикан (1959: 89) каже да предикатска функција партиципа *бѣ желѣа*, а коју преводи управо имперфектом *желѣаше*, у старословенским текстовима није често у употреби, јер су на њеном месту стајали финитни глаголски облици.

(1a₁) И послаше лађом под Боричевим успоном. Јер вода је тада *текла* уз Кијевску гору, и на Подолу људи не сјеђаху, већ на гори. (ПМЉ, 34)

(1a₂) И упутише Древљани најбоље људе своје, бројем — двадесеторицу, лађом код Олге. И пристаде им лађа изпод [испод — В. В.] Боричева успона, пошто је вода тада *текла* поред Кијевског брда, а у Подолу нијесу живјели људи, већ на брду. (ОССРК, 15)

(1б) И послали древляне лучших мужей своих, числом двадцать, в ладье к Ольге, и пристали в ладье под Боричевым. Ведь вода тогда *текла* возле Киевской горы, а люди сидели не на Подоле / а на Подоле не жили люди, но на горе. (ПВЛ ДЛ, 163; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру дистантно је употребљен партицип женског рода, за који налазимо далеко мање примера у односу на мушки род, будући да су чешће мушка лица вршиоци радње. Када је реч о именицама женског рода уз које стоје партиципи углавном су то, поред наведене, *поуѝ*, *знама*, *весна*, *тишина* и сл. У преводу на српски језик оба преводиоца употребила су перфекат, иако је употреба имперфекта у потпуности могућа: *вода течаше/тецијаше*¹¹².

(2) Посла къ Радимичемъ· рѣка камо дань даете· они же рѣша Козаромъ· н рѣ нмѣ Ѡлегъ не данте Козаромъ· но мнѣ данте· н вѣдаша Ѡльгови· по цѣлягу· ѡкоже [н] Козаромъ даху· н *бѣ облада⁴и* Ѡлегъ· Полянны· н Древляны [н] Сѣверены· н Радимичи· а с Уличчн· н Тѣверци нмаше ра^{тб}· (ПВЛ, 24)

(2а) Посла к Радимичима, питајући: „Коме данак дајете?“ Они пак рекоше: „Хазарима“. И рече им Олег: „Не дајите Хазарима, већ мени дајите“. И дадоше Олегу по шчелџу, као што и Хазарима даваху. И *владаше* Олег Пољанима, и Древљанима, и Северјанима, и Радимичима, а с Уљичима и Тиверцима имађаше рат. (ПМЉ, 15)

(2б₁) Послал (Олег) к радимичам, спрашивая: «Кому даете дань?». Они же ответили: «Хазарам». И сказал им Олег: «Не давайте хазарам, но платите мне». И дали Олегу по щелягу, как и хазарам давали. И *властвова*л Олег над полянами, и древлянами, и северянами, и радимичами, а с уличами и тиверцами воевал. (ПВЛ ДЛ, 150)

¹¹² М. Стакић (2013: 105) објашњава да је имперфекат *течаше* старији од облика *тецијаше*, на шта указују алтернације сугласника на крају основе *к : ч*, *г : ж*, *х : ш*, а које су резултат прве палатализације. На млађе наставке указују алтернације сугласника испред њих — *к : ц*, *г : з*, *х : с*.

(2б₂) Послал Олег к радимичам, спрашивая: «Кому даете дань?» Они же ответили: «Хазарам». И дали Олегу по щелягу, как и хазарам давали. И *обладал* Олег древлянами, полянами, радимичами, а с уличами и тиверцами воевал. (ПВЛ ОТ)

Још једном видимо предности српског језика када је у питању разумевање имперфекатског значења овако употребљеног партиципа. О глаголу *обладати* већ је било речи (види т. 2.2.1.3.2, пр. 7). И овде је употребљен са значењем несвршеног вида.

Занимљиви су примери у којима је на месту имперфекта употребљен аорист помоћног глагола¹¹³ (види т. 2.2.2.2.2, пр. 5).

(3) съпустѣша села наша и городи наши. *вѣхѡ вѣгаючн* прѣ врагы нашии. (ПВЛ, 222)

(3а) [...] опустише села наша и градови наши, (и) *бијасмо у бијегу* пред непријатељима нашим. (ПМЈ, 136)

(3б) [...] опустели села наши и города наши, и *бегали* мы перед врагами нашими. (ПВЛ ДЛ, 232; ПВЛ ОТ)

(4) и пакн снце же *вѣ* при Оустннѣаѣ црн. звѣзда восна на западѣ. испуцаюцин луча. юже прозываху бланстанцю. и *вѣ бланстаюцин*. дѣни .к̄. (ПВЛ, 165)

(4а) И поново овако исто би за вријеме цара Јустинијана: звијезда засија на западу, испуштајући зраке, и назваше је светилком, и *блисташе* 20 дана; [...] (ПМЈ, 102)

(4б) И снова так было при Юстиниане цесаре / Так же было при Юстиниане цесаре: звезда воссияла на западе, испускавшая лучи, и прозвали ее лампадой, и так *блистала* она дней 20/двадцать; [...] (ПВЛ ДЛ, 209; ПВЛ ОТ)

У првом од два наведена примера видимо да је употребљен староруски суфикс *-уч-*, за који смо већ навели да се ређе јављао у односу на старословенски *-уц-*. РПСВ са суфиксом *-уц-* у форми множине мушког рода неодређеног вида *вѣгаюцие*, наводи се у Р и А. У примеру бр. 3а Н. Косовић је употребио имперфекат, иако само помоћног глагола, те предикат није глаголски. Стога би имперфекат гласио *бѣжѣсмо/бѣжѣсмо*. У примеру бр. 4а преводилац је

¹¹³ Ј. Грковић Мејџор (1997: 24) наводи да се у српскословенском језику помоћни глагол у склопу са РПСВ у функцији предиката никад не јавља у аористу.

употребио форму имперфекта. У преводу на руски језик у оба примера видимо једини могући облик за исказивање прошлих радњи глагола несвршеног вида. Оваквих конструкција са аористом помоћног глагола уместо са имперфектом у ПМВ има врло мало.

Неправилна употреба аориста на месту имперфекта помоћног глагола може указивати на процес губљења имперфекта из староруског, будући да се аорист, како се наводи у ИГРЈ (1982: 80; 89–92), у староруском језику као самостални облик дуже сачувао.

У ПМВ посведочени су ретки примери у којима је РПСВ у предикатској функцији у форми одређеног вида. Одређени вид је, свакако, секундаран.

(5) .ѣ. бо мѣстни прѣа Канѣ оубивѣ Ѧвела. а Ламехъ .ѡ. Понеже бѣ Канѣ не вѣдыи мѣщенѣа прѣати ѡ Ба. а Ламехъ вѣдын казнѣ бывши на прародителю ѣго. створи оубиство. (ПВЛ, 145)

(5a) Јер 7 казни прими Каин, убивши Авеля, а Лемах 70, зато јер Каин *не бијаше упознат* да ће освету морати од Бога примити, а Лемах, упознат са казном која је стигла прародитеља његовог, почини убиство. (ПМЈ, 90)

(5б) Семь казней принял Каин, убив Авеля, а Ламех 70/семьдесят, потому что Каин *не знал*, что придется принять мщение от Бога, а Ламех совершил убийство, уже зная о казни, постигшей прародителя его. (ПВЛ ДЛ, 201; ПВЛ, ОТ)

У преводу на српски језик за наведени пример можемо употребити имперфекат: *јер Каин не знаше/знађаше/знадијаше*. Глаголски предикат у форми несвршеног вида употребили су руски преводиоци.

2.2.2.1.5. Апсолутни датив РПСВ

РПСВ у конструкцији АД, као и РППВ (види т. 2.1.2.1.1.5), показује различита одступања од правила везаних за наведену форму — осим партиципа у постпозицији, посведочени су и примери у којима је он дистантно употребљен, тј. чланови синтагме не стоје непосредно један до другог. АД може бити испред или иза главне реченице. Субјекти АД и управне реченице у једним примерима су различити, док се у другим слажу, при чему, уколико је у реченици више

конструкција АД, субјекат једне може бити исти као субјекат управне реченице, а друге — различит. Самим тим субјекти више АД у истој реченици могу се међусобно разликовати. Предикат реченице коју кондензује АД, поред глаголског, може бити именски¹¹⁴ са партиципом помоћног глагола *БЫТИ*.

Када је реч о именицама у оквиру АД у нашим примерима срећемо властите и заједничке, употребљене самостално или у склопу синтагме. Поред именица, присутне су и заменице најчешће личне, као и присвојне. Уколико се у реченици нађе више конструкција са АД може доћи до изостављања именске речи, тј. истог субјекта, како би се избегло понављање. У другим примерима изостављени субјекат се конструише из самог контекста, у оквиру којег је претходно наведен. У множини је чешћа форма одређеног вида, док се у једнини партицип јавља искључиво у форми неодређеног вида¹¹⁵. У тексту су присутне реченице са једним, два или три АД, при чему се налазе и комбинације АД са РПСВ и АД са РППВ, као и са трпним партиципима, а у једном примеру између два АД стоји конструкција са инфинитивом. Уколико је у главној реченици глагол несвршеног вида, а РПСВ се углавном гради од таквих, омогућава се целовита симултаност процеса, док се, уколико је у предикату главне реченице глагол свршеног вида, остварује делимична симултаност (Стојменовић 2000: 298; 301). У већини наших примера у управној реченици је аорист глагола свршеног вида, при чему је, с обзиром на то да је категорија вида још увек била у процесу формирања, глаголски вид у неким примерима контекстуално одређен. С друге стране, предикат главне реченице може бити у форми имперфекта и ређе аориста несвршеног вида, затим у истој функцији налазимо и ТППВ (у конструкцији са помоћним глаголом *БЫТИ*), као и именски предикат са помоћним глаголом *БЫТИ*. Осим тога, забележили смо и примере у којима је уместо личног глаголског

¹¹⁴ Како наводи Р. Маројевић прилози су као врста речи у староруском језику били у процесу формирања: „Поред тога, када кажемо да су се прилози у старославенском (и староруском) налазили на стадијуму формирања, мислимо само на називне (незамјеничке) прилоге: замјенички прилози су били формирану у вријеме прве, индоевропске, подјеле ријечи на врсте, али они тада нису чинили засебну врсту ријечи него су улазили у парадигму замјеница (и припадали замјеницама као врсти ријечи). С формирањем прилога од називних ријечи, њима се замјенички прилози прикључују, што се одразило на значење новоформиране врсте ријечи, која има и значење именовања, и значење упућивања (Маројевић 2010: 101). У нашим примерима прилошко значење врши именица углавном без предлога или у саставу предлошко-падежне конструкције, а такви примери у АД чешћи су када је у његовом саставу РПСВ него када је на таквом месту РППВ.

¹¹⁵ У оквиру анализираних примера само једном је у Т партицип одређеног вида у једнини мушког рода.

облика у главној реченици неправилно употребљен партицип, а неправилности у неким случајевима обухватају и категорију броја. Више је примера у којима је партицип у форми на *-ε*, ретко на *-н*, уместо датива.

2.2.2.1.5.1. Узрочно-временско значење АД

Најпре ћемо размотрити примере у којима је АД могуће тумачити и као временску и као узрочну реченицу.

(1) *ѡкоже бо преже рекохъ Жндомъ прркн избнваоцимъ црѣмъ нхъ законы преступаоцимъ предасть ѡ в расхищенъе.* (ПВЛ, 102)

(1a) Као што још раније рекох, *када Јевреји* пророка *убијаху*, а *цареви* њихови *кришаху* законе, предадоше их *пљачкању*, [...]. (ПМЈ, 64)

(1б) Как я уже сказал, *когда евреи избивали* пророков, а *цари* их *преступали* законы, предал их (Бог) на *расхищение*, [...] (ПВЛ ДЛ, 183; ПВЛ ОТ)

Партиципи су у форми одређеног вида множине мушког рода, у постпозицији у односу на именску реч, при чему су дистантно употребљени. Субјекти АД и главне реченице се разликују, при чему је он у управној реченици изостављен, а конструише се из контекста, у којем је претходно наведен. С друге стране, у Р и А наведен је субјекат *богъ*. Предикат управне реченице је у аористу. У преводима су употребљене временске реченице, а у српском језику са имперфектом у предикату, при чему је у првом примеру преводилац употребио именицу у једнини у функцији објекта, иако је реч о множини (будући да је било више пророка), а аорист главне реченице је у 3. лицу множине. Осим тога, временске реченице преводиоци су повезали везником *а*, пошто се налазе у координираном односу, при чему је други везник за временску реченицу изостављен¹¹⁶. С обзиром на то је овде реч о нерашчлањеном узрочно-временском значењу, конструкцију АД можемо превести и на следећи начин — употребом везника *пошто*: *Пошто Јевреји убијаху пророке и њихови цареви кришаху законе.*

¹¹⁶ Више о (не)могућности изостављања везника и координираном односу између зависних реченица у српском језику види С. Танасић 2011.

(2) еднною поступиша к граду под вежемн. *сѡвѣ*^М же *вѣщнѣ*^М с града. н *стрѣлающнѣ*^М межн собою. надаху стрѣлы акы дождь. (ПВЛ, 271–272)

(2а) Једном приђоше граду, и *стријељаху* једни у друге, и иђаху стријеле као дажд. (ПМЉ, 155)

(2б) Однажды подступили к городу под башни / под <осадными> башнями, *те же бились/стреляли* с городских стен, и *была стрельба* между ними, и летели стрелы, как дождь. (ПВЛ ДЛ, 254; ПВЛ ОТ)

У првом примеру партицип је у постпозицији, а речца *же* раздваја чланове конструкције, чији именски део чини 3. лице множине показне заменице¹¹⁷. Субјекти АД су различити, а ниједан се не слаже са субјектом главне реченице. У другом примеру АД он је изостављен, конструише се на основу контекста, а укључује обе стране које су у сукобу, због чега се не слаже са субјектом првог АД. Конструкције АД налазе се испред управне реченице, у којој је предикат у имперфекту. Оба партиципа су у форми одређеног вида множине мушког рода. С обзиром на семантику зависних реченица можемо рећи: *Пошто се ови бораху из града и стрељаху једни друге, падаху стреле као киша*. О глаголу *стрељати* у српском језику говорили смо у оквиру морфолошке анализе имперфекта (види нап. 94).

(3) *снмъ* же *спуцие нмъ*. Корсунчане подѣкопавше стѣну градскую. крадуцие сыплемую перьсть. н ношаху к совѣ вѣ градъ. сыпашуце посредѣ града. (ПВЛ, 109)

(3а) *Овима, који су насипали*, Корсунци — поткопавши зид градски — поткрадаху насуту земљу и ношаху је себи у град, сипајући је наред града. (ПМЉ, 68–69)

(3б) И *когда насыпали/насыпали*, они, корсунцы, подкопав стену городскую, выкрадывали/крали подсыпанную /насыпанную землю, и носили ее себе в город, и сыпали посреди города. (ПВЛ ДЛ, 186–187; ПВЛ ОТ)

Правилна конструкција наводи се у намени издања, те је партицип у форми одређеног *снмъ же спущнмъ* или неодређеног вида *спущемъ*, док у Р стоји *н прнспу спущнмъ*, а у А *н прнступающнмъ*. Осим тога, у главној реченици

¹¹⁷ У намени се наводи да је подобнији облик *онѣмъ*.

стоји партицип *крадуше* уместо имперфекта *крадаху*, како се наводи у Р и А. Тако је партицип у постпозицији, одвојен од именског дела речцом *же*, а сама конструкција АД је испред управне реченице. У преводу на српски језик именски део АД преведен је као неправи објекат, а партиципски је трансформисан у односну реченицу, иако овде АД има узрочно-временско значење, па превод наведеног примера може гласити: *пошто/када ови насипаху*. У савременом руском језику употребљена је временска реченица.

(4) семому же дн̄ н прншедшю· прнзва Стеѡана· н бра̄ю· оуже *изнемагающю*· н нача нмъ гл̄тн снце· аще по моемъ ѡшествнн свѣта сего· аще буду Бѹ оугоднл̄· н прнал̄ ма будеть БѢ то по моемъ ѡшествнн манастирь [сѧ] наупеть стронтн· н прнбыватн в нѣ· то вѣжъте ѧко прнал̄ ма естъ БѢ· аще лн по моен смр̄тн ѡскудѣватн наупе манастирь· чернорнзцн· н потреба мн манастирьскамн· то вѣдуше будн ѧко не оугоднл̄ есмъ Бѹ· || н се *јему гл̄щю*· плакахуса бра̄а гл̄ще· ѡѣе молнса за ны к Бӯ· вѣмы бо ѧко БѢ труда твоѣго не презреть· (ПВЛ, 187–188)

(4а) А када наступи седми дан, Феодосиј, већ *изнемогући*, дозво Стефана и братију и стаде им говорити овако: „Ако по мом одласку из овог свијета, ја будем угодн Богу, и Бог ме буде примио, то ће се, по мом одласку из овог свијета, овај манастир изграђивати и попуњавати; тада знајте да ме је примио Бог. Ако ли по мојој смрти оскудевати почне манастир црноризцима [црноризцима — В. В.] и манастирским потребама, тада знајте, да нисам угодн Богу“. И *док он ово говораше*, плакаше братија, говорећи: „Оче! Моли се за нас Богу; јер знамо да Бог твој труд неће презрети“. (ПМЈ, 116)

(4б) Когда же настал седьмой день, Феодосий/Феодосии, уже *изнемогая*, призвал Стефана и братию и стал говорить им так: «Если после того, как я покину свет этот, буду я Богу угоден и примет меня Бог, то монастырь этот начнет устраиваться и пополняться; так и знайте, что принял меня Бог. Если же по моей смерти / после моей смерти оскудевать начнет монастырь черноризцами и монастырскими запасами, то знайте, что не угодил я Богу». И *когда он говорил* это, плакали братья и сказали/говорили: «Отче! Молись за нас Богу, ибо знаем, что Бог созданного тобой / трудов твоих не презрит». (ПВЛ ДЛ, 218; ПВЛ ОТ)

У првој конструкцији АД субјекат, тј. именски део је изостављен, конструише се из контекста. Наведена конструкција следи иза АД са РППВ, а кондензује узрочно-временско значење, у препозицији је у односу на главну реченицу у којој је сложени предикат са аористом глагола *начати*. Превод на српски језик, у складу са синтаксичко-семантичком анализом гласио би: *када већ*

изнемагаше, тј. *пошто већ изнемагаше*. У до сада наведеним примерима видели смо нерашчлањено узрочно-временско значење АД. Међутим, у неким случајевима јасно је исказано једно од наведених значења, док друго постаје уочљиво тек укључивањем у анализу ширег контекста. Такав је пример са АД у наставку, након управног говора, *и се њему глџю*. Овде је јасно исказано временско значење и без ширења контекста, док узрочна семантика долази до изражаја након анализе самог контекста — речи које игуман манастира изговара представљају његово опраштање од братије, будући да је претходно наведено стање у којем се налазио, а оне су узрок њиховог плакања јер се опраштају од њега. У складу с тим наведени фрагмент могао би се превести и на следећи начин: *и пошто он ово говораше*. У овом примеру партицип је у постпозицији, у форми мушког рода једнине неодређеног вида, субјекти АД и главне реченице се разликују, а предикат управне реченице је у форми имперфекта. Конструкција са АД је у препозицији.

(5) *Половцемъ же осѣдацемъ Торцьскын· противацинмъ же са Торкомъ и крѣпко бюрюцинмъса· из града оубнваху многы ѿ противнѣх·* (ПВЛ, 221)

(5а) *Половцима пак, који опсједаху Торческ, противѣлаху се Торци, и снажно се борећи из града, убијаху многе од непријатеља.* (ПМЉ, 135)

(5б) *Половцы же между тем осаждали Торческ, а торки противились и крепко бились из города, убивая многих врагов.* (ПВЛ ДЛ, 231; ПВЛ ОТ)

У наведеној реченици имамо три АД. У првом је партицип у постпозицији, а одвојен је од именице речцом *же*, која раздваја чланове АД и у другом примеру, у којем је партицип у препозицији, док је у трећем именска реч изостављена, будући да је иста као у претходном. Сви примери за АД налазе се испред управне реченице, у којој је предикат у форми имперфекта. Важно је истаћи да се субјекат првог АД не поклапа са субјектима наредних АД, као ни са субјектом главне реченице, који је такође изостављен, пошто је исти као код другог и трећег примера за АД. Видимо и разлике у категорији придевског вида — у првом примеру употребљен је облик неодређеног, док је у осталима одређени вид. У Р и А за први пример АД наводи се одређени вид партиципа, уз другачији избор лексике *половцемъ же облежаџинмъ торѹескинн и*. На српски језик сви примери

су различито преведени: субјекат првог АД је неправи објекат главне реченице, док је партиципски део трансформисан у односну реченицу, друга конструкција је преведена као главна реченица, док је последња замењена конструкцијом са глаголским прилогом садашњим. У предикатима зависне и главне реченице употребљене су форме имперфекта. У руском језику конструкције АД преведене су независним реченицама. Дакле, у складу са правилима везаним за конструкцију АД, као и узрочно-временском семантиком, превод би могао гласити: *Када пак Половци опседаху Торческ, а пошто се Торци противљаху и снажно се бораху из града.*

(б) Ярополкъ же сѣде Володимерн· и пересѣде в мало днѣх· иде Звенигороду· и не дошедши юму града· и провоненъ бы ѿ | проклатога Нерадѣца· ѿ дѣвола паоученья· и ѿ злыхъ члвкъ· *Лежашю* и ту на возѣ саблею с кона провоненъ· мѣца· ноямвря· въ ·кв· днѣх· (ПВЛ, 206)

(ба) А Ярополк сједе у Владимиру. И, просједивши мало дана, иде Звенигороду. И, не дошавши до града, прободен би од проклетога Нерадца, наученог од ђавола и злих људи. *Када овај лежаше* на колима, с коња га сабљом прободје, мјесеца новембра 22-ога дана. (ПМЉ, 126)

(бб₁) Ярополк же сел во Владимире. И, переждав немного дней, пошел к Звенигороду. И еще не дошел он до города, как пронзен был проклятым Нерадцем, наученным дьяволом и злыми людьми. *Он лежал* на возу, и пронзил его саблею с коня месяца ноября в 22-й день. (ПВЛ ДЛ, 225)

(бб₂) [...] а Ярополк сел во Владимире. И, переждав немного дней, пошел к Звенигороду. И еще не дошел он до города, как был пронзен проклятым Нерадцем, наученным дьяволом и злыми людьми. *Князя Ярополка, лежавшего* на возу, пронзил тот саблею с коня месяца ноября в 22-й день. (ПВЛ ОТ)

Партицип се у наведеном примеру налази у препозицији, с тим што је заменица у неправилном облику, што преводиоца може навести на закључак да је *и* овде везник. У Р и А дат је тачан облик личне заменице у дативу *ему*. Субјекти АД и главне реченице се разликују, при чему он у управној реченици није експлицитно исказан, јер је претходно поменуто. АД је испред управне реченице у којој је предикат исказан аористом свршеног вида. У српском језику видимо временску реченицу са субјектом у форми показне заменице, док су руски

преводи различити. Овде смо навели шири контекст, како бисмо указали и на могућност тумачења АД са узрочним, поред временског значења: *Пошто лежаше.*

(7) *Словѣномъ жноуцимъ* крѣпѣмъ· н *кнѣземъ нхъ* Ростиславъ н Сѣкъ н Коцель· послаша ко црѣю Мнханлу глѣце· земля наша крѣпѣна· н нѣ оу насъ оучителѣ· нже бы ны наказалъ н поучалъ насъ· н протолковалъ стѣна кнѣгн· (ПВЛ, 26)

(7a) *Словени, који су већ живјели* као крштени, и *кнезови њихови* — Ростислав, Свјатополк и Коцель, послаше цару Михаилу, говорећи: „Земља је наша крштена, али нема у нас учитеља који би учио и поучавао нас и који би нам објашњавао свете књиге [...]“ (ПМЉ, 16)

(7б) *Когда славяне жили уже крещеными*, князья их Ростислав, Святополк и Коцел послали к царю/цесарю Михаилу, говоря: «Земля наша крещена, но нет у нас учителя, который бы нас наставил и поучал нас и объяснил/объяснял святыя книги. [...]» (ПВЛ ДЛ, 151; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру партицип се налази између чланова синтагме *Словѣномъ* и *кнѣземъ нхъ* у форми одређеног вида. Правилан облик *жнвуцимъ* дају нам Р и А, док је у Т партицип у форми одређеног вида јединине мушког рода *жнвуциему*. АД налази се испред управне реченице, у којој је у предикату аорист свршеног вида, док се субјекти разликују. Превод разматране конструкције могао би гласити: *Када/пошто Словени и њихови кнежеви живљаху/живијаху као крштени.*

2.2.2.1.5.2. Узрочно значење АД

У наредним примерима доминантно је узрочно значење АД.

(8) н наста са боротн крѣпко· н надолзѣ *борюцимаса* нма· нача изнемагатн Мьстиславъ· бѣ бо великѣ н снаепѣ Редедѣ· (ПВЛ, 147)

(8a) И стадоше да се љуто боре, и у *дугој борби* Мстислав поче изнемагати: бје велик и снажан Радедја. (ПМЉ, 91)

(86) И схватились бороться крепко, и в долгой борьбе стал изнемогать Мстислав, ибо был велик и силен/рослым и сильным Редедя. (ПВЛ ДЛ, 202; ПВЛ ОТ)

Наведени партицип је у форми двојине неодређеног вида, која се ретко среће у анализираним примерима. У Р и А исти облик је у форми одређеног вида *БОРЮЩИМАСЯ* ИМА. Овде је РПСВ у препозицији у односу на именску реч, а субјекти се разликују, будући да субјекат АД укључује двојицу вршилаца радње. АД је испред управне реченице, у којој је сложени предикат са аористом глагола *НАУАТИ*. У овом примеру контекст је диференцирао значење анализирани конструкције, због чега она овде има узрочну семантику. Међутим, сви преводиоци су за анализирану форму употребили синтагму, те би превод могао гласити: *Пошто се они дуго бораху, поче Мстислав изнемагати.*

(9) в то же время баше пришедь Славята· нс Кыєва к Володнмеру ѿ Ст ѿполка [на пѣкоє сѣрднє]· и наѡаша думати дружина Ратибора· со княземъ Володнмерѣ ѿ погубаєнн [Н]тларевы чадн· *Володнмеру же не хотяще* сего створити· ѿвѣща бо како се могу створити· ротѣ с нимн ходивѣ· (ПВЛ, 227)

(9a) У то вријеме бијаше дошао Славјата од Свјатополка к Владимиру из Кијева неким послом, и поче размишљати дружина Ратиборева са кнезом Владимиром о погубљењу Итларове чељади. А *Владимир, који не жељаше* ово да чини, одговори им овако: „Како могу то да учиним кад сам им дао клетву?“ (ПМЉ, 138–139)

(9б) В то же время пришел Славята из Киева к Владимиру от Святополка по какому-то делу, и стала думать дружина Ратиборова с князем Владимиром о том, чтобы погубить Итлареву чадь/дружину, а *Владимир/Владимир не хотел* этого делать, так отвечая им: «Как могу я сделать это, дав им клятву?» (ПВЛ ДЛ, 233; ПВЛ ОТ)

Партицип је у постпозицији, а између чланова је још једном речца *же*. Пошто је РПСВ у неправилној форми, тачан облик дају нам Р и А *не хотящу*. Субјекат конструкције АД слаже се са субјектом главне реченице. Српски преводилац партиципски део конструкције трансформисао је у односну реченицу, док су руски преводиоци употребили независну реченицу. Поред тога, у предикату управне реченице налази се глагол *отъвѣщати*, о чијој је видској вредности било речи у претходном поглављу (т. 2.1.1.3.2, пр. 18), а у наведеном

фрагменту има значење свршеног вида, па бисмо овај пример могли превести:
Пошто пак Владимир не хоћаше ово да учини, одговори.

(10) Антонин же приде Киеву· и мыслаше кдѣ бы жити· и ходи по манастиремъ· и не възлюбн *Бѹ ми хоташю*. (ПВЛ, 156)

(10а) А Анатолиј дође Кијеву, и мишљаше — гдје да живи; и хоћаше по манастирима, и не заволи их, *јер Бог не хотијаше*. (ПМЛЈ, 97)

(10б) Антоний же пришел в Киев и стал думать, где бы поселиться; и ходил по манастирям, и не возлюбил их, / нигде ему не нравилось, *так как Бог не хотел* того. (ПВЛ ДЛ, 206; ПВЛ ОТ)

У свим наведеним преводима видимо да је за АД употребљена зависна реченица са узрочним значењем. Партицип се налази у постпозицији у односу на именицу, а цела конструкција стоји иза управне реченице, у којој је предикат у форми аориста свршеног вида. Субјекти АД и главне реченице су различити. Тачан облик одричне речце *не* дају нам Р и А.

2.2.2.1.5.3. Временско значење АД

Временско значење АД посведочено је у наредним примерима.

(11) БѢ же пѣтокъ тогда *въсходашю сѣнцю*· и ступишасѣ ѡвон· бѣ сѣча зла· яка же не была в Русн· (ПВЛ, 144) *стѹ*

пис би бсазгаже не ба в Руси

(11а) А бје тада петак, *излазило је сунце*, и сукобише се обје (стране), и би сјеча грозна, каква (још) није била у Русији, [...]. (ПМЛЈ, 90)

(11б) Была же тогда пятница, и *входило солнце*, и сошлись обе стороны / когда сошлись обе стороны, и была сеча жестокая, какой не бывало на Руси, [...] (ПВЛ ДЛ, 201; ПВЛ ОТ)

Партицип је у препозицији у конструкцији са именицом, а цела синтагма стоји иза главне реченице, у којој је помоћни глагол *быти* у форми имперфективног аориста. Субјекти су и у овом примеру различити. У преводима видимо независне реченице, а с обзиром на наведену семантику, АД могли бисмо

трансформисати у временску реченицу са имперфектом у предикату: *када излажаше/излазаше сунце*.

(12) *пресеѡдацию Володимеру и Ростиславу: сѣу њего меншему*. пришедшу же часу преставнса тихо и кротко. и прнблнжнса ко оцѣмъ своимъ. княживъ. лѣ̄т̄ .ѣт̄ . Кыєвѣ. а в Переяславан лѣто. а в Черниговѣ лѣто. (ПВЛ, 217)

(12a) *У присуству Владимира и Ростислава, сина својега млађега*, када дође час, представи се тихо и кротко и придружи се очевима својим, кнезовавши година 15 у Кијеву, а у Перејаслављу годину и у Чернигову годину. (ПМЈ, 133)

(12б) *В присуствию Владимира и Ростислава, сына своего меньшего*, когда пришел час, Всеволод представился тихо и кротко и присоединился к предкам своим, княжив в Киеве 15 лет, / прокняжив в Киеве пятнадцать лет, а в Переяславле год и в Чернигове год. (ПВЛ ДЛ, 230; ПВЛ ОТ)

Партицип је у препозицији у односу на именичку синтагму (због чега би могао бити и у форми двојине *пресеѡдациема*), субјекти АД и главне реченице се разликују, при чему је субјекат главне изостављен, а конструише се из контекста. АД стоји испред управне реченице, у којој је предикат у форми аориста свршеног вида. Поред тога, након њега следи још једна конструкција са АД у којој је РППВ. Видимо да су сви преводиоци употребили синтагму, а АД може се трансформисати у временску реченицу: *Када Владимир и Ростислав, његов млађи син, сеђаху/седијаху (код њега), пошто дође час, представи се*. Дакле, други АД имао би узрочно-временско значење, те бисмо уз њега употребили везник *пошто*.

(13) *Словѣньску же языку ѡкоже рекохомъ. жноуцие на Дунаи. придоша ѿ Скуфѣ рекше ѿ Козарѣ. рекомни Болгаре [н] сѡдоша по Дунаевн. [н] населннци Словѣномъ быша.* (ПВЛ, 11)

(13a) *Када је пак Словенски народ*, као што рекосмо, *живио* на Дунаву, дођоше од Скита, то јест од Хазара, тако звани [такозвани — В. В.] Бугари, и сједоше уз Дунав, и насилници¹¹⁸ Словенима бијаху. (ПМЈ, 9)

¹¹⁸ У нашем истраживању нећемо се бавити избором лексике као ни могућим преводачким грешкама. Овде, међутим, напомињемо да су српски преводиоци погрешно превели, за разлику од руских, будући да *населннкъ* има значење *досељеник*, рус. *тот кто поселился рядом* (СДРЯ, V, 189).

(13a₁) *Када су Словени, како смо већ рекли, живјели уз Дунав, дођоше од Скита, то јест од Хазара, такозвани Бугари и населише се уз Дунав, и бијаху врло насилни према Словенима.* (ОССРК, 11)

(13б) *Когда же славянский народ, как мы говорили, жил на Дунае, пришли от скифов, то есть от хазар, так называемые болгары, и сели по Дунаю, и были поселенцами на земле славян.* (ПВЛ ДЛ, 146; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру видимо дистантну употребу партиципа. Од именског дела одваја га уметнута реченица са аористом у предикату, а између чланова именског дела употребљена је речца *же*. Даље видимо да је РПСВ у неправилној форми на *-е*, а тачан облик наводи се у Т *жнвуцию*. У Р и А партицип је у множини мушког рода одређеног вида *жнвущим*. Пошто се наведена синтагма односи на Словене, тј. словенски народ, употреба партиципа у множини указивала би на семантичку конгруенцију. И овде је АД испред управне реченице, у којој је у предикату аорист свршеног вида, а субјекти се не подударају. Сви преводиоци употребили су временске реченице, у српском језику са перфектом у предикату, док би са имперфектом превод конструкције АД гласио: *А када словенски народ живљаше/живијаше*.

2.2.2.1.5.4. Значење поредбене реченице АД

Посведочен је и један пример за поредбену реченицу¹¹⁹.

(14) *быша ѣму печалн болше паче. пѣже сѣдацию ѣму в Переяславн.* (ПВЛ, 216)

(14а) Бијаху му (тада) туге веће *него када сјеђаше* у Перејаслављу. (ПМЉ, 132)

(14б) Было у него / И было у него огорчений больше, *чем тогда, когда он сидел в Переяславле.* (ПВЛ ДЛ, 229; ПВЛ ОТ)

Партицип је у препозицији, у форми неодређеног вида једнине мушког рода, субјекти АД и главне реченице се слажу, а у управној реченици је именски предикат са аористом помоћног глагола. АД, који кондензује поредбену реченицу,

¹¹⁹ Поредбено значење АД није својствено канонским текстовима (Штрбац 2002: 9).

налази се иза управне. С друге стране, иако нам структура наведене конструкције указује на поредбenu реченицу, временско значење се задржава.

2.2.2.1.5.5. Значење независне реченице АД

АД у ПМВ има и значење независне реченице.

(15) Преставнса велнкын князь Всеволодъ· сѣъ Ярославъ· внукъ Володнмеръ· мѣа· априла· въ ·Г· днѣ· а погребенъ бы̇ ·Д· днѣ· *Недѣлн суци* тогда *стрѣтнѣн*· н *днн суцию четвертку*· в онъ же положенъ бы̇ въ гробѣ· в велнцѣн црѣквн· сѣыа Соѣѣа· (ПВЛ, 215–216)

(15a) [...] представи се велики кнез Всеволод, син Ярославов, унук Владимиров, мјесеца априла 13-ога дана, а погребен би 14-ога дана; *недјеља* тада *бијаше Страсна* и *дан бијаше четвртак*, када он бијаше положен у ковчег у великој цркви Свете Софије. (ПМЉ, 132)

(15б) [...] представился великий князь Всеволод, сын Ярославов, внук Владимиров/Владимира, месяца апреля в 13-й день, а погребен был в 14-й день; *неделя была* тогда *страстная/Страстная*, и *день был четверг* / и *день* тогда *был четверг великий*, когда он положен был в гробу в великой церкви святой Софии. (ПВЛ ДЛ, 229; ПВЛ ОТ)

У оба примера партицип се налази између чланова именичке синтагме, у форми женског рода јединине неодређеног вида у првом, односно мушког рода јединине неодређеног вида у другом примеру. У преводима су употребљене независне реченице, у српском језику са имперфектом глагола *бити*.

(16) самому же болну суцию· н пришедшю Вышегороду разболѣса велнн· *Изаславу* тогда *суцию* [в Туровѣ — В. В.]¹²⁰ а Стославу Володнмерн· *Все[во]лоду* же тогда *суцию* у сѣѣа· въ бо любнмъ сѣѣемъ паѣе все̇ братън· е же нмаше присно 8 собе· (ПВЛ, 161–162)

(16a) Сам он тада (већ) би болестан, а када дође Вишгороду, разболе се веома. *Изјаслав* тада *би...*, а *Свјатослав* у Владимиру. А *Всеволод* би тада уз оца, јер бје вољен од оца више од све браће; њега пак имаше (Ярослав) радо увијек крај себе. (ПМЉ, 100)

¹²⁰ У напомени се наводи да у анализираним преписима не стоји о ком граду је реч, док у *Воскресенском летописном зборнику* стоји *Новѣгородѣ*, а у ИЛ в *Туровѣ князязцю*, што видимо у преводу О. В. Творогова.

(166) Сам уже он был болен тогда и, приехав в Вышгород, сильно расхворался. *Изяслав* тогда был ... / *Изяслав* тогда княжил в Турове, а *Святослав* во Владимире. *Всеволод* же / а *Всеволод* же был тогда при отце, ибо любил его отец больше всех братьев и держал его всегда / и держал его при себе. (ПВЛ ДЛ, 208; ПВЛ ОТ)

У првом и трећем примеру РПСВ је у постпозицији, дистантно употребљен, док у другом примеру недостаје партиципски део, будући да се ради о истом глаголу као у осталим конструкцијама. Приликом трансформације свих примера за АД добијамо предлошко-падежну везу у конструкцији са копулом у функцији предиката. Српски преводилац употребио је аорист помоћног глагола уместо имперфекта *беше/бијаше*, при чему у првом примеру у Л недостаје предлошко-падежна веза.

2.2.2.2. Трпни партицип садашњег времена

Трпни партицип садашњег времена (даље ТПСВ) у староруском језику градио се од основе садашњег времена углавном глагола несвршеног вида¹²¹ додавањем суфикса *-ом-*, *-ем-*, *-им-* (ИГРЈ 1982: 367–369). На синтаксичком плану јавља се у следећим функцијама: 1) супстантивној, 2) атрибутој, 3) предикатској, 4) функцији АД. Овај облик могао је, као и РПСВ, уколико се односи на прошлу радњу, имати имперфекатско значење. Са значењем имперфекта у нашим примерима посведочен је у атрибутој, предикатској и функцији АД.

2.2.2.2.1. Атрибутој функција ТПСВ

У атрибутој функцији ТПСВ са имперфекатским значењем може бити препонован или постопонован у односу на именицу уз коју стоји, у форми одређеног или неодређеног вида.

¹²¹ О грађењу ТПСВ од глагола свршеног вида види ИГРЈ 1982: 369.

2.2.2.2.1.1. Субјекатски атрибут

У функцији субјекатског атрибута ТПСВ се односи на именицу уз коју стоји, а, приликом превођења, трансформише се у зависну реченицу.

(1) н рѣ ѹдннѣ ѿ бѣсовѣ *глѣмыи* Хѣъ. (ПВЛ, 193)

(1a) И рече један од ђавола, *такозвани* „Христос“: [...] (ПМЉ, 119)

(1б) И сказал один из бесов, *называемый* Христом: [...] (ПВЛ ДЛ, 220; ПВЛ ОТ)

У руском језику употребљен је исти облик, будући да се ТПСВ сачувао. Имперфекатско значење добићемо трансформацијом у зависну реченицу: *који се зваше*.

2.2.2.2.1.2. Објекатски атрибут

(2) снмъ же спуце нмъ. Корсунцѣе подѣкопавше стѣну градскую. крадуце *сышлемую* перьсть. н ношаху к собѣ въ градъ. сыплюце посредеѣ града. (ПВЛ, 109)

(2a₁) Овима, који су насипали, Корсунци — поткопавши зид градски — поткрадаху *насуту* земљу и ношаху је себи у град, сипајући је насред града. (ПМЉ, 68–69)

(2a₂) И док су још правили насип, Корсунци, подкопавши [поткопавши — В. В.] зид градски, крали су им земљу и уносили је у град и сипали је насред града. (ОССРК, 17)

(2б) И когда насыпали/насыпали они, корсунцы, подкопав стену городскую, выкрадывали/крали *подсыпанную/насыпанную* землю, и носили ее себе в город, и ссыпали посреди города. (ПВЛ ДЛ, 186–187; ПВЛ ОТ)

Први српски преводилац (Н. Косовић) променио је категорију вида и употребио трпни глаголски придев (са суфиксом *-т*), док је други преводилац (В. Минић) партицип изоставио. На руски језик анализирани облик преведен је трпним придевом прошлог времена (што потврђује да партицип нема презентско значење), с тим што код глагола *подсыпать* и *насыпать* акценат одређује категорију вида (види т. 2.1.1.4; 2.2.1.4). Д. С. Лихачев је облик прошлог времена

насыпали акцентовао, указујући тиме да је реч о несвршеном виду. С обзиром на имперфекатско значење овако употребљеног партиципа, наведену конструкцију можемо превести пасивном реченицом: *која се насипаше*, или активном, такође са имперфектом у предикату: *коју насипаху*.

ТПСВ у атрибутој функцији налазимо и уз именицу као допуну глаголима перцепције.

(3) БѢ БО ЛЮБА СЛОВЕСА КНИЖНАГА· СЛЫША БО ЕДНОЮ ЕУАЛЪЕ УТОМО· (ПВЛ, 125)

(3а) А пошто књиге вољаше, чу једном Јеванђеље *како читају*: [...] (ПМЉ, 78)

(3б) И так как любил книжное чтение, то услышал он однажды Евангелие: [...] (ПВЛ ДЛ, 193; ПВЛ ОТ)

Српски преводац употребио је објекатску реченицу са предикатом у презенту. Ако узмемо у обзир да је реч о имперфекатској радњи, али и атрибутој карактер партиципа, можемо рећи: *јеванђеље које се читаше*, у оквиру пасивне конструкције, или, уколико бисмо изабрали активну реченицу: *јеванђеље које читаху*. Дакле, у оба случаја можемо употребити имперфекат. У руском преводу ТПСВ је изостављен.

2.2.2.2. Предикатска функција ТПСВ

ТПСВ, као и радни, означава имперфекатску радњу у конструкцији са имперфектом или имперфективним аористом помоћног глагола *БЫТИ*. Навешћемо три примера са истим глаголом, те ћемо размотрити различите варијанте превода.

(1) н Борнсу же възвратнвшюса съ вон· не събрѣтшю Печенѣгъ· вѣсть прѣде к нему ѿцѣ ти оумерелъ· н плакаса по ѿцѣ н велми· *ЛЮБИМЪ* БО *БѢ* ѿцѣмъ своимъ паче всѣхъ· (ПВЛ, 132)

(1а) Када се Борис, не нашавши Печенеге, вратио са ратницима, дође му вијест: „Отац ти је умро“. И плакаше (он) за оцем веома, зато што га *је* отац *волио* изнад свих, [...]. (ПМЉ, 82)

(16) Когда Борис уже возвратился с войском назад, не найдя печенегов, пришла к нему весть: «Отец у тебя умер». И плакался по отце / по отцу горько, потому что *любим был* отцом больше всех, [...] (ПВЛ ДЛ, 196; ПВЛ ОТ)

2) Изяславу тогда суцню [въ Туровѣ — В. В.]¹²² а Сѣославу Володимерн. Все[во]лоду же тогда суцню у оцѣ. *Бѣ бо любимъ* оцѣмъ пауче всеѣ братьн. е же нмаше прнсно ѡ собе. (ПВЛ, 161–162)

(2а) Изяслав тада би..., а Свјатослав у Владимиру. А Всеволод би тада уз оца, јер *бје вољен* од оца више од све браће; њега пак имаше (Ярослав) радо увијек крај себе. (ПМЉ, 100)

(2б) Изяслав тогда был... / Изяслав тогда княжил в Турове, а Святослав во Владимире. Всеволод же / а Всеволод же был тогда при отце, ибо *любил* его отец больше всех братьев и держал его всегда / и держал его при себе. (ПВЛ ДЛ, 208; ПВЛ ОТ)

(3) снн бо блговѣрнын князь Всеволодъ. бѣ издѣтска бллюбнвъ. любѣ правду. набада оубогыа. въздаа чѣтъ епѣомъ. н презвутерѣ. изанха же любаше черноризци. [н] подаваше требованье нмъ. бѣ же н самъ въздержасѣ ѿ пьн[н]ства н ѿ похотн. тѣмъ *любимъ бѣ* оцѣмъ свонмъ. (ПВЛ, 216)

(3а) А овај правовјерни кнез бје од дјетињства богољубив — љубећи правду, одијевајући убоге, одајући част епископима и презвитерима, а изнад свега вољаше црноризце [црноризце — В.В.] и удјеливаше им оно што мољаху. И сам се уздржаваше од пијанства и од похоте, — за то га и *вољаше* отац његов, [...] (ПМЉ, 132)

(3б) Сей благоверный князь Всеволод был с детства боголюбив, любил правду, / Этот благоверный князь Всеволод с молодых лет любил правду, оделял убогих, воздавал честь епископам и пресвитерам, особенно же любил черноризцев и давал им все, что они просили. Он и сам воздерживался от пьянства и похоти, за то и *любим был* отцом своим, [...] (ПВЛ ДЛ, 229; ПВЛ ОТ)

Српски преводаилац у првом и трећем примеру употребљава активну реченицу, док је у другом пасивна конструкција. Агенс у староруском језику исказивао се на два начина: први је својствен савременом руском језику — употребом инструментала, а други — савременом српском, помоћу конструкције *од (стране) + генитив*. Р. Маројевић (II, 2001а: 124) наводи да пасивне реченице

¹²² Види нап. 120.

са истакнутим реалним субјектом у виду наведене конструкције у српском језику нису честе. С друге стране, пасивне реченице са истакнутим агенсом у форми инструментала без предлога у руском језику често су у употреби. Недостатак, услед губљења ТПСВ у српском језику, може се надокнадити трансформацијом из пасива у актив и употребом имперфекта у оваквим реченицама, што видимо у последњем наведеном примеру. У преводу на руски језик употребљене су пасивна (у првом и трећем примеру) и активна реченица (у другом примеру), са јединим могућим обликом за исказивање прошлих радњи.

У србистици наилазимо на различита тумачења када је реч о пасивном имперфекту. С. Танасић (2005а: 431–432) наводи да се пасив у имперфекту исказује само рефлексивним конструкцијама, а да трпни придев са имперфектом помоћног глагола означава плусквамперфекат. Ж. Станојчић и Љ. Поповић (1997: 115), с друге стране, наводе да су пасивне конструкције могуће и у имперфекту, али од глагола несвршеног вида. П. Ђорђевић (1975: 203–204) говори о пасивном имперфекту у старословенском језику: *ВЕДЕНА БЪСТА* наспрам имперфекта актива: *ВЕДѢАХЖ*, указујући на Вуков превод *вођаху*, док би пасивна конструкција гласила *вођена бијаху*.

(4) тако во тѣашеса погубити родъ хѣтскнн. но *ПРОГОННМЪ* БАШЕ ХМЪ УТНМЪ. н в онѣ странахъ. (ПВЛ, 83)

(4а) Тако се пак он труђаше да уништи род хришћански, али *прогнан* би крстом часним из других земаља. (ПМЈ, 52)

(4б) Так пытался он погубить весь род христианский / Так пытался он и прежде погубить род христианский, но *прогнан* был честным крестом из иных стран. (ПВЛ ДЛ, 175; ПВЛ ОТ)

И српски преводилац и руски преводиоци променили су категорију глаголског вида, употребивши трпни придев — у руском језику прошлог времена. Контекст нам јасно указује да је реч о радњи која се није једном десила, већ се, напротив, она понављала. Трансформацијом наведене реченице у актив у предикату би могао стајати имперфекат: *прогањаху*.

И код ТПСВ као и код РПСВ (т. 2.2.2.1.4, пр. 3, 4) уместо имперфекта помоћног глагола *бяху* налази се аорист, иако веома ретко.

(5) По снхъ же лѣтѣхъ по смрѣти братѣ сеа *быша обидимы* Древляни. [н] нѣмн ѡколнмн. (ПВЛ, 16–17)

(5a) Послије овога, послије смрти браће ове, *угъетаваху* Пољане Древлѣани и други околни људи. (ПМЉ, 12)

(5б) По прошествии времени, после смерти братьев этих (Кия, Щека и Хорива), / после смерти братьев этих *стали притеснять* полян древляне и иные окрестные люди. (ПВЛ ДЛ, 148; ПВЛ ОТ)

У речницима староруског језика глагол *обидѣти* одређује се као двовидски (СДРЯ, V, 476; СРЯ, XII, 50), а такав је био и у старословенском језику (Стсл, 391) или као несвршени (Срезневский, II, 505–506). Значење несвршеног вида овај глагол има у наведеном примеру. Српски преводилац употребио је активну реченицу са имперфектом у предикату.

2.2.2.2.3. Апсолутни датив ТПСВ

У ПМВ ретки су примери за АД са ТПСВ. У анализираном корпусу посведочене су конструкције АД са узрочно-временском и чисто временском семантиком.

2.2.2.2.3.1. Узрочно-временско значење АД

(1) *велекому же љему* по Ручаю кѣ ѡпру. плакахуса њго невѣрнии людѣ. њце бо не бяху приаан стѣго крѣпнѣа. (ПВЛ, 117)

(1a₁) *Када вукше Перуна* по Ручју ка Дњепру, оплакиваху га људи-невјерници, јер још не бијаху примили светога крштења. (ПМЉ, 73)

(1a₂) *Док су вукли Перуна* Потоком према Дњепру, оплакиваху га невјерни, пошто они још не примише свето крштење. (ОССРК, 18)

(16) *Когда влекли Перуна по Ручью к Днепру, оплакивали его неверные, так как не приняли еще они / они еще святого крещения.* (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ)

Партицип је у препозицији у односу на заменицу, у форми мушког рода једине неодређеног вида, а чланове синтагме раздваја речца *же*. У предикату главне реченице је имперфекат, чиме се указује на потпуну паралелност радњи (види т. 2.2.2.1.5). Српски преводиоци су употребили временску реченицу са аористом несвршеног вида, односно перфектом у предикату. Како је реч о партиципу садашњег времена, његово је значење, када се односи на прошле радње, имперфекатско. Стога бисмо трансформацијом у актив анализирану конструкцију могли превести зависном реченицом, али са нерашчлањеном узрочно-временском семантиком, са имперфектом у предикату: *пошто/када вуцијаху Перуна*. У примеру је уз временско присутна и узрочна компонента значења.

2.2.2.2.3.2. Временско значење АД

(2) *снма же тепенома* и брадѣ ею поторганѣ проскѣпомѣ. рѣ нма Іѡпѣ что ва^м бѣн молвѣтъ. (ПВЛ, 177)

(2а) *Овима, док су их тукли* и браде им чупали, рече Јањ: „Шта вам богови кажу?“ (ПМЉ, 110)

(2б) *Когда их били* и выдирали расщепом бороды, спросил их Янь: «Что же вам молвят боги?» (ПВЛ ДЛ, 214; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру у АД су два трпна партиципа — садашњег и прошлог времена. ТПСВ је у постпозицији у односу на заменицу, дистантно употребљен, у форми неодређеног вида двојине. У предикату главне реченице је аорист, а субјекти зависне, коју кондензује АД, и управне реченице се разликују. У Р и А је другачији избор лексике, као и облика, будући да је употребљена форма множине мушког рода одређеног вида *снмѣ же бѣемымѣ*. С обзиром на доминатно временско значење можемо рећи: *када ове туцијаху*. Српски преводилац партиципски део трансформисао је у активну временску реченицу са перфектом у предикату, а именски део је неправи објекат главне реченице.

(3) н *БЫ ВЕЗОМУ ЕМУ*. стаща с нѣ перешедше мостъ. Звнженъскыи (ПВЛ, 261)

(3а) И *док су* га *возили*, зауставише се са њим — прешавши мост Воздвиженски — [...] (ПМЉ, 149)

(3б) И, *когда везли* его, / И *по пути* остановились с ним, перейдя Звижденский/Здвиженский мост, [...] (ПВЛ ДЛ, 249; ПВЛ ОТ)

Партицип у форми мушког рода јединине неодређеног вида је у препозицији у односу на личну заменицу 3. лица, а цела конструкција АД је испред главне реченице са аористом свршеног вида у предикату. Субјекти АД и управне реченице се разликују. У преводу на српски језик употребљена је активна временска реченица са перфектом у предикату, док у руским преводима видимо разлике. С обзиром на имперфекатско значење, АД можемо превести као зависну временску реченицу у активу: *када га вожаху/возијаху*. Пасивна конструкција могла би се исказати рефлексивном формом: *када се вожаше/возијаше*, с тим што би у оваквим примерима дошло до хомонимије са повратним глаголом *возити се*.

(4) *дѣлаему же ковчегу*. за .р̣. лѣ̣. н повѣдаше Нон. јако быти потопу. н посмѣхасуа ему. (ПВЛ, 90)

(4а) Ноје 100 година *ради ковчег*, и када Ноје (људима) повјери да ће бити потоп, подсмјаваху му се. (ПМЉ, 57)

(4б) 100/Сто лет *делал* Ной свой *ковчег*, и когда поведал Ной людям, что будет потоп, посмеялись над ним. (ПВЛ ДЛ, 179; ПВЛ ОТ)

Партицип у форми мушког рода јединине неодређеног вида је у препозицији у односу на именицу, у дистантној употреби. У главној реченици која следи након АД предикат је у форми имперфекта. Субјекти АД и управне реченице се разликују. У преводима на српски и руски језик употребљена је независна активна реченица. Тако бисмо употребом рефлексивног пасива разматрану конструкцију могли превести: *кад/док се ковчег прављаше* или у активу: *када/док га прављаше (Ној)*. Осим тога, староруски имперфекат *повѣдаше*, односно 'причаше', на

српски језик преведен је аористом свршеног вида (види т. 2.1.1.3.2, пр. 19; 2.2.1.3.2, пр. 9, 10).

2.2.2.3. Староруске безличне реченице

Будући да се глаголска времена јављају у различитим типовима староруских реченица, у оквиру наше анализе за сваки облик издвојићемо по један тип са одређеном формом у предикату. У оквиру имперфекта размотрићемо безличне реченице, при чему ћемо се водити класификацијом коју је изнео В. И. Борковски (ИГРЈ 1978: 230–295).

2.2.2.3.1. У нашем корпусу посведочене су безличне реченице са глаголом *ПОДОБАТИ* и инфинитивом.

(1) ꙗко таковыи гораздъ бы^с волшебство^м. ꙗко вонпоу зазраще ведыи Аполонни. ꙗко пенстовъ на сѧ. философескѧ хнтрость нмѧще. *ПОДОБАШЕТЬ* во емѧ *РЕЦН*. ꙗко^ж азъ слово^м то^ѧ творити. нхже хоташе а не свершенне^м творити. повелеваемаа ѿ нѧ. (ПВЛ, 40–41)

(1а) Као такав, Аполоније би вјешт чаробњаштву и, као војник, осуђиваше зналце, и на све што имало на философију мирише — мржњу имаше; а *требало би му казати* овако: „Ја ријечју творих само то што зажелих“, и не треба чинити дјела која се очекују од њега. (ПМЉ, 25)

(1б) Вот ведь, искусен был Аполлоний на волшебное обольщение и никогда не считался Аполоний / не считался с тем, что в безумстве предался мудрому ухищрению; а *следовало бы* ему *сказать*: «Словом только творю я то, что хотел», и не совершать действий ожидаемых от него. (ПВЛ ДЛ, 157; ПВЛ ОТ)

У преводу на српски језик употребљен је глагол *требати* са значењем *потребно је, нужно је, ваља* (РЈАЗУ, XVIII/77, 577; РМС, VI, 272), такође у безличној реченици, а исти тип реченице употребљен је и у савременом руском језику¹²³.

¹²³ Више о превођењу безличних реченица са савременог руског на српски језик види Р. Мароевич, II, 2001а: 125–131.

2.2.2.3.2. Посведочене су и безличне реченице са имперфектом или имперфективним аористом глагола *БЫТИ* у комбинацији с предикативом и инфинитивом.

Више пута у ПМВ у оваквој реченици налазимо конструкцију *НЕ ЛЗЋ* са модалном нијансом значења. Како наводи В. И. Борковски (1978: 267), њоме се исказивала немогућност остварења неке радње, али може имати и значење забране. Од исте конструкције у историјском развоју руског језика настао је предикатив *НЕЛЗЬЯ*.

(2) н възложнвшѣ тѣло его на санн. повезоша н съ пѣмн попове н черноризци понесоша н в градъ. н *НЕ БѢ ЛЗѢ СЛЫШАТИ* пѣнѣа во плачн. || велнцѣ [н] вопан. (ПВЛ, 202)

(2а) [...] и, ставивши га на саоне, повезоше га; с пјесмама попови и црноризци [црнорисци — В.В.] понесоше га у град. *И не бје могућности да се чује* појање због плача великог и вапаја; [...] (ПМЈ, 124)

(2б) [...] и, возложив тело на сани, повезли его; и с песнопениями понесли его попы и черноризцы в город. *И нельзя было слышать* пения / *И не слышно было* пения из-за плача великог и вопля, [...] (ПВЛ ДЛ, 224; ПВЛ ОТ)

У српском преводу видимо безличну реченицу са именским предикативом у саставу предиката, којом је исказана могућност, тј. немогућност вршења радње. У истој реченици у саставу предиката могао би се наћи и предикативни прилог, а уместо конструкције *да* + презент може стајати инфинитив, те бисмо превели: *не беше могуће чути*. И у овом случају реч је о безличној реченици.

(3) [н] ѿступица Печенѣзи ѿ града. н *НЕ БАШЕ ЛЗѢ* коня напоити. на Лыбѣ^Е дн Печенѣзи. (ПВЛ, 67)

(3а) И одступише Печенези од града, и *не могаше се* гдје коњ *да напоји*: на Либеди бијаху Печенези. (ПМЈ, 41)

(3б) И отступили печенеге от города, и *нельзя было* коня *напоить*: стояли печенеге на Лыбеди. (ПВЛ ДЛ, 169; ПВЛ ОТ)

За овај пример српски преводилац је изабрао личну пасивну реченицу. Уколико би се она превела на српски језик безличном реченицом са

предикативним прилогом у саставу предиката, гласила би као у претходном примеру: *не беше могуће коња напојити*.

Исту конструкцију имамо и у СПИ:

(4) Того старога Владнміра *не лъзѣ бѣ пригвоздѣти* къ горамъ Кіевскимъ: [...] (СПИ, 37)

(4a₁) Светић: *Недаде се старый Владимире / Приковати* за горе Кіевске: [...] (ППИ, 169)

(4a₂) Медић: Није мог'о да Владимир / У Кијеву вјечно влада, / *Нит' се мог'о да прикује /* Покрај тврде ст'јене града. (СПИ ДМ, 57)

(4a₃) Утјешеновић-Острожински: Тога старога Владимира *немогуће би пригвоздити* к горама Кијевским: [...] (СПИ ОУО, 225)

(4a₄) Шајковић: Спомињаће Владимира, / Који *никад није био / Непомичан и прикован /* На кијевским висинама. (ПВИ, 44–45)

(4a₅) Панић-Суреп: Оног старог Владимира / *ког могућно било није* за кијевске *везат* горе! (СПИ МПС, 75)

(4a₆) Бадалић: *Onoga staroga Volodimera ne bijaše moguće za gore kijevske prigvozdit*: [...] (SVI, 228)

Међутим, у другом издању Ј. Бадалић је променио имперфекат помоћног глагола *бити*, тј. дату конструкцију превео је потенцијалом:

Starog Volodimera *tko bi mogo / uz gore prigvozdit* kijevske: [...] (SVPI, 44)

(4a₇) Недић: Оног старог Владимира / *не могоше приковати /* за кијевска брда. (ПРИ, 324)

(4a₈) Минић: Онога старога Владимира *није требало приковати* за брда кијевска. (СПИ ВМ, 42)

(4a₉) Хорват: Оног старог Владимира *нико није могао да прикује* уз горе првих кнежева¹²⁴! (СПИ ВХ, 54)

¹²⁴ У првом препеву аутор је употребио форму аориста: У времена Владимира кнеза / све заставе беху узносите — / *никад њега нико не привеза / уз кијевске горе валовите!* (СПИ ВХ, 74)

(46) Того старогa Владимира / *нелъзя было пригвоздитъ* горам (к горам) киевским; [...] (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 102)

Безличну реченицу видимо у преводу О. Утјешеновића-Осторжинског, М. Панића-Сурепа, В. Минића, при чему је код последњег употребљен глагол *требати* у безличној форми, а код осталих је предикативни прилог у саставу предиката. Ј. Бадалић је у првом издању такође превео безличном реченицом, али је у другом извршио промену и изабрао личну реченицу, а исти тип реченице је и у преводу В. Хорват. И код М. Светића, Д. Медића и И. Шајковића имамо личну реченицу, при чему је код Медића то лична пасивна, док је В. Недић превео неодређеноличном реченицом. Када је реч о глаголским временима, наведена реченица је у форми имперфекта код Ј. Бадалића у првом издању, али је у другом преводилац употребио потенцијал. Д. Медић, И. Шајковић, М. Панић-Суреп, В. Минић и В. Хорват употребили су перфекат, док је у преводу М. Светића, О. Утјешеновића-Острожинског и В. Недића аорист.

Како наводи Р. Маројевић (I, 2001a: 131), када је реч о савременом руском језику, предикатив *нелъзя* има следећа значења:

1. у конструкцији са инфинитивом глагола несвршеног вида њиме се исказује забрана (из)вршења радње:

Здесъ нелъзя переходитъ улицу.

Овде се не сме прелазити (прећи) улица.

2. у конструкцији са инфинитивом глагола свршеног вида означава немогућност извршења радње:

С тобой нелъзя договоритъся.

С тобом се просто човек не може договорити.

Даље имамо конструкцију са предикативом за исказивање стања које прати дату или неку другу радњу.

(5) В се же· лѣ^т· Прноша пружн [мѣсѣца августа] въ ·кн· Н покрыша землю· н *бѣ видѣти* страшно· н даху к полунощнымъ странамъ· љдуца траву н проса·: (ПВЛ, 229)

(5a) Овог истог љета дођоше скакавци, мјесеца августа 28–ога, и покрише земљу, и *бје видјети страшно*; иђаху они према сјеверним странама, једући траву и просо. (ПМЉ, 140)

(5б) В то же лето пришла саранча, месеца августа в 28-й день, и покрыла землю, и *было видеть страшно*, шла она к северным странам, поедая траву и просо. (ПВЛ ДЛ, 234; ПВЛ ОТ)

Предикативом *НЕЛЪПО* исказује се квалитативна оцена неке радње.

(б) *НЕ ЛЪПОЛН НЫ БЯШЕТЪ*, братїе, *НАУЯТН* старымн словесы трудныхъ повѣстїи о пѣлку Игоревѣ, Игоря Святъславнѣ! (СПИ, 1)

(ба₁) Светић: *Небы ли* намъ, Браћо, *лѣпо было*, / Трудна дѣла полка Игорева, / Та Игоря, Светославлѣвића, / Започети пѣват' старымъ рѣчма! (ППИ, 148)

(ба₂) Медић: *Лѣпо би* нам *било* браћо / Старим слогом започети / Тужну пјесму о Игору / И његовој храброј чети. (СПИ ДМ, 17)

(ба₃) Утјешеновић-Острожински: *Не би ли* нам *лијепо било*, браћо, начети старими словеси трудних повјестїи о пуку (војни) Игореву, Игоря Светославлѣвића. (СПИ ОУО, 216)

(ба₄) Његош: *Лијепо л' је* нама попјевати, / По старински пјесну удесити, / О ратиштах тврдога Игоря, / Свјатослава јуначкога синка. (СПИ ППЊ, 139)

(ба₅) Шајковић: *Не би-л*, браћо, *лепо било*, / Да речима стародавним / Отпочнемо повест трудну, / Војевање Игорово — / Свјатослављевога сина? (ПВИ, 27)

(ба₆) Панић-Суреп: *Не би л*, браћо, *лепо било* / старом речју отпочети / мучну повест о походу Игорову, / о Игору Свјатславићу? (СПИ МПС, 35)

(ба₇) Бадалић: *Zar nam ne bijaše lijepo*, braćo, započeti starodavnim riječima žalosno kazivanje o vojevanju Igorovu, Igora Svjatoslavljiča? (SVI, 222)

(ба₈) Недић: *Не би ли*, браћо, *лепо било* / да речима старинским / почнемо жалосну повест / о ратовању Игоря, / Свјатославића Игоря? (ПРИ, 309)

(ба₉) Минић: *Хоћемо ли*, браћо, по старински започети тужну причу о походу Игорову, Игоря Свјатославича? (СПИ ВМ, 38)

(ба₁₀) Хорват: *Лепо ли би нама, браћо, било*, да древним речима започнемо тешку повест о походу Игоровом, Игоря Свјатославича¹²⁵! (СПИ ВХ, 49)

(6б) *Пристало ли нам (Не пристало ли нам), браћя, / начать старыми словами / печальные повести (ратных повестей) о походе Игоревом, / Игоря Святославича?* (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 94)

Р. Маројевић реконструишући „тамна мјеста“ у СПИ наводи: [...] „у примјеру је потврђен прилог *нелъно* у значењу ‘неприлично, неумјесно, ружно’, тј. ми реконструишемо састављено (истакао — Р. М.) писање. Одрична рјечца *не* срастањем с обликом придјева у адвербијалној функцији трансформисала се у префикс дајући прилогу/придјеву антонимско значење [...] По нашем тумачењу, фонетска ријеч је истовремено и лексичка ријеч, с једним акцентом и јединственим значењем, а смисао прва три стиха јесте: ‘Бијаше ли (= Да ли би било) неумјесно, браћо, да старим ријечима отпочнемо тешке повијести о походу Игоря Свјатослављића?’“ (Маројевић 2014: 188).

Као што видимо, Ј. Бадалић је имперфекат помоћног глагола *БЫТИ* заменио имперфектом у српском језику, а П. П. Петровић-Његош и В. Минић — презентом, док су остали преводиоци употребили потенцијал. Сви су, изузев В. Минића код кога запажамо личну реченицу, приликом превођења употребили безличну реченицу.

2.2.2.3.3. Безличне реченице могу бити са независним инфинитивом и имперфектом или имперфективним аористом глагола *БЫТИ*. Оваквим реченицама исказује се могућност, односно немогућност вршења радње.

(7) ПОСЕМЪ ЖЕ НАУАША В ДЊЕ НАВЛАТНСА НА КОПНХЪ И НЕ БЪ НХЪ ВНАДЪТИ САМЪХЪ· ПО КОПЪ НХЪ ВНАДЪТИ КОПЫТА· (ПВЛ, 215)

(7а) Затим се почеше дању јављати на коњима, и *није* их *се могло видјети* саме, већ су се од коња њихових видјела копита; [...] (ПМЈ, 131)

¹²⁵ Аутор је у првом препеву наведени фрагмент превео стиховима: Како ваља, браћо, да почнемо / о походу Игоровом слово — / да речима древним опишемо / што се збило у времену новом? (СПИ ВХ, 57)

(7б) Затем начали и днем являться на конях, а *не было их видно* самих, но видны были коней их копыта; [...] (ПВЛ ДЛ, 229; ПВЛ ОТ)

Преводећи наведену конструкцију на српски језик, Н. Косовић је употребио перфекат у безличној пасивној реченици, а безлична реченица са предикативом *видно* употребљена је и у руском језику.

(8) и *БАШЕ* си *ВЪДЪТН* радость на нѣбси и на земан· толнко дѣшъ спасаемых· (ПВЛ, 117–118)

(8a₁) И *могаше се видјети* радост на небу и на земљи што се толико душа спасава; [...] (ПМЉ, 73)

(8a₂) И *видјела се* радост на небу и на земљи због толико спасених душа; [...] (ОССРК, 19)

(8б) И *была видна* радость / радость великая на небе и на земле по поводу стольких спасаемых душ; [...] (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру, требало би, као што је у Р и А, да стоји *ВНДЪТН*. Видимо да В. Минић у преводу не указује на могућност вршења радње, као и да се није определио за имперфекат, већ за перфекат, док је Н. Косовић употребио имперфекат. Оба преводиоца ову реченицу на српски језик превела су личном пасивном реченицом. У српском језику носилац обележја могућности, тј. немогућности вршења радње је предикативни прилог, тако да би безлична реченица у преводу гласила: *не беше могуће видети их саме; беше могуће видети радост на небу*.

Ј. Вуковић, анализирајући модалне конструкције са имперфектом или перфектом глагола *бити* и инфинитивом у српском језику, наводи да су такве форме могле имати и потенцијално модално значење: „’А **videt bješe** (истакао — Ј. В.) *da će još veće zlo dočekati: mnogo jada bez lijeka učini kad je bilo pokajanje, jedva je i onda izdržao* (Pod vedrim nebom, Beograd 1951, str. 48). / *Ovde videt(i) bješe (bijaše videti, bilo je videti)* jasno je, znači: moglo se videti, lako je bilo videti. U ovom smislu, ograničen na uzak krug glagola cogitandi i sentiendi, ovaj oblik чује се и на ширем подручју где су обичне ове форме уопште у оваквим модалним значењима“ (Vuković 1967: 91). И. Грицкат (1954: 146) каже да конструкције са имперфектом

глагола *бити* и инфинитивом, попут „беше говорити“ имају значење „требало је да говори“, „с призвуком прекора“.

2.2.2.3.4. Безличне реченице могу бити са трпним партиципом средњег рода и имперфектом или имперфективним аористом глагола *БЫТИ*.

(9) в се же врѣмѧ бѣ ꙗспѣ видѣ въ своѣмъ манастирѣ рѣ с поле зарю велнку надъ пещерою мнѣвъ ꙗко несутъ Феодосѧ бѣ бо ꙗму *възвѣщено* преже днѣмъ ѣднѣмъ (ПВЛ, 210)

(9а) [...] а у ово врѣме би епископ, — видје у свом манастиру са оне стране поља црвенило велико изнад пећине; (и), помисливши да носе Феодосија — јер *бје му јављено* о томе дан раније — [...] (ПМЉ, 129)

(9б) [...] а теперъ был уже епископом, видел в своем монастыре за полем зарю великую над пещерою; решив, что несут Феодосия, так как за день до того *было* ему *возвещено* об этом, [...] (ПВЛ ДЛ, 227; ПВЛ ОТ)

Видимо да је у савременим језицима наведено значење исказано безличном пасивном реченицом, исто као у изворном тексту.

2.2.2.3.5. Безличне реченице могу бити са имперфектом или имперфективним аористом и предикативом. Оваквим реченицама у староруском језику указује се на стање средине или лица.

(10) *Темно* бо бѣ въ ꙗ день: два солнца помѣркоста, оба багряная стѣпа погасоста, н съ нмъ молодая мѣсяца, Олегъ н Святъславъ тѣмоу ся поволокоста. (СПИ, 25)

(10а₁) Светић: „Ера *тамно* трећий данъ *быяше*: / „И два сунца тамомъ помркоше, / „Два црлѣна стуба угаснуше, / „И са њима два млада мѣсеца, / „Два мѣсеца, Олегъ и Светославъ, / „У таму се они обукоше, [...] (ППИ, 161)

(10а₂) Медић Већ *је* трећи дан *настао*, / Да два сунца помрчаше, / И мјесеца оба сјајна / За високу гору паше. // Паде Олег и Светослав; [...] (СПИ ДМ, 44)

(10a₃) Утјешеновић-Острожински: *Тамно бо бијаше* трећи дан: два сунца помркоше, оби скерлетна ступа погасише се, и с њима млади мјесеци Олег и Светослав тмином се повукоше. (СПИ ОУО, 221)

(10a₄) Шајковић: *Трећег дана тама паде*, / Помркоше два сунашца. / И два стуба огњевита / Утулише пламенове, / Два месеца сјајна с њима / Помрачише сјаје своје. / Ољег храбри и Свјатослав / Помрчином завише се, [...] (ПВИ, 38)

(10a₅) Панић-Суреп: *И би тама* до три дана: / помркнула два сунашца, / два пламена стуба згасла, / два месеца млада с њима / — Ољег и млад Свјатославе, / помрчином увише се [...] (СПИ МПС, 59; 61)

(10a₆) Бадалић *Tamno bo bijaše treći dan: dva sunca pomrčaše, oba se škretna stupa ugasiše,* а с њима і два мјесеца млађака: *Oleg i Svjatoslav, mrakom se obaviše* [...] (SVI, 226)

(10a₇) Недић: *Беше тама* трећег дана: / два се сунца помрачише, / два се стуба угасише / пламена / и са њима млади месеци, / Олег и Свјатослав, / тамом се покрише, [...] (ПРИ, 318)

(10a₈) Минић: *Трећег дана, пристигла је тама:* два се јасна помрачише сунца, два пламена угасише ступа и са њима два млада мјесеца тама покри, [...] (СПИ ВМ, 41)

(10a₉) Хорват: *Паде* тама трећег дана: два су сунца помркнула, два гримизна зрачна стуба згасла, а са њима и два млада месеца, Олег и Свјатослав, тамом притиснута, потонуше у море¹²⁶. (СПИ ВХ, 52)

(10b) *Темно было в (стало на) третий день:* / два солнца померкли, / оба багряные столпа погасли / и в море погрузились, / и с ними оба молодых месяца, / Олег и Святослав (и с ними оба молодых месяца) / тьмою заволклись. (СПИ ДЈ; СПИ ОТ, 99)

Формом безличне реченице на српски језик наведена конструкцију превели су М. Светић, О. Утјешеновић-Острожински и Ј. Бадалић, при чему је у овим преводима помоћни глагол у имперфекту, док су И. Шајковић, М. Панић-Суреп, В. Недић, В. Минић и В. Хорват употребили личне реченице. У преводу В. Недића помоћни глагол *бити* је у имперфекту, а у преводу М. Панића-Сурепа — у аористу. И. Шајковић и В. Хорват изабрали су аорист, али глагола *пасти*, а В. Минић перфекат глагола *пристићи*. У преводу Д. Медића предикатив је

¹²⁶ У првом препеву аутор је употребио крњи перфекат: *Трећег дана све покрила* тама. (СПИ ВХ, 67)

изостављен, а употребљена је лична реченица са перфектом у предикату. Променом глаголског облика, односно употребом аориста у српском језику не добија се одговарајућа слика, јер имперфекат овако употребљен, указујући на стање средине, представља неку врсту „позадине“ за радње које су означене аористом. И у преводу на руски језик употребљена је безлична реченица.

(11) ПОСЕМ ЖЕ ПАКН ВОЗРОПТАША НА МОНСѢА И НА АРОНА· РЪКУЦЕ ЛУДИИ ПЫ БАШЕ ВЪ СЮПТѢ· ЕЖЕ ЯДАХОМЪ МАСЪ ЛУКЪ И ХЛѢБЫ ДО СЫТН· (ПВЛ, 96)

(11a) Затим опет узропташе (људи) на Мојсија и Арона, говорећи: „Боље нам бијаше у Египту, где је једосмо меса, лука и хљеба досита“. (ПМЈ, 60)

(11б) Затем снова возроптали люди на Моисея и на Аарона: „Лучше нам было в Египте, где ели мы мясо, лук и хлеб досыта“. (ПВЛ ДЛ, 181; ПВЛ ОТ)

У препису А предикатив гласи *ЛУУЕ*, а у Р *ЛУУЪ*. Видимо да је и у овом примеру српски преводилац употребио безличну реченицу са имперфектом помоћног глагола у предикату. И у руском преводу употребљена је безлична реченица.

2.2.3. Закључне напомене

Као што можемо видети, имперфекат је у највећем броју случајева у 3. лицу једнине или множине. У осталим лицима се среће, али у далеко мањем броју, нешто је чешћи у форми 3. лица двојине. Запазили смо и чешћу употребу глагола попут *ТВОРИТИ*, *ГЛАГОЛАТИ*, *СЪДѢТИ*, *ЖИВѢТИ*, *СТОЈАТИ*, *ИТИ*, којима се указује на радњу или стање.

Староруски имперфекат је, поред аориста, најчешћи глаголски облик у анализираном корпусу. У оквиру приповедања имперфекат се често употребљава приликом описа појединца или заједнице, односно њихових карактеристика. С друге стране, исти облик јавља се и у оквиру управног говора, односно дијалогских секвенци које пресецају ток приповедања. Тако се приликом превођења на српски језик употребљава имперфекат за недоживљене радње, али у које се приповедач уживљава и представља их као доживљене, и за радње које је само говорно лице доживело, било као учесник у дијалогској секвенци, било као

сам приповедач, када о таквим радњама саопштава као о лично доживљеним. Млађи преписи указују на јасније оквире категорије глаголског вида. Наиме, имперфекат двовидских глагола у Л касније се замењује глаголима који се одређују само као несвршени: *КАЗАТИ* се замењује глаголом *УЧУТИ*, *НАКАЗАТИ* — *НАКАЗЫВАТИ*, са продуктивним суфиксом *-ИВА*. С друге стране, код глагола који су се тумачили као свршени, дошло је до замене са глаголима несвршеног вида: *СБЫТИ СЯ* — *СБЫВАТИ СЯ*, *ИЗНТИ* — *ИСХОДНТИ*, *ПРНТИ* — *ПРНХОДНТИ*, *ОСОУДНТИ* — *ОСОУЖАТИ*. Овакви примери показују да је дошло до кристализације вида, те да је у каснијим преписима све мање примера за имперфекат свршеног вида, односно да се за овај облик све више везује несвршени вид. Глаголи попут *ДАЈАТИ*, *ПОДАЈАТИ*, *ВЪЗДАЈАТИ* замењени су облицима са суфиксом *-ВА*: *ДАВАТИ*, *ПОДАВАТИ*, *ВЪДАВАТИ*.

Анализа глагола са недиференцираном категоријом вида, како простих тако и изведених, најпре у форми аориста, а затим и имперфекта, указује нам на предности савременог српског језика у односу на руски у којем је једина разлика видске природе. Иако су категорије времена и вида у српском језику тесно повезане (ограничавање имперфекта на несвршени вид), ипак су сачувале самосталност, због чега нам је српски језик драгоцен за тумачење староруских форми, не само у оквиру оваквих глагола и у периоду када се разматрана категорија још увек није у потпуности формирала, већ у погледу читавог система глаголских времена, на шта ћемо указивати у даљем тексту овог рада.

Староруски РПСВ може имати и имперфекатско значење уколико се односи на прошле радње. Тако се у супстантивној функцији РПСВ трансформише у конструкцију са показном заменицом и односном реченицом, док се атрибуцка функција РПСВ трансформише само у односну реченицу. У мешовитој атрибуцко-адвербијалној функцији РПСВ се двојачко интерпретира, те, с једне стране, имамо односну реченицу, а с друге — конструкцију са глаголским прилогом садашњим. РПСВ у предикатској функцији у конструкцији са имперфектом или имперфективним аористом помоћног глагола има вредност личног глаголског облика. Веома честа функција у којој се среће РПСВ са имперфекатским значењем јесте функција АД, којом се исказује првенствено нерашчлањено узрочно-временско значење, или је контекст одредио једно од наведених значења. Осим тога, посведочени су и примери у којима АД има значење поредбене, али и независне реченице. РПСВ у оквиру наведених синтаксичких функција приликом превођења на савремени српски језик

трансформише се у одређени тип реченица са формом имперфекта у предикату. И ТПСВ у оквиру атрибушке, предикатске и функције АД трансформише се у одређену реченицу са имперфектом у предикату. Поред тога, на синтаксичком плану размотрили смо различите типове безличних реченица са имперфектом или имперфективним аористом помоћног глагола које се на савремени српски језик могу превести аналогним облицима.

Дакле, граматички еквивалент за староруски имперфекат је исти облик у српском језику. Највеће разлике тичу се категорије вида, будући да се данас имперфекат у српском језику гради искључиво од глагола несвршеног вида.

2.3. ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ

У анализираним староруским споменицима у поређењу са осталим облицима прошлих времена плусквамперфекат се најређе јавља. Помоћни глагол у саставу истог облика може бити у имперфекту, а у таквим примерима срећемо и контаминиране форме са наставком презента (види т. 2.2.1.5.1), или у имперфективном аористу, а посведочени су и примери са перфектом помоћног глагола.

2.3.1. Морфолошки план

На плану морфологије размотрићемо плусквамперфекат у оквиру глагола свршеног, несвршеног вида, као и двовидских глагола, а затим ћемо указати и на специфичне форме.

2.3.1.1. Плусквамперфекат глагола свршеног вида

Највећи број примера за анализирани облик је управо од глагола свршеног вида.

(1) и пауеншю же здати и како скопца знжа. оукраси ю иконами. и поручи ю Анастасу Корсуанину. и попы Корсуњскыа. и прнставн служити в пен. вдавъ ту все еже бѣ възалъ в Корсунн. иконы. и съсуды и крты. (ПВЛ, 121–122)

(1а) И почеше је зидати, и када заврши зидање, украси је иконама, и повјери је Анастасу Корсуњанину, и попове корсуњске постави да служе у њој, давши јој све што *бијаше узео* од Корсуња: иконе и сасуде, и крстове. (ПМЈ, 76)

Пошто у савременом руском језику, што смо већ више пута наводили, постоји само један облик за све прошле радње, преводиоци су плусквамперфекатско значење истакли адвербијалом *перед этим: дав ей все, что взял перед этим* (истакла — В. В.) в *Корсуни* (ПВЛ ДЛ 192; ПВЛ ОТ).

(2) Тін бо два храбрая Святъславѣнѹа, Нгоръ н Всеволодъ уже лжу увудѣн, которую то *БЯШЕ УСПНАЪ* отецъ нхъ Святъславъ грозныйъ Великийъ Кіевскій. Грозою *БЯШЕТЬ*; *ПРНТРЕПЕТАЛЪ* свонмн снльнымн плькы н харалужнымн мечн; [...] (СПИ, 21)

(2a₁) Светић: Нњи двоица, Игоръ и Всеvlаде, / Зло су саде оно узбудили, / Што имъ *бѣше* отаць *успавао*, / Грозныйъ Светславъ, великій Кіевскій. / Гроза *бѣше*, онъ трепеть *задава* / Силномъ войскомъ, и съ огнѣны мачи; [...] (ППИ, 159)

(2a₂) Медић: У синов'ма Светослава / Побуни се стара злоба, / И обнови љута војна / У немило ово доба. // Светослав *је грозан био*: / Он је вео љуте боје, / И у крви Половчана / Поио је сабље своје; [...] (СПИ ДМ, 40)

(2a₃) Утјешеновић-Острожински: Ти бо два храбра Светослављића, Игор и Свевлад сад неправду пробудише, коју *бијаше успавао* отац им Светослав грозни велики кијевски; грозом *бијаше* (он) када би дохрлио својими силними пуци и челичним мачеви, [...]. (СПИ ОУО, 221)

(2a₄) Шајковић: Храбра браћа Свјатославићи / Кнези Игор и Всеволод / Узбудише црну силу, / Коју *беше успавао* / Свјатослав им отац грозни, / Кнез велики из Кијева. / Он *бејаше* ко гром *страшан*, / Он *је* врага *разгромио* / Својом силном, храбром војском / И челичним мачевима. (ПВИ, 36)

(2a₅) Панић-Суреп: Тако та два Свјатославића / — кнез Игоре и Всеволод — / разбудише подлост ону и неслогу / коју отац *успава* им / грозом, / грозни кнез велики кијевљански Свјатославе: / он *је беше обуздао* силним својим пуковима / и челичним мачевима; [...] (СПИ МПС, 55; 57)

(2a₆) Бадалић: Она бо dvojica hrabrih Svjatoslavljica, Igor i Vsevolod, nevjeru već razdorom probudiše, što je njihov otac Svjatoslav Grozni, veliki kijevski, *bijaše utišao*. *Strah i trepet bijaše* on sa svojim silnim četama i mačevima gvozdenim. (SVI, 225)

(2a₇) Недић: Ова два Свјатославића / храбра, / Игор и Всеволод, / пробудише опет напаст, / коју *беше успавао* / страхом / отац њихов Свјатослав, / страшан, велики, / кијевски — / *приковао* силном војском / и челичним мачевима: [...] (ПРИ, 317)

(2a₈) Минић: Ова два храбра Свјатославича, Игор и Всеволод, пробудише зло које *бијаше* *умирио* отац њихов Свјатослав страшни велики Кијевски: *бијеше стигао* својом силном војском и с мачевима оштрим, [...] (СПИ ВМ, 40)

(2a₉) Хорват: Јер су та два дична Свјатославича, Игор и Всеволод, пробудила заваду коју *беше успавао* отац им, Свјатослав Грозни, велики кнез кијевски, чврстом руком својом — *смирио је* силном војском и челичним мачевима¹²⁷; [...] (СПИ ВХ, 52)

(2б) Ибо те два храбрых Святославича (Ведь те храбрые Святославичи), / Игорь и Всеволод, / уже коварство пробудили раздором (непокорством зло пробудили), / которое перед тем (которое) *усытил было* отец их / Святослав грозный великий киевский [...] (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 98)

За први облик плусквамперфекта преводиоци су, изузев Д. Медића, у чијем је преводу изостављен, и М. Панића-Сурепа, који је изабрао аорист, употребили исти облик у српском језику. Код следећег примера ситуација је сложенија: глагол *пРНТРЕПЕТАТН* у староруском језику има значење: *устрашитъ* (СсСПИ; Срезневский, II, 1480), међутим преводиоци су анализирану форму превели на различите начине — плусквамперфекат су употребили М. Панић-Суреп и В. Минић, В. Недић се надовезује на претходни пример, те изоставља помоћни глагол. Ј. Бадалић је употребио именски предикат са имперфектом помоћног глагола, док је И. Шајковић један староруски облик превео именским предикатом, такође са имперфектом глагола *бити*, али и перфектом. Д. Медић је за овај пример изабрао три перфекта, при чему је у првом именски предикат, а у друга два употребио је глаголе несвршеног вида. И В. Хорват је употребила перфекат. У преводу О. Утјешеновића-Острожинског налазимо комбинацију имперфекта помоћног глагола и именског дела предиката у форми инструментала и потенцијала, док је превод М. Светића комбинација глаголских облика — имперфекта глагола *бити* у саставу именског предиката и аориста несвршеног вида. Дакле, видимо разноликост у преводу једног примера плусквамперфекта.

¹²⁷ За први пример плусквамперфекта аутор је у првом препеву употребио сложени предикат са аористом глагола *успети*: Всеволод и Игор, браћа славна, / пробудише заваду — страха! — / коју негда *успе да успава* / кнез Свјатослава Грозни, њихов отац. (СПИ ВХ, 66) У другом је анализирана форма замењена перфектом: Јер, та су два / дична Свјатославича, / Игор и Всеволод, / пробудили заваду / коју *је успавао* отац им, [...] (СПИ ВХ, 89). И у другом примеру за плусквамперфекат аутор је извршио промене — у првом препеву анализирани облик је изостављен, а у другом стихови гласе: Свјатослав Грозни / велики кнез Кијевски, / чврстом руком својом, / *смиривши* је силном војском и челичним мачевима; [...] (СПИ ВХ, 90).

(3) рѣ ему Волга видѣши ма болнос суцю. камо хоѣши ѿ мене нти. *вѣ* во *разболѣлася* оуже. рѣ же ему погребѣ ма. нди же каможе хоѣши. (ПВЛ, 67–68)

(3а) Рече му Ольга: „Видиш да сам болесна, — камо хоѣши од мене да одеш?“ — јер она *се бијаше разболѣла*; и рече му још: „када ме сахраниш — иди куда год хоѣши“. (ПМЛ, 42)

Одредба *оуже* указује на anteriornost плусквамперфекатске радње (види т. 2.3.1.2.), а иста је употребљена и у преводу на савремени руски језик: *ибо она уже разболелась* (ПВЛ ДЛ, 169; ПВЛ ОТ).

У ПМВ налазимо и примере, иако ређе, за нови плусквамперфекат, тј. конструкцију са перфектом помоћног глагола и партиципом на -а. Такве форме у староруским текстовима јављају се од XIII века¹²⁸, а последица су губљења имперфекта и аориста из староруског језика (ИГРЈ 1982: 109).

(4) Феодосью же преставаъшюса. н Стефану в него мѣсто бывшю. Нсакни же рѣ. се оуже *преастна* ма *исн былъ* дѣволе. сѣдациа на једно мѣстѣ. а оуже не нма са затворити в пеуерѣ. но нма та повѣднѣ хода в манастирѣ. (ПВЛ, 195)

(4а) А када се Феодосиј претви [престави — В. В.], и када на његовом мјесту би Стефан, Исакиј рече: „Ето *си* ме *био завео*¹²⁹, ђаволе, када сам ја сједио на једном мјесту; а сада се ја већ нећу дати затворити у пећини, већ имам да те побијем, ходећи по манастиру“. (ПМЛ, 120)

У наведеном примеру плусквамперфекатска радња истовремена је са радњом коју кондензује РПСВ *сѣдациа* у функцији атрибута уз личну заменицу. Српски преводац конструкцију са партиципом превео је временском реченицом, а за староруски плусквамперфекат употребио је исти облик на српском језику. У зависносложеној реченици са везником *док/кад* указује се на

¹²⁸ Види нап. 10.

¹²⁹ У србистици су подељена мишљења око семантике помоћног глагола када је у форми имперфекта и перфекта. Тако Т. Маретић (1931: 543) не налази никакву разлику између два наведена облика, док Ј. Вуковић (1967: 385–386) указује на разлику у смислу доживљености радње, својствене имперфекту и недоживљености која карактерише перфекат, али и на разлике у употреби двају облика. М. Стевановић (1957–1958: 35–36) је најпре истакао да је „време у прошлости према којему радња у плусквамперфекту претставља прошлост много одређеније у примерима овога облика с имперфектом помоћног глагола. А то је, када се зна да је имперфекат време за одређену а перфекат за неодређену прошлост, и сасвим разумљиво“. Међутим, аутор касније мења став, наводећи да је време у оба случаја једнако одређено (1967а: 125; 1974: 666).

симултаност радњи¹³⁰ (Ковачевић 2005а: 806; Радовановић 1990: 186). Стога можемо говорити и о истовремености радње означене анализираним обликом и радње исказане неком другом глаголском формом како у староруском тако и у савременом српском језику. Доследан превод партиципа у атрибутој функцији уз личну заменицу, имајући у виду имперфекатско значење РПСВ (види т. 2.2.2.1), гласио би: *преварио си био мене који сеђах/седијах*. У сваком случају, реч је о симултаности двеју радњи.

Губљење помоћног глагола у саставу перфекта у историјском развоју руског језика одразило се и на форму плусквамперфекта, па се јављају конструкције са два партиципа¹³¹.

(5) да не зазрите мн дѣти мон. но нпѣ кто прочетѣ не хвалю бо сѧ нн дерзостн своеѧ. но хвалю Бѧ н прославѧлю млѣтѣ њего. нже мѧ грѣшнаго н худаго селанко лѣ сѧлю ѿ тѣхѣ часѣ смрѣтнѣхѣ. н не лѣннѧ мѧ *БЫЛЪ СТВОРИЛЪ* худаго на всѧ дѣла члѣвѣкаѧ потребнѧ. (ПВЛ, 251–252)

(5а) Не осуђујте ме, дјецо моја, и ви други ко прочита ово: па не хвалим ја ни себе ни храброст своју, но хвалим Бога и славим милост његову, што је мене, грешнога и слабога, толике године чувао од смртних опасности, и што мене, рђавога, *не створи* лијеним, већ спремним за сваки људски посао. (ОССРК, 25)

Српски преводацац у наведеном примеру употребио је аорист, док бисмо и овде могли рећи: *беше/бијаше створио*.

И код другог српског преводиоца, поред најчешће употребе плусквамперфекта за исти облик у оригиналном тексту (пример 6а), срећемо и перфекат (пример 7а).

(6) в се же лѣто сѣ ꙗна бы цркы стѧ Михаила [Перејаславскаѧ]. ѿфрѣмѣ митрополнтѣ тоѧ цркы юже *бѣ создалѣ* велнку суцню. (ПВЛ, 208)

(6а) Ове исте године освећена би црква Перејаславска Светога Михаила од стране Јефрема, митрополита ове цркве, коју он *бје саградио* великом, [...] (ПМЉ, 128)

¹³⁰ Види нап. 11.

¹³¹ С. Танасић (2005а: 416) наводи да се у савременом српском језику може јавити и непотпуни облик плусквамперфекта: *Ја био почео да пишем кад неко позвони на врата*, који „у исказ уноси експресивност и сугестију доживљености ситуације о којој се говори“.

(7) ПОУЧЮ ЖЕ МЕЖЮ [ДВЕМА] КЛАТМН ПРОИМАВШЕ ПОМОСТЬ· СЪБЕРТЪВШЕ В КОВЕРЪ· Н ОУЖН СЪВЪСНША НА ЗЕМЛЮ· ВЪЗЛОЖЫШЕ Н НА САИИ ВЕЗЪШЕ ПОСТАВНША Н ВЪ СТЪН БЦН· ЮЖЕ БЪ СЪЗДАЛЪ САМЪ· (ПВЛ, 130)

(7a) Ноћу пак дигоше патос између двије клијети, замоташе га у ћилим и ужадима га спустише на земљу; ставише га на саонице, одвезоше и поставише у (цркву) свете Богородице, коју је сам саградио. (ПМЈ, 81)

За исте примере преводилац је употребио различите глаголске облике, плусквамперфекат и перфекат. М. Стевановић (1972: 92) наводи да је „релативни перфекат, тј. тај облик којим се у прошлости констатује да се нека радња вршила, или је друго што било, пре те констатације“ синтаксичка опозиција плусквамперфекту: *Тада је дознала да су се њени преселили* и *Тада је дознала да су се њени били преселили*.

(8) Всеволодъ же исповѣда вса бывшаа· н рѣ ѿему Изяславъ брата не тужн· виднши лн колнко са мнѣ склочи· первое не выгнаша лн мене н нмѣнѣ мое разграбнша· н пакы кую вину вторую *створнаъ бѣхъ* не изгнаъ лн бѣхъ ѿ ваю брату || своєю· *не буднаъ* лн *бѣ* по чюжнмъ землѣ· нмѣнѣ лншенъ бѣ· не створнъ зла ннчуже· (ПВЛ, 200)

(8a) Всеволод исприча све шта је било. И рече му Изјаслав: „Брате, не тугуј. Видиш ли шта се све мени деси: прво, зар ме не истјераше и благо моје не разграбише? И опет, какву кривицу ја *учиних* други пут? Зар прогнан не бијох од вас, браће моје? Зар *се не скитах* по туђим земљама, блага лишен, не учинивши никакво зло? [...]“ (ПМЈ, 123)

У наведеном примеру први облик плусквамперфекта је од глагола свршеног, а други од несвршеног вида. Разматрајући радње наведене у контексту долазимо до закључка да је управо плусквамперфекатска радња постериорна. Наиме, најпре, како се наводи, Изјаслава истераше и благо разграбише, што је истакнуто одредбом *первое*, а затим следи плусквамперфекатска радња, што се такође наглашава одредницама *пакы* и *вторую*. Вредност плусквамперфекта има и конструкција са трпним придевом (види т. 2.3.2.1): *не изгнаъ лн бѣхъ* која је anteriorna у односу на наредну, такође плусквамперфекатску радњу. Та последња наведена радња означена плусквамперфектом несвршеног вида уследила је након лишавања имања и протеривања. Видимо да српски преводилац

ниједном није употребио форму плусквамперфекта, већ је за први пример изабрао аорист свршеног вида, надовезујући се тако на претходне радње, означене истим глаголским обликом, а затим је за наредни пример употребио облик, који услед графичке хомонимије можемо тумачити и као аорист несвршеног вида (скѣтах) и као имперфекат (скѣтѣх). У Р и А наведен је аорист *НЕ БЛУДНХЪ АН*. Дакле, овакав пример показује нам постериорност плусквамперфекатске радње.

У нешто ширем контексту указаћемо на то да се плусквамперфектом није нужно означавало давнопрошло време, како се често наводи (Меје 1951: 211; ИГРЈ 1982: 97; 108; Черних 1962: 261; Борковски, Кузњецов 1965: 275–276).

(9) Феѡдоснн же рѣ нмѣ· да аще ѿ мене хоцете игумена прѣятн· то азъ створю вѣ· не по своѣму нзволенью но по Бжѣю строењю· н парѣ нмѣ· Нѣкова презвитера· братн же нелюбо вѣ гѣце· како не здѣ естъ постриганѣ· вѣ во Нѣковѣ пришеѣ с Летѣца с братѡ свонмѣ Паоулѡ· н н науаша брѣѣ проситн· Стеѡана деместннка суца тогда· оуѣѣка Феѡдосѣева гѣце· како се съ взросло естъ подѣ рукою твоѣю· н оу тоѣ послужнлѣ естъ· сего ны вдан · рѣ же нмѣ Феѡдоснн · се азъ по Бжѣю повелѣнью *порекаѣ вахѣ* Нѣкова· се же вы свою волю створитн хоцете· (ПВЛ, 186–187)

(9а) А Феодосиј им рече: „Па ако од мене хоћете игумана да примите, то ћу ја поступити не по својој вољи, већ по Божијем нахођењу“. И назва им Јакова презвитера. Братији пак не би то драго, говораху као „није овдје пострижен“. Јер бје Јаков дошао са Аљте, са братом својим Павлом. И стаде братија искати Стефана доместика, који тада бијаше ученик Феодосијев, говорећи као „овај је одрастао под руком твојом и код тебе је послуживао, — овога нам дај“. А Феодосиј им рече: „Ја вам, ето, по наређењу Божијем, *бијях назвао* Јакова; ово ви пак по својој вољи чините“. (ПМЛЈ, 115)

У дијалогу између Теодосија и његових ученика видимо краћи временски период у којем су се наведене радње десиле, односно радња означена плусквамперфектом не указује на давнопрошло време, већ се, напротив, догодила у блиској прошлости. У Р и А наводи се помоћни глагол у форми *БЫЛЪ*.

2.3.1.2. Плусквамперфекат глагола несвршеног вида

Историјске граматике руског језика, како смо истакли у *Историји питања*, наводе да се плусквамперфектом означавала радња која је anteriorna у односу на

неку другу. На такво значење, осим контекста, указују нам и одредбе: *ПРЕДН*, *ПРЕЖЕ*, *ЕЦЕ* (види т. 2.3.2.2.1, пр. 1), *ОУЖЕ* (види т. 2.3.1.1, пр. 3), *ПРЕДЪ СМЪ* и сл.

(1) н ѿолаъ почаша Печерскыи манастирь. нмъже *бѣша жнли* чернцыи преже в печерѣ. а ѿ того прозвася Печерскыи манастирь. (ПВЛ, 159)

(1a) И од тада започе Печерски манастир: зато што раније црнци¹³² *живѣаху* у пећини — прозва се манастир Печерским. (ПМЉ, 98)

Видимо да је преводилац у наведеном примеру употребио имперфекат за староруски плусквамперфекат. Ј. Вуковић (1967: 189–190) објашњава да имперфекат у српском језику може имати значење плусквамперфекатске радње, али је таква могућност карактерисала и „стари словенски имперфекат“, те наводи пример из ПМВ. Анализирајући прошла времена у ПМВ и Г. Ј. Симица (1959: 56) наводи да је имперфекат могао означавати радњу која се вршила пре друге прошле радње, а у саставу сложених реченица, при чему је такво значење понекад појачавао адвербијал времена, као што је у нашем примеру *ПРЕЖЕ*.

У савременом српском језику наилазимо на различита тумачења плусквамперфекта од глагола несвршеног вида. М. Стевановић (1967а: 132; 1974: 671) наводи да су такви глаголи у саставу истог облика употребљени са значењем свршеног вида, а да се јављају због потребе стиха, односно метрике. М. Радовановић (1990: 184) у свом истраживању бележи свега два примера за плусквамперфекат од глагола несвршеног вида, што тумачи као изузетак или омашку, а као разлог за губљење глагола несвршеног вида из састава плусквамперфекта аутор види у резултативности истог облика, која се исказује свршеним видом глагола. С. Танасић објашњава да се плусквамперфекат глагола несвршеног вида у савременом српском језику не јавља те да је он „прије конструкција коју језички стручњаци наводе по принципу симетрије глаголског вида него што је то одраз језичког стања“ (1996: 93–94). На другом месту исти аутор наводи (Танасић 2005а: 414) да се, када није реч о дезактуелизацији резултата радње означене истим обликом, односно када се указује само на његову anteriornost у односу на другу прошлу радњу, може употребити плусквамперфекат глагола несвршеног вида. Ј. Вуковић (1967: 394) наводи да се

¹³² Мисли се на црнорисце, тј. монахе.

„upotreba pluskvamperfekta svela gotovo (истакла — В. В.) на perfektivni vid glagola“. Дакле, плусквамперфекат у наведеном примеру гласио би: *беху/бијаху живели*.

И у преводу Н. Косовића налазимо примере за плусквамперфекат глагола несвршеног вида (види и т. 2.3.1.4, пр. 2).

(2) Но мы на предѣлаѣ возвратѣса· какѡ *бѣхѡ* прѣ *глаголю* (ПВЛ, 236)

(2а) Али, ми ћемо се на предње вратити, — о чему раније *бијасмо говорили*. (ПМЉ, 144)

(3) Стополкѣ стояше межн двѣма озерома· н всю ноць *пшѣ бѣ* с дружиною своєю· (ПВЛ, 142)

(3а) Свјатополк стајаше између два језера и сву ноћ *је био* са дружином својом. (ПМЉ, 88)

У примеру бр. 3 у независноскоженој реченици радња означена плусквамперфектом истовремена је са радњом исказаном имперфектом. Српски преводилац употребио је перфекат, док би плусквамперфекат гласио: *беше/бијаше био*. У Р и А у примеру бр. 2 наводи се такође форма плусквамперфекта, али од глагола свршеног вида *бѣхомъ рекан*, док је у примеру бр. 3 у истим преписима наведен РППВ *пшѣ*.

2.3.1.3. Плусквамперфекат двовидских глагола

У оквиру аориста и имперфекта (т. 2.1.1.3, 2.2.1.3) говорили смо о глаголима којима је категорију вида одређивао контекст. Такве глаголе забележили смо и у саставу плусквамперфекта.

2.3.1.3.1. Плусквамперфекат простих глагола

Међу простим глаголима којима је контекст одређивао видско обележје налазимо глаголе *слышатн* и *цѣловатн*.

(1) Снм же раздаѣномъ на оучење кнѣгамъ· съвѣса пррѣтво на Русьстѣн земаѣ глѣше· во сѣны дѣни оуслышатъ гласни словеса кнѣжнаѣ· н ѣспѣ будетъ ѣзыкѣ гугннвѣ· сн бо не бѣша предн слышани словесе кнѣжногѣ· (ПВЛ, 119)

(1a) Овим давањем (дјецe) на учење књиге, збило се пророчанство које каже: „У те ће се дане чути нијема ријеч из књига и јасан ће бити језик муцаваца“. Јер раније ови не бијаху чули за учење књиге, [...] (ПМЈ, 74)

У једним примерима глагол *слышатн* је несвршеног вида (види т. 2.2.2.1.3, пр. 2), док се у другима јавља као свршени. У наведеном примеру руски преводиоци су изабрали глагол несвршеног вида *слышали* (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ), док је у преводу на српски језик употребљен двовидски глагол *чути*¹³³ (РМС, VI, 907). РЈАЗУ овај глагол одређује као несвршени, тј. ставља се ознака „imp.“ (РЈАЗУ, II, 103), али за једно значење наводи и свршени вид: „*čuvši doznati, čijući doznati*“ (РЈАЗУ, II, 105). М. Спасојевић објашњава: „У квалификативном значењу 'поседовати, имати чуло слуха' глагол *чути* има несвршени вид, а двовидски је у значењу 'примати, примити аудитивне утиске чулом слуха'“ (Спасојевић 2015: 161). У наведеном примеру предност бисмо дали тумачењу да је глагол несвршеног вида.

(2) се слышавъ Володаръ н Васнако· пондоستا протнву взѣше крѣ· ѣгоже бѣ цѣловалъ к нма· на сѣ ѣко на Дѣ да прншелъ есмѣ· а с вама хоѹю нмѣтн мнрѣ н любовь· (ПВЛ, 269–270)

(2a) Ово чувши, Володар и Василько пођоше му усусрет, узевши крст: њега он бијаше *цѣливао* њима заклињући се на ово: „На Давида сам дошао, а са вама хоћу да имам мир и љубав“. (ПМЈ, 154)

У преводу на руски језик употребљен је глагол несвршеног вида *целовал* (ПВЛ ДЛ, 253; ПВЛ ОТ), иако је овде глагол *цѣловати* употребљен као свршени (види т. 2.1.2.1.1.1, пр. 4)

¹³³ Етимолошки речник словенских језика исти глагол у свим језицима тумачи као несвршени, једино се за македонски *чуе* даје објашњење: *услышать* (ЭССЯ, IV, 134–135). У старословенском језику постојао је глагол *чути* несвршеног вида, а у староруском језику истом глаголу једно од значења било је *слышать* (Стел, 786; Срезневский, III, 1553). О глаголу *чути* види И. Грицкат 1957–1958: 83; М. Спасојевић 2015: 161–162.

2.3.1.3.2. Плусквамперфекат изведених глагола

У анализу глагола у оквиру плусквамперфекта укључићемо и староруске изведене глаголе *вѣпрашатн*, *заповѣдатн*, *заходнтн ротѣ* и *повѣдатн*.

(3) н прнспѣ ѡсень. н поману ѡлегъ конь свон. н бѣ же постави кормитн. н не вседатн на нь. *бѣ бо вѣпраша*¹³⁴ волъ хвовъ [н] кѡдесникъ. ѡ чегѡ ми ѣ смерть. (ПВЛ¹³⁴, 38)

(3a₁) И дође јесен, и сјети се Олег коња свога којег је одредио да хране, одлучивши да не сједа на њега. Јер *бијаше*, наима¹³⁵, *питао* враче и чаробњаке: „Од чега ми је умријети?“ (ПМЉ, 23)

(3a₂) И дође јесен, и сјети се Ољег коња својега што га негда даде да се пази одлучивши да никада више на њега не узјаше. Јер, једном *је питао* он мудраце и чаробњаке: „Од чега ћу умријети?“ (ОССРК, 14)

У речницима српског језика глагол *питати* одређује се као несвршени (РМС, IV, 438; РЈАЗУ, IX, 893–897), док га И. Грицкат (1957–1958: 79) анализира као двовидски, наводећи примере за значење свршеног вида, а таквог је видског обележја и у нашем примеру. За староруски глагол *вѣпрашатн* руски преводиоци употребили су глагол несвршеног вида *спрашивал*, а О. В. Творогов додаје и одредбу *когда-то* (ПВЛ ДЛ, 156; ПВЛ ОТ). Исти глагол употребљен је са значењем свршеног вида и у форми аориста (види т. 2.1.1.3.2, пр. 14).

Оба српска преводиоца извршила су парцелацију реченице. М. Радовановић за наведени поступак каже: „У питању је, наима, *svojevrsno intonaciono i poziciono izdvajanje* (истакао — М. Р.) (па, samim tim, i 'isticanje') jezičke jedinice koja na logičkom planu posmatranja iskaza čini koherentnu celinu (a formalnologički i tradicionalnogramatički *rečenicu*) sa smisaonom celinom u odnosu na koju se sada intonacijom i pozicijom *jezički autonomizuje*” (1990: 118). Аутор нешто даље истиче да на тај начин „*zavisna rečenica stiče status intonaciono i poziciono autonomnog segmenta jezičkog iskaza*” (1990: 145). М. Ковачевић (1998: 279) наводи да се парцелисати „могу како чланови реченице тако и клаузе независносложене или зависносложене реченице“.

¹³⁴ Види нап. 1.

¹³⁵ Преводилац је, уз парцелацију реченице (види даљи текст), за староруско *бо* употребио *наима* који је „објаснидбено-каузални конектор, односно конкретизатор“ (Ковачевић 1998: 279).

(4) Плакашасѧ по немѣ брѧѧ. бѣ же Феодосиѧ *заповѣдалѣ* положити сѧ в пещерѣ. нѣдѣже показа труды н многы. рѣ снѣе в ноѣ похоронитѣ тѣло мое. ѧкоже н створиша. (ПВЛ, 188)

(4а) Плакаше за њим братиѧ. А Феодосиѧ *бѣше заповѣдио* да га положи у пещину, гдѣ показат руде многе, рекавши овако: „Ноу сохраните тијело моје,“ — тако и учинише. (ПМЛ, 116)

О речничкој интерпретацији глагола *заповѣдати* било је речи горе (види т. 2.1.1.3.2, пр. 16). На српски језик у наведеном примеру исти глагол преведен је плусквामперфектом свршеног вида.

(5) Путѧта же с вон пришедѣ к Луцѣску. к Стѣошн сѣу Двѣву. н ту бѧху мужн Дѣвн оу Стѣшѣ. *заходнаѣ* бо бѣ ротѣ Стѣа к Двѣвн. аѣе пондѣ на тѧ Стѣополкѣ то повѣмѣ тн. (ПВЛ, 272)

(5а) А Путѧта са ратницима дође ка Луцку ка Свѧтоши, сину Давидовом, и ту код Свѧтоше биѧху мужеви Давидови, јер *заклео се биѧше* Свѧтоша Давиду: „Ако на тебе пође Свѧтополк, то ћу ти ја јавити“. (ПМЛ, 155–156)

Глагол *заходити* у речницима староруског и старословенског језика одређује се као несвршени (СДРЯ, III, 355; Срезневский, I, 957; СРЯ, V, 333–334; Стсл, 233), а тако је скоро у свим речницима и за израз *заходити ротѣ*. Међутим, у једном речнику староруског језика наведена конструкција има значење свршеног вида, као што је у нашем примеру: *принести клятву, присягу, дать клятвенное обязательство* (СДРЯ, X, 457–458). И руски преводиоци употребили су глагол свршеног вида *покаялся* (ПВЛ ДЛ, 254; ПВЛ ОТ). У препису А наведен је облик аориста *бы*.

(6) наоутрна же Стѣополкѣ созва боларѣ. н Кыѧнѣ н повѣда нмѣ. еже бѣ ему *повѣдалѣ* Дѣдѣ. ѧко брата тн оубнѣ. а на тѧ свѣчалсѧ с Володнмеромѣ. н хотѧть тѧ оубити. н грады твоѧ заѧти. (ПВЛ, 259)

(6а) А ујутро Свѧтополк сазва боларе и Кијевљане, и каза им што му *рече* Давид, као „Брата ти је убио, а против тебе се договорио са Владимиром, и хоће тебе да убије и градове да ти узме“. (ПМЛ, 148)

У наведеном примеру у Р и А изостављена је форма помоћног глагола. Српски преводилац употребио је аорист свршеног вида. Уколико бисмо узели у обзир свршени вид глагола *повѣдати* (види т. 2.1.1.3.2, пр. 19), који он има у наведеном примеру, плусквамперфекат би гласио *беше/бијаше испричао*. Руски преводиоци исти облик су превели глаголом свршеног вида *сказал* (ПВЛ ДЛ, 249; ПВЛ ОТ).

2.3.1.4. Специфичне форме

У претходним поглављима (види т. 2.2.2.1.4, пр. 3, 4; 2.2.2.2.2, пр. 5) видели смо употребу аориста на месту имперфекта. Такав пример забележили смо и у саставу плусквамперфекта.

(1) възрастъшо же ему и бывшо лѣ .л̄. Нача чюдеса творити. и проповѣдати цр҃тво нѣнос̄. и избра .вѣ. ѿже оуѣкъ собѣ нарече. и нача чюдеса велика творити. и мрт̄вѣна възскр̄шити. прокаженѣна сѣунцати. хромѣна ходити. слѣпымъ прозрѣнѣ творити. и нна многа чюдеса велика. ѿкоже *быша* прр̄ци *прорекл̄* сѣ нѣмъ гл̄це. то недуги наша нцѣан. и болѣзни подѣа. (ПВЛ, 103)

(1a) А када је он (Исус) одрастао и када му је било 30 година, поче чуда да чини и да проповијода царство небеско. И изабра 12-орицу које ученицима својим нарече, и стаде чуда велика да чини, мртве да васкресава, губаве да чисти, хrome да исцељује, слијепима да вид дава, и друга многа чуда велика, која су раније пророци *предсказивали* за њега, говорећи: „Тај ће недуге наше исцијелити и болести на себе узети“. (ПМЉ, 65)

У преписима Р и А стоји правилан облик имперфективног аориста *бѣша*, уместо аориста *быша*. Поред облика перфекта који налазимо у српском преводу, употребљен је и глагол несвршеног вида *предсказивати*, док је у староруском реч о глаголу свршеног вида *проречун*. Дакле, преводилац је извршио промену и у категорији глаголског времена и у категорији вида, иако за анализирани облик можемо употребити српски плусквамперфекат глагола свршеног вида: *беху/бијаху прорекли*. Руски преводиоци употребили су глагол свршеног вида *предсказали* (ПВЛ ДЛ, 184; ПВЛ ОТ). Као што смо већ истакли, неправилна употреба аориста уместо имперфекта указује на процес ранијег губљења другог облика помоћног глагола из староруског језика.

(2) Томже лѣ̄ мѣца дека̄ вѣ̄ .к̄. Прнде Мстиславѣ̄ снѣ̄ Володнмерѣ̄ с Новгородцӣ бѣ̄ бо Стополкѣ̄ с Володнмерѣ̄ рѣдѣ̄ *имѣлѣ̄* ѣко Новгороду быти Стополѣю̄ н посадити снѣ̄ свон в немѣ̄. (ПВЛ, 275)

(2а) Те исте године, мјесеца децембра 20-ога, дође Мстислав, син Владимиров, са Новгородцима, — јер *бје* Свјатополк са Владимиром уговор *имао*: да Новгород има бити Свјатополков и да у њему посади свога сина, [...] (ПМЉ, 158)

Правилна форма *имѣлѣ̄* наводи се у Р и А. О глаголу *имѣти* и његовим различитим облицима било је речи горе (види т. 2.2.1.5.2, пр. 2), као и о форми *бје* (види т. 2.1.1.5.1.2, пр. 3). У преводу на српски језик употребљен је исти облик као у староруском (види т. 2.3.1.2). Руски преводиоци староруски плусквамперфекат превели су на различите начине: синтагмом с неутрализованом категоријом вида *имел договор* (ПВЛ ДЛ, 255) и свршеног вида *договорились* (ПВЛ ОТ).

(3) н призва стареншннѣ̄ конохо̄. рѣ̄ коѣ̄ ѣ̄ коњ̄ мѣн. егоже *бѣ̄ поставӣ* кормити н блюстити ѣ̄. (ПВЛ, 38)

(3а₁) И дозво старјешину коњушара, и рече: „Гдје је коњ мој којег *сам наредио* да храните и чувате?“ (ПМЉ, 24)

(3а₂) И позва он старјешину коњушара и рече: „Гдје је мој коњ што *сам* га *дао* да се храни и чува?“ (ОССРК, 14)

У препису А наводи се правилна форма помоћног глагола за 1. лице једине — *бѣхѣ̄*. Оба српска преводиоца употребила су перфекат уместо плусквамперфекта *бех/бијах наредио*.

2.3.2. Синтаксички план

У оквиру плусквамперфекта на плану синтаксе размотрићемо: 1) трпни партицип прошлог времена и 2) реченице са речцом *бо* у значењу везника 'јер'.

2.3.2.1. Предикатска функција ТППВ

ТППВ у предикатској функцији може стајати уз имперфекат или имперфективни аорист помоћног глагола *БЫТИ*, а таква конструкција има вредност плусquamперфекта.

(1) н пақы кую вину вторую створнаъ бѣхъ *НЕ ИЗГНАНЪ ЛИ Бѣхъ* ꙗко врату || своєю.
(ПВЛ, 200)

(1a) [...] „И опет, какву кривицу ја учиних други пут? Зар *прогнан не бијах* од вас, браће моје? [...]“ (ПМЉ, 123)

Иста конструкција са трпним глаголским придевом употребљена је у преводима на савремене језике, при чему је у српском језику помоћни глагол у имперфекту, док је у руском употребљен једини могући облик: *не был ли я изгнан* (ПВЛ ДЛ, 223; О. В. Творогов је у преводу изоставио наведени фрагмент).

(2) Немнзѣ кровави брезѣ не бологомъ *бяхуть посѣяни, посѣяни* костъмн Рускнхъ сыновъ. (СПИ, 36)

(2a₁) Светић: А брегови Немизе крвави, / Они *нису* благомъ *посѣяни* / Већ костима Руссийски сынова. (ППИ, 167)

(2a₂) Медић: Бр’јег Немига *неби орат*, / Већ изгажен копитама, / И *налита* руском крви / *Би* крај њега свака јама. (СПИ ДМ, 56)

(2a₃) Утјешеновић-Острожински: Немизји крвави брегови невољом *бијаху посијани*, *посијани* костми руских синовâ. (СПИ ОУО, 224)

(2a₄) Шајковић: А обале Немизине, / Крвљу врелом преливене, / *Нису* житом *посејане*, / Већ костима деце руске. (ПВИ, 44)

(2a₅) Панић-Суреп: Тад обале Немизине / добрим *нису засејане*, / већ костима деце руске. (СПИ МПС, 75)

(2a₆) Бадалић: Nemigine obale krvave *ne bijahu* blagom *zasijane*; *posijane bijahu* kostima ruskih sinova¹³⁶. (SVI, 228)

(2a₇) Недић: Немигине обале / кржаве / *нису биле посејане* / житом, / *већ су биле посејане* / костима / руских синова. (ПРИ, 323–324)

(2a₈) Минић: Обале Немиге *нијесу биле засијане* добром — *засијане су* костима синова руских. (СПИ ВМ, 42)

(2a₉) Хорват: Кржаве обале Немиге *не беху* добром *засејане*, него костима руских синова¹³⁷. (СПИ ВХ, 54)

(2б) Немиги кровавые берега / не добром *были засеяны* (не добрым *засеяны*), / *засеяны* костьми (костью) русских сынов. (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 102)

У наведеном примеру код другог облика плусквамперфекта изостављен је помоћни глагол, будући да је претходно наведен. У неколико српских превода видимо исту конструкцију, пошто се ТППВ у савременом српском, као и у руском језику, сачувао.

2.3.2.2. Староруске реченице са компонентом *бо*

Речца *бо*, у значењу везника 'јер', која се у ПМВ често јавља, може бити у зависносложеним и независносложеним реченицама. Често се *бо* налази између делова предиката: помоћни глагол + *бо* + партицип на -л, али може стајати и испред предиката.

2.3.2.2.1. Зависносложене реченице са компонентом *бо*

Бо може имати значење зависног узрочног везника (види т. 2.3.1.3.1, пр. 1, 2.3.1.4, пр. 2).

¹³⁶ У другом издању предикат *posijane bijahu* је изостављен (SVPI, 44).

¹³⁷ У првом препеву аутор је за анализирану форму употребио активну реченицу са презентом у предикату: Дуж Немиге обала кржава, / густо семе сву *је засејава* — / страшно семе мртвих руских глава... (СПИ ВХ, 73)

(1) мѣре же ѡдѣ снхѣ плакаху по ннхѣ· еце бо не бяху са оутвердани вѣрою· но акы мѣтвещи плакахса· (ПВЛ, 119)

(1a₁) А матере ове дјече плакаху за њима, и као за мртвацима плакаху, *јер се још не бијаху утврдиле* у вјери. (ПМЉ, 74)

(1a₂) А мајке дјече ове плакаху за њима; *јер се још* у вјери не учврстише, па су их оплакивале као да су покојна. (ОССРК, 19)

У Р и А наведен је облик без помоћног глагола: *ЕЦЕ БО СА НЕ УТВЕРДАНИ ВѢРОЮ*. И у руском преводу употребљена је узрочна реченица: *Матери же детей этих плакали о них; ибо не утвердились еще они в вере и плакали о них как о мертвых* (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ). Оба српска преводиоца наведени пример превела су узрочном реченицом, али је Н. Косовић употребио плусквамперфекат, а В. Минић аорист.

(2) Болеславъ же побѣже нс Кыѣва· възма нмѣнѣе· н боѡры Іѡрославѣ· н сестрѣ њего· н Настаса прнставн Десѡтнѣнаго ко нмѣнѣю· *бѣ бо са* њему *ввѣрнаѣ* лестью· (ПВЛ, 144)

(2a) А Болеслав побјеже из Кијева, узме благо и бољаре Јарославове и сестре његове, а Настаса — попа Десјатине цркве — задужи за благо; *јер овај му се бје додворио* лажју. (ПМЉ, 89)

И овде је Н. Косовић употребио форму плусквамперфекта.

2.3.2.2.2. Независносложене реченице са компонентом *БО*

Док, с једне стране, *БО* у староруском језику има значење узрочног везника, с друге, наведени облик се јавља у функцији речце за истицање (СРЈ, I, 252).

(3) [н] възлюбнша сѣвѣто сѣ н прендоша Стугну рѣку· *бѣ бо наводниласа* велми тогда· (ПВЛ, 219)

(3a) И допаде им се савјет овај, и пређоше Стугну-ријеку. *А бје* она тада *пуноводна* веома. (ПМЉ, 134)

У преводу на српски језик предикат може бити глаголски у форми плусквамперфекта: *беше/бијаше надошла*. Преводилац је употребио придев, указујући на стање реке, а не на саму глаголску радњу (види т. 2.4.1.1.1, пр. 3, 4). Компоненту *бо* Д. С. Лихачов превео је на руски језик речцом *же*: *она же силно въздулась тогда водою* (ПВЛ ДЛ, 231), док је О. В. Творогов у преводу граматичку реч изоставио: *Силно разлилась она тогда* (ПВЛ ОТ).

(4) н се нападоша акы звѣрьє днвнн ѿколо шатра· н насунуша н копын· н проبدوша Борнса н слугу него· падша на нѣ^м проبدوша с ннмъ· вѣ бо се любнмъ Борнсомъ· баше ѿтрокъ съ родомъ сѣѣ Оугѣрескъ· нменемъ Гесоргн· негоже любаше повелнку Борнсѣ· *вѣ бо възложнлѣ* на нѣ гривну злату велнку· в ненже предѣстоѣше прѣ ннмъ· (ПВЛ, 134)

(4а) И ево нападоше као звијери дивље на шатор, и протурише на њега копља, и прободоше Бориса, и слугу његовог, који је пао по њему, прободоше са њиме. Јер бје он љубимац Борисов. Бијаше отрок овај родом угарски син, по имену Григориј; Борис њега силно љубљаше; *бје* на њ *објесио* велику златну огрлицу, са њом он и излазаше преда њ. (ПМЉ, 83–84)

Српски преводилац није превео анализирану речцу, а у руском преводу употребљена је саставна реченица са везником *и*: *Борис его силно любил, и възложил он на него гривну золотую большую, / Борис его очень любил, и одел он на него большое золотое ожерелье, [...]* (ПВЛ ДЛ, 197; ПВЛ ОТ).

2.3.3. Закључне напомене

Анализа је показала да је староруском плусквамперфекту граматички евивалент у српском језику исти облик. Од свих форми прошлих времена у анализираним споменицима плусквамперфекат се најређе јавља. Поред anteriорног значења, разматраним обликом може се, иако ређе, исказивати и постериорна, али и симултана радња како у староруском тако и у савременом српском језику, а посведочени су и примери у којима се плусквамперфектом не исказује „давнопрошло време“, већ радња која се извршила у блиској прошлости. Руски преводиоци су у неким примерима anteriорност плусквамперфекатске радње исказивали употребом прилога. У млађим преписима на више места помоћни глагол се изоставља, те се уместо плусквамперфекта јавља крњи

перфекат, који тако шири своју употребу и постаје водећи облик за исказивање прошлих радњи. У нашем корпусу посведочени су примери за плусквамперфекат са глаголима свршеног и несвршеног вида, као и са глаголима којима је вид одређивао контекст. Плусквамперфекатско значење може се исказивати и конструкцијом са ТППВ и имперфектом или имперфективним аористом помоћног глагола у оквиру предикатске функције.

2.4. ПЕРФЕКАТ У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ

Аналізу перфекта у староруском језику поделићемо на две целине, те ћемо прво размотрити форму пуног, а затим и крњег перфекта, односно перфекта без помоћног глагола.

2.4.1. Пуни перфекат у староруском језику

Перфекат је у староруском језику други сложени облик прошлих времена. Градио се од партиципа на -л и презента помоћног глагола *быти*. Пошто се јављају и примери у којима је помоћни глагол изостављен, а управо је он у руском језику постао једини облик за исказивање прошлих радњи, такву форму размотрићемо посебно.

2.4.1.1. Морфолошки план

На плану морфологије у анализу ћемо укључити перфекат глагола свршеног и несвршеног вида, као и глагола који су у контексту добијали одговарајуће видско обележје. Предмет анализе и у овом поглављу биће специфичне форме које су посведочене у корпусу.

У СПИ далеко су чешћи примери за крњи у односу на пуни перфекат. Сви примери за сложени облик перфекта су у предикату објекатских реченица, у форми управног говора. И у ПМВ највише је примера у којима је перфекат у предикату објекатских реченица¹³⁸. Таква реченица најчешће се уводи аористом глагола *речун*, али запажамо и примере са партиципима глагола говорења *речун* и

¹³⁸ И. Грицкат (1954: 173) наводи да се перфекат чешће јавља у зависним него у независним реченицама, почев од старословенских споменика, преко старе српске писмености, до народних приповедака и Вуковог превода Новог Завета. Међутим, касније перфекат почиње да се шире користи и у независним реченицама.

глаголати. Ређе управни говор уводи форма имперфекта или презента. У далеко већем броју примера у перфекту су глаголи свршеног вида. Пуни перфекат се јавља у свим лицима једнине и множине, од којих је најчешће 3. лице једнине, а срећу се и појединачни примери за 3. лице двојине. Субјекат у реченици са анализираним обликом у предикату је у форми именске речи или синтагме, а може бити изостављен, или се у неким примерима надовезује на реченицу у којој је претходно наведен. На морфолошком плану преводе са староруског на савремени руски језик нећемо наводити у целини, већ ћемо указивати првенствено на категорију глаголског вида, док ће се целовити преводи навести на плану синтаксе, у оквиру анализе партиципа са перфекатским значењем.

2.4.1.1.1. Пуни перфекат глагола свршеног вида

У уводном делу размотрили смо различита схватања компоненте резултативности, којој проучаваоци перфекта у савременом српском језику, за разлику од староруског, дају секундарни значај. М. Стевановић каже: „Свака извршена радња, уосталом, има и нијансу значења резултативности, јаче или слабије осетну, наравно“ (Стевановић 1967а: 51).

(1) ѡпѣ же рѣ азъ есмь мужь его. и *пришеаь есмь* въ сторожѣ. [н] по мнѣ њдетъ полкъ со княземъ. бе-ѡнсла множьство. (ПВЛ, 66–67)

(1а) Он пак рече: „Ја сам муж његов, и *дошао сам* са претходницом, и за мном иде војска са кнезом (на челу): безбројно их је мноштво“. (ПМЛЈ, 41)

(2) се слышавше Корсуици. послаша къ Раману глѣще. се њде Русь бе-ѡнсла корабль. *покрыли суть* море кораблн. (ПВЛ, 45)

(2а) Чувши то, Корсуњани послаше Роману, говорећи: „Ето иду Руси, безбројни су им бродови, *покрыле су* море корабље“. (ПМЛЈ, 27)

У првом примеру у Р и А наводи се облик *есми*. Наведени примери су образац за најчешћу употребу перфекта у форми управног говора, те је и резултативност присутна, јер за говорника у реченици *ја сам дошао* резултативно

значење подаразмева да сам ја сада овде. Колико резултативност перфекта може бити истакнута показује нам превод сличног примера на српски језик:

(3) СМЫСЛЕННИ ЖЕ ГЛѢ ХУ· АЩЕ ВЪ [НХЪ] ПРНСТРОНЛЪ ·НѢ· ТЫСЛАУЪ НЕ АНХО ТО КЕСТЬ· НАША ЗЕМЛА· *оскудѣла кесть* ѿ ратн и ѿ продажъ· (ПВЛ, 218)

(3a) А разумни говораху: „Када би их истурио и 8 хиљада, то ти не би било лоше: земља је наша *оскудна постала* од ратова и од глоба. [...]“ (ПМЉ, 133)

У Р и А изостављен је помоћни глагол. Преводацац је употребио придев у саставу сложеног предиката, док бисмо са глаголским обликом, тј. радним глаголским придевом могли употребити глагол *осиромашити*: *наша земља је осиромашила*. На такве разлике указују нам српски преводи наредног примера.

(4) В се же лѣто рекоша дружина Нгоревн· ѿтроци Свѣпльжн· *изодѣанса суть* ѿружьемъ и порт^ѣ· а мы назн· (ПВЛ, 54)

(4a₁) Ове године дружина рече Игору: „Свенелдови *су се* отроци *нагиздали* оружјем и одјећом, а ми смо наги. [...]“ (ПМЉ, 33)

(4a₂) Те године, рече дружина Игору: „Свенелдове слуге *су* богато *обучене* и *наоружане*, а ми смо ти голи. [...]“ (ОССРК, 15)

Ако упоредимо преводе на српски језик, приметимо да се употребом аориста наглашава динамичност и експресивност исказа, за разлику од перфекта који је стилски неутралан (Ковачевић 2006: 85–86).

(5) Во мнозѣхъ же врѣмѣнѣхъ· *сѣли суть* Словѣни по Дунаевн· гдѣ естъ ныне Оугорьска земла· и Болгарьска· (ПВЛ, 5)

(5a₁) Послије много времена *сјели су* Словени уз Дунав, гдје су данас Угарска земља и Бугарска. (ПМЉ, 6)

(5a₂) Много касније, *населеше се* Словени уз Дунав, тамо где су данас земље Мађара и Бугара. (ОССРК, 10)

Глагол *сѣсти* значи *настанити се, населити се*, што видимо код другог српског преводиоца, као што *сѣдѣти* значи *живети (негде), бити настањен (негде)* (види т. 2.2.1.5.2, пр. 1).

И. Грицкат (1954: 45) наводи да се у српском језику у приповедању употребом пуног перфекта свршених глагола занемарује моменат резултативности, док се краћим перфектом „не аперципирају саме радње већ резултати“.

(6) Ярославна рано плачеть Путивлю городу на заборолѣ, аркучн: о Днѣпре словутницю!
ты *пробнлѣ еси* каменныя горы сквозѣ землю Половецкую. (СПИ, 38–39)

(6a₁) Светић: Ярославка рано плакала е / У Путивлю граду на бедену, / У плачу е 'вако говорила: / „Ой ты Днѣпре, проглашенный Днѣпре! / „*Пробіо си* ты камене горе, / „А крозъ землю ону Половецку. (ППИ, 170)

(6a₂) Медић: Уранила у Путивљу / На високу ст'јену града, / Тер заплака Ярославна / Од жалости и од јада. // «Днѣпре Днѣпре бистротечни! / Ти што луке Половчана / И врлетне д'јелиши горе, / Не слушаш ли моих рана? [...]». (СПИ ДМ, 60–61)

(6a₃) Утјешеновић-Острожински: Ярославна рано плаче Путивљу граду на прозору наричући: „О Днѣпре славотечни! ти *си пробіо* камене горе кроз земљу половачку, [...]“ (СПИ ОУО, 225)

(6a₄) Његош: Рано јадна на прозору тужи: / „Днѣпре реко што протичеш славно, / „Камене *си проломио* горе, / „И *просјека'* земљу половачку, [...]“ (СПИ ППН, 144)

(6a₅) Шајковић: Ярославна плаче, тужи / Од расвитка дана бела / У Путивљу на стенама, / Наричући, изричући: / „О, ти Днѣпре, реко славна, / Ти *си* себи пут *пробіо* / Кроз половско тврдо стење, [...]“ (ПВИ, 45–46)

(6a₆) Панић-Суреп: Ярославна зором плаче / у Путивљу на бедему, тужећи се: / „Днѣпре, Днѣпре прослављени! / Ти *просече* кршне горе / кроз сву земљу половецку, [...]“ (СПИ МПС, 77)

(6a₇) Бадалић: Jaroslavna rano plače u Putivlju gradu na bedemu, govoreći: «O Dnjepre Slovutiču! Ti *si* kamene *probio* gore kroz zemlju polovačku. [...]» (SVI, 228)

(6a₈) Недић: Зором плаче Ярославна / у Путивљу на бедему, / наричући: / „Ој ти, Днѣпре Словутићу! Кроза земљу половачку / *пробіо си* камените / планине. [...]“ (ПРИ, 325)

(6a₉) Минић: Јарославна раном зором тужи млада на бедему од Путивља, наричући: „Ој ти Дњепре Словутичу! Ти планине *пробио си* кроз ту земљу половачку. [...]” (СПИ ВМ, 42)

(6a₁₀) Хорват: Јарославна рано плаче на бедему Путиваљском и овако говори: „О, Дњепре Словутичу! *Пробио си* камене горе кроз земљу Половачку¹³⁹; [...]“ (СПИ ВХ, 55)

Овако употребљен перфекат у граматицама српског језика назива се *квалификативни перфекат* (Стевановић 1974: 611) или *географски перфекат* (Танасић 2005а: 392), а видимо га код свих преводилаца изузев Д. Медића који је изабрао презент и М. Панића-Сурепа који је наведени облик превео аористом. М. Стевановић (1974: 610–611) објашњава да се у оваквим примерима ради о утиску да је некада у прошлости извршен процес, те да се овако употребљеним перфектом „*de facto* означава стање“, при чему перфекат не губи сасвим свој временски карактер.

(7) аще по моемъ ѡшествнн свѣта сего· аще буду Бѹ оугоднлѣ· н прнлалъ ма будеть БѢ· то по моемъ ѡшествнн манастирь [с.л.] научеть стронти· н прнбывати в нѣ· то вѣжъте ѡко *прнлал ма есть* БѢ· аще ли по моемъ смр ꙗти ѡскудѣвати науче манастирь· черноризци· н потребамн манастирьскамн· то вѣдуце будн ѡко *не оугоднл ѡсмъ* Бѹ· (ПВЛ, 187–188)

(7а) [...] „Ако по мом одласку из овог свијета, ја будем угодни Богу, и Бог ме буде примио, то ће се, по мом одласку из овог свијета, овај манастир изграђивати и попуњавати; тада знајте да ме *је примио* Бог. Ако ли по мојој смрти оскудјевати почне манастир црноризцима [црноризцима — В. В.] и манстирским потребама, тада знајте, да *нисам угодни* Богу“. (ПМЛ, 116)

У наведеном примеру, иако се радња означена перфектом није остварила, износи се увереност у њено извршење. Овако употребљеном перфекту граматике српског језика приписују модално значење (Стевановић 1974: 625–626; Танасић 2005а: 410).

¹³⁹ У првом препеву аутор је за исти облик употребио аорист: — Дњепре славни и широки, што течеш без умора, / ти што *проби* своје путе сред каменитих гора / и што носиш лађе наше до паганских табора — [...] (СПИ ВХ, 75).

(8) Игуменъ и черноризци свѣтъ створише рѣша. не добро естъ лежатн. оцѣо нашему. Феодосѣевн кромѣ монастыра [н] цркви своѣа. понеже то *есть основалъ* цркви. и черноризци *совокупилъ*. (ПВЛ, 209)

(8a) Учинивши савѣт, игуман и черноризци [чернорисци — В. В.] рекоше: „Није добро да отац наш Феодосиј лежи изван манастира и цркве своје, јер он *је* и *основао* цркву и черноризце [чернорисце — В. В.] *сакупио*“. (ПМЛЈ, 128)

(9) да никтоже дерзнетъ реци яко неавидимн Бѣ есмы. да не будетъ кого бо тако Бѣ любитъ якоже ны възлюбилъ естъ. кого тако почелъ естъ. якоже ны *прославилъ* естъ и *възнеслъ*. никтоже (ПВЛ, 225)

(9a) И да се нико не усуди да каже да смо ми мрски Богу! Да се не деси! Јер, кога Бог тако воли, као што је заволио нас? Кога је тако поштовао, као што *је* нас *прославио* и *узвисио*? Никога! (ПМЛЈ, 137)

У српском језику помоћни глагол може изостати када се перфекат као глаголски облик понавља, а разлози могу бити стилске природе и услед језичке економије (Танасић 2005а: 398). Могуће је да је и у староруском тексту помоћни глагол изостављен, пошто је претходно наведен, што видимо у два последња примера. С друге стране у староруском језику након крњег перфекта може доћи и облик пуног перфекта, што не би ишло у прилог претходно изнетој претпоставци.

(10) В се же время приключиша прии ѿ Стослава дань юмлюцию. Юднвн снѣу Вишатины. повѣдаша юму Бѣлозерци яко два чудесника. *извнла* оуже многы жены по Волѣзѣ. и по Шекспѣ. и *пришла* *кста* сѣмо. (ПВЛ, 175)

(10a) А у то вријеме деси се Јању, сину Вишатину, да дође од кнеза Свјатослава, сакупљајући данак. Рекоше му Бјелозерци како *су* два волхва *побили* већ многе жене дуж Волге и дуж Шексне, и да *дођоше* овамо. (ПМЛЈ, 108)

Српски преводацац је у првом примеру употребио форму перфекта, иако радни глаголски придев у оригиналу гласи *избила* (крњи перфекат), док је за други пример изабрао аорист, чиме је допринео експресивности исказа. Перфекат *су дошла* имао би стилски неутралнији карактер.

2.4.1.1.2. Пуни перфекат глагола несвршеног вида

Као и код плусквамперфекта, и овде су примери за перфекат глагола несвршеног вида далеко ређи од примера за свршени вид.

(1) Посемь же прнслаша Гръци· къ Володимеру философа· глѣше сице· слышахомъ ѿко
приходнахъ Болгаре· оучаще та прнхати вѣру свою· (ПВЛ, 86)

(1a) Затим послаше Грци Владимиру философа што говораше овако: „Чусмо да су
долазили Бугари учећи те да примиш њихову вјеру; [...]“ (ПМЉ, 54)

(2) Ѧ се вы повѣдаю· дѣти моѧ трудъ свон· ѡже *са есмь* тружалъ· пути дѣла и ловы· глѣ·
лъ· (ПВЛ, 247)

(2a) А сада ћу вам испричати, дјело моја, о својим радовима, како *сам радио* на својим
путовањима и у лову од своје тринаесте године. (ОССРК, 23)

(3) сде же мнѧше ѡкапънын· ѿко сде мн естъ жнанице· сде во *не суть* аплн *оучнахъ* ѧ
прѣци *прореклахъ*· (ПВЛ, 83)

(3a) „А овдје, мишљаше проклетник, овдје ми је стан, јер овдје *нису* апостоли *учили* ни
пророци *проковали*“, [...] (ПМЉ, 52)

На могућност изостављања помоћног глагола у другој форми перфекта указали смо у горенаведеним примерима (види т. 2.4.1.1.1, пр. 8, 9). Српски преводиоци су у свим примерима употребили перфекат глагола несвршеног вида. Пошто је категорија глаголског вида, што смо већ више пута навели, још била у процесу формирања, могло је доћи до употребе несвршеног глагола на месту свршеног и обрнуто. У примеру бр. 3 свакако је прихватљивије, с обзиром на читав контекст, да је реч о имперфективном глаголу *прорицати*. И у руском преводу употребљен је глагол несвршеног вида *не предрекали* (ПВЛ ДЛ, 176; ПВЛ ОТ). С. Танасић (2005а: 401) објашњава да се перфектом несвршеног вида у српском језику може означавати и радња која се износи као чињеница а за коју је карактеристична одрична конструкција.

2.4.1.1.3. Пуни перфекат двовидских глагола

У оквиру глагола који су функционисали са значењем како свршеног тако и несвршеног вида, односно који су одговарајуће видско обележје добијали у контексту, анализираћемо групу простих и изведених глагола.

2.4.1.1.3.1. Пуни перфекат простих глагола

У овом поглављу размотрићемо просте глаголе *БЫТИ*, *ИТИ*, *КРЪСТИТИ СЯ*, *СЛЫШАТИ*, *ЦѢЛОВАТИ*.

О глаголу *БЫТИ* говорили смо у оквиру више поглавља (т. 2.1.1.5.1.2, пр. 3; 2.1.2.1.1.3, пр. 5), а овде ћемо указати на значење несвршеног вида у форми пуног перфекта.

(1) Володнмеръ же нача размышлати река· аще сяду на столѣ ѿца своего· то нмѣ рать съ Стополкѣмъ взатн· яко *естъ* столѣ прѣ ѿ ѿца ѿго *быль*· (ПВЛ, 217)

(1a) Владимир пак поче размишљати, говорећи: „Ако сједнем на сто оца својега, то имам рат са Свјатополком да водим, зато што *је* сто његовог оца *био* прије“· (ПМЉ, 133)

(2) и рѣша Новгородци Стѣполку· се мы княже прнслани к тобѣ· и ркли ны тако не хоуѣ Стополка· ни сѣа ѿго· аще ли ·в· главѣ нмѣетъ сѣъ твои то пошан и· [а] сего ны дааь Всеволодѣ· а въскормлан ѿсмы совѣ князь· а ты *еси шелъ* ѿ насъ· (ПВЛ, 276)

(2a) И рекоше Новгородци Свјатополку: „Ево смо ми, кнеже, послани к теби, и рекли су нам овако: ’Нећемо Свјатополка, ни сина његовог. Ако син твој има 2 главе, то га пошаљи; а овога нам је дао Всеволод, и отхранили смо кнеза, а ти *си отишао* од нас’“· (ПМЉ, 158)

Глагол *ИТИ* овде је употребљен са значењем свршеног вида (види т. 2.1.1.3.1, 6–8; 2.1.2.1.1.3, пр. 2; 2.1.2.1.1.5.1, пр. 1; 2.1.2.1.1.5.2, пр. 9), као што нам показује српски превод. И руски преводиоци употребили су глагол свршеног вида *ушел* (ПВЛ ДЛ, 255; ПВЛ ОТ).

(3) и рѣ птѣрархъ чадо вѣрноѣ во Кртѣ *крѣтласа еси* и во Кртѣ ѿблеучеса· Хѣ нмать схранити тѣ· (ПВЛ, 61–62)

(3a) И рече патријарх: „Чедо вјерно! У Христу *си се крстила* и у Христа си се обукла, Христос ће те и сачувати, [...]“ (ПМЉ, 38)

(4) Югр^а же рекоша ѓтроку мојему днвнѣно мы находнхѣ^м људо· љгоже *нѣ есмь слышалн* прѣ сн^х лѣ^т. (ПВЛ, 235)

(4a) Југри пак рекоше отроку мојему: „Дивно смо ми нашли чудо, о њему *не слушасмо* прије ових година, [...]“ (ПМЉ, 143)

(5) и прнступи || Стополкѣ кр^стъ· надѣясѣ на мнѣство вон· и срѣтошасѣ на полн на Рожнн· нсполчнвшн^{сѣ} ѓвон^м· и Васнлко възвысн кр^стъ гл^д· љко сего *љсн цѣловалѣ*. (ПВЛ, 270)

(5a) И преступи Свјатополк крст, уздајући се у мноштво ратника. И сретосе се на пољу на Рожњу, уредише војску обје стране, и Васиљко подиже крст, говорећи: „Њега *си ти ијеливао*; [...]“ (ПМЉ, 154)

Глагол *кръстнѣ са* овде је употребљен са значењем свршеног вида. О речничкој интерпретацији и видској вредности глагола *слышатн* и *цѣловатн* говорили смо у претходним поглављима (види т. 2.1.2.1.1.1, пр. 4; 2.2.2.1.3, пр. 2; 2.3.1.3.1, пр. 1, 2). И глагол *цѣловатн* овде има значење свршеног вида, док глагол *слышатн* можемо двојако тумачити, уколико приликом превођења употребимо глагол *чути*. Српски преводилац употребио је облик *слушасмо*, који, без акценатске ознаке, може да се протумачи и као аорист несвршеног вида и као имперфекат, услед графичке хомонимије, али сматрамо да је ипак реч о имперфекту. У примеру бр. 4 у Р и А наводи се негирани облик *нѣсмь слыхалн*.

Како наводи ИГРЈ (1982: 101), перфекат је сачувао своје основно значење резултативности у примерима попут бр. 5, у којима се истим обликом указује на „вечно значење“. *Целивати крст* значи *заклети се*.

2.4.1.1.3.2. Пуни перфекат изведених глагола

У анализу ћемо укључити и изведене префиксалне глаголе са неодређеним видским обележјем: *обѣцатн*, *понматн*, *показатн*, *послоужнѣтн*, *послоушатн*.

(б) ѿному же изнемагаюцю· възрѣвъ на игумена ре· не забыван игумене еже [мн] *исн ѿбѣщалъ*. (ПВЛ, 189)

(6а) [...] а он, изнемажући, погледавши на игумана, рече: „Не забораи, шта *си* ми *обећао*“. (ПМЈ, 117)

О глаголу *обѣщати* говорили смо у поглављу о аористу (види т. 2.1.2.1.1.5.1, пр. 3). Исти глагол у наведеном примеру има вредност свршеног вида.

(7) [н] послаша к нему гл҃це· пошто идеши ѿпѣть *понмалъ еси* всю дань· (ПВЛ, 55)

(7а₁) И послаше к њему, говорећи: „По шта идеш опет? *Узео си* сав данак“. (ПМЈ, 33)

(7а₂) И поручише му, говорећи: „Зашто тражиш опет? Већ *си* сав данак *покупио*“. (ОССРК, 15)

Глагол *понмати* спада у групу глагола са двојакром променом у презенту *понмаю* и *поемаю*, али се у речницима различито тумачи, односно одваја се у две засебне лексикографске јединице, па се *поемаю* одређује као двовидски, а *понмаю* као несвршени (СДРЈ, VI, 582–584). С друге стране, исти глагол са обе промене тумачи се и као свршени и као несвршени, али у оквиру једне лексикографске јединице (Срезневский, II, 1094–1095; СРЈ, XVI, 131–133). Овде је наведени глагол свршеног вида.

(8) а Г҃ъ нашъ владѣа· н жнвотомъ н смр҃тью· согрѣшенѣа наша· выше главы ѿшеа· терпнть н пакы н до жнвота нашего· ѣако ѿцѣ ѣадо свое любѣ· бѣа н пакы· прнвлѣунть є к собѣ· такоже н Г҃ъ нашъ *показа* ны *єсть* на врагы повѣду· Г҃· мн дѣлы добрымн нзбытн ѣго· н повѣднн ѣго· покаѣнѣемъ слезамн· н мл҃тнею· (ПВЛ, 243–244)

(8а) Ми, људи, грешни и смртни смо и, ако нам неко учини зло, хоћемо да га прогутамо и да што прије његову крв пролијемо. А Господ наш, управљајући и животом и смрћу, гријехе наше предуго трпи, цио наш живот. Као и отац, који чедо своје воли, бије га и опет уза се привија, тако исто и Господ наш *показа* нам побједу над непријатељима, како се трима добрим дјелима од њих треба бранити и побјеђивати их: покајањем, сузама и милостињом. (ОССРК, 21)

О глаголу *показати* и његовој двојакој промени у презенту говорили смо у оквиру аориста (види т. 2.1.1.3.2, пр. 20). Међутим, на такве разлике не указује нам ни форма партиципа на -а, стога се морамо ослонити на контекст, те бисмо му овде одредили значење свршеног вида, као што видимо у српском преводу. Српски преводилац употребио је аорист као експресивнији облик.

(9) и н начаша брѣа просити· Стевана деместинка суца тогда· оучѣка Феодосѣва глѣше· како сесъ взрослъ естъ подѣ рукою твоєю и оу тобѣ *послужнаъ естъ*· (ПВЛ, 187)

(9a) И стаде братија искати Стефана доместика, који тада бијаше ученик Феодосијев, говорећи као „овај је одрастао под руком твојом и код тебе *је послуживао*, — овога нам дај“· (ПМЉ, 115)

Глагол *послужити* могао је имати значење свршеног и несвршеног вида (СДРЯ, VII, 247–248; Срезневский, II, 1237; СРЯ, XVII, 187), док је у старословенском језику исти глагол био само свршеног вида (Стсл, 482). Овде је употребљен као несвршени, на шта нас упућује српски превод. Међутим, руски преводиоци употребили су свршени глагол *послужил* (ПВЛ ДЛ, 218; ПВЛ ОТ). У Р и А наводи се партицип на -а глагола несвршеног вида *служнаъ*.

(10) и послаша Володимерце^м глѣ· не вѣ ли прндохѣ на градъ вашъ^а не на ва^с· но на врагы своѣ· [на] Турѣка· и Лазарѣ· и на Василя· ти бо суть намолвнн Дѣда· и тѣ^ѣ е *послушалъ* Дѣда и створнаъ се зло· (ПВЛ, 268)

(10a) И послаше к Владимирцима, говорећи: „Ми не дођосмо на ваш град, нити на вас, већ на непријатеље своје — на Турјака, и на Лазара, и на Васиљка; јер ови су наговорили Давида, и ове *је послушао* Давид и починио зло. [...]“ (ПМЉ, 153)

О глаголу *послушати* и његовом виду било је речи у претходним поглављима (види т. 2.1.1.3.2, пр. 22; 2.1.2.1.1.3, пр. 3; 2.2.1.3.2, пр. 12), а овде исти глагол има значење свршеног вида.

2.4.1.1.4. Специфичне форме

У оквиру анализе перфекта размотрићемо специфичне форме посведочене у корпусу.

(1) н пондоста по Днѣпру· н ндуѣе мнмо н оузрѣста на горѣ градо^к н оупрацаста· [н] рѣста чнн се градокъ· бнн же рѣша *была суть*· Г· братѣа· Кнн Шчекъ· Хорнвѣ· нже сдѣлаша градоко-сь· (ПВЛ, 20–21)

(1a₁) И поѣоше низ Днѣпар и, идући мимо, угледаше на гори градић. И упиташе: „Чији је ово градић?“ Становници пак тамошњи рекоше: „*Была су* три брата — Киј, Шчек, Хорив — они направише овај градић, [...]“ (ПМЉ, 14)

(1a₂) Упутише се они низ Днѣпар и, када су пловили, угледаше на брдима мали град. И упиташе: „Чији је ово градић?“ Тамошњи становници одговорише: „*Была* три брата — Киј, Шчек и Хорив који саградише овај градић [...]“ (ОССРК, 12)

Пошто је у наведеном примеру реч о множини, а не двојини, правилна форма помоћног глагола је *БЫЛИ*, као што је у Т. Облик *БЫЛА* је формално слагање са *БРАТЬА* (једнина женског рода). Глагол *БЫТИ* овде је употребљен са значењем несвршеног вида. У другом српском преводу употребљена је експресивнија форма — крњи перфекат (види т. 2.4.2).

(2) н посѣм снѣшасѣ браћа всѣ· н рѣ Володнмерѣ· съ днѣ нже створи Гѣ· възрадуѣсѣ н възвеселѣсѣ во нѣ· како Гѣ нзбавнѣ ны е ѿ врагѣ нашнѣ· н покори врагы наша· н скруши главы змнѣвнѣа· н *далѣ ѣси* снѣ брашно люде Руськы· (ПВЛ, 279)

(2a) И затим се нађе сва браћа, и рече Владимир: „Ево дана што га створи Господ, радујмо се и веселимо у њему, јер Господ нас је избавио од непријатеља наших, и покори непријатеље наше, и ’срви змијске главе, и *даде* храну овим људима’ — Русима“. (ПМЉ, 160)

Пошто се радња односи на 3. лице једнине помоћни глагол требало би да гласи *ѣсть*. Такав облик наводе каснији преписи — Р и А. У Л прелази се на друго лице, као непосредно обраћање.

(3) Вольга же рѣ нмѣ се оуже *ѣсть покорилисѣ* мнѣ· н моѣму дѣтѣтн· а ндѣте вѣ градѣ· (ПВЛ, 59)

(3a) Олга им пак рече: „Ето, *покористе се* већ мени и дијетету [дјетету — В. В.] моме; идите у град“. (ПМЉ, 36)

У Р и А наведена је правилна форма за 2. лице множине помоћног глагола *ЕСТЕ*. Српски преводилац је за староруски перфекат употребио аорист.

У више примера забележили смо облик *ЕСМЫ* уместо *ЈЕСМЪ* за 1. лице множине, при чему ни каснији преписи не дају одговарајућу форму.

(4) мы же елнко насѣ хрѣлнса есмь. клдохомъса цркъвю стго Нльѣ въ сворпѣн цркъвн. н предлежащемъ ѹтнмъ крѣтомъ н харатъею сею. (ПВЛ, 52)

(4a) [...] „Ми пак, уколико *смо крштени*, кунемо се саборном црквом Светог Илије и часним крстом пред нама и хартијом овом [...]“ (ПМЈ, 32)

(5) [н] послашаста къ Стѣославу. н къ Всеволоду глѣце. мы оуже зло створилн *јесмы* князѣ своѣго прогнавшѣ. а се веде[тъ] на ны Лѣдскую землю. (ПВЛ, 173)

(5a) [...] „и послаше ка Свјатославу и ка Всеволоду, говорећи: Ми *смо* зло већ *учинили* прогнавши својега кнеза, а он (сада) на нас води Лашку земљу: [...]“ (ПМЈ, 107)

За последња два наведена примера у Р и А дат је облик *ЕСМО*.

(6) н ведодша ны надеже служатъ Бѹ своему. н не свѣмы на нѣѣ лн *есмы были*. лн на землн. (ПВЛ, 108)

(6a) [...] „и уведоше нас тамо гдје служе Богу својему, и нисмо знали — да ли *смо* на небу или на земљи; [...]“ (ПМЈ, 68)

У преводу је употребљен презент уместо перфекта: *смо [били]*. За наведени пример ни у каснијим преписима не стоји регуларни облик за 1. лице множине *ЈЕСМЪ*.

(7) сего ра^а прннмутъ црѣвне красотѣ. н вѣнець доврѣтъ ѿ рукн Гѣла. како десницею покрыеть ѿ. н мышцею зацѣнтитъ ѿ. *зацѣнтитъ* во *естъ* сню блжѣну Вольгу. ѿ противника н супостата дѣвола. (ПВЛ, 69)

(7a) [...] „Овога ради примиће царство љепоте и вијенац доброте из руку Господњих, јер ће их десницом покривати и мишицом заштити [заштитити — В. В.]“. *Заштитио* је он пак ову блажену Олгу од непријатеља и душманина — ђавола. (ПМЈ, 42)

У наведеном примеру уместо партиципа на -л стоји презент, а тачан облик *зацѣнтлѣ* дају нам Р и А. Вероватно се у Л неправилна форма појавила под утицајем претходног примера за презент *зацѣнтѣ*.

2.4.1.2. Синтаксички план

На плану синтаксе размотрићемо 1) радни партицип прошлог времена, 2) трпни партицип прошлог времена и 3) староруске реченице са перфектом у предикату.

2.4.1.2.1. Радни партицип прошлог времена

У поглављу о аористу (види т. 2.1.2.1.1) истакли смо да је РППВ имао и значење аориста, а саме споменике, узете за нашу анализу, карактерише честа употреба истог облика. Међутим, РППВ може имати и значење перфекта, те ћемо размотрити следеће синтаксичке функције: 1) супстантивну, 2) атрибуцку, 3) функцију АД. Овде ћемо указати на перфекатско значење, а морфолошке карактеристике РППВ анализирали смо у оквиру аориста. У договорима између Руса и Грка, изузев уводног и закључног дела, нема облика прошлих времена, а перфекатско значење исказују радни и трпни партицип прошлог времена.

2.4.1.2.1.1. Супстантивна функција РППВ

Размотрићемо примере у којима је РППВ у супстантивној функцији.

(1) ѿ се^М. аще оукра^Атъ что рѣсѣ^Н лювоу оу хрестѣаннѣ. нлн пѣ^К хрестѣаннѣ оу рѣснѣ. н ѣтъ бу^Атъ в то^М чѣ^С татѣ. егда татѣ^В с^Ътворн^Т. ѿ *погѣвнѣша*^Г что лю^{В⁰}. (ПВЛ, 34–35)

(1а) О овом: ако украде било шта Рус од хришћанина или пак хришћанин од Руса, и ухваћен буде у часу када крађу чини од *онога који је жртва*, [...] (ПМЉ, 21)

(1б) Об этом: если украдет что русский у христианина или, напротив, христианин у русского, и пойман будет вор *пострадавшим* [...] (ПВЛ ДЛ, 155; ПВЛ ОТ)

На савремени српски језик РППВ преведен је констукцијом *од* + генитив и односном реченицом. Констукцијом *од* + генитив у пасивној реченици истиче се реални субјекат (Мароевич II, 2001: 124). Уколико бисмо овде употребили глаголски предикат, партицип бисмо трансформисали у конструкцију: *од онога који је изгубио (нешто)*. У руском језику се у таквим примерима употребљава инструментал, овде радног глаголског придева прошлог времена.

(2) аще дастъ роуцѣ свон *оукрадын*. да њ^т бѣде^т. тѣмже оу него^ж боуде^т оукрадено. и свѣзанъ бѣде^т (ПВЛ, 35)

(2а) Ако даде руке своје *онај што је украо*, да га узме онај у кога буде украдено, и да свезан буде, [...] (ПМЉ, 21)

(2б) Если же добровольно отдастся *вор*, то пусть будет взят тем, у кого он украл/крал, и пусть будет связан, [...] (ПВЛ ДЛ, 155; ПВЛ ОТ)

У преводу на српски језик у анализираној конструкцији — показна заменица + односна реченица са перфектом у предикату, поред заменице (везничке речи) *који*, може се употребити и везник *што*. У руском преводу наведена је именица.

(3) аще^{ан} не нмовѣ^т тако *сотворивыи*. да вдасть || елнко може^т. [н] да сонме^т [сѣ] себе и ты самыа порты. в нн^хже ходн^т. (ПВЛ, 34)

(3а) [...] ако је сиромашан *онај који то уради*, да да колико може, да сними са себе и те саме гаће у којима иде, [...] (ПМЉ, 21)

(3б) [...] если же *совершивший* этот проступок неимущий, / если же *совершит* этот проступок неимущий, то пусть даст сколько может, так, что пусть снимет с себя и те самые одежды, в которых ходит, [...] (ПВЛ ДЛ, 154; ПВЛ ОТ)

У неким примерима српски преводилац употребљавао је презент уместо перфекта *онај који је урадио*, указујући на свевременско значење. У преводу Д. С. Лихачова видимо радни глаголски придев прошлог времена, који руски језик чува, док је О. В. Творогов исту форму превео личним глаголским обликом.

2.4.1.2.1.2. Атрибутска функција РППВ

Како наводи Р. Маројевић (1998: 45), партицип на -л у староруском језику имао је функцију атрибута и партиципског дела сложеног предиката, а такве карактеристике, укључујући и категорију придевског вида, чува у српском језику радни глаголски придев. С друге стране, у руском језику исти облик изгубио је наведене функције, будући да је дошло до упрошћавања система времена, те су се изгубили плусквамперфекат и футур други, перфекат је изгубио помоћни глагол, а у кондиционалу је помоћни глагол трансформисан у речцу. Тако је форма на -л постала носилац предикативности.

(1) Н к снмъ воздержанье нмѣтн ѿ многого брашна. въ ѿдеѣнн бо мнозѣ н пнтѣн безмѣрнѣ. въздростають помысли лукавни. помыслѣ же *възрастѣши* ствараетса грѣхъ. (ПВЛ, 184)

(1a) [...] „И још, треба се уздржавати од обилне хране; јер, у јелу многим и у пићу безмјерном расту помисли лукаве, а *нарасла* помисао — ствара гријех“. (ПМЈ, 113)

(1б) [...] «И еще надо воздерживаться от обильной пищи, ибо от многоядения и пития безмерного возрастают помыслы лукавые, от *возросших* же помыслов случается грех». (ПВЛ ДЛ, 217; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру у преводу на српски језик радни глаголски придев (по пореклу партицип на -л) употребљен је у атрибутској функцији¹⁴⁰. Уколико бисмо извршили трансформацију, добили бисмо реченицу са перфектом у предикату: *А од помисли која је нарасла*. У руском језику употребљен је радни глаголски придев прошлог времена.

(2) [н] людн раздѣлнша н ведоша в вежѣ к срдволеѣ свонмѣ. н сродннкѣ свонмѣ много роду хѣпаньска. стражюще печални муѣнни зною ѿцѣплѣѣнн. въ алѣн н в жажн н в бѣдѣ *ѿпустнѣвши* лицн. *поуернѣвши* телесы. незнаѣмни стропою ѿзыкомѣ (ПВЛ, 225)

(2a) [...] људе раздијелише и водише у узама породицама својим и сродницима својим; много народа (водише) хришћанскога: страдалничког, очајног, измученог, зимом

¹⁴⁰ У савременом руском језику придеви као што су *зрелый, спелый* по пореклу су партиципи на -л (ИГРЈ 1982: 124).

окованог, гладног и жедног, и јадног, *пропалих* лица, *поцрнијелих* у тијелу, у непознатој земљи, [...] (ПМЉ, 137)

(26) [...] и людей поделили, и много хришћанског народа повели в вежи / и повели в вежи к семьям своим и сродникам своим; страждущие, печальные, измученные, стужей скованные, / измученные, стужей скованные, в голоде, жажде и беде, с *осунувшимися/бледными* лицами, *почерневшими* телами, в неведомой стране, [...] (ПВЛ ДЛ, 233; ПВЛ ОТ)

И у наведеном примеру српски преводилац употребио је радни глаголски придев у атрибутој функцији. Истом трансформацијом, као у претходном примеру, можемо указати на односну реченицу коју кондензује РППВ: *лица која су пропала, тела која су поцрнела*. Каснији преписи наводе различите облике партиципа — за први пример Р *опустнѣвшн*, А *опыспнвшн*, а за други Р *поуернѣвшн*, А *поуернвшнѣ*. Имајући у виду да су именице *лице* и *тѣло* средњег рода, а да је реч о номинативу множине, конструкција са партиципом требало би да гласи: *опустнѣвшн лица, поуернѣвшн телеса*.

На употребу радног глаголског придева у атрибутој функцији може утицати и природа самог глагола. М. Стевановић (1974: 610) наводи да је код глагола попут *умрети*, као и оних који у основи имају придев, нпр. *остарити*, *подмладити се*, *побелети*, *поцрвенети*, *огрубети*, *оживети* и др. у првом плану стање, иако не нестаје осећање да се сам процес некада извршио. Под утицајем таквог карактера и наших примера *нарасти*, *поцрнети*, *пропасти* преводилац може атрибутивно употребити радни глаголски придев.

2.4.1.2.1.3. Апсолутни датив РППВ

У ПМВ посведочени су и примери у којима РППВ у конструкцији АД има значење перфекта.

2.4.1.2.1.3.1. Узрочно-временско значење АД

(1) *ЗЕМАН ЖЕ СОГРѢШНВШЕ КОТОРѢН ЛЮБО*· казнѣтъ Бѣ смѣтъю лн гладомъ· лн наведењемъ· поганыхъ· лн ведромъ· лн гусѣнницею· лн ннѣмн казнѣмн· аще лн покажавшесѧ будемъ· (ПВЛ, 167–168)

(1a) *Кад згријеши било који народ, казни га Бог смрћу, или глађу, или најездом паганих, или сушом, или гусјеницом, или другим казнама, не би ли се ми покајали, — [...]* (ПМЉ, 104)

(1б) *Когда же впадает в грех какой-либо народ, казнен Бог его смертью, или голодом, или нашествием поганных, или засухой, или гусеницей, или иными казнями, чтобы мы покалялись, [...]* (ПВЛ ДЛ, 210; ПМЛ ОТ)

У наведеном примеру правилна форма РППВ женског рода једине у неодређеном виду *СОГРЕШНВШН* наведена је у Р и А. Партицип је у постпозицији у односу на управну реч синтагме, тј. налази се између чланова синтагме у функцији субјекта конструкције АД. АД налази се испред главне реченице са презентом у предикату, а субјекти АД и управне реченице се разликују. У преводима на савремене језике у предикату зависне временске реченице употребљен је презент, чиме се указује на свевременско значење. Будући да је реч о нерашчлањеном значењу, истовремену узрочну и временску семантику АД можемо исказати везником *пошто*, а како глагол *казнѣти* није имао јасно видско обележје (Срезневский¹⁴¹, I, 1177–1178; СДРЯ, IV, 188–189; СРЯ, VII, 24–25), можемо га тумачити и као несвршени. Тако бисмо наведени фрагмент превели: *Пошто је неки народ згрешио, Бог га кажњава смрћу.*

2.4.1.2.1.3.2. Временско значење АД

(2) *по се Кнн княжаше в родѣ своѣмъ· [н] приходившю ему ко црѣю· какоже сказають· како велнку чѣсть приналъ [естъ] ѿ црѣѣ· при к^о торомъ приходивъ црѣн·* (ПВЛ, 10)

(2a₁) [...] међутим, овај Киј кнезоваше у роду својему и *одлазаше* он цару; како говоре: велику част добио је од цара у чије је вријеме долазио. (ПМЉ, 8)

(2a₂) Међутим, Киј је био кнез у своме племену, и *био је код цара*, само не знамо тачно код којег цара, али знамо да му је велике почести, причају, одао тај цар у чије је вријеме он тамо био. (ОССРК, 11)

¹⁴¹ Аутор у другом значењу даје објашњење: казнить смертью, подвергать смертной казни, а глагол *казнить* се и у савременом руском језику тумачи као двовидски (ТСРЯ, 315–316).

(2б) [...] этот Кий княжил в роде своем, и *когда ходил он* к царю, то говорят / цесарю, <какому> — не знаем, но только то знаем, что, как говорят, великих почестей удостоился тогда от царя, к которому он приходил / цесаря, какого — не знаю, к которому он приходил. (ПВЛ ДЛ, 145; ПВЛ ОТ)

РППВ је у форми неодређеног вида мушког рода једнине, препонован у односу на заменицу уз коју стоји. АД у наведеном примеру има значење зависне временске реченице, као што видимо у преводу на руски језик, те бисмо исти део могли превести: *када је долазио*.

(3) *Полапомъ же живишнмъ съсовъ* по горамаъ снмъ. въ путь из Варягъ въ Греки. н изъ Грекъ по Днѣпру. (ПВЛ, 7)

(3а) *Када су Пољани живјели* одвојено по горама овим, онда бје пут из Варјага у Грке и из Грка по Днѣпру, [...] (ПМЈ, 7)

(3б) *Когда же поляне жили* отдельно по горам этим, / сами по себе на горах этих, тут был путь из Варяг в Греки и из Греков/Грек по Днепру, [...] (ПВЛ ДЛ, 144; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру РППВ је у форми одређеног вида множине мушког рода, постпонован у дистантној употреби (од именице га раздваја граматичка реч, речца *же*) испред главне реченице са именским предикатом. У Р и А наводи се облик РПСВ *живуцишнмъ*. Одговарајуће значење разматране конструкције видимо у преводу на савремени српски језик.

2.4.1.2.2. Трпни партицип прошлог времена

Конструкције са ТППВ можемо трансформисати у активне реченице са формом перфекта у предикату. Стога ћемо исти облик и размотрити у овом поглављу, у оквиру следећих функција: 1) супстантивне, 2) атрибушке, 3) предикатске.

2.4.1.2.2.1. Супстантивна функција ТППВ

ТППВ у супстантивној функцији јавља се у форми одређеног вида, а посведочени су и примери за облике који су под утицајем црквенословенског језика, нпр. за *ОУБЪЕНЬИ*.

(1) аще^А сотворнть^Т събраженне^Н таковыи^И возъметъ^Т *сраженое*^Е. комоу^У бде^Т писа^А наследити^И нмѣнѣ^Е. да наследн^Т е (ПВЛ, 37)

(1а) Ако такав начини завјештање, да узме његово *завјештање* тај за кога је написано да имање његово наслиједи, и да га наслиједи. (ПМЈ, 22)

(1б) Если же сделает завещание, то возьмет *завещанное* ему тот, кому написал наследовать / кому завещал письменно наследовать его имущество, и да наследует его. (ПВЛ ДЛ, 156; ПВЛ ОТ)

Именица *завештање* може се трансформисати у конструкцију *оно што је завештано*. С друге стране, активна реченица са перфектом у предикату гласиће: *оно што је завештао*.

(2) аще^А ли оускоучнть^Т ств^Орнвыи^И оубон^Н. н оубѣжнть^Т аще^А будетъ^Т нмовитъ^Т. да возъмутъ^Т нмѣнѣ^Е его. блнжннн *оубѣлаго*. (ПВЛ, 51)

(2а) Ако пак ускочи онај који је убио и скарије се, ако је имућан, да имање његово узму ближњи *убијеног*; [...] (ПМЈ, 31)

(2б) Если же убежит убийца и скроется, а будет у него имущество, то пусть родственники *убитого* возьмут имущество его / это; [...] (ПВЛ ДЛ, 162; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру преводиоци су употребили поименичене трпне придеве. РППВ може се превести конструкцијом са трпним обликом у предикату: *онога који је убијен*, или активном реченицом: *онога кога је убио*.

2.4.1.2.2.2. Атрибутска функција ТППВ

У атрибутској функцији ТППВ може бити у форми одређеног и неодређеног вида, а исти облик размотрићемо у оквиру субјекатске и објекатске функције.

2.4.1.2.2.2.1. Субјекатски атрибут

ТППВ у функцији субјекатског атрибута стоји уз управну реч која је граматички субјекат реченице и преводи се односном реченицом.

(1) н по снхъ ꙗко колѣнѣ г Копѹннѣ вѣка нздуть *заклѣпenni* в горѣ Александромъ Македоньскимъ нечѹтѣ ѹлѣвки. (ПВЛ, 234)

(1a) И послје ових 8 кољена, у вријеме пропасти свијета, изаћи ће *заковани* у планини од стране Александра Македонског нечисти људи... (ПМЉ, 142–143)

(1б) И после этих 8 / восьми колен, при конце мира, выйдут *заклепанные/заточенные* в горе Александром Македонским нечистые люди. (ПВЛ ДЛ, 236; ПВЛ ОТ)

ТППВ је у форми одређеног вида у препозицији, али дистантно употребљен. Преписи Р и А дају облик *заклепenni*. У преводима на савремене језике употребљен је трпни глаголски придев (у руском језику трпни глаголски придев прошлог времена). Атрибутска функција партиципа може се превести односном реченицом: *изаћи ће нечисти људи који су заковани*. Трансформацијом из пасива у актив добићемо реченицу са предикатом у форми перфекта: *изаћи ће нечисти људи које је Александар Македонски заковао*.

2.4.1.2.2.2.2. Објекатски атрибут

ТППВ у функцији објекатског атрибута уз именицу која је зависни члан реченице преводи се односном реченицом.

(2) мы Роу да ег^а ходн^м в Грекы. нлн с коуплею. нлн вѣ солѣѣ ко црѣвн вашемѣ. да пѣстн^м с честью. *проданное* рѣхло ло^н н^х. (ПВЛ, 35–36)

(2а) И кад год ми, Руси, идемо у Грке, или с робом или као посланици вашим царевима, да (ми, Грци) пропустимо с чашћу *продану* робу с њихове лађе. (ПМЉ, 22)

(2б) И когда приходим (мы, русские) в Греческую землю для торговли или посольством к вашему царю, то (мы, греки) пропустим с честью *проданные* товары их ладьи. (ПВЛ ДЛ, 155; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру партицип је у форми одређеног вида средњег рода, препонован у односу на именицу уз коју стоји. У преводу на српски језик употребљен је исти облик, будући да се овај трпни придев сачувао. Да бисмо указали на значење перфекта овако употребљеног ТППВ, трансформисаћемо наведену реченицу из пасивне у активну, те ћемо добити зависну односну реченицу са перфектом у предикату: *робу коју су продали*.

(3) Ярославѣ, н всн впуце Всеславѣн уже поннзнтъ стязн свон, вопнзнтъ свон меун *вережени*, уже бо выскоучнсте нзъ дѣдней славѣ. (СПИ, 34–35)

(3а₁) Светић: Ярославе и вы сви унуцы / Всеславови, стѣге приклоните, / Ваше маче мећ’те у корице, / Ваше маче оне *окрзане*. / Срѣ изъ славе вы већ изпадосте, / Изпадосте изъ дѣдовске славе. (ППИ, 166)

(3а₂) Медић: Ви унуци Всеславови, / И ти кнеже Ярославе, / Одпашите ваше сабље, / И савите све заставе, // Кад сте дједов ваших славу / Изгубили из неслоге, [...] (СПИ ДМ, 54–55)

(3а₃) Утјешеновић-Острожински: Ярославе и сви унуци Свеславови! већ понизите стјегове своје, справите мачеве своје *затупљене*; сада бо изкочисте из дједовске славе. (СПИ ОУО, 224)

(3а₄) Шајковић: Ярославе и остали / Ви унуци Всеслављеви! / Ви заставе не дижите / И сабљама не машите! / Ви достојни нисте више / Славе својих прадедова! (ПВИ, 43)

(3а₅) Панић-Суреп: Ярославићи и унуци сви Всеслава! / Та спустите свој стег најзад, / одложите једном маче *рушилачке*¹⁴². / Из славе сте праједовске већ испали! (СПИ МПС, 73)

¹⁴² У другом издању аутор је употребио трпни придев *искрзане* (СПИ МПСб, 73).

(3a₆) Бадалић: Jaroslavovi i svi unuci Vseslavovi! Ded spustite stijegove svoje, zabodite svoje mačeve *štrbave*; odmetnuste se bo od pradjedovske slave. (SVI, 227)

(3a₇) Не дић: Јарославе и сви Всеславови унуци! / Оборите своје стегове, / *окрњене* мачеве / вратите у корице, / јер сте већ изгубили / славу дедовску. (ПРИ, 323)

(3a₈) Минић: Јарославе и сви унуци Всеслављеви! Поскидајте већ барјаке своје, оставите у корице мачеве своје *назубљене* — већ сте напустили дједова ваших славу. (СПИ ВМ, 42)

(3a₉) Хорват: Јарославичи и сви унуци Всеслављеви! Спустите сад заставе, а мачеве *искрзане* у корице вратите, јер нисте више осењени славом прадедовском; [...] (СПИ ВХ, 54)

У преводима на српски језик употребљени су трпни глаголски придеви и обични придеви у атрибутој функцији, док код Д. Медића и И. Шајковића анализирани облик недостаје.

ТППВ са значењем перфекта може бити у функцији атрибута уз именицу као допуну глаголима опажања:

(4) видѣ^м бо нгрѣца *оутолоуена*. (ПВЛ, 170)

(4a) Видимо пак игралишта *утабана*, [...] (ПМЉ, 105)

(4б) Видим ведъ, как места игрищ *утоптаны* [...] (ПВЛ ДЛ, 211; ПВЛ ОТ)

С обзиром на могућности које партицип овако употребљен има, наведену конструкцију можемо превести на два начина, односно у оквиру два типа зависних реченица са перфектом у предикату — као односну: *видимо игралишта која су утабали / која су утабана* или као објекатску: *видимо да су игралишта утабали / да су игралишта утабана*.

И уз глагол *обрѣстн*, који се такође прикључује глаголима перцепције (види т. 2.2.2.1.2.2, пр. 6) јавља се ТППВ:

(5) и ѿ томъ· аце ѿбрацють Русь кубару Грецьскую· *въвержену* на коемъ любо мѣстѣ· да не пресѣндатъ ея· (ПВЛ, 51)

(5a) И о овом: ако Руси нађу брод грчки *избачен* на обалу, на било ком мјесту, да му не учине штете. (ПМЉ, 31)

(5б) И о том: если найдут русские корабль греческий, *выкинутый* где-нибудь на берег, да не причинят ему ущерб. (ПВЛ ДЛ, 161; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру сви преводиоци су ТППВ превели трпним глаголским придевом, у руском језику трпним глаголским придевом прошлог времена. Трансформацијом у зависну реченицу добили бисмо: *који је избачен*, односно у објекатску: *да је избачен*. Да бисмо указали на значење перфекта ТППВ, наведену реченицу можемо трансформисати у активну, али у том случају морамо навести субјекат, који би овде био море или река, будући да море или река могу избацити брод на обалу. Тако би наведена реченица гласила: *Ако Руси нађу грчки брод, који је море избацило* или *Ако Руси нађу да је море избацило грчки брод*.

2.4.1.2.2.3. Предикатска функција ТППВ

Најчешћа функција ТППВ у ПМВ је управо предикатска. Будући да се исти партицип сачувао у савременом српском језику (као и у руском) чешће су пасивне конструкције са овим обликом, односно ређе су у анализираним примерима активне реченице.

ТППВ у предикатској функцији стајао је у конструкцији са презентом помоћног глагола *БЫТИ*, најчешће од глагола свршеног вида, али налазимо и примере са глаголима несвршеног вида, као и са двовидским глаголима. Свршеног вида је следећи пример:

(1) н елнко нхъ *естъ не хрѣщо*. да не нмутъ помоцин ѿ Бѧ. ни ѿ Перуна. (ПВЛ, 47–48)

(1a) [...] а они од њих који *нису крштени* — да немају помоћи од Бога, ни од Перуна, [...] (ПМЉ, 29)

(1б) [...] а те из них, которые *не крещены*, да не имеют помощи ни от Бога, ни от Перуна / и от Бога, и от Перуна, [...] (ПВЛ ДЛ, 160; ПВЛ ОТ)

У оба превода на савремене језике употребљен је трпни придев. Активна реченица са перфектом у предикату гласиће: *а они које нису крстили*, а може се употребити и рефлексивни пасив: *а они који се нису крстили*.

Пример за несвршени вид:

(2) н рѣ Варѣгъ не суть бо вѣн на древо· днѣ естъ· а оутро нзѣгнестъ не ѣдатъ бо ни пью· ни молваѣ по *суть дѣлаани* руками в деревѣ· (ПВЛ, 82)

(2а) И рече Варјаг: „Нису то богови, већ дрво: данас јесте, а сутра ће изагњити; јер не једу, не пију, не говоре; *направљени су* рукама у дрву. (ПМЈ, 52)

(2б) И сказал варяг: «Не боги это, а дерево: нынче есть, а завтра сгниет; не едят они, не пьют, не говорят, но *сделаны* руками из дерева / но *сделаны* вручную из дерева секирою и ножом¹⁴³. (ПВЛ ДЛ, 175; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру сви преводиоци су употребили трпни придев прошлог времена, променивши вид глаголу, иако би се могао задржати несвршени вид: *већ су прављени рукама*, односно *већ су их правиле руке*, тј. *већ су их правили људи рукама*.

Посведочени су и примери у којима недостаје помоћни глагол:

(3) рѣша же Кнѣне намъ н^ѣволя князь нашъ *оубьенъ*· а княгини наш^а хоче за вашъ князь н понесоша ѿ в лодѣн· (ПВЛ, 56)

(3а) И рекоше Кијевљани: „Невоља нам је: кнез *је* наш *убијен*, а кнегиња наша хоће за вашег кнеза“ — и понесоше их у лађи. (ПМЈ¹⁴⁴, 34)

(3б) И ответили киевляне: «Нам неволя; князь наш *убит*, а княгиня наша хочет за вашего князя», — и понесли их в ладье. (ПВЛ ДЛ, 164; ПВЛ ОТ)

(4) То было въ ты ратн, н въ ты плькы; а снце н ратн *не слышано*; [...] (СПИ, 17)

(4а₁) Светић: То е было у ратовы оны, / То с' чинило у войскама онимъ, / Ал' овака рата *нечувено*: [...] (ППИ, 156)

¹⁴³ У ИЛ наводи се *по суть дѣлаани руками въ древѣ секирою и пожемъ*.

¹⁴⁴ Иако је В. Минић превео део у оквиру којег је наведени пример, ова реченица недостаје у његовом преводу.

(4a₂) Медић: Много пута дочекасмо, / Да удари брат на брата, / Ал' никада у Русији / *Невидисмо* таквог рата. (СПИ ДМ, 33)

(4a₃) Утјешеновић-Острожински: То било у тих рати и у тих пуци; а нигда такви рати *нeслишани*. (СПИ ОУО, 219)

(4a₄) Шајковић: Тако беше у то доба / Ратовања, борбе љуте, / Ал за битку као ова / Нико никад *чуо није!* (ПВИ, 34)

(4a₅) Панић-Суреп: Тако то би тих ратова и похода, / а о овом још *се не чу!* (СПИ МПС, 51)

(4a₆) Бадалић: То *бијаше* у оним ратовима и војевањима, али о овакву *се* боју јоште *чуло није*: [...] (SVI, 224)

(4a₇) Недић: То је било тада у тим / бојевима / и у томе ратовању, / а још нико *није чуо* / бој овакав. (ПРИ, 315)

(4a₈) Минић: Бијеше [Бијаше — В. В.] то у овим бојевима и овим походима; а такви бојеви још *нијесу виђени*. (СПИ ВМ, 40)

(4a₉) Хорват: Битака и похода беше много, али за овакав бој *се* никад *није чуло*¹⁴⁵. (СПИ ВХ, 51)

(4б) То было в те рати и в те походы, / а такой (а о такой) рати *не слыхано* (и *не слыхано*)! (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 97)

К. Милошевић наводи (1972: 78) да глаголи попут *имати*, *чути*, *осећати* и др. немају трпни глаголски придев, због чега се у таквим случајевима употребљава рефлексивна конструкција. Тако су наведени пример превели М. Панић-Суреп, Ј. Бадалић и В. Хорват, али са различитим облицима глаголских времена у предикату, тј. са аористом и перфектом. Употреба трпног придева изискује другу глаголску лексему, као што видимо у преводу В. Минића.

¹⁴⁵ Аутор је у првом препеву наведени фрагмент превео стиховима: Беше битки, похода, ратова, / ал ниједна *не беше* ко ова. (СПИ ВХ, 64)

2.4.1.2.3. Староруске објекатске реченице

Највећи број примера са перфектом у предикату у нашим споменицима чине зависне објекатске реченице у форми управног или неуправног говора. Такве примере видели смо и на нивоу морфолошке анализе истог облика, а овде ћемо то потврдити са још неколико примера.

(1) Володнмерѣ же · н Дѣдѣ н ѿлегѣ · послаша мужѣ свои гл҃ше к Сѣополку · что се зло створиша ѿси в Русьстѣи земли · н *ввергла ѿси ножъ в ны · чему ѿси слѣпша* брѣ свои · (ПВЛ, 262–263)

(1a) [...] Владимир пак, и Давид, и Ољег послаше мужеве своје ка Свјатополку, говорећи: „Зашто *си* зло ово учинио у Руској земљи, и *башио* међу нас нож? Зашто *си* *ослијетио* брата својега? [...]“ (ПМЉ, 150)

У преводу на српски језик употребљен је исти облик као у оригиналу. О глаголу *слѣпшн* говорили смо у оквиру аориста (т. 2.1.2.1.2.1, пр. 4). У Р и А наводи се префиксални глагол у форми партиципа на -А *ослепша*.

(2) паче всего гордости не имѣте · в срѣци н въ оумѣ · но || рцѣмъ смртни ѿсмы · дѣи живи а заутра в гробѣ · се все ѣтны ѿси *вдала* · не наше · по твоѣ · *поручи* ны ѿси на мало дѣи · (ПВЛ, 245)

(2a) Изнад свега, охолости немајте у срцу и у памети, но реците: смртни смо ми — данас смо живи, а сјутра у гробу; све ово што *си* нам *дао*, није наше, но твоје; *повјерио* *си* нам ово на неколико дана. (ОССРК, 22)

Као што видимо, форма староруског перфекта на савремени српски језик преводи се истим глаголским временом.

2.4.1.3. Закључне напомене

Приликом превођења староруског перфекта на савремени српски језик, могуће је употребити исти облик, као граматички еквивалентну замену. У анализираним споменицима перфекат се најчешће јавља у објекатским реченицама, углавном у форми управног говора, тј. дијалогских секвенци, а ређе

се среће у приповедању, где су далеко заступљенији имперфекат и аорист. Поред значења аориста, РППВ може имати и значења перфекта, а у нашем корпусу исти облик је у таквој употреби посведочен у супстантивној, атрибутој и функцији АД. Тако се приликом превођења РППВ трансформише у одговарајућу реченицу са предикатом у форми перфекта. И ТППВ може имати значење перфекта, те смо наведени облик анализирали у оквиру супстантивне, атрибутоке и предикатске функције. На почетку и на крају договора између Руса и Грка јављају се облици прошлих времена, док их у централним деловима текста, када се прописују одређена правила, нема. У таквим примерима употребљени су радни и трпни партицип са перфекатским значењем којима се, поред тога што је реч о управном говору, а у таквом је облику перфекат најчешћи, указује на неутралне радње — ако се било кад и било коме буде нешто десило.

Ако перфекат у српском језику посматрамо као неутрални облик, за разлику од имперфекта, аориста и крњег перфекта, као форму за исказивање радњи које су се у прошлости (из)вршиле, исте особине карактеришу и староруски перфекат.

2.4.2. КРЊИ ПЕРФЕКАТ У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ

Крњи перфекат, тј. партицип на -л без презента помоћног глагола, јавља се у оба анализирана староруска текста, а најчешће се среће у значењу 3. лица једнине. Субјекат у реченицима у којој је наведени облик у предикату, као и код пуног перфекта, може бити исказан именском речју или синтагмом. С друге стране, субјекат може изостати или се може везати са истом формом која је претходно наведена.

2.4.2.1. Морфолошки план

На морфолошком плану у оквиру крњег перфекта, тј. партиципа на -л без презента помоћног глагола размотрићемо наведени облик глаголâ свршеног и несвршеног вида, као и оних који су одговарајуће видско значење добијали у контексту, а у истраживање ћемо укључити и специфичне форме.

2.4.2.1.1. Крњи перфекат глагола свршеног вида

И код крњег перфекта, као код пуног, доминирају глаголи свршеног вида. У ПМВ анализирани облик највише се јавља у предикату објекатских реченица у форми управног или неуправног говора. У СПИ посведочено је више примера са перфектом без помоћног глагола, а често се користи приликом описа природе, који има важну улогу у самом тексту.

(1) Уъиша цвѣты жалобою, н древо стугою къ землн *прѣклоннао*, а не сорокы втроскоташа. (СПИ, 42–43)

(1a₁) Светић: Цвѣће клону одъ жалости тежке, / Дрвлѣ тугомъ земљи *се пригнуло*; / Нису оно свраке закректале, [...] (ППИ, 172)

(1a₂) Медић: [...] «Од жалости цв'јеће вену, / И проклиња оне дане, / А у гори јавор вити / К земљи *сагну* своје гране. // Кано врани гавранови / Кад полете кршном гором, [...] (СПИ ДМ, 65)

(1a₃) Утјешеновић-Острожински: Увехну цвијеће жалосћу, а дрво тугом земљи *се прислони*, а швраке не швракоташе. (СПИ ОУО, 226)

(1a₄) Шајковић: [...] «Од жалости цвеће клону, / Од туге *се дрвље сагло!*» / Тако Игор с реком збори, / А околo свраке свракћу¹⁴⁶... (ПВИ, 14)

(1a₅) Панић-Суреп: Цвили цвеће од жалости, / а од туге дрвеће *се земљи свија*... // То што свракће, нису свраке: [...] (СПИ МПС, 85)

(1a₆) Бадалић: Uvenuše cvijeci od žalosti i drvlje *се od tuge k zemlji prikloni*. To svrake ne kriješтахu: [...] (SVI, 229)

(1a₇) Недић: Од жалости снуждили се / цветови, / ка земљи *се дрво с тугом / повило*. // Нису свраке закрештале: [...] (ПРИ, 327)

(1a₈) Минић: Од жалости, увену цвијеће, у гори *се посави* дрвеће. Не, то сврака не закријешташе — [...] (СПИ ВМ, 43)

(1a₉) Хорват: [...] „Свену цвеће од жалости, а дрво *се од бола земљи приклони*¹⁴⁷. (СПИ ВХ, 55)

И. Грицкат (1954: 41) каже да се појаве у природи могу описивати употребом перфекта, при чему се њиме исказује „једна свршена радња у прошлости, иза које је наступило стање, слика“. Даље исти аутор наводи: „Та се слика, по правилу, једино и налази у аперцепцији: на њен почетак, тј. на моменат извршења радње после којег је она настала, обично се не мисли. У овом значењу, које се исказивало перфектом, још у старијим епохама словенских језика, у српскохрватском језику се доста често употребљава непотпуни перфекат, ма да не

¹⁴⁶ У првом издању превода И. Шајковића део са формом крњег перфекта је изостављен.

¹⁴⁷ У оба препева аутор је за наведени пример употребио перфекат: [...] од туге се цвеће сасушило, / а дрвеће земљи *приклонило*. (СПИ ВХ, 77) Све цвеће је од жалости свенуло, / а дрво *се с бола земљи приклонило*. (СПИ ВХ, 102)

увек [...]. Карактеристика ове категорије лежи нарочито у томе што се на остварење радње у прошлости не мисли. Увек је у питању презентско (у овим примерима из књижевности, разуме се, релативно-презентско) значење перфекта, а претеритални облик служи само зато да покаже да је слика почела да постоји у прошлости“ (Грицкат 1954: 41–42).

И у нашем примеру *дрвеће опустило гране ка земљи* ствара се слика, односно стање након извршења радње, док су саме радње исказане облицима аориста. Преводиоци наведеног дела употребили су перфекат, али и аорист и презент. У српском језику помоћни глагол у 3. лицу једнине изоставља се у примерима са обликом *се*, иако се срећу и примери са сачуваним помоћним глаголом (Белић 2006: 440, Стевановић 1974: 626; Танасић 2005а: 398–399). Пошто *се* и *је* чине исту акценатску целину са глаголом, *ј* се између два *е* губи, а затим долази и до сажимања два иста вокала (Танасић 2005а: 399).

О експресивности перфекта без помоћног глагола можемо говорити приликом описа невоља које су задесиле Русију:

(2) Пнунтъ трава жалоцаман, а древо стугою къ земан *преклопнаосъ*. Уже, во вратѣе, не веселая година *въстала*, уже пустыинъ снлу *прикрыла*. *Въстала* обнда въ сналахъ Дажь-Божа внука. *Вступнаъ* дѣвою на землю Трояню; *въсплескала* лебеднѣимъ крылы на снѣмъ море у Дону плещучн, убудн жнрня времена. (СПИ, 18–19)

(2а₁) Светић: Сада трава жалостима ниче, / Тугомъ дрво земљи *с' приклонило*. / Срѣ већ тужно *наста*, Браћо, време, / Већ пустынѣ силу *су покрыле*, / И веће *е устала* обида / У силама Дажь Божа унука, / *Наступила* на землю Троянску / Наступила к'о пагубна дѣва, / Лабудова крыли *затрескала*, / Затрескала на синѣму мору, / Па у Дону кадъ *е* поплѣштала, / Тежко време есте пробудила. (ППИ, 157–158)

(2а₂) Медић: Невесело трава ниче; / Црна земља сузе рони, / А од туге јавор млади / Свој огранак к земљи *клони*. // «*Наста* браћо тужно в'рјеме: / Невесели свићу дани, / Поробише руску земљу / Невијерни Половчани, // И у руке унучади / Дажда-Бога *пређе* сила, / А Обида Осветница / У дјеву *се претворила*, // И по земљи Тројановој / Лабудовим крилом *бије*, / Да од Дона и од мора / Весела нам дана није; [...]» (СПИ ДМ, 36–37)

(2а₃) Утјешеновић-Острожински: Пониче трава жалосћу, а дрвље с тугом к земљи *приклонило се*. Веће бо, браћо, невесела година *настала*, већ пустиња силу *покрыла*. *Настала* бијезда у силах Дажбогова унука, *ступила* дјевојком на земљу Бојанову,

запљескала лабудовими крилми на сињем мору, на Дону плјескајући пробудила дивља времена. (СПИ ОУО, 220)

(2a₄) Његош: Од жалости проникнула трава, / И дрвље *се сломило* од рана, / Те од јада црној земљи *пада*. (СПИ ППЊ, 143)

(2a₅) Шајковић: Повила се трава мека / Од жалости и од бола, / Од жалости и дрвеће / Гране к земљи *повило је*. // Тако, браћо, *наста* време / Претешко и невесело — / Степа *покри* силу нашу, / *Спустила се* зла невоља / Међ унукџ Дажбогове / У облику девојачком / *Приђе* к земљи Трајановој, / *Пљесну* крилма својим белим, / Крилма белим лабудовским, / Крај обале сиња мора, / Где утиче Дон велики — / Знак да прође срећно доба! (ПВИ, 35)

(2a₆) Панић-Суреп: Вене трава од жалости, / а од туге дрвеће *се земљи свија*. / Невесела већ година *наста*, браћо, / већ пустиња *прекри* снагу. / Уђе свађа међу војску Дажбогових потомака; / у обличју девојачком земљом она Тројановом / лабудовим крилма *плјесну*; / дође с ушћа реке Дона, / плјесну — прогна жирна лета. (СПИ МПС, 53)

(2a₇) Бадалић: Ponikla trava žalošću, a drvlje *се од туге до земље повинуло*. Nevesela bo godina, braćo, već *настале*, pustinja već silu *покрила*. *Устале* Objeda u silama Dažbogova unuka¹⁴⁸, *ступи* као дјевојка на земљу Тројанову, *заплјуска* лабудјим крилима на сињем мору крај Дона, те плјускајући крилима отјера родне године. (SVI, 224)

(2a₈) Недић: Од жалости трава се савија, / ка земљи *се дрво с тугом / повило*. // *Наста* време невесело, / браћо моја, / силну војску *покри* пустиња! / *Подигне се* Завада / у племену Дажбогова унука, / *сиђе* као девојка / на земљу на Тројанову, / *залеприша* лабудовим крилима / крај Дона, на мору сињему; / крилима лепршајући, / срећно време отера. (ПРИ, 315–316)

(2a₉) Минић: Од жалости полегла је трава, а дрвеће земљи *се сагнуло*. Већ је, браћо, туга *завладала*, степа руску силу *саломила*. Увреда *нарасте* у војсци Дажбоговог унука и као дјевојка *уђе* у земљу Тројанову, *узмахну* лабуђим крилима на сињему мору и код Дона: прогна времена срећна. (СПИ ВМ, 40)

(2a₁₀) Хорват: Траве од туге потавнеше, дрвеће *се* од жалости до земље *пови*. Јер *дође*, браћо, невесело доба: *препокри* степа силну руску војску. *Подигне се* Кривда над војскама Дажбоговог унука, у лику деве *ступи* на земљу Тројанову, лабуђим крилима *замахну* над сињим морем крај Дона, плјеском узмути време изобиља¹⁴⁹. (СПИ ВХ, 51)

¹⁴⁸ У другом издању: *Svađa bukne* / у војсци Даџбогова унука, [...] (SVPI, 37).

¹⁴⁹ У првом препеву аутор је анализиране форме заменио облицима пуног и крњег перфекта: Сва је трава ником поникнула, / дрвета *се* до земље *погнула*. // *Дође*, браћо, доба

И овде је, као у већини примера, крњи перфекат у комбинацији са аористом. Речник СПИ наводи правилну форму за женски род једнине глагола *вступити*: *вступила*. Пример за перфекат без помоћног глагола *преклопналось*, који смо и претходно навели, иако у нереклексивној форми, као и облик *прнкрыла* могу указивати више на стање, настало као резултат извршене радње, док остали примери више упућују на саму радњу. Приликом употребе рефлексивне форме преводиоци изостављају помоћни глагол, а најчешће се комбинују форме прошлих времена — перфекта и аориста, али се среће и презент. Разлику између перфекта и аориста можемо протумачити на следећи начин: када се употреби перфекат на почетку фрагмента — *древо преклопналось*, као код претходнонаведеног примера (пр. 1) слици се даје извесна статичност, а затим се ређају радње исказане аористом, што слику чини динамичнијом. Код М. Светића је ова слика нешто „мирнијег тона“, изузев аориста *наста*, преводилац је анализиране облике превео перфектом, помоћни глагол се изоставља јер се перфекат понавља. У целокупном Медићевом преводу СПИ презент се, као доминантни глаголски облик, комбинује са претериталним временима — перфектом и аористом. У српском језику аорист и крњи перфекат су експресивно обојени (Вуковић 1967: 389), а њихова напоредна употреба оставља јачи утисак на читаоца.

(3) Ярославъ Б[ел]зы *вздалъ* и роднса Ярославу *дъ* и сѣтъ. И нарѣ нма ему Всеволодъ.
(ПВЛ, 149)

(3а) Јарослав *узео* Белз. И роди се Јарославу 4-ти син, и даде му име Всеволод. (ПМЉ, 93)

Наведена реченица са крњим перфектом у предикату је на самом почетку излагања догађаја из 1030. године. Пошто се тако у приповедање уноси новина (Грицкат 1954: 36), а исказ није смисаоно повезан са претходним излагањем у целину, у преводу на српски језик употребљен је крњи перфекат.

невесело, / степска трава војске *препокрила*... / Крај Трајанов Кривда *запосела* / као дева лабудових крила. / Над морем *је* силно *замахнула* / и над Доном, великим и сињим, / *запљескала*, Добро отерала / и времена изобиља са њим. (СПИ ВХ, 64–65) У другом препеву један пример је замењен формом перфекта: Траве од туге поникоше, / дрвеће *се* жално / до саме земље *свило*. (СПИ ВХ, 88)

У анализираном корпусу крњи перфекат је најчешће у предикату објекатских реченица које су у највећем броју примера у форми управног, али се јављају и у форми неуправног говора.

О (не)могућности употребе перфекта без помоћног глагола у зависним реченицама у српском језику И. Грицкат пише: „Да је пуни перфекат у хипотакси далеко обичнији, о томе не треба наводити никаквих доказа. Али доста велики проценат случајева где у зависној реченици стоји краћи перфекат, и то код добрих писаца, показује да појава ипак није ни неправилна ни изузетна. Она спада међу оне синтаксичке појаве које не претстављају ништа погрешно, али су из објашњивих разлога мање уобичајене. Објашњење треба тражити у овоме. За краћи перфекат је везано значење осликавања, рељефног истицања глаголске радње, новине, ненадовезаности на ранија излагања. До свега тога у зависној реченици не долази. Зависна реченица је уствари један развијени члан своје независне; она износи, дакле, садржај који у потенцијалу већ постоји у члановима независне реченице. Никакве специјалне експресије, ничег личног не може бити у овим 'бочним' огранцима развојне линије, који су и у најемотивнијем причању интелектуалне природе. Зависна реченица је и садржински и формално везана за независну; тај моменат је нарочито у супротности са суштином краћег перфекта [...]“ (Грицкат 1954: 54).

Исти аутор (Грицкат 1954: 51) наводи примере са крњим перфектом у предикату зависних реченица: *Оставили су га на дно Дечића... ње га и ној нашла; Чисто рикну, зграбивши велики нож, који му од оца остао и ... висио о зиду.*

(4) н Борису же възвратившосу съ вон· не събрѣтшио Печенѣгъ· вѣсть прнде к нему ѿць тн *оумерелъ*· (ПВЛ, 132)

(4а) Када се Борис, не нашавши Печенеге, вратио са ратницима, дође му вијест: „Отац ти је умро“· (ПМЈ, 82)

(5) н паоутрнѣ прдоша Печенѣзн· почаша звати нѣ ан мужа· се нашъ *допѣлъ*· (ПВЛ, 123)

(5а₁) И сутрадан дођоше Печенези, и почеше казивати: „Има ли мужа? Овај наш је *спреман*“· (ПМЈ, 77)

(5a₂) Сљедећега јутра дођоше Печењези и стадоше изазивати: „Гдје вам је човјек? Ево, наш *је спреман!*“ (ОССРК, 19)

(6) н бѣ вѣсть Грѣкомъ ꙗко *избѣло* море Русь. н пославъ црѣ нменемъ Мономахъ по Русн: сѣлѣднн ·дѣ· (ПВМ, 154)

(6a) И би вијест Грцима, како *је* море *разбило* Русе, и посла цар, именованом Мономах, по Русе 14 лађа. (ПМЈ, 95–96)

(7) Дѣдъ же на Стѣ ополка нача извѣтъ нмѣти. глѣ цн ꙗ се *створнаъ*. [цн] лн в моѣ городѣ. (ПВЛ, 267)

(7a) А Давид Свјатополка поче окривљавати, говорећи: „Зар *сам* ја то *урадио*, зар у моме граду? [...]“ (ПМЈ, 152)

(8) н всн Кнѣне· велнкъ плачъ створиша над ннмъ· со плѣмы н пѣннн проводнша н до стѣ Дмнтрѣа спрѣтавшѣ тѣло њего· с чѣстью положнша н в рацѣ мраморанѣ· в црѣквн стѣ апѣла Петра· юже самъ *началъ* здати прѣ мѣца декабра ·в· ѣ· дѣъ· (ПВЛ, 206)

(8a) И сви Кијевљани велики плач учинише над њим, са псалмима и са молитвама проводише га до Светог Димитрија (и), уредивши тијело његово, са почастима га положише у ковчег мраморни — мјесеца децембра 5-ога дана у цркви Светога апостола Петра, коју (он) сам *поче* зидати раније. (ПМЈ, 127)

(9) В семь же ·лѣ· Прнходн Болушъ с Половци· н створи Всеволодъ мнрѣ с нннн· н возвратншасѣ [Половци] вспѣтъ ѣнюду же *прншли*: (ПВЛ, 162)

(9a) Ове исте године долази Болуш са Половцима, и учини Всеволод мир са њима, и вратише се Половци натраг, одакле су и *дошли*. (ПМЈ, 100)

У примеру бр. 5 староруски крњи перфекат, тј. партицип на -л преведен је на српски језик придевом, чиме се истиче резултат извршене радње (види т. 2.4.1.1.1, пр. 3, 4). У истом примеру каснији преписи — Р и А наводе придев *готовъ*. М. Стевановић (1974: 610) објашњава да постоје примери у којима прва компонента перфекта свршеног вида може „јакко избледети“, посебно код глагола као што је *умрети*, али се осећање да се некада у прошлости извршио процес не губи никада у потпуности (види т. 2.4.1.2.1.2, пр. 2). И Грицкат (1954: 78) објашњава да се помоћни глагол врло ретко или уопште не изоставља у

реченицама са везником *да* „па биле те реченице исказне, последичне, погодбене или какве друге“. Исти аутор (Грицкат 1954: 78) наводи да су изричне реченице толико „чврсто везане за своју главну, да их је немогућно замислити с краћим перфектом“. Изјавне реченице са везником *како* истог су типа као и реченице са везником *да*, те ни у њима у српском језику не долази до употребе крњег перфекта (пр. 6). У примеру бр. 7, поред тога што је реченица објекатска, иста има и упитну форму, а у таквим се реченицама крњи перфекат у српском језику не употребљава (Грицкат 1954: 78). У примеру бр. 8 преводилац је употребио аорист, уносећи динамику у приповедање, док би пуни перфекат исту реченицу учинио стилски неутралнијом. У истом примеру у Р наведена је форма аориста *лаџа*. У примерима 4, 5, 7 анализирани облик је у форми управног говора, а како је исти, као обавезна допуна, чврсто везан за претходни текст, помоћни глагол се у таквој реченици у перфекту у српском језику не изоставља (Грицкат 1954: 55). У примеру бр. 9 у Р и А наводи се форма имперфективног аориста *вѣ*, што са обликом партиципа на -л чини плусквамперфекат (види пр. 11).

Нису само зависне реченице лишене употребе крњег перфекта. У реченицама које чине целину са претходним исказом и које се тако надовезују на њега нећемо употребити крњи перфекат ни када су оне независне. И. Грицкат каже: „Краћи перфекат као облик који глаголском значењу придаје наглашеност, тражи да буде употребљен у таквим реченицама које немају јачих веза са околним текстом. Ако је реченица с тим обликом везана за претходни контекст, краћи перфекат губи свој смисао те звучи мање обично“ (Грицкат 1954: 56).

(10) и оувнша Асколда^а и Дира· [и] несоса на гору и погревша и на горѣ· еже сѧ њине зоветь Оугорское· где њине Оѡлминѣ дворѣ· на том могнлѣ *поставнлѣ* црѣвь свѣго Николу а Дирова могнла за сѣою Оѡрпною· (ПВЛ, 23)

(10a₁) И убише Асколда и Дира и однесоше на гору, и сахранише их на гори која се данас зове Угорска, гдје је данас Ољмин двор; на том гробу *подигао је* Ољма цркву Светог Николе; а Диров гроб је — иза цркве Свете Ирине. (ПМЈ, 15)

(10a₂) И убише Асколда и Дира и однијеше их на брдо и сахранише: Асколда на брдо које се сада назива Угарско, тамо гдје је сада Ољмин двор; на томе гробу Ољма је *саградио* цркву светог Николе, а Диров гроб је иза цркве Свете Ирине. (ОССРК, 13)

Реченица са крњим у староруском, а пуним перфектом у српском језику надовезује се на претходну, те са њом чини једну целину, због чега у српском језику перфекат без помоћног глагола није употребљен ни у једном од два наведена превода.

(11) н поѹа по мнру ходити· такоже оуродом са твора· вселнса в пещеру в пенже преже былъ· оуже во [вѣ] Антопни *престави́са*· н совѣку^{III} к совѣ оуны^x· н вскладаше на нь порты чернеѹьскыа· да сѹво ѿ нгумена Никона прѣнмаше рапы· сѹво ѿ роднтель тѣхъ дѣтскы^x· (ПВЛ, 196)

(11a) И стаде по свијету ходити, тако се исто чинећи јуродивим. Усели се у пештеру, у њој је и раније био — Антониј *се већ био представио*, — и сакупивши дјецу, и стављаше на њих одјећу монашку и добијаше ударце час од игумана Никона, час од родитеља те дјече. (ПМЛ, 121)

Преписи Р и А бележе и имперфекативни аорист помоћног глагола, чиме је у употреби плусквамперфекат, а истим обликом староруски крњи перфекат преведен је на српски језик. На раније извршену радњу означену партиципом на -а, поред самог контекста, указује нам и одредба *оуже* (види т. 2.3.1.2), те је и без имперфективног аориста јасно да се радња означена крњим перфектом извршила раније. И. Грицкат (1954: 21) каже да је значење перфекта без помоћног глагола у реченици *Ми смо стигли тамо, а они поседали око стола* плусквамперфекатско. М. Стевановић (1972: 93) објашњава да на месту крњег перфекта, релативно употребљеног, може стајати плусквамперфекат: *Загледали су иза крушке, али дјечко ишчезао, побјегао* и *Загледали су иза крушке, али је дечко био ишчезао, побегао*.

2.4.2.1.2. Крњи перфекат глагола несвршеног вида

У мањем броју примера, у односу на свршени вид, среће се и крњи перфекат глагола несвршеног вида.

(1) се слышавѣ црѣ· посла к Нгорю лучнѣ боларе· мола н глѣ· не ходи по возъмн дань юже *ималъ* Слэгѣ· н прндамъ н еще к тон данн· (ПВЛ, 45)

(1a) Чувши ово, цар посла Игору најбоље бољаре с молбом, говорећи: „Не долази, већ узми данак какав је узимао Олег, додаћу и још томе данку“. (ПМЈ, 27)

О глаголу *ИМѢТИ/ИМАТИ* било је речи и у претходном поглављу (види т. 2.2.1.5.2, пр. 2).

(2) ѡкопѣвавѣ же достоинно хвалу и славу Бѹ въздасть· дающеу таку блг̄· датѣ еп̄шѹ Мефодѣю· настољнику ѡндроннику· тѣмже Словѣнску ѣзыку· оучителѣ естѣ ѡндронникѣ ѡп̄лѣ· в Моравы бо *ходилѣ* и ѡп̄лѣ Павелѣ *оучилѣ* ту· ту бо естѣ Нлѹрникѣ¹⁵⁰.
|| [Ѣгоже дошѣ ѡп̄лѣ Павелѣ тоу бо бѣша Словене первое тѣмже и Словенскѣ ѣзыкоу оучителѣ ѣ Павелѣ· ѡ негоже ѣзыка и мы есмо Роӯ· тѣмъ^ж и на^м Роӯ оучителѣ ѣ Павелѣ· поне^ж оучѣ ѣ· ѣзыкѣ Словескѣ· и поставилѣ ѣ еп̄ша· и намѣсника вѣ себѣ ѡндронника Словенскоу ѣзыкѣ. (ПВЛ, 28)

(2a) Завршивши, достојну хвалу и славу Богу даде, који дарова милост такву епископу Методију, Андрониковом наследнику, зато што је учитељ словенскоме народу — апостол Андроник. У Моравску *је*, наима, *ишао* апостол Павле, и *учио је* тамо; тамо је и Илирик, до њега је долазио апостол Павле; ту, наима, најприје бијаху Словени. Због тога је словенскоме народу Павле учитељ, а од тог народа смо и ми, Руси; зато је и нама, Русима, учитељ Павле, пошто је учио народ словенски и поставио, послѣје себе, Словенима за епископа и намјесника Андроника. (ПМЈ, 17)

У нашем примеру навели смо шири фрагмент текста како бисмо показали да су реченице смисаоно везане у једну целину (види т. 2.4.2.1.1, пр. 10), а реченица са крѣим перфектом у предикату даје појашњење због чега је Андроник учитељ словенском народу, те је у преводу употребљен пуни перфекат. На такво значење упућује нас и каузално-објаснидбени конкретизатор *наима*¹⁵¹. Осим тога, у наведеном примеру износи се чињеница из прошлости, без икакве стилске маркираности, због чега је пуни перфекат на одговарајућем месту. То се не односи искључиво на ову реченицу, већ то можемо рећи за све примере у којима приповедач говори о догађајима из прошлости, у којима нити је сам учествовао нити их предочава као доживљене, већ их једноставно износи као податак,

¹⁵⁰ Одавде је текст ПМВ према Р (види нап. 1), укључујући и облик крѣег перфекта *дошѣ*^А, за који А и Т даје форму несвршеног вида *доходилѣ*, а несвршени вид видимо и у српском преводу.

¹⁵¹ Види нап. 135.

стилски неутралан, те се у таквим примерима у српском језику употребљава пуни перфекат.

2.4.2.1.3. Крњи перфекат двовидских глагола

И код крњег перфекта, као и код претходно анализираних облика прошлих времена, јављају се глаголи са недиференцираном категоријом вида, тј. они којима је контекст одредио одговарајуће видско значење.

2.4.2.1.3.1. Крњи перфекат простих глагола

У оквиру глагола са недиференцираном категоријом вида најпре ћемо размотрити просте глаголе *БИТИ*, *ВНДЋТИ*, *КАЗАТИ*, *ИТИ*, *БЉЖАТИ*, *МЪСТИТИ* и *ТВОРИТИ*. О двојакој видској вредности глагола *БИТИ*, те значењу несвршеног вида, говорили смо и у оквиру пуног перфекта. Исту видску вредност наведени глагол показује и у форми крњег перфекта.

(1) и поџа по мнру ходити· такоже оуродом сѧ творѧ· вселнсѧ в пещеру в пенже преже *БЫЛЪ*· (ПВЛ, 196)

(1а) И стаде по свијету ходити, тако се исто чинећи јуродивим. Усели се у пештеру, у њој је и раније *био* — [...] (ПМЉ, 121)

(2) и посѣ хотѧ проситнсѧ оу Стополка· и оу Володнмера· нти на Половци· да любо палѣзу собѣ славу· а любо голову свою сложю за Русскую землю· нно помышленѣе в срци моѣ *НЕ БЫЛО*· ни на Стополка· ни на Дѣда· (ПВЛ, 266)

(2а) [...] „И затим хтједох измолити се код Свјатополка и Владимира да идем на Половце, па — или да нађем себи славу или да положим главу своју за Руску земљу. Друге помисли у срцу моме *није било* — ни на Свјатополка ни на Давида. [...]“ (ПМЉ, 152)

Несвршени вид глагола *БИТИ* огледа се у значењу *боравити* у првом примеру и *постојати* у другом. И. Грицкат (1954: 57) објашњава да је помоћни глагол у одричној форми „срастао са речцом за негацију у једну нову реч и употреба тог готовог негативног глагола у одречном перфекту постала је у толикој мери механичка да нам замена његова речцом *не* (истакла — И. Г.) уз

пропуштање помоћног глагола изгледа необична¹⁵² [...]“. Егзистенцијално значење глагол *БЫТИ* има и у наредном примеру.

(3) *БЫЛИ* вѣун Троянн, *минула* лѣта Ярославя; *БЫЛИ* плъци Олговы, Ольга Святъславнчя. (СПИ, 14–15)

(3a₁) Светић: *Были* вѣцы, па прошли Троянски, / *И прошла* су лѣта Ярославска. / *Прошле* войске Олга Светслављића. (ППИ, 155)

(3a₂) Медић: *Мину* вр’јеме Трояново, / *Оде* вр’јеме Ярослава, / *Гђе* су чете Олегове / Гђе л’ синови Светослава. (СПИ ДМ, 31)

(3a₃) Утјешеновић-Острожински: *Били* вијечи Бојанови, *минула* љета Ярославова, *били* пуци Ольгови, Ольга Светслављића. (СПИ ОУО, 219)

(3a₄) Шајковић: *Прође* доба Трајаново, / *Мину* време Ярослава, / *Беху* битке Олегове, / Свјатославића Ољега. (ПВИ, 33)

(3a₅) Панић-Суреп: *Би* па прође век Троянов, / *прошла* лета јарославска, / и походи Олегови, / Ољега Свјатславића. (СПИ МПС, 49)

(3a₆) Бадалић: *Bijahu* vijeci Trojanovi, / *uminiše* vremena Jaroslavova, / *bijahu* vojevanja i Olegova, / Olega Svjatoslavljica. (SVI, 224)

(3a₇) Недић: Век Троянов *прохуја*; / *мину* доба Ярослава; / ратовања Олегова, / Олега Свјатославића, / *прохујаше*. (ПРИ, 314)

(3a₈) Минић: *Прохујаше* времена Троянова, *прође* Ярослављево доба, *минуше* походи Олегови, Ољега Свјатославича. (СПИ ВМ, 40)

(3a₉) Хорват: *Беше* доба Трояново, *минуше* лета Ярослављева, *беху* походи Олегови, Олега Свјатославича¹⁵³. (СПИ ВХ, 51)

¹⁵² Исти аутор (Грицкат 1954: 76) наводи да се одрични облик без помоћног глагола јавља у српском десетерцу. Такав пример имамо код П. Петровића-Његоша у преводу СПИ: *То не било десет соколова, / Нит’ лећело јато лабудова* [...] (СПИ ППЊ, 139) и М. Светића (види т. 2.1.1.5.1.2, пр. 3).

¹⁵³ Аутор је у првом препеву перфекат без помоћног глагола *минула* заменио перфектом, а трећи пример је изостављен: *Беху* некад времена Трояна, / *минуло је* доба Ярослава / и јунаштва Олегова давна, / ратовања сина Свјатослава. (СПИ ВХ, 63)

И наведени пример можемо посматрати као почетак новог фрагмента. У српским преводима за сва три облика крњег перфекта запажамо различите форме — крњи и пуни перфекат код М. Светића, само крњи перфекат код О. Утјешеновића-Острожинског, аорист у преводу В. Недића и В. Минића. Комбинацијом аориста и имперфекта наведене примере превели су И. Шајковић, Ј. Бадалић и В. Хорват, док је М. Панић-Суреџ комбиновао аорист и крњи перфекат, при чему је један пример приликом превођења изоставио¹⁵⁴. Навели смо да је у Медићевом преводу презент у напоредној употреби са претериталним временима, овде са аористом. У истом примеру за све наведене облике може се употребити крњи перфекат.

У староруском језику помоћним глаголом *БЫТИ* и инфинитивом у оквиру безличних реченица исказивало се модално значење (види т. 2.2.2.3). У таквој конструкцији налазио се и крњи перфекат, односно облик на -л.

(4) О Бояне, соловію стараго временн! абы ты сѣа плькы ущекоталъ, скаѹа славію по мыслену древу, летая умомъ подъ облакы, свнвая славы оба полы сего временн, рнща въ тропу Трояню чресъ поля на горы. *Пѣти было* пѣсь Нгоревн, того (Олга) внуку. (СПИ, 6)

(4a₁) Светић: О Бояне, нашъ славуу вѣштѣй, / Кои пѣва іоштѣ у старо доба! / Ты када бы ове полке пѣв’о, / Као славуј скачућ’ по дрвећу, / Где се мысли роєћ’ разраю, / Умомъ летећ’ подъ тавне облаке, / Извіяюћ’ славе съ обѣ поле, / Съ обѣ поле овога времена, / Носећи се по мѣсту Троянскомъ, / Преко поля на горе дижући с’; / *Тад’ бы с’ ’вако пѣсма запѣвала*, / *Томъ Игору*, *Олговомъ унуку*¹⁵⁵: [...] (ППИ, 150)

(4a₂) Медић: Сад Бојане вјешти пјевче / Сад се маши златне струне, / Нек се твоји оре гласи / До небеса кано муње. // Сад запјевај о Игору, / И нека те до облака / Носе гори мисли твоје, / Кано орла крила лака. // Ти пролази пут Тројана, / И помиња златне данке, / И носа се кано птица / Лаким крилом кроз огранке. // Сад *запјевај* дивну пјесму / Олегову о унуку, / И прослави те јунаке, / Који трпе грдну муку. (СПИ ДМ, 21–22)

(4a₃) Утјешеновић-Острожински: О Бојане, славуљу старог времена, да би ти ове чете опјевао, скачући славуљем по мислену дрвљу, летећи умом под облаке, свијајући

¹⁵⁴ Приликом анализе крњег перфекта глагола *бити* на почетку целокупног књижевног дела или његових одломака, И. Грицкат (1954: 37) наводи да је такав почетак у српском језику чест, јер се прво наводило да је неко или нешто постојало, а касније прелази у шаблон.

¹⁵⁵ У другом издању стихови су промењени: Ты *бы* ’вако пѣсну *запѣвао* [...] (ППИБ, 214)

славу обијух полâ овога времена! Трчећи трагом Бојановим, кроз поља на горе, *пјевати би било његовому унуку пјесму Игору*: [...] (СПИ ОУО, 217)

(4a₄) Његош: О Бојане, старог доба пјевче, / Де се маши танахна гудала / И затреси златне струне редом, / Запјевај нам ка но славуљ с гране, / Ил' ка' муња просјецај облаке, / *Опјевај* нам славу Игорову, / Де се вијни Тројанову зиду, / Па нам причај пророчкијем гласом: [...] (СПИ ППЊ, 141)

(4a₅) Шајковић: О, Бајане, песмопевче! / О, славују стародавни! / Да је теби дато било, / Да опеваш ове битке, / Скакућући, као славуј, / По гранама мисли своје, / Умом к небу дижући се, / Везујући, о славују, / Старе дане са новима, / Стазом идућ Трајановом / Преко поља, преко гора — / *Могоа би ти певати* / О Игору, дивном кнезу, / О унуку Ољегову: [...] (ПВИ, 28–29)

(4a₆) Панић-Суреп: О, Бојане, славуј-певче старих дана, / да опѣваш ти тај поход / скакуто би, о славују, по дрвећу умишљену, / под облаке лѣто умом / свијајући обе поле славе исте, / стазама би Тројановим гонио се / преко поља преко гора. // Тај *би* ђетић *моро* песму / запевати о Игору: [...] (СПИ МПС, 39)

(4a₇) Бадалић: Војане, slavuju staroga vremena! Kad bi ti o ovim bojevima biglisao, skakućuci, slavuju, po misaonom drvetu, leteći umom pod oblacima, povezujući obje pole slave ovoga vremena, jureći stazom Trojanovom preko polja na gore, ovako *bi* pjesmu zapjevao o Igoru, onoga unuku: [...] (SVI, 222)

(4a₈) Недић: О Бојане, о славују / старог времена! / Када би ти опевао / поход овај, / скакућући, о славују, / по дрвету мисли своје, / летећ умом под облаке, / свијајући, о славују, / обе поле овог времена / Тројановим путем јурећ / преко поља ка брдима — / *певао би* тада песму / Игору, / његовome унуку: [...] (ПРИ, 310)

(4a₉) Минић: О Бојане, славују старога доба! Како би ти ове походе опјевао верући се по замишљеном дрвету, крстарећи мишљу под облаком, плетући славу бившу и садашњу, ко вук сури јурећи стазом Тројановом преко гора и поља! Овако *би* ти *пјевао* славу Игору, унуку Ољегову: [...] (СПИ ВМ, 39)

(4a₁₀) Хорват: О Бојане, славују старога времена! Како би нам ти сад овај поход опевао, успрхнувши на мислено дрво, узлетевши умом под облаке, овенчавши славом негдашње и ово време, пратећи траг Тројанов кроз поља и горја?! Овакву *би* ти песан *спевао* Игору, Олеговом унуку¹⁵⁶: [...] (СПИ ВХ, 49)

¹⁵⁶ У првом препеву аутор је наведени фрагмент изоставио.

Српски преводиоци у наведеном примеру употребили су потенцијал или императив, указујући на извесно модално значење, а И. Шајковић и М. Панић-Суреп изабрали су глаголе *моћи* и *морати*. Неки преводиоци извршили су промене у категорији вида. У српском језику конструкцијом са радним глаголским придевом глагола *бити*, који може бити и у безличној форми *било*, и инфинитивом исказује се модално значење, тј. таква конструкција може се заменити глаголом *требати* (Стевановић 1967а: 75; 1974: 630). Превод овог примера има значење: *требало је невати*. И. Грицкат (1954: 146) посебно издваја конструкције са безличним или личним обликом на *л* глагола *бити* и инфинитивом „у значењу прекора због неизвршене радње, коју је у прошлости требало извршити“: *Кад си ме ктио жалити, не било ми каживат или А он ... био седети у својој земљи*. Очигледно је модално значење оваквих конструкција ширег, словенског карактера.

(5) н ссѣде с коѣ. н посмеѣса рѣ. отъ сего лн лба смъртъ *БЫЛО* взятн мпѣ. (ПВЛ, 39)

(5a₁) [...] и одсједе коња, и смијући се рече: „Од ове лобање смрт ми *је било примити*?“ (ПМЉ, 24)

(5a₂) [...] сиђе са коња, погледа и рече: „Од ове ли лобање *треба да умрем*?“ (ОССРК, 14)

Н. Косовић је употребио наведену конструкцију са модалним значењем, при чему је глагол *БЫТИ* преведен формом пуног перфекта, док је В. Минић употребио презент глагола *требати* уместо перфекта *требало је*.

(6) н разумѣвъ великын Феодосин. ѿко видѣше *видѣлѣ*. (ПВЛ, 189)

(6a) И разумје велики Феодосиј да *је он* (Дамјан) виђење *видио*, [...] (ПМЉ, 117)

Р и А наводе аорист *видѣ*. На немогућност употребе крњег перфекта у реченицама са везником *да* говорили смо у горенаведеном примеру (т. 2.4.2.1.1, пр. 6).

И у форми крњег перфекта забележили смо глаголе кретања *бѣжатн* и *итн* са значењем свршеног вида.

(7) Сѣславъ же· и Всеволодъ· посласта к Изаславу гл҃це· Всеславъ ти *бѣжалъ*· а не води
Ляховъ Кыєву· протнвѣ во ти нѣту· (ПВЛ, 173)

(7a) А Изјаславу Свјатослав и Всеволод послаше, говорећи: „Всеслав ти *је побјегао*; не
води Ляхе Кијеву — јер ти овдје немаш непријатеља; [...]“ (ПМЈ, 107)

(8) Феодоснн ж оувѣдавъ ѿко Антоинн *шешъ* Чернигову· шедъ с братъєю взд Нсакннѣ·
(ПВЛ, 193–194)

(8a) А Феодосиј, сазнавши да *је* Антониј *отишао* Чернигову, пође с братијом и узе
Исакија, [...] (ПМЈ, 119)

Руски преводиоци у примеру бр. 7 употребили су глагол *бежал* (ПВЛ ДЛ, 213; ПВЛ ОТ). Несвршени глагол *бежатъ* у прошлом времену има значење свршеног вида 'побегао је' (види т. 2.1.1.3.1, пр. 1). У А наведен је крњи перфекат префиксалног глагола *ОТШЕЛЪ К*.

(9) Нгоръ же призва слы Греуѣскннѣ· рѣ нмѣ гл҃те что вы *казалъ* црѣ· (ПВЛ, 53)

(9a) Игор пак дозва посланике грчке и рече им: „Говорите, шта вам *је рекао* цар!“ (ПМЈ, 32)

Глагол *казати* који се могао употребљавати како са значењем свршеног тако и са значењем несвршеног вида анализирали смо у оквиру имперфекта (види т. 2.2.1.3.1, пр. 5), а о њему биће речи и у даљем тексту (види т. 3.1.3.1, пр. 6–8). Овде има вредност глагола свршеног вида, а у преводу на српски језик употребљен је пуни перфекат. У руском преводу употребљен је глагол свршеног вида *наказал* (ПВЛ ДЛ, 163; ПВЛ ОТ).

(10) рѣ же нмѣ ѿльга· ѿко азъ *мѣстла* оуже обнду мужа своѣго· когда прндоша Кнѣву·
второе и третьеє· когда творнхъ трызну мужевн своѣму· (ПВЛ, 58)

(10a) Рече им Олга, као „ја *сам* већ *осветила* несрећу мужа мојега, први пут и други пут —
када дођосте у Кијев, а трећи пут — када правих даћу мужу својему. [...]“ (ПМЈ, 36)

Речници староруског језика глагол *мъстити* одређују као несвршени (СДРЯ, V, 99; Срезневский, II, 234; СРЯ, IX, 292). Међутим, речник старословенског језика исти глагол тумачи као свршени (Стсл, 339), а таквог је вида и у преводу на српски језик. Наведени облик на руски језик преведен је несвршеним глаголом *мстила* (ПВЛ ДЛ, 165; ПВЛ ОТ). О видској вредности овог глагола говорићемо и у наредном поглављу (т. 5.1.3.1, пр. 10, 11).

(11) Аврамъ же прше [дѣ] вѣ вумъ возрѣ на нѣ бо н видѣ звѣзды н нѣ бо н рѣ вонстину то естъ Бѣ. а нже *творнаѣ* [нѣ бо н землю. а] сѣцѣ мон прельцаеъ члѣкн. (ПВЛ, 92)

(11a) А Аврам, дошавши памети, погледа на небо, и видје звијезде и небо, и рече: „Ваистину је тај Бог који је *створио* небо и земљу, а отац мој обмањује људе“. (ПМЉ, 58)

У Р и А наводи се глагол свршеног вида *сотворнаѣ*. Исти облик у Л употребљен је нешто раније: *вѣра бо наша свѣтъ естъ. кланаетса н Буѣ еже створнаѣ нѣ бо н землю*. И у савременом руском језику употребљен је глагол свршеног вида *создал* (ПВЛ ДЛ, 179; ПВЛ ОТ).

2.4.2.1.3.2. Крњи перфекат изведених глагола

У овом поглављу размотрићемо значење крњег перфекта изведених глагола *заходити ротѣ, наказати, повѣдати, постргати*.

(12) н рѣ Стополкъ ѣко повѣда ми Двѣдѣ Нгоревнѣ. ѣко Васнако врата ти оубнлѣ Їдрополка н тебе хоѣ оубнтн. н заятн волость твою Туровѣ н Пнпескѣ. н Берстне. н Поворнну. а *заходнаѣ ротѣ* с Володнмерѣ. ѣко сѣстн Володнмеру Кыевѣ. а Васнаковн Володнмерн. а невола ми своее головы бялостн. н не ѣзѣ его *слѣпнаѣ* по Дѣдѣ. н не *велѣ* н к собѣ. (ПВЛ, 263)

(12a) И рече Свјатополк: „Саопшти ми Давид Игоревич да је ’Василько брата твојега убио, Јарополка, и тебе ће да убије и да узме област твоју — Туров, и Берестје, и Погорину, а *заклетвом се везао* са Владимиром, да ће Владимир сјести у Кијеву, а Василько у Владимиру. А од невоље ми је своју главу чувати. И *нисам* га ја *ослијетио*, већ Давид; он га је и *одвео* к себи““. (ПМЉ, 150)

У наведеном фрагменту у форми несвршеног а са значењем свршеног вида употребљен је глагол, односно конструкција *заходити ротѣ* (види т. 2.3.1.3.2, пр.

5). Исте видске карактеристике су и глаголи *вѣстѣ* (види т. 2.1.1.3.1, пр. 2) и *слѣпнѣ* (види т. 2.1.2.1.2.1, пр. 4). У А је наведен партицип на -л префиксалног глагола *ослепнѣ*, као и облик *велѣ*. И у преводу на савремени руски језик употребљени су глаголи свршеног вида *ослепил* и *привез* (ПВЛ ДЛ, 250; ПВЛ ОТ).

(13) вы же чада Бжѣ ꙗ послушанте оучень ꙗ и не ѿрннѣ наказанъ ꙗ цркѣвнго ꙗкоже вы *наказалъ* Мефоднн оучнтель вашъ. (ПВЛ, 27)

(13а) [...] „Ви пак, чеда, Божије послушајте учење и не одбаците црквено учење, као што вас је учио Методије, учитељ ваш“. (ПМЈ, 17)

Глагол *наказати* у староруском и у старословенском језику функционисао је као двовидски, а разлика се огледала у промени у презенту: *наказаю* несвршени, *наказоу* свршени вид (Стсл, 348; СДРЯ, V, 151) или се на двоаспектност указује у оквиру једне јединице (СРЯ, X, 110). С друге стране, И. И. Срезњевски за овај глагол наводи двојаку промену у презенту, у оквиру једне лексикографске јединице, али га тумачи као несвршени глагол (Срезневский, I, 290–291). У нашем примеру употребљен је са значењем несвршеног вида. У Т наведен је аорист глагола свршеног вида *пауѣ*. У преводу на савремени руски језик употребљен је глагол свршеног вида *дал* (ПВЛ ДЛ, 152; ПВЛ ОТ).

(14) ѿн же рѣста снѣца нама бѣн молваѣт не быти ꙗ жнвы ѿ тебе ꙗ рѣ нма ꙗльꙗ то ти вѣ право *повѣдали*. (ПВЛ, 178)

(14а) А они рекоше: „Овако нам богови говоре: нема нам живота од тебе“. И рече им Јањ: „То су вам истину *казали*“. (ПМЈ, 110)

Глагол *повѣдати* у наведеном значењу употребљен је као свршени, на шта нам указује српски, али и руски преводи, у којем је исти облик преведен глаголом *поведали* (ПВЛ ДЛ, 214; ПВЛ ОТ).

(15) и паѣа молнтнса Буꙗ со слезамн глꙗ. Гн оутвердн ма в мѣстѣ семѣ ꙗ да будетъ на мѣстѣ семѣ бл҃гвенѣе Стѣна Горы ꙗ моѣго нгумена ꙗже ма *постригалъ*. (ПВЛ, 156–157)

(15a) [...] и поче да се моли Богу са сузама, говорећи: „Господе! Устали ме на мјесту овом, и да буде на мјесту овом благослов Свете Горе и мојег игумана, који ме *постригао*“.
(ПМЉ, 97)

Глагол *постригати* у речницима староруског језика, као и старословенског, одређује се као несвршени (СДРЯ, VII, 305–306; Срезневский, II, 1266; СРЯ, XVII, 258; Стсл, 486). Овде наведени глагол има значење свршеног вида, а са истим видским обележјем преведен је и на руски језик — *постриг* (ПВЛ ДЛ, 206; ПВЛ ОТ).

У српском језику након заменица *ме*, *те*, *га* помоћни глагол се често изоставља (Стевановић 1974: 627; Танасић 2005а: 399). У наведеном примеру долази до потпуне контракције: *ме је* > *ме 'е* > *мѐ* > *мѣ*.

2.4.2.1.4. Специфичне форме

Анализа показује да се и у оквиру староруског крњег перфекта јављају специфичне форме, односно да долази до мешања са другим облицима.

(1) [н] прнходнвшю ему ко црѣю. њакоже сказають. њако велнку чєсть прнѡлѡ [єсть] ѿ црѡ. прн кѡторомъ *прнходнвѡ* црн. (ПВЛ, 10)

(1a₁) [...] и одлазаше он цару; како говоре: велику част добио је од цара у чије *је* вријеме *долазио*. (ПМЉ, 8)

(1a₂) [...] и био је код цара, само не знамо тачно код којег цара, али знамо да му је велике почести, причају, одао тај цар у чије *је* вријеме он *тамо био*. (ОССРК, 11)

У наведеном примеру уместо крњег перфекта, односно партиципа на -л употребљен је РППВ. Тачан облик налазимо у Т *прнходнлѡ*, док је у Р и А наведен облик *прнходн*.

(2) н прнде нгуменѡ н братѡ ко ѡнтопѡю. н рекоша њему ѡѡѡ *оумножнлосѡ* братѡ а не можемѡ сѡ вмѡстнтн в пєчєру. (ПВЛ, 158)

(2a) И дођоше игуман и братија к Антонију, и рекоше му: „Оче! *Умножила се* братија, и не можемо се (више) сместити у пећини; [...]“ (ПМЉ, 98)

Пошто је именица *братни* формално женског рода и партицип би требало да је женског рода *оумножила* с_А. Таква конструкција указивала би на формалнограматичку конгруенцију, будући да су збирне именице имале, поред наведене, и сематичку конгруенцију, која би у овом случају подразумевала партицип у форми множине мушког рода: *оумножили* с_А. Међутим, овде је *братѣ* у генитиву, а *оумножило* с_А је безлично 'намножило се (је) братије'.

2.4.2.2. Синтаксички план

На плану синтаксе још једном ћемо погледати реченице са крњим перфектом у предикату.

(1) тогда же зажгоша дворъ краснын ѿгоже *поставнаѣ* бѣговѣрнын князь Всеволодѣ на холму парѣцаѣмѣмъ Выдобычн. (ПВЛ, 233)

(1а) Тада исто запалише и Красни двор, — а њега *је подигао* правовјерни кнез Всеволод на брежуљку, званом Видубичи: [...] (ПМЈ, 142)

(2) се слышавѣ Володимерѣ расплакавѣса и рече понстниѣ оци н наши и дѣди наши *зблудн* землю Русьскую. а мы хоуѣ погубити. (ПВЛ, 264)

(2а) Ово чувши, Владимир се расплака и рече: „Заиста су оци наши и дједови наши *сачували* земљу Руску, а ми хоћемо да је уништимо“. (ПМЈ, 150)

Овде још једном указујемо на ширу употребу староруског партиципа на -л у односу на крњи перфекат у савременом српском језику, будући да се у реченицама које чине једну целину (пример бр. 1), као и у објекатским реченицама (пример бр. 2) анализирани облик у српском језику не може употребити. Стога се, у оваквим примерима, крњи перфекат на српски језик преводи пуним перфектом. У Р и А наводе се облици аориста — у првом примеру *постави*, а у другом *соблудоша*.

2.4.2.3. Закључне напомене

Пошто се у анализираном корпусу крњи перфекат (као и пуни) најчешће јавља у објекатским зависним реченицама, првенствено у форми управног говора, али и у неуправном говору, исти облик није могуће употребити приликом превођења са староруског на савремени српски језик. Поред оваквих примера, видели смо да граматички еквивалентну замену не можемо извршити ни када реченица са перфектом без помоћног глагола, било зависна било независна, чини целину са претходним исказом, или у неким примерима даје одговарајуће објашњење читавом контексту. Када се износи чињеница из прошлости, односно када се износи податак о нечему што се у прошлости (из)вршило, у српском језику употребљава се пуни перфекат, док смо у староруском језику на том месту имали, поред тог облика, и крњи перфекат. То значи да је партицип на -л, тј. перфекат без помоћног глагола у староруском језику имао ширу примену него што исти облик, односно крњи перфекат, има данас у савременом српском језику. Одговарајућу замену, тј. перфекат без помоћног глагола на савременом српском језику можемо употребити у примерима којима се саопштава новост, као и у примерима које карактерише експресивност исказа, какве смо имали у СПИ. У староруским реченицама у форми управног говора даје се информација као чињеница, дакле, неутрално се саопштава о нечему, те се приликом превођења таквих примера на српски језик не употребљава крњи перфекат, који карактерише истакнута експресија исказа.

Ако упоредимо Л и касније преписе ПМВ, запажамо да је у другима више пута на месту перфекта, односно партиципа на -л, употребљен аорист, што потврђује да се аорист у староруском језику задржао дуже од имперфекта. Поред тога, млађи преписи у неким примерима код пуног перфекта изостављају помоћни глагол, али се, иако ретко, срећу примери у којима се додаје глагол *БЫТИ*. Занимљиво је да се у Л на неким местима јавља партицип на -л, тј. крњи перфекат, а у другим преписима се додаје имперфекат или имперфективни аорист помоћног глагола, те се формира плусквамперфекат. Посебно је важно указати на разлике у категорији вида. Наиме, на месту глагола са недиференцираним видом у Л, у каснијим преписима се јављају глаголи са јаче израженим, или већ формираним видским обележјем. Тако наспарам глагола *сѣшпштн*, у реченицама одређеног са несвршеним значењем, какав је данас у савременом српском и руском језику,

јавља се глагол *ослаѣпнѣти*, који указује на улогу префикса у каснијим фазама историјског развоја руског језика. Исто је и са глаголом *нѣти*, којем се у млађим преписима додаје префикс ради истицања свршеног вида. С друге стране, глагол *послѡужнѣти* који је могао имати значење и несвршеног и свршеног вида касније се јавља без префикса — *слѡужнѣти*.

Између староруског пуног и крѣг перфекта нема оних разлика које данас савремени српски језик бележи, или их нема у истој мери, јер смо видели да се крѣним перфектом могла износити и информација о радњи која се у прошлости (из)вршила, а што је карактеристика и староруског и српског пуног перфекта. Поред имперфекта свршеног вида, то је највећа разлика коју уочавамо у употреби прошлих времена.

3. ПРЕЗЕНТ У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ

3.1. Морфолошки план

На морфолошком плану анализираћемо презент глагола несвршеног и свршеног вида, као и глагола са нерашчлањеном категоријом вида. Предмет анализе биће и специфичне форме.

3.1.1. Презент глагола несвршеног вида

Приликом анализе староруске форме презента најпре ћемо размотрити примере са глаголима несвршеног вида.

(1) То было въ ты ратн, н въ ты плъкы; а снце н ратн не слышано; съ зараѣа до веѣра, съ веѣра до свѣта *ЛЕТЯТЬ* стрѣлы каленѣя; *ГРНМАЮТЬ* саблямн о шеломы; *ТРЕЩАТЬ* копіа харалужнѣя, въ полѣ незнаемѣ средн земан Половецкын. (СПИ, 17)

(1a₁) Светић: То є было у ратовы оны, / То с' чинило у войскама онимѣ, / Ал' овака рата нечувено: / *Лете* стрѣле од ютра до мрака, / А одѣ мрака до бѣлога данка; / Бритке саблѣ о шлемове *грме*, / И *тресу се* копя убоита, / А у дальномѣ у незнаномѣ полю, / У средѣ землѣ оне Половѣцке. (ППИ, 156)

(1a₂) Медић: Много пута дочекасмо, / Да удари брат на брата, / Ал' никада у Русији / Невидисмо таквог рата. // Од настанка б'јелог дана / Па до друге зоре б'јеле, / *Летале су* кано киша / Из облака смртне стр'јеле; // *Стоји* звука гвожђа сјајног / Зраком *звижде* коплѣ вита, / И челенка к земљи пада / Из челика тврог лита. // Ударају бритке сабље, / И ломе се до балчака, / Раздају се по свуд гласи; / Р'јеком тече крв јунака. (СПИ ДМ, 33–34)

(1a₃) Утјешеновић-Острожински: То било у тих ратѣ и у тих пуцѣ; а нигда такови рати неслишани. Од заранка до вечера, с вечера до свитања *лете* стријеле каљене, *грме*

сабље о кациге, *крше се* копља челична, у пољу незнану у сред земље половачке. (СПИ ОУО, 219–220)

(1a₄) Његош: Од кад сунце наже на заранке, / Па о тале док нојца завлада. / И за њеног дугога трајања / До сванућа дана Божијега / бој се бије, селена се тресе: / Оштре стреле воздух *просјецају*, / А *ломе се* сабље о оклопе, / Прште токе, кр'ају челенке, / И *крше се* копља од челика, / Бој се бије у земљи туђинској, [...] (СПИ ППЊ, 142–143)

(1a₅) Шајковић: Тако беше у то доба / Ратовања, борбе љуте, / Ал за битку као ова / Нико никад чуо није! // С рана јутра до вечера, / Од вечера до уранка / *Лете* стреле прекаљане, / *Грме* сабље о шлемове, / Челична *се* копља *ломе* / На пољима непознатим, / Усред земље половљанске. (ПВИ, 34)

(1a₆) Панић-Суреп: Тако то би тих ратова и похода, / а о овом рату још се не чу! / Од свитања до вечера, / од вечера па до зоре / *лете* стреле прекаљане, / *грме* сабље о шлемове / и челична копља *прште* / у пределу непознатом / усред земље полонецке. (СПИ МПС, 51)

(1a₇) Бадалић: То бјаше у оним ратовима и војевањима, али о овакву се боју јоште чуло није: од освита до вечера, од вечера до јутра *лете* стријеле калјене, *звече* сабље о шљемове, *ломе се* копља гвоздена у пољу незаном, усред земље половачке. (SVI, 224)

(1a₈) Недић: То је било тада у тим / бојевима / и у томе ратовању, / а још нико није чуо / бој овакав. // Од зоре до вечери, / од вечери до свитања / *лете* стреле каљене, / *грме* сабље о шлемове, / *праште* копља челична / насред земље половачке, / у пољу незаном. (ПРИ, 315)

(1a₉) Минић: Бијеше то у овим бојевима и овим походима; а такви бојеви још нијесу виђени. Све од јутра раног до вечери, од вечери до раног јутра, *лете* степом стријеле каљене, оштре сабље о шљемове *бију* и љута *се* копља *преламају* у степи непознатој насред земље половачке. (СПИ ВМ, 40)

(1a₁₀) Хорват: Битака и похода беше много, али за овакав бој се никад није чуло. Од рана јутра до касне вечери, од сутона све до беле зоре, *лете* стреле каљене, *звече* сабље и шлемови, *треште* копља од челика у пољу незаном посред земље Половачке. (СПИ ВХ, 51)

(1б₁) То било в те рати и в те походы, / а такой рати не слыхано (а о такой рати и не слыхано)! / С раннего утра до вечера (и до вечера), / с вечера до света (рассвета) / *летят*

стрелы калёные, / *гремят* сабли о шлемы (шеломы), / *трещат* копыя булатные / в поле
незнаемом (чужом) / среди земли Половецкой. (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 97)

У свим преводима на српски језик употребљен је презент несвршеног вида. Изузетак је један пример у преводу Д. Медића, који врло често комбинује презент са формама за прошло време. И у савременом руском језику видимо садашње време, по пореклу презент несвршеног вида.

(2) На Немнзѣ снопы *стеляють* головамн, *молотятъ* чепн харалужнымн, на тоцѣ жнвотѣ
кладуть, *вѣютъ* душу отъ тѣла. (СПИ, 36)

(2a₁) Светић: [...] На Немизи али снопе *слажу*, / Снопе слажу одѣ людскіе глава', / И
цѣпама *млате* гвозденима / А на гувну онде животѣ *вуку* / И одѣ тѣла они душу *вѣю*.
(ППИ, 167)

(2a₂) Медић: Посј'ечена мужска глава / Једна покрај друге *лежа*, / А из љуцког т'јела
душа / Под облаке к небу *б'јежа*. (СПИ ДМ, 56)

(2a₃) Утјешеновић-Острожински: На Немизи снопе *стеру* главами (главе као
снопове), *млате* млатци челиковими, на гувно живот *кладу*, *вију* душу од тијела. (СПИ
ОУО, 224)

(2a₄) Шајковић: Главе *лете* на Немизи — / *Лети* сноплѣ посечено, / И челичне млате
цепи, / На гумно *се* живот *баца*, / Од тела *се* душа *веје*. (ПВИ, 43–44)

(2a₅) Панић-Суреп: На Немизи — од глава *се* *стере* сноплѣ, / ту гвоздени *млате* ланци,
/ на вршај *се* живот *баца*, / од тела *се* душа *веје*. (СПИ МПС, 73)

(2a₆) Бадалић: На Nemigi *rasprostiru* snopove, glavu do glave, *mlate* ih sjepravima
gvozdanim, na gumnu živote *polazu*, dušu od tijela *odvijavaju*¹⁵⁷. (SVI, 228)

(2a₇) Недић: На Немиги од глава *се* / *дену* снопови, / млатовима челичним / *млати се*, / на
гумно *се* живот *меће*, / од тела *се* душа *веје*. (ПРИ, 323)

(2a₈) Минић: На Немиги, главе у сноплѣ *вежу*, *млате* ланцима гвозденијем, *стављају*
живот на току, *одвајају* душу од тијела. (СПИ ВМ, 42)

¹⁵⁷ У другом издању аутор је употребио презент: *odjeljuju* (SVPI, 44).

(2a₉) Хорват: А на Немиги — од глава *се дене* сноплѣ, *млати се* челичним цеповима, на гумно *се животи слажу*, душе *се* од тела *овејавају*. (СПИ ВХ, 54)

(2б) На Немиге — снопы *стелют* из голов, / *молотят* цепами булатными, / на току жизнь *кладут*, / *ветот* душу от тела. (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 102)

У наведеним примерима дошло је до транспозиције презента у прошлост у свим примерима у оба језика. М. Ковачевић (2016: 381) наводи да је приповедачки презент у српском језику „врло подобан за изражавање ’уживљености’ у прошле радње, а преко те карактеристике и стварање привида преношења прошлих радњи у садашњост“. Српски преводиоци, као и руски, употребили су презент несвршеног вида, изузев Д. Медића, који је за наведени фрагмент изабрао аорист несвршеног вида за указивање на прошлу радњу.

(3) Хамовн же њса. полуденѣнаѣ страна. Еюпетъ. Ефнвопѣѣ. прѣлежаѣнна ко Нѣдомъ. другаѣ же Ефнвопѣѣ. из њѣже *исходнтъ* рѣка Ефнвопѣѣ. Чермна текуѣнна на вѣстокъ (ПВЛ, 1–2)

(3а) Хам пак узѣ јужну страну: Египат, Етиопију што се додирује са Индијом, и другу Етиопију — из њѣ пак *извире* ријека етиопска Чермна, која тече на исток, [...] (ПМЛЈ, 5)

(3б) Хаму же достался юг: Египет, Эфиопия, соседящая с Индией, и другая Эфиопия, из которой *вытекает* река эфиопская Красная, текущая на восток, [...] (ПВЛ ДЛ, 143; ПВЛ ОТ)

Овако употребљен презент у србистици се назива квалификативни (Белић 2006: 426; Стевановић 1974: 592) или географски презент (Танасић 2005а: 356), а видимо да такво значење можемо приписати истом облику и у староруском језику.

(4) сн во *сѣмывають* сѣходы своѣ в ротъ *ванвають*. н по брѣдѣ *мажютсѣ помнѣють* Бохмнта. такоже н жены нхѣ *творятъ*. ту же скверну н нно пуѣце. ѿ совокупленѣѣ мужьска н женьска *вквашають*. (ПВЛ, 86)

(4а) [...] „Јер ови *перу* стражњице своје, и у уста *узимају* ту исту воду, *мажу се* са њом по бради и *помињу* Мухамеда. Тако и жене њихове *раде* ту исту гадост и још већу: *сношај* скупни *врше* мушкарци и жене“. (ПМЛЈ, 54)

(4б) [...] «Ибо, *подмывшись, вливают* эту воду в рот / *поливаются* этой водой и *вливают* ее в рот, *мажут* ею по бороде и *поминают* Магомета. Так же и жены их *творят* ту же скверну, и еще даже бóльшую... / : скверну совокупления *вкушают*». (ПВЛ ДЛ, 177; ПВЛ ОТ)

Презентом несвршеног вида исказују се уобичајене радње, односно извесне карактеристике, због чега он у оваквим примерима добија квалификативно значење (види т. 3.1.2, пр. 8–11). М. Стевановић (1974: 592) наводи да је квалификативан „сваки презент којим се било коме или било чему приписује каква особина“. Руски преводиоци за први пример презента употребили су глаголски прилог прошли, променивши вид глаголу, а последњи наведени пример Д. С. Лихачев је приликом превођења и изоставио.

(5) н створнша вѣче на торговцин. н рѣша пославшесѧ ко князю. се Половци росуансѧ по земан. дан княже оружје н конн. н еце *бѣмса* с нимн. (ПВЛ, 170)

(5а) [...] и направише на трговишту вијеће, и послаше кнезу, говорећи: „Ево су се Половци расули по земљи; дај, княже, оружје и коње и ми *ћемо се* још *успјети да сразимо* са њима“ (ПМЛЈ, 105)

(5б) [...] и собрали вече на торгу, и послали к князю сказать: «Вот, половцы рассеялись по всей земле, дай, княже, оружие и коней, и мы еще *сразимся* с ними». (ПВЛ ДЛ, 211; ПВЛ ОТ)

(6) Малахѣа же рѣ тако глѣть Гѣ. нже нѣ ми хотѣнѣа оу васѣ. понеже ѿ вѣстока н до запада нма мое прославнѣ въ языцѣх. на всѧкомѣ мѣстѣ *приносѣтсѧ*. каднла нманн моему. н жертва чнста зане ве||лье нма мое въ языцѣхъ. (ПВЛ, 98)

(6а) А Малахија рече: „Тако говори Господ: ’Већ немам наклоности према вама... Јер ће од истока (па) до запада да се прослави име моје међу народима, и на сваком мјесту *приносиће се* тамјан имену мојем и жртва чиста, зато што је име моје велико међу народима. [...]’“ (ПМЛЈ, 62)

(6б) Малахия же сказал: „Так говорит Господь: «Уже нет моего благоволения к вам... Ибо от востока и до запада прославится имя мое между народами, и на всяком месте / и повсюду *возносят* фимиам имени моему и жертву чистую, так как велико имя мое между народами. За то и отдам вас на поношение и на рассеяние среди всех народов»“. (ПВЛ ДЛ, 182; ПВЛ ОТ)

Г. А. Хабургајев (1972: 264–265) наводи да се будуће време у старословенском језику могло исказивати презентом глагола несвршеног и свршеног вида, а исто је и у староруском језику (Потебня 1941: 121; Горшкова, Хабургајев 1981: 286; Војводић 1989а: 71). Футур I видимо у српском преводу у примерима бр. 5, 6, док су руски преводиоци у примеру бр. 5 употребили просто будуће време, а у наредном — презент којим се исказује будућа радња (РГ, I: 632). Поред тога, у примеру бр. 5 извршена је и промена у категорији вида како у српском тако и у руском језику, али би превод могао гласити: *и ми ћемо се борити са њима*. У примеру бр. 6 читав контекст нас упућује на значење будућег времена, али и презент свршеног вида *прославѣ* који се преводи формом футура I, а српски преводац употребио је футуроид. Р и А наводе облик *прпносятъ*.

В. Вукићевић (2014: 59) објашњава да презентом несвршеног вида у значењу будуће радње у српском и руском језику „говорник изражава свој лични однос према радњи, а то може бити: сигурност да ће се радња извршити у будућности, намјера да изврши радњу, спремност да отпочне радњу, или у одричним реченицама — значење неспремности да се радња врши“. К. Милошевић (1982: 9) наводи да у савременом српском језику презент несвршеног вида, уз одговарајућу одредбу, може бити синоним футуру I: *сутра путујемо на море*, за разлику од презента свршеног вида који се у оваквим примерима не може употребити, па се не би рекло: *сутра отпутујемо на море*.

3.1.2. Презент глагола свршеног вида

Презент глагола свршеног вида у староруском језику јавља се у оквиру зависних и независних реченица.

(1) Ярославнынъ гласъ слышнтъ: зегзницею незнаемъ рано кычетъ: *полеую*, рече, зегзницею по Дунаевн; *омочю* беврянъ рукавъ въ Каялѣ рѣцѣ, *утру* Князю кровавья его раны на жестоцѣмъ его тѣлѣ. (СПИ, 37–38)

(1a₁) Светић: Ярославкинъ гласъ се сада чуе; / Кукавица немож' закукати, / К'о што ютрось она закукала: / „*Полетитѣ* ка'но кукавица, / „Полетитѣ низъ тихо Дунаво, / „*Умочитѣ* я рукавъ одъ видре, / „Умочитѣ у Каяну рѣку, / „Па *ѣ*у Князу ране *утирати*, / „Утирати те ране краве / „На жестокомъ нѣговоме тѣлу“. (ППИ, 169)

(1a₂) Медић: Још с истока рујна зора / Непоказа своје лице, / А заплака Јарославна / Попут с иње кукавице. // *«Полећећу рече она, / Пут Дунава хладне воде, / И узнаћу мужа мога / Тешке ране и незгоде; // Поквасићу у Кајали / Самур рукав мог од’јела, / И утрћу моме мужу / Грдне ране с храброг т’јела».* (СПИ ДМ, 59)

(1a₃) Утјешеновић-Острожински: Јарославнин глас се чује, кукавицом незаном рано кличе: *„Полећети ћу, рече, као кукавица по Дунају, омочити бебров рукав у Кајали ријечи, утрти ћу кнезу кржаве његове ране на жестоком његовом тијелу“.* (СПИ ОУО, 225)

(1a₄) Његош: Закукала кукавица сиња / У прозорје прије б’јела дана, / На глас њезин кука Јарославна, / Игорова вијерница љуба: / „Створ’ ме, Боже, кукавицом сињом, / „*Да полетим* пут Дунава ладна, / „*Да исквасим* самур-одијела, / „У Кајали у води студеној, / „*Не би л’ тешке уминуле ране* / „На Игору господару моме“. (СПИ ППЊ, 144)

(1a₅) Шајковић: Јарославнин глас се чује, / Усамљена кукавица / Целог дана тужи, кука: / *„Полетећу,* кукавица, / Низ Дунаво, реку хладну, / *Поквасићу* крзнен рукав / У Кајали брзотечној, / *Да њим утрем ране љуте* / На јуначком телу кнеза!“ (ПВИ, 45)

(1a₆) Панић-Суреп: До Дунава Јарославнин глас се чује, / усамљена кукавица зором кука: / *„Полетећу* кукавица пут Дунава, — тужи она — / *поквасићу* дабров рукав у Кајали / *и утрти* кнезу моме љуте ране / на телу му јуначкоме“. (СПИ МПС, 77)

(1a₇) Бадалић: Na Dunavu Jaroslavnin mi se čuje glas, kao kukavica neznan rano kuka: *«Poletjet ću,* реће, као кукавица Dunavom, *zamočit ću* dabrov rukav u Kajalu rijeku, *otrijet ću* knezu rane krvave na njegovu silnom tijelu». (SVI, 228)

(1a₈) Недић: Јарославнин глас се чује / на Дунаву; / ко незнана кукавица / зором кука: / *„Полетећу,* кукавица, / низ Дунаво, / *оквасићу* дабров рукав / у Кајали / *да отарем* кнезу ране / кржаве / на јуначком телу његовом!“ (ПРИ, 324–325)

(1a₉) Минић: На Дунаву Јарославне глас се чује; тужи зором као кукавица: *„Да полетим,* кукавица, ја на Дунав, бијел рукав *не поквасим* у Кајали у ријечи, *да оперем* кнезу ране ја кржаве на јуначком на тијелу његовоме“. (СПИ ВМ, 42)

(1a₁₀) Хорват: На Дунаву Јарославне глас се чује незнани, ко кад кукавица рано закука: „*Полетећу*, — рече, — као галеб над Дунавом, *оквасићу* свилен рукав у Кајали-реци, *да* свом драгом *отрем* кржаве ране на грозничавом му телу^{158с}. (СПИ ВХ, 54)

(1б) На Дунае Јарославнин глас слышится, / кукушкою (чайкою) безвственно рано кукует (кличет): / «*Полечю*, — говорит, — кукушкою (чайкою) по Дунаю, / *омочу* шелковый рукав в Каяле-реке, / *утру (оботру)* князю кровавые его раны / на могучем (горячем) его теле». (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 102)

У наведеном примеру употребљен је презент глагола свршеног вида са футурским значењем, пошто је футур I било време у формирању (види т. 4.1). Поред тога, презент *СЛЫШИТЬ* има вредност *СЛЫШИТЬ СЯ*, а повратна речца је изостављена. У српским преводима највише се употребљава футур I, али и конструкција *да* + презент, а код П. П Петровића-Његоша једном је употребљен и потенцијал. На руски језик анализирани облици преведени су глаголима свршеног вида, односно простим будућим временом.

А. Белић (2006: 431) каже да се у старом језику, посебно чакавском и кајкавском дијалекту, као и у стародубровачком, презент свршеног вида у значењу футура употребљавао у независним и зависним реченицама, али је у штокавском дијалекту таква употреба нестала, будући да се у српском језику развио посебан облик за футур — глагол *хтети*, тј. облик *ћу* и инфинитив. И Д. Војводић (1989а: 74–75; 1998: 120) наводи да презент свршеног вида у српском језику нема значење будућег времена.

(2) н рѣ Варягъ не суть бо бѣн на древо. дѣнь естъ. а оутро *нзыгнестъ* (ПВЛ, 82)

(2а) И рече Варјаг: „Нису то богови, већ дрво: данас јесте, а сутра *ће изагњити*; [...]“ (ПМЉ, 52)

(2б) И сказал варяг: «Не боги это, а дерево: нынче есть, а завтра *сгниет*; [...]» (ПВЛ ДЛ, 175; ПВЛ ОТ)

¹⁵⁸ У првом препеву аутор футур мења конструкцијом са презентом: — О, да ми је, туго моја, *да* ко галеб *узлетим*, / летела бих, не бих стала, до Дунава стигла бих / *да* свилено орукавље живом водом *оквасим*, / *да* свом драгом крај Кајале љуте ране *исцелим*! (СПИ ВХ, 75)

(3) вѣдѣвъ же первынъ ѿ ангѣлъ· старѣишина чинну ангѣлаку· помысли в себе рекъ· *снѣду* на земаю и *пренму* земаю· и буду подобенъ Бѹ· и *поставяю* прѣлъ свон на облацѣхъ· съверьскнхъ· (ПВЛ, 87–88)

(3a) Кад видје то први међу анђелима, старјешина рода анђеоског, помисли у себи, рекавши: „*Сићи ћу* на земљу, и *заузећу* земљу, и бићу сличан Богу, и *поставићу* престоље своје на облацима сјеверним“. (ПМЉ, 55)

(3б) Увидел все это первый из ангелов — старейшина чина ангельского и подумал/решил: «*Сойду* на землю, и *овладею* ею, и буду подобен Богу и *поставлю* престол свой на облаках северных / и *поставлю* престол свой на облаках северных, и буду подобен Богу». (ПВЛ ДЛ, 177; ПВЛ ОТ)

И у примерима бр. 2, 3 употребљен је презент свршеног вида са јасним значењем будућег времена, што видимо у преводима на савремене језике, а у примеру бр. 2 такво значење наглашава и одредба *оутро* у значењу 'ујутру'. И на савремени руски језик наведене форме преведене су свршеним видом, односно простим будућим временом.

(4) аще ли *побѣгнемъ* срамъ нмамъ· (ПВЛ, 70)

(4a) [...] „Ако *побѣгнемо*, остаћемо срамотни. [...]“ (ПМЉ, 43)

(4б) [...] «Если же *побежим* — позор нам будет. [...]» (ПВЛ ДЛ, 170; ПВЛ ОТ)

(5) вѣдѣвъ же волхвъ н рѣ црѣвн· ѿ црѣю погубн ѿтроѹа се· аще ли *не иѣгубиши*· нмать погубити всего Єюпта· (ПВЛ, 94)

(5a) Видјевши пак то врач, рече цару: „О царе! Погуби дијете ово; ако га *не погубиши*, он ће да погуби сав Египат“. (ПМЉ, 59)

(5б) Волхв же, увидев это, сказал царю: „О царь! Погуби отрока этого, если же *не погубишь*, то погубит он сам / то он сам погубит весь Египет“. (ПВЛ ДЛ, 180; ПВЛ ОТ)

(6) аще ти *подасть* Бѣ прнѣтн власть стола моего· по братън своен· с правдою а не с наслаемь· то игда Бѣ *сведесть* тѣ ѿ житъа сего· да лѣжешн надеже азъ *лагу* оу гроба моего· понеже люблю тѣ паче брѣн твоен· (ПВЛ, 216)

(6a) [...] „Ако ти *да* Бог да примиш власт стола мојега посліје браће своје, по праву а не насилем, то, када те Бог *одведе* од живота овога, лези, гдје ја *легнем*, поред мога ковчега, зато јер те волим више од браће твоје“. (ПМЉ, 132)

(6б) [...] «Если Бог *даст* тебе получить стол мой после братьев своих по праву, а не насилем, то когда Бог *пошлет* тебе смерть, ложись / то тут ляжешь, *где я лягу*, у гроба моего, потому что люблю тебя больше братьев твоих». (ПВЛ ДЛ, 229; ПВЛ ОТ)

(7) и прнставн Володнмеръ рекъ· аще кде *прнстанеть* вы· то ѿрѣванте ѿ него ѿ берега· дождеже пороги *проидеть*· то тогда сѣхавнтеса ѿ него· (ПВЛ, 117)

(7a₁) И постави Владимир људе уз њега, рекавши: „Ако негдје *пристане*, ви га одгурујте од обале док прагове *не прође*, (а) онда га се оставите“. (ПМЉ, 73)

(7a₂) И постави Владимир уз њега људе рекавши им: „Ако *пристане* негдје уз обалу, одгурните га. А када *прође* прагове, тек га тада оставите“. (ОССРК, 18)

(7б) И приставил Владимир к нему людей, сказав им: / И поручил Владимир <людям>, сказав: «Если *пристанет* где к берегу, отпихивайте его. А когда *проидет* пороги, / отпихивайте его, пока *не проидет* пороги, тогда только оставьте его». (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ)

У примерима 4–7 староруски презент свршеног вида је у предикату зависних реченица са везницима *АЩЕ*, *ЈЕГДА*, *НАДЕЖЕ*, *ДОПДЕЖЕ*. У предикату управних реченица је футур I или императив, односно конструкција *да* + презент у функцији императива. У форми 2. лица једнине у староруском тексту срећемо облике на *-ЕШЬ*, *-НШЬ* и *-ЕШН*, *-НШН*. ИГРЈ (1982: 57) наводи да је до краја XIV века у живом староруском језику форма 2. лица једнине имала наставке *-e<ш>*, *-и<ш>*. Р и А у примеру бр. 5 наводе облик *ПОГУВНШН*.

(8) [н] нде въ Варнги н прнде в Рнмъ [н] исповѣда елнко наоучн· н елнко видѣ· н рѣ нмъ днвно видѣхъ словѣньскую землю· ндучн мн сѣмо· видѣхъ банн древени· н *перезьгутъ* е рамано· [н] *сволокуться* н будутъ назн· н *сѣлаються* квасомъ оуснѣаннн^{мб}· н *возмутъ* на сѣ прутье младое· [н] вьють сѣ самн· н т^о го сѣ *добьютъ*· егда *влѣзуть* лн жнвн· н *сѣлаються* водою студеною· [н] тако *сѣжнють*· н то творать по всѣ дн^н· не муцнмн ннкмже· по самн сѣ муцать· н то творать мовенеъе совѣ а не муценеъе· (ПВЛ, 8–9)

(8a₁) И оде у Варјаге, и дође у Рим, и испривовиједа шта научи и шта видје, и рече им: „Чудне ствари видјех у Словенској земљи идући овамо. Видјех бање дрвене, и *зажаре* их

до руменила, и *свуку се* и буду наги, и *прелију се* квасом вареним, и *подигну* на себе пружа млада и бију се сами, и дотле себе *избију* да једва *сићу* тек што су живи, и *облију се* водом студеном, и тако *оживе*. И то раде сваки дан, мучени ни од кога, а не мучење“ . (ПМЉ, 8)

(8a₂) И упути се у земљу Варјага, и стиже у Рим, и исприча о томе како је учио и шта је видио, и рече: „Видио сам чудо у Словенској земљи на своме путу овамо. Видио сам купатила дрвена, па их *наложје* до усијања и *свуку се* и голи буду, и *полију се* квасом кожарским, па *узму* младо пруже и бију сами себе, те *се* тако *изударају*, да *се* једва *спусте* само живи, па *се* тада *полију* водом студеном, и тек од ње *оживе*. И раде ово свакога дана, иако их нико не мучи, већ муче сами себе, и то се они тако купају, а не муче се“ . (ОССРК, 10–11)

(8б) И отправился в страну варягов / И пошел к варягам, и пришел в Рим, и поведал о том, как учил и что видел, и рассказал / скольких научил и кого видел, и рассказал им: «Диво видел я в Славянской земле на пути своем сюда / когда шел сюда. Видел бани деревянные, и *натопят* их сильно, и *разденутся* и будут наги, и *обольются* квасом кожевненным / мытелью, и *поднимут* на себя прутья молодые и бьют себя сами / и *возьмут* веники, и начнут хлестаться, и до того себя *добьют*, что едва *вылезут*, чуть живые, и *обольются* водою студеною, и только так *оживут*. И творят это постоянно, никем же не мучимые, но сами себя мучат, и то творят омовенье себе, а не мученье / не мытье себе, а <...> мученье». (ПВЛ ДЛ, 145; ПВЛ ОТ)

(9) во время же хоташнхъ родитн. аще *роднтса* ѿтроча *погуьать* аще дѣвоцескъ полъ то *въздоить* [н] прнлѣжнѣ *въспнтать* ѿкоже се н прн насъ пынѣ. (ПВЛ, 16)

(9а) [...] „Кад пак дође вријеме рађања, ако *се роди* дјечак, то га *убију*, ако пак дјевојчица, то је *отхране* и брижљиво *васпитавају*“ . (ПМЉ, 11)

(9б) [...] «Когда же придет время родить, и если *родится* мальчик, то *убивают* его, если же девочка, то *вскормят* ее и прилежно *воспитают*». (ПВЛ ДЛ, 147; ПВЛ ОТ)

(10) ѿнн же рѣша ѿко ходнхом въ Болгары. смотрнхомъ како са покланяють въ храмѣ рекше в ропатн. стояще бес поа^с. поклоннвса *сидеть* н гладнтъ сѣмо н ѿнамо. (ПВЛ, 108)

(10а) А они казаше овако: „Ходисмо у Бугаре, гледасмо како се клањају у храму, званом цамија, стојећи распојасани; поклонивши се, *сједају* и гледају тамо и амо, [...]“ (ПМЉ, 68)

(10б) Они же сказали: «Ходили в Болгарию / Ходили прежде всего в Болгарию, смотрели, как они молятся в храме, т.е. в мечети / называемом мечетью, стоят там без пояса; сделал

поклон / и сделав поклон, *сядет* и гядит / *сядятся* и гядят туда и сюда, [...]» (ПВЛ ДЛ, 186; ПВЛ ОТ)

(11) Не пренман же оуученъа ѿ Латынѣ· нхъже оуученъе разъвращено· влѣзъше бо въ цркъ^{вѣ}· *НЕ ПОКЛОНАТСЯ* нконамъ· но стоа *ПОКЛОНИТСЯ*^а и поклоннвса и *НАПНШЕТЬ* крѣ на земаи и цѣлуѣ· въставъ простъ ^{ста}*ЛЕТЬ* на немъ нагамн· да легъ цѣлуѣтъ а въставъ попнраѣ· (ПВЛ, 114)

(11a) [...] „Не примај пак учења од Латина — њихово је учење искривљено: јер, ушавши у цркву, *не клањају се* иконама, него *се* стојећи *поклоне* и, поклонивши се, *нацртају* крст на земљи и љубе га, и, уставши, *газе*. [...]“ (ПМЉ, 71–72)

(11б) [...] «Не принимай же учения от латинян, — учение их искаженное: войдя в церковь, не *поклоняются* иконам / *не склоняются* перед иконами, но, стоя, *кланяются* и, поклонившись, *пишут* крест на земле, и целуют, а встав, *становятся* на него ногами, — [...]» (ПВЛ ДЛ, 189; ПВЛ ОТ)

У наведеним примерима презент има извесно квалификативно значење јер се њиме исказују уобичајени поступци одређене заједнице. Такво значење могло се исказивати и глаголима несвршеног вида (види т. 3.1.1, пр. 4). У оквиру наведене употребе може доћи до комбинације презента свршеног и несвршеног вида. У примеру бр. 8 Р и А за глагол *ОБАНТИ СЯ* наводе облик *ОБОЛЮТСЯ*, а за други *ОБАНЮТСЯ*. Поред тога, у истим преписима дата је форма *ВЫЛЕЗУТЬ*, док је у Т наведен презент *СЛѢЗУТЬ*, као и правилан облик *ОЖНВУТЬ*. Српски преводилац у пр. 9 употребио је презент несвршеног вида глагола *васпитавати*, у пр. 10 *седати*, а у пр. 11 *клањати се* и *газити*. У примеру бр. 9 Р и А наводе презент *ВЪСПНТАЮТЬ*. У примерима бр. 10, 11 презенти *СЯДЕТЬ*, *ПОКЛОНИТСЯ*^а, *НАПНШЕТЬ*, *СТАПЕТЬ* у форми су једнине, иако је реч о множини. Поред тога, за глагол *НАПНСАТИ* навели смо да има двојаку промену у презенту, а самим тим и различиту видску вредност (види т. 2.1.1.3.2, пр. 17). У нашем примеру тај глагол је свршеног вида. У примеру бр. 11 Р и А наводе несвршени презент *НЕ ПОКЛОНЯЮТСЯ*.

Д. Војводић (1989б: 85–86) наводи да се у савременом руском језику презент свршеног вида са значењем прошлости употребљава „за означавање уобичајених радњи које се понављају“, али да се исти облик у приповедању све више губи из савременог руског језика. У нашим примерима руски преводиоци

употребили су такву форму у примеру бр. 8, у примеру бр. 9 преводиоци комбинују свршени и несвршени вид, будући да се оба вида могу употребљавати у наведеном значењу, у пр. 11 употребљени су глаголи несвршеног вида, док је у примеру бр. 10 различит превод — Д. С. Лихачов наведену форму преводи глаголом свршеног вида, док је О. В. Творогов употребио несвршени вид. Презент свршеног вида којим се исказују прошле понављане радње карактерише сликовитост и упечатљивост његове употребе (Вукићевић 2014: 36).

(12) ПРИДЕТЬ ЖЕ ПАКН СЪ СЛАВОЮ· СУДНТИ ЖНВЫМЪ Н МРТВ^{МЪ}· ЯКОЖЕ ВЗНДЕ СЪ СЛАВОЮ Н ПЛОТЬЮ· ТАКО *СННДЕ* (ПВЛ, 113)

(12a) [...] „и доћи ће поново са славом да суди живима и мртвима; као што се вазнесе са својом плоти, тако *ће* и ... *сићи* ... [...]“ (ПМЈ, 71)

(12б) [...] „и придет вновь со славою судить живых и мертвых; как вознесся со своей плотью, так и *сойдет*... [...]“ (ПВЛ ДЛ, 188; ПВЛ ОТ)

У староруском тексту у форми 3. лица једнине и множине јављају се три варијанте за презент: *-тъ*, *-тѣ* и *-т* (ИГРЈ 1982: 62; 66), тј. наставци *-ЕТЬ*, *-ЕТѢ* и *-Е*. Стога у оваквим примерима долази до обличке хомонимије¹⁵⁹ између аориста и презента, те форму *СННДЕ* тумачимо на основу контекста који нам јасно говори да је реч о предстојећој радњи, због чега је у српском преводу употребљен футур I, односно просто будуће време у руском језику. У Р и А наводи се чешћа варијанта 3. лица једнине презента *СННДЕТЬ*.

3.1.3. Презент двовидских глагола

У оквиру групе глагола са двојаким видским обележјем размотрићемо, као и у претходним поглављима, просте и изведене глаголе.

¹⁵⁹ Обличка хомонимија између презента и аориста свршеног вида јавља се и у српском језику, нпр. *сиће*, те, уколико није обележен акценат, одговарајуће значење открива контекст.

3.1.3.1. Презент простих глагола

Приликом анализе простих глагола којима је контекст одређивао видско обележје размотрићемо глаголе *БЉЖАТИ*, *ВНДЉТИ*, *НТИ*, *КАЗАТИ*, *КАЗНИТИ*, *МЪСТНТИ*, *ПААТНТИ*, *СЉУТИ*.

(1) Гзакъ *БЉЖНТЬ* сѣрымъ влъкомъ; Кончакъ ему слѣдъ правнть къ Дону великому. (СПИ, 11)

(1a₁) Светић: Гзакъ *се пушта* кано сурый вуче¹⁶⁰, / Кончакъ нѣму пута отвараше, / Отвараше къ Дону великому. (ППИ, 153)

(1a₂) Медић: Гзакъ *побјеже* кано вуче / Посл'је битке и побједе, / За њим Гончак тихом Дону / И разбите чете сл'једе. (СПИ ДМ, 28)

(1a₃) Утјешеновић-Острожински: Гзакъ *бежи* сјерим вуком; Кончак њега слиједи к Дону великому. (СПИ ОУО, 218)

(1a₄) Шајковић: Гзакъ *узмице*, ко вук сиви, / А Кончак му пут казује / К води Дона великога. (ПВИ, 31–32)

(1a₅) Панић-Суреп: Гзакъ ко курјакъ *бежи* даље, / а Кончакъ му пут казује води Дону великоме. (СПИ МПС, 47)

(1a₆) Бадалић: *Kza juri* као *mrki vuk*, Кончакъ му пут *usmjeruje k Donu velikome*. (SVI, 223)

(1a₇) Недић: *Бежи* Гзакъ / као сури вук, / Кончакъ пут му казује / Дону великом. (ПРИ, 313)

(1a₈) Минић: Ко вук мрки Гзакъ *пожури*. Кончакъ за њим — Дону Великоме. (СПИ ВМ, 39)

(1a₉) Хорват: Гле Гзака, где *жури* као сури вук, а Кончакъ му пут показује, све грабећи Дону великоме!... (СПИ ВХ, 50)

(1б) Гзакъ *бежит* серым волком, / Кончакъ ему след указывает (путь прокладывает) / к Дону Великому. (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 96)

¹⁶⁰ У другом издању преводац је употребио аорист свршеног вида: *Гзакъ побѣже ка'но сурый вуче* (ППИБ, 217).

У наведеном примеру већина српских преводаца, употребила је презент, а исто је и у преводу на руски језик, једино код Д. Медића и В. Минића налазимо аорист, уз промену глаголског вида. М. Светић је у другом изадњу уместо презента употребио аорист и то свршеног вида.

(2) А УЖЕ *НЕ ВИЖДУ* властн силнаго, н богатаго н многовон брата моего Ярослава съ Черниговскимн былямн, съ Могути н съ Татраны н съ Шельбры н съ Топчакы, н съ Ревугы н съ Ольберы. (СПИ, 26–27)

(2а₁) Светић: [...] „Већ *невидимъ* власти Ярослава, / „Брата мога силна и богата, / „Многобойна съ людма Черниговскимъ, / „Съ Могутима и са Татранима, / „Са Шельбири и са Топчацима, / „Съ Ревузима и са Ольберима. [...]“ (ППИ, 162)

(2а₂) Медић: [...] «Већ ми оте враг немили / Најврстнију област моју, / И баци је у сужањство / Под немилу ногу своју. // *Пропале су* брата мога / Ярослава храбре «биле», / И *нестаде* Черниговске / Некадашње грдне силе. // Сад *непрате* брата мога, / Шелбри, Олбри нит' Могути, / Нит' Татрани за њим *иду*, / Нит' Топчаки ни Ревути; [...]» (СПИ ДМ, 45–46)

(2а₃) Утјешеновић-Острожински: [...] „А већ *не видим* власти силнога и богатога и многовојнога брата мога Ярослава с черниговским и јунаци, с Могути и с Татрани, и са Шельбири, и с Топчаки, и с Ревуги и с Ольбери. [...]“ (СПИ ОУО, 222)

(2а₄) Шајковић: [...] „*Не хтедосте* очекаати / Помоћ мога силног брата, / Старог борца Ярослава / С витезима черниговским, / С Могутима, Татранима, / Шелбирима, Топчацима, / С Ревутима, Олберима. (ПВИ, 39–40)

(2а₅) Панић-Суреп: [...] „Ја *не видех* да слушасте / ни силнога, / богатога, / многољудног / брата мога Ярослава / с черниговским бојарима, / војводама, / с Татранима, / Шелбирима, / Топчацима, / Ревугима, / с Ольберима. [...]“ (СПИ МПС, 63)

(2а₆) Бадалић: [...] «А *не vidim* више власти силнога и богатога брата мога Jaroslava s vojskom njegovom mnogobrojnom, s njegovim černjigovskim bojarima, i s velmožama, i s Tatranima, i sa Šelbirima, s Topčacima, i s Revuzima i s Olbirima. [...]» (SVI, 226)

(2а₇) Недић: [...] „А ја више *не видим* / силног и богатог, / с многобројним ратницима, / брата мога Ярослава: / с черниговским велможама, / с војводама, с Татранима, / с Топчацима, Шелбирима, / с Ревузима, с Олберима; [...]“ (ПРИ, 319)

(2a₈) Минић: [...] „Ја већ *не видим* силнога и богатого, са многим војском брата мојега Јарослава са черниговским Билима, с Могутима и с Татранима, с Шелбима, Топчазима, Ревузима и Ольберима. [...]“ (СПИ ВМ, 41)

(2a₉) Хорват: [...] „*Не видим* више да марите за власт брата мога, Черњиговског кнеза Јарослава, богатог и силног, са ратном свитом многољудном: черњиговским велможама и витезима, с Татранима-јахачима, Шелбирима-уходама, Топчацима на коњима, Ревузима и Олберима¹⁶¹, [...]“ (СПИ ВХ, 53)

(2б) [...] «А уж (уже) *не вижу* власти / силног, и богатого, / и обильного воинами / брата моего Ярослава (силног и богатого брата моего Ярослава, с воинами многими), / с черниговскими боярами, / с воеводами, (с могутами) и с татранами, / и с шелбырами, и с топчакими, / и с ревугами, и с ольберами. [...]» (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 100)

Српски преводиоци, као и руски, употребљавају исти облик, односно презент глагола *видети*. Поред тога, пошто је у староруском тексту, у истом контексту, претходно употребљена форма аориста, преводиоци — И. Шајковић и М. Панић-Суреп — форме аориста глагола *видети* и *хтети*, које су употребљене за староруски презент, надовезују на претходну прошлу радњу. Д. Медић је употребио више глаголских облика — перфекат и аорист за радње које припадају прошлости, док је за садашњу радњу, чије је време истакнуто одредбом *сад*, употребио презент.

(3) н рѣ Блудъ Ярополку. *внѣши* колько вонн у бра^т тв^оего. (ПВЛ, 77)

(3a) И рече Блуд Ярополку: „*Видиш* ли — колико је војника у брата твојега? [...]“ (ПМЉ, 48)

(3б) И сказал Блуд Ярополку: «*Видишь*, сколько воинов у брата твоего? [...]» (ПВЛ ДЛ, 173; ПВЛ ОТ)

Овде је глагол *внѣти* употребљен са значењем несвршеног вида, а о његовим видским карактеристикама говорили смо у претходним поглављима (т. 2.1.1.3.1, пр. 3; 2.2.1.3.1, пр. 1, 2).

¹⁶¹ У првом препеву аутор је наведени фрагмент превео стиховима: [...] „*Нисте хтели да делите* славу / с братом мојим, кнезом Черњиговским — / са великим, моћним Јарославом / и његовом небројеном војском, [...] (СПИ ВХ, 68). У другом исти део гласи: [...] „*Не поштовасте* брата мога, / Черњиговског кнеза Јарослава, / и силнога и богатог, [...] (СПИ ВХ, 92).

(4) њако послаша Болгаре вѣсть ко црѣю. њако *идуть* Русь на Црѣградъ. скѣднн ꙗ. тысящъ.
(ПВЛ, 44)

(4а) И послаше Бугари вијест цару да *иду* Руси на Цариград: 10 хиљада бродова. (ПМЈ,
26)

(4б) И послали болгары весть царю, что *идут* русские на Царьград: 10/десять тысяч
кораблей. (ПВЛ ДЛ, 158; ПВЛ ОТ)

(5) н пынѣ аще *не идеши* то же нмутъ створити намъ. (ПВЛ, 110)

(5а) [...] „И, ако сада *не пођеш*, то (исто) има да учине и нама“. (ПМЈ, 69)

(5б) [...] «Теперь же, если *не пойдешь*, то сделают и нам то же». (ПВЛ ДЛ, 187; ПВЛ ОТ)

У првом од два наведена примера глагол *ити* има значење несвршеног вида, док је у другом исти глагол, такође у форми презента, употребљен као свршени, а одговарајуће тумачење анализираних облика омогућава нам српски језик. И у преводу на руски језик у примеру бр. 5 преводиоци су променили вид глаголу. Исти глагол са различитим видским карактеристикама помињали смо више пута у току анализе (види т. 2.1.1.3.1, пр. 6–8; 2.1.2.1.1.3, пр. 2; 2.1.2.1.1.5.1, пр. 1; 2.1.2.1.1.5.2, пр. 9; 2.4.1.1.3.1, пр. 2; 2.4.2.1.3.1, пр. 8).

(6) Присну море полуноци; идуть сморци мглами; Игоревн Князю Богъ путь *кажетъ*
изъ землн Половецкоѣ на землю Рускую, къ отчю злату столу. (СПИ, 39–40)

(6а₁) Светић: У поноћ се море узплюскало, / Виори се дигли у маглама; / То Игору Богъ
пута *показа* / Изъ Половцке землѣ у Руссѣйску / Ка отчину златноме престолу. (ППИ, 170)

(6а₂) Медич: Кад заигра и зашуми / Сиње море у поноћи, / Бог *указа* пут Игору / С којим
ваља дома поћи. (СПИ ДМ, 62)

(6а₃) Утјешеновић-Острожински: Прсну море о поноћи; иду сморци (Wasserhose) као
магле; Игору кнезу Бог пут *каже* из земље половачке на земљу руску, к отчеву златну
столу. (СПИ ОУО, 226)

(ба₄) Шајковић: Плешће море у поноћи, / Праменови магле теку: / Кнез-Игору Бог знак даје¹⁶², / Да из земље половљанске / Пође својој Земљи Руској / Ка престолу очинскоме... (ПВИ, 46)

(ба₅) Панић-Суреп: Љеска море у поноћи; / вихорови магле гоне. / Кнез Игору бог пут каже / из области половецке / Земљи Руској, / ка очеву златном столу. (СПИ МПС, 79)

(ба₆) Бадалић: Uzburka se more o ponoći, podiže se vihor s oblacima: Igoru knezu bog put *pokazuje* iz zemlje polovačke u zemlju rusku, k očevu prijestolu zlaćanome. (SVI, 228)

(ба₇) Недић: Пљусну море у по ноћи; / као магле иду вијори. / Кнезу Игору / бог казује пут / из земље половачке / у руску земљу, / очинскоме златном престолу. (ПРИ, 326)

(ба₈) Минић: У поноћ се запјенило море; пијавице на њем' к'о облаци. Игор-кнезу Бог пут *показује* да напусти земљу половачку и врати се у земљу Русију очевоме златном пријестолу. (СПИ ВМ, 42)

(ба₉) Хорват: Бризну море о поноћи, силни ветар подухну, кнезу Игору Бог пут *показује* — из земље Половачке на земљу Руску, ка очевом златном престолу. (СПИ ВХ, 55)

(бб) Приснуло (Вспенилось) море в полуночи, / иду т смерчи тучами (идут с тучами вихри). / Игорю князю Бог путь *указывает* / из земли Половецкой / в (на) землю Русскую, к отчему золотому столу (престолу). (СПИ ДЛ; ПВЛ ОТ, 103)

(7) и в горѣ тои просѣчено ѡконце мало и тудѣ молваѣтъ. н естѣ не разумѣти казыку нхѣ. но кажутѣ на желѣзо н помавають рукою просаѣце желѣза. (ПВЛ, 235)

(7а) [...] и у планини тој просјечен је прозорчић, и одатле говоре, и не може се разумјети језик њихов, али *показују* на жељезо и машу руком, тражећи жељеза; [...] (ПМЉ, 143)

(7б) [...] и в горе той просечено оконце малое, и оттуда говорят, но не понять языка их, но *показывают* на железо / *показывают* железо и машут руками, прося железа; [...] (ПВЛ ДЛ, 245–246; ПВЛ ОТ)

(8) по ѡбаче надѣмѣса на мѣтъ Бжью. *кажетъ* во ны добрѣ блгын Влаѣ. (ПВЛ, 224)

(8а) Али, ипак, надамо се у милост Божију; јер, *кажњава* нас добро благи владика — [...] (ПМЉ, 137)

¹⁶² У другом издању аутор је уместо презента употребио аорист: *Бог Игору знаке посла* (ПВИб, 13).

(86) Но надеемся все же на милость Божию; справедливо *наказывает* нас благой Владыка, [...] (ПВЛ ДЛ, 232; ПВЛ ОТ)

О глаголу *казати* говорили смо у претходном поглављу (т. 2.2.1.3.1, пр. 5). Приређивачи речника СПИ наведени пример тумаче глаголом несвршеног вида: *указывать дорогу*. Исти глагол у презенту *каже* употребили су и српски преводиоци, као и презент глагола *показивати* и *казивати*, као и *давати*. С друге стране, аористом свршеног вида наведени пример превели су М. Светић и Д. Медић, као и И. Шајковић у другом издању, код којих форме прошлих времена, односно перфекта и аориста, претходе анализираном облику. Дакле, овако употребљен глагол *казати*, са двовидским карактеристикама у периоду староруског језика, на српски језик преводи се презентом несвршеног вида. На исти начин преведен је и на савремени руски језик. Исту видску вредност наведени глагол има и у ПМВ, што видимо у преводима на савремене језике. Глагол *казати* имао је и значење 'наказывать' (СДРЯ, IV, 187; СРЯ, VII, 17), односно 'кажњавати', као што видимо у преводима примера бр. 8.

(9) Се во на ны Бѣ попустн поганѣ. не яко мнлуа нхъ по насъ кажа да выхомъ са
востагнуаѣ ѿ злыѣ дѣла. снмъ *казити* ны нахоженемъ поганѣ. се во естъ батоѣ него.
(ПВЛ, 222)

(9a) Јер Бог ово пусти на нас пагане, не милујући њих, већ нас кажњавајући, да бисмо се
уздржавали од опаких дјела. *Кажњава* нас он најездом пагана — јер ово је бич његов —
[...] (ПМЛ, 135)

(9b) Это Бог напустил на нас поганых, не их милуя, а нас наказывая, чтобы мы
воздержались от злых дел. *Наказывает* он нас нашествием поганых; это ведь бич
его/Божий, [...] (ПВЛ ДЛ, 231; ПВЛ ОТ)

Глагол *казити* у наведеном примеру у форми презента, али и РПСВ у адвербијалној функцији *кажа* (м. р. једнина), има значење несвршеног вида, што нам показују преводи на савремене језике. О истом глаголу говорили смо и у оквиру перфекта (види т. 2.4.1.2.1.3.1, пр. 1).

(10) н помыслѣ на землю Ладъскую. наступлю на знму н на лѣто. н возму землю
Ладъскую. н *мысю* Русьскую землю. (ПВЛ, 266)

(10a) [...] „И помислих: на земљу Љадску напашћу на зиму и на лето, и узећу земљу Љадску, и *осветићу* Руску земљу. [...]“ (ПМЉ, 152)

(10б) [...] «И подумал: на землю Польскую пойду зимою и летом, и завладею землею Польскою/Польской и *отомицу* за Русскую землю. [...]» (ПВЛ ДЛ, 251; ПВЛ ОТ)

(11) ꙗко рѣ прѣркъ· н въздѣ мѣсть врагѣ· н ненавнѣдѣцѣ ма въздѣ· ꙗко кровь сѣвъ свонхъ мѣцаѣтъ н *мстнтъ*· н въздасть мѣсть врагѣ н ненавнѣдѣцѣ ѿго· (ПВЛ, 268–269)

(11a) [...] као што рече пророк: „И осветићу се непријатељима и онима који ме мрзе — осветићу се, јер за крв синова својих *освећује се* Бог, и освећује се непријатељима и онима који га мрзе“. (ПМЉ, 153)

(11б) [...] как сказал пророк: «И воздам мѣсть врагам и ненавидящим меня воздам, ибо за кровь сынов своих *мстит* Бог и воздает отмщение врагам и ненавидящим его / и воздаст отмщение врагам и ненавидящим его воздаст». (ПВЛ ДЛ, 252; ПВЛ ОТ)

Навели смо (види т. 2.4.2.1.3.1, пр. 10) да се у староруским речницима, за разлику од старословенског, глагол *мѣстнтн* одређује као несвршени. У првом од два наведена примера исти глагол има вредност свршеног вида, те се на српски језик преводи формом футура I, а на руски простим будућим временом. У примеру бр. 11 употребљени су један до другог глаголи *мѣцати* и *мѣстнтн* с копулативним везником *н*, а затим следи конструкција *въздати мѣсть* свршеног вида.

(12) въща же Раднмнчн ꙗ рода Ляховъ· прѣшедѣше ту сѧ вселнща· н *платѧтъ* дань Русн· повозъ везуть н до сего дѣне·: (ПВЛ, 84)

(12a) А бијаху Радимичи од рода Љаха; дођоше и населише се овдје, и *плаћају* данак Русима, таљиге возе и до данас. (ПМЉ, 52–53)

(12б) Были же радимичи от рода ляхов/поляков, пришли и поселились тут и *платят* дань Руси, повоз везут и поныне/доныне. (ПВЛ ДЛ, 176; ПВЛ ОТ)

Глагол *платити* у староруском језику различито се тумачи — као несвршени (Срезневский, II, 955; СРЯ, XV, 77) или као двовидски (СДРЯ, VI, 414–415). У савременом руском књижевном језику глагол *платить* је несвршеног

вида (ТСРЯ, 649), а са таквим видским обележјем употребљен је и у наведеном примеру. У даљем тексту видећемо глагол *платити* у значењу свршеног вида (т. 5.1.3.1, пр. 12).

(13) суть горы зандуче [в] луку морѧ· нмже высота ако до н̄бсе· н в горѧ тѣ клнѣ велнкѣ н говорѣ· н *сѣкутъ* гору хотѧще высѣунса· (ПВЛ, 235)

(13а) [...] постоје планине које улазе у морску луку, а високе су до небеса, и у планинама тим поклич је велик и говор, и *сјеку* планину, хотећи да се пробију; [...] (ПМЉ, 143)

(13б) [...] есть горы, заходят они к заливу морскому / входящие до залива морского, высота у них как до неба, и в горах тех стоит клик и великий и говор / слышны клики великие и говор, и *секут* гору, стремясь высечься из нее; [...] (ПВЛ ДЛ, 245; ПВЛ ОТ)

О речничкој интерпретацији глагола *сѣун* говорили смо у претходном поглављу (т. 2.1.1.3.1, пр. 13), у оквиру којег смо размотрили и могућност значења свршеног вида. Овде је исти глагол употребљен као несвршени, што нам показују преводи на савремене језике, уз квалификативне карактеристике.

3.1.3.2. Презент изведених глагола

У анализу изведених глагола укључили смо префиксалне глаголе *вѣтеун*, *потеун*, *обндѣти*, *обладати*, *отѣвѣцати*, *повѣдати*, *понмати*, *показати*, *послоушати*, *сѣказати*. О речничкој интерпретацији већине глагола већ смо говорили, те ћемо у овом поглављу направити кратак осврт на њих и указати на њихово видско обележје у форми презента.

(14) Поланомъ же жнвшнмъ ѡсобѣ по горамъ снмъ· бѣ путь нзъ Варагъ въ Греки· н нзъ Грекъ по Днѣпру· н верхъ Днѣпра волокъ до Ловотн· [н] по Ловотн вннтн в-Блмерь ѡзеро велнокѡ· нз негоже ѡзера *потеуеть* Волховъ н *вѣтеуеть* в озеро велнокѡ Ново· [н] того ѡзера *внндеть* устье в море Варжъское· [...] в неже *втеуе^т* Днѣпръ рѣка Днѣпръ бо *потеуе* нз Оковъскаго лѣ[са] н *потеуеть* на полѣдне· а Двнна нз тогоже лѣса *потеуе^т*· а ндетъ на полунощѣ н *внндеть* в море Варажъское· нс того же лѣса *потеуе* Волга на вѣстокъ· н *вѣтеуеть* семьюдесатъ жерелъ в море Хвалнское· тѣмже н нз Русн можеть нти [по Волзѣ] в Болгары н въ Хвалнсы [...] а Днѣпръ *втеуеть* в Понетъское море жереломъ· || еже море словоеть Рускоє· (ПВЛ, 7)

(14а) Када су пак Пољани живјели одвојено по горама овим, онда бје пут из Варјага у Грке и из Грка по Дњепру, а у горњем току Дњепра — вуча по суву до Ловоте, а по Ловоти се може ући у Ильмен, језеро велико; из овог језера пак *истиче* Волхов и *утиче* у језеро велико Ново, а овог језера ушће *улази* у море Варјашко. [...] у њега пак *утиче* Дњепар река. Дњепар пак *извире* из Оковске шуме и *тече* на југ, а Двина из те исте шуме *извире* и иде на сјевер и *утиче* у Варјашко море. Из те исте шуме *тече* Волга на исток и *увире* са седамнаест рукаваца у море Хвалиско. Тако и из Русије може се ићи по Волги у Бугаре и у Хвалис, [...] А Дњепар делтом *утиче* у Понтонско море, које слови за руско, [...] (ПМЛ, 7)

(14б) Когда же поляне жили отдельно по горам этим / сами по себе на горах этих, тут был путь из Варяг в Греки и из Греков/Грек по Днепру, а в верховьях Днепра — волок до Ловоти, а по Ловоти можно войти в Ильмень, озеро великое; из этого же озера *вытекает* Волхов и *впадает* в озеро великое Нево, и устье того озера *впадает* в море Варяжское. [...] в которое *впадает* Днепр река. Днепр же *вытекает* из Оковского леса и течет на юг, а Двина из того же леса *течет*, и направляется на север / и идет к северу, и *впадает* в море Варяжское. Из того же леса *течет* Волга на восток и *впадает* сьмьюдесятью устьями в море Хвалиское. [...] А Днепр *впадает* устьем в Понтийское море / *впадает* в Понтийское море тремя устьями; это море слывет/именуемо Русским, — [...] (ПВЛ ДЛ, 144–145; ПВЛ ОТ)

Каснији преписи, Р и А, у наведеном фрагменту на два места — уместо *ВТЕУЕ*⁷ и *ПОТЕУЕ* — наводе *ТЕУЕТЬ*. Осим тога, рекли смо (т. 3.1.2, пр. 12) да је форма 3. лица једнине без крајњег сугласника, попут *ПОТЕУЕ* присутна у староруским споменицима, док се варијанта *ПОТЬУЕТЬ* јавља у Р и А.

ИГРЈ (1982: 194) објашњава да се код глагола попут наведених у староруским споменицима XI–XII века није јасно учврстило значење свршеног вида. Међутим, речници староруског језика дају различита објашњења — глагол *ВЪТЕУН* одређује се као свршени (СРЈ, III, 165), или као несвршени¹⁶³ (СДРЈ, II, 226). На различита тумачења наилазимо и код глагола *ПОТЕУН*, те се, поред свршеног, наводи и значење несвршеног вида (СДРЈ, VII, 341; СРЈ, XVII, 291–292), док се у другом речнику одређује само као свршени (Срезневский, II, 1290–1291). И глагол *ВЪНТИ* одређује се као двовидски (СДРЈ, II, 183–185; СРЈ, II, 242–243), или као свршени (Срезневский, I, 389). У нашим примерима

¹⁶³ И. И. Срезњевски за исти глагол наводи објашњење на латинском језику (Срезневский, I, 433).

анализирани глаголи имају вредност несвршеног вида, те су са таквим видским обележјем преведени на оба савремена језика.

(15) аще кто хоцетъ ѿвнѣтити брата своего. то ты помаган ѿгоже *ѿвнѣдати*. (ПВЛ, 161)

(15a) [...] „Ако ко зажели да увриједи брата својега, то ти помози ономе кога *вријеђају*“.
(ПМЉ, 100)

(15б) [...] «Если кто захочет обидеть брата своего / своего брата, ты помогай тому, кого *обижают*». (ПВЛ ДЛ, 208; ПВЛ ОТ)

О глаголу *ѿвнѣтити* говорили смо у оквиру имперфекта (т. 2.2.2.2.2, пр. 5). Наш пример показује нам двојако тумачење — у инфинитиву исти глагол преведен је на српски језик као свршени, а форма презента има значење несвршеног вида. Исти однос глагола свршеног — *обидеть* у форми инфинитива и несвршеног вида, *обижать*, у форми презента, видимо у преводу на руски језик.

(16) терпачини же Гѣ ти *ѿбладають* землю. (ПВЛ, 241)

(16a) [...] „послушни Господу, пак, *владаће* земљом“.
(ОССРК, 20)

(16б) [...] «послушные же Господу *будут владеть* землей». (ПВЛ ДЛ, 237)

Глагол *ѿбладати* у наведеном примеру има значење несвршеног вида, а о његовој различитој видској вредности говорили смо у оквиру имперфекта (т. 2.2.1.3.2, пр. 7), а биће речи и у поглављу о футуру (т. 4.1.2.1.2, пр. 1). У наведеном примеру презентом несвршеног вида исказује се значење будућег времена (види т. 3.1.1, пр. 5, 6), у руском језику употребљено је сложено будуће време, пошто анализирани глагол има вредност несвршеног вида.

(17) суть же хитро сказающе. н ѹдно слышатн ѿ. любо комуждо слушѣтн ѿ. н другни свѣтъ повѣдають быти да аще кто дѣетъ в нашу вѣру ступитъ. то пакн оумръ [вѣ]станеть н не оумрѣти ему в вѣкн. аще ли в-ыиць законъ ступитъ. то на ѿномъ свѣтъ в огнь горѣ. да что ума прѣдасте. что *ѿвѣщаете*. (ПВЛ, 106–107)

(17a) [...] „Мудро говоре они и дивно их је слушати, (и) свак их радо слуша, а за други свијет казују да постоји: ако ко, говоре, у нашу вјеру ступи, то ће он, с друге стране,

умријевши, снова да устане, и неће умријети во вјеки вјекова; ако ли ко у њихов закон не ступи, то ће на оном свијету у огњу да гори. И шта ви савјетујете? Шта *ћете да одговорите?*“ (ПМЉ, 67)

(17б) [...] Мудро говорят они, и чудно слышать их, и каждому любо их послушать, рассказывают они и о другом свете / И удивительное рассказывают, будто бы и другой свет есть — и чудно слушать их, — если кто, говорят, перейдет в нашу веру, то, умерев, снова восстанет / то по смерти снова встанет, и не умереть ему вовеки; если же в ином законе будет, то на том свете гореть ему в огне. Что же вы посоветуете? что *ответите?*» (ПВЛ ДЛ, 185; ПВЛ ОТ)

О видској вредности глагола *отъвѣцати* говорили смо у поглављу о аористу (т. 2.1.1.3.2., пр. 18), а у нашем примеру анализирани глагол је свршеног вида. На такву видску карактеристику указује нам превод, у руском језику у форми простог будућег времена, а у српском у оквиру конструкције *ћете да одговорите*, која се у србистици одређује као футуроид¹⁶⁴ (Симић 2009: 52; Ковачевић 2013: 71–72).

(18) сѹть же хнтро сказаюцѣ. н чюдно слышатн ѣ. любо комуждо слыштн ѣ н другнн свѣтъ *повѣдають* бытн (ПВЛ, 106)

(18а) Мудро говоре они, и дивно их је слушати, (и) свак их радо слуша, а за други свијет *казују* да постоји: [...] (ПМЉ, 67)

(18б) Мудро говорят они, и чудно слышать их, и каждому любо их послушать, *рассказывают* они и о другом свете: / И удивительное рассказывают, будто бы и другой свет есть — и чудно слушать их, [...] (ПВЛ ДЛ, 185; ПВЛ ОТ)

О видским карактеристикама наведеног глагола говорили смо у претходним поглављима (види т. 2.1.1.3.2, пр. 19; 2.2.1.3.2, пр. 9, 10), а овде је употребљен као несвршени, што видимо у преводима на савремене језике (О. В. Творогов наведени облик приликом превођења је изоставио).

(19) ѡкоже се н прн насъ нынѣ. Половцн законѣ держать ѿць свон^х. кровь пролнватн а хвалацѣ ѿ снхъ. [н] ѡдуцѣ мерьтвечнну. н всю нечнстоту. хомѣкн н сусолы. [н] *лонмають* маучехн своѡ. [н] ѡтровн н нны ѿбычаѡ отець свонхъ [творѡтъ]. (ПВЛ, 16)

¹⁶⁴ К. Милошевић (1982: 1) и Д. Кликовац (2009: 64) конструкцију *да* + презент посматрају као варијанту за инфинитив у оквиру футура I.

(19a) Тако ето, и у наше вријеме Половци се држе закона отаца својих: крв проливају, хвалећи се овим, и једу мрцину и свакојаку нечист — хрчкове и пацове, и *узимају* маћехе и неvjесте, и испуњавају друге обичаје отаца својих. (ПМЉ, 11)

(19б) Так вот и при нас теперь / теперь при нас половцы держатся закона отцов своих: кровь проливают и даже хвалятся этим, и едят мертвечину и всякую нечистоту — хомяков и сусликов, и *берут* своих мачех и невесток / и *берут* в жены своих мачех и невесток, и следуют иным обычаям своих отцов. (ПВЛ ДЛ, 147; ПВЛ ОТ)

О категорији вида глагола *понматн* говорили смо у оквиру перфекта (види т. 2.4.1.1.3.2, пр. 7). Овде је исти глагол употребљен као несвршени, на шта нам указују преводи на савремене језике.

(20) возлюбн Бѣ Аврама и рѣ Бѣ Авраму· нзднн из дму оца своего· в землю в пюже тн *покажю*· и стврю тд въ языкъ великъ· (ПВЛ, 92)

(20a) Возлюби Бог Аврама, и рече Бог Авраму: „Изађи из куће оца својега (и пођи) у земљу, а њу ћу ти ја *показати*; и створићу од тебе народ велик; [...]“ (ПМЉ, 58)

(20б) Бог же возлюбил Авраама и сказал ему: „Изыди из дома отца твоего и пойдн в землю, которую *покажу* тебе, и сотворю / и произведу от тебя великий народ, [...]“ (ПВЛ ДЛ, 179; ПВЛ ОТ)

(21) Англь бо прнходн^т кадъ блгага мѣста· н мѣтвеннн домове· || н ту *показаютъ* пѣто мало видѣннѣ своего· (ПВЛ, 284)

(21a) Јер, анђео долази тамо гдје су срећна мјеста и молитва у кући, и ту *показује* нешто мало од лика својега — [...] (ПМЉ, 163)

(21б) Ангел же приходит туда, где есть благие/благословенные места и молитвенные дома, и тут лишь едва *являет* свой вид, [...] (ПВЛ ДЛ, 259; ПВЛ ОТ)

У наведеним примерима преводи на савремене језике указују нам на разлике у тумачењу глагола *показати*, за који смо већ навели да га карактерише двојака промена у презенту, а тиме и различита видска карактеристика (види т. 2.1.1.3.2, пр. 20). У Р и А у примеру бр. 21 дат је облик *показуютъ*. Такође смо навели (види т. 2.2.1.3.2, пр. 11) да глаголе са суфиксом-а/-*j првобитно није

карактерисало јасно одређено видско обележје. Додавањем суфикса за имперфективизацију *-а/-ај-* јављају се две промене у презенту, те су форме попут *покажю* добиле обележје свршеног вида, а облици као што је *показая* — несвршеног вида.

(22) аще *не послушастъ* тебе црѣ Єюпетскѣ. побью н всѣмн чудесы монмн. (ПВЛ, 95).

(22а) [...] „Ако те *не послуша* цар египатски, уништићу га свим чудима мојим“ (ПМЉ, 60)

(22б) [...] „Если же *не послушает* тебя царь египетский, то побью его всеми чудесами моими“. (ПВЛ ДЛ, 180; ПВЛ ОТ)

(23) разгнѣвася Бѣ на Излѣ. н рѣ ѿрну ѿ себе призову ны лю. нже мене *послушаютъ*. (ПВЛ, 98)

(23а) Разгневи се Бог на Израиља, и рече: „Одбацићу (вас) од себе, дозвоћу друге људе, који *ће* ме *слушати*. [...]“ (ПМЉ, 61)

(23б) Бог разгневался на Израиля / Бог разгневался сильно на Израиля и сказал: „Отвергну от себя, призову иных людей, которые *будут послушны* мне. [...]“ (ПВЛ ДЛ, 182; ПВЛ ОТ)

О недиференцираној категорији глаголског вида глагола *послоушати* било је речи у претходним поглављима (т. 2.1.1.3.2, пр. 22; 2.2.1.3.2, пр. 12), али се двојаке могућности тумачења овог глагола могу реализовати управо у примерима за презент, те, с једне стране, имамо свршени вид, у примеру бр. 22, а с друге — несвршени, у примеру бр. 23.

(24) *не разумѣемъ* [во] нн Гречъску љзыку. нн Латынъску ѿнн во ны ѿнако оучат^б. а ѿнн во ны н ѿнако. тѣмже *не разумѣемъ*. кпнжнаго ѿбраза нн слы нхъ. (ПВЛ, 26)

(24а) [...] „*Не разумијемо* наине ни грчки језик ни латински; једни нас уче овако, а други пак — онако, зато *не знамо* ми ни слике слова ни њихово значење. [...]“ (ПМЉ, 16)

(24б) [...] «Ведь *не знаем* мы ни греческого языка, ни латинского; одни учат нас так, а другие иначе, от этого *не знаем* мы / потому что *не знаем* мы ни начертания букв, ни их значения. [...]» (ПВЛ ДЛ, 151; ПВЛ ОТ)

Глагол *разоумѣти*, који је у староруском језику функционисао као свршени и несвршени (види т. 2.1.1.3.2, пр. 23), у наведеном примеру има значење несвршеног вида.

(25) [н] прхѡднѡшю ему ко црѣю· ѡкоже *сказають*· ѡко велнку чѣсть прнѡлъ [есть] ѿ црѣ· прн к^оторомъ прхѡднѡѡ црн. (ПВЛ, 10)

(25a₁) [...] и одлазаше он цару; како *говоре*: велику част добио је од цара у чије је вријеме долазио. (ПМЈ, 8)

(25a₂) [...] и био је код цара, — само не знамо тачно код којег цара, али знамо да му је велике почести, *причају*, одао тај цар у чије је вријеме он тамо био. (ОСРК, 11)

(25б) [...] и когда ходил он к царю, то, *говорят*, что великих почестей удостоился от царя к которому он приходил. / и когда ходил он к цесарю, <какому> — не знаем, но только то знаем, что, как *говорят*, великих почестей удостоился тогда от цесаря, какого — не знаю, к которому он приходил. (ПВЛ ДЛ, 145; ПВЛ ОТ)

(26) на прѡдѡщѣѡ лѣ· вложн Бѣ мысль добру в Русьскыѣ князн. оумыслнша дерзнутн на Половцѣ н понтн в земаю нхъ· еже н бы· ѡко *скажѣ* послѣже в прншѣдшѣ лѣ· (ПВЛ, 276)

(26a) Слиједѣће године стави Бог мисао добру у руске кнезове: замислише да се дрзну на Половце и да пођу у земљу њихову, што и би, као што *ћемо испричати* касније, под слиједѣћом годином. (ПМЈ, 158)

(26б) На следующий год вложил/внушил Бог мысль добрую русским князьям: задумали дерзнуть на половцев, пойти в землю их, что и сделали, как *скажем* после под следующим годом / как *расскажем* под следующим годом. (ПВЛ ДЛ, 256; ПВЛ ОТ)

О двојакој могућности тумачења глагола *сѣказати* говорили смо у оквиру аориста (види т. 2.1.1.3.2., пр. 25), наводећи да исти глагол припада групи глагола са двојакѡм променѡм у презенту. Тако је у примеру бр. 25 реч о глаголу несвршеног вида, с променѡм *сказають*, а у примеру бр. 26 — свршеног вида с променѡм *скажѣ*. У примеру бр. 25 Р и А наводе облик *сказують*.

3.1.4. Акценатско диференцирање категорије глаголског вида

О улози акцента у одређивању глаголског вида било је речи и у претходним поглављима (т. 2.1.1.4, 2.2.1.4), а овде ћемо навести глагол *зарѣзати*, који има значење свршеног вида и будућег времена.

(1) н рѣша старци н бољаре м[Е]чѣмъ жребни. мечѣмъ жребни. на ѡтрока н дѣвнцю. на него же падеть. того *зарѣжемъ* бѣ. (ПВЛ, 82)

(1a) И рекоше старци и бољари: „Бацићемо ждријеб на младиће и дјевојке; на кога падне, тога *ћемо заклати* (на жртву) боговима“. (ПМЉ, 51)

(1б) И сказали старцы и бояре: «Бросим жребий на отрока и девицу, на кого падет он, того / тех и *зарезем* в жертву богам». (ПВЛ ДЛ, 175; ПВЛ ОТ)

У руском преводу није истакнут акценат, али нам контекст открива (а и промена) да је реч о глаголу свршеног вида, а исте видске карактеристике је наведени глагол и у преводу на српски језик, у форми футура I. О видској интерпретацији староруског глагола *зарѣзати* говорили смо у оквиру аориста (види т. 2.1.1.4, пр. 2).

3.1.5. Изостављање презента помоћног глагола

У староруском тексту посведочени су и примери у којима је презент глагола *БЫТИ* изостављен.

(1) Ѡнѣдрѣю оуѡацю въ Синопни. н пришедшо ему въ Корсуњ. оувндѣ како нсѣ Корсуна ванъ оустѣ Днѣпрское. (ПВЛ, 7–8)

(1a₁) Када је Андреј учио у Синопу и када је дошао у Корсуњ, дозна да *је* близу од Корсуња до ушћа Дњепра, [...] (ПМЉ, 7)

(1a₂) Када је Андрија учио у Синопу и стигао у Корсуњ, он дознаде да *је* недалеко од Корсуња ушће Дњепра, [...] (ОССРК, 10)

(2) Радимнун бо н Ватнун ѿ Лажовъ. (ПВЛ, 12)

(2a) [...] Радимичи пак и Вјатичи — од Љаха су. (ПМЉ, 10)

У наведеним примерима видимо да је и у староруском тексту помоћни глагол у функцији копуле могао изостати. У савременом српском језику глагол *бити* се у истој функцији чува. С друге стране, како објашњава Р. Маројевић (2001, II: 62), у савременом руском језику глагол *быть* као копулативни глагол, односно у саставу именског предиката, у садашњем времену по правилу се не употребљава, док је његова употреба у прошлом и будућем времену обавезна. Облик *есть* у функцији копуле јавља се у два случаја, уколико је именски део исказан именицом: 1) у дефиницијама, при чему је њена употреба у таквим примерима факултативна — *Прямая есть кратчайшее расстояние между двумя точками / Прямая — это кратчайшее расстояние между двумя точками*, и 2) са компонентом *и*, ако је логички акценат на копули, а у таквим примерима форма *есть* је обавезна — *Это и есть диалектика*.

3.1.6. Специфичне форме

Приликом употребе презента посведочени су и примери у којима је долазило до мешања са другим облицима, а срећемо и неправилности у категорији лица.

(1) не н вѣдѣн прѣка глѣца· н ^{нарекѣ} не людн моѣ людн моѣ· (ПВЛ, 83)

(1a) [...] не знајући за пророка који рече: „И *назваћу* људе који нису моји — мојим људима;“ [...] (ПМЉ, 52)

(1б) [...] не зная, что пророк сказал: «И *назову* людей не моих моими людьми»; [...] (ПВЛ ДЛ, 176; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру у Л стоји облик партиципа, а тачну форму презента *нареку* наводе Р и А.

(2) и нна многа чюдеса вельѣ· ѣкоже быша прѣци прореклѣ сѣ нѣмъ глѣце· то недуги наша нцѣлѣн· н болѣзнь *лоды*· (ПВЛ, 103)

(2а) [...] и друга многа чуда велика, која су раније пророци предсказивали за њега, говорећи: „Тај ће недуге наше исцијелити и болести на себе узети“. (ПМЉ, 65)

(2б) [...] и иные многие великие чудеса, которые прежние пророки предсказали о нем, говоря: „Тот исцелил недуги наши и болезни наши на себя взял“. (ПВЛ ДЛ, 184; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру облик *ИЦЪЛН* можемо посматрати као варијанту за 3. лице једнине презента (види т. 3.1.2, пр. 12), док је форма *ЛОДЪИ* 3. лице једнине аориста. Дакле, дошло је до неправилне употребе, односно на месту презента употребљен је аорист, иако је реч о предстојећим радњама, будући да их најављују пророци. Одговарајуће значење показује нам српски превод, док су руски преводиоци употребили прошло време.

(3) РЕКЪ ЄДА Н-СЕГО *НЕ ИСПУСТИВЕ* ВОЪ. (ПВЛ, 96)

(3а) И рече (Мојсије): „А ако одавде *не потече* вода?“ (ПМЉ, 60)

(3б) И ответил Моисей: „А что если *не испустит* он воду?“ / [...] и сказал: «Из камня этого разве *не источите* вы воды?» (ПВЛ ДЛ, 181; ПВЛ ОТ)

У препису А наводи се форма за 3. лице једнине презента *НЕ ИСПУСТИТЬ*.

(4) ГѢ РѢ ПРХОДѢЩАѦ КО МНѢ *НЕ ИЖЕДУТЬ* ВОПЪ. (ПВЛ, 62)

(4а) Господ рече: „Онога, који долази к мени — *нећу истјерати* вани“. (ПМЉ, 38)

(4б) Господъ сказал / [...] ибо Господъ, сказал: «Приходящего ко мне *не изгоню* вон». (ПВЛ ДЛ, 167; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру употребљена је форма за 3. лице множине, а облици 1. лица једнине *ИЖДЕДУ* и *ИЖЕДУ* наводе се у Р и А. У староруском примеру очито је реч о неодређеноличној реченици.

(5) АПѢМЪ ЖЕ ОУУАЦЕМЪ ПО ВСЕЛЕНѢН ВЪРОВАТН Бу Г. НХЖЕ ОУУЕНЪЕМЪ ГРЪЦН ПОРЕЃХОМЪ ВЪСЛЕНАѦ *ВЪРУЮТЬ* ОУУЕНЬЮ Н. (ПВЛ, 105)

(5а) [...] „А када апостоли учаху по васељеној вјеру у Бога, њихово учење (и) ми, Грци, примисмо; васељена *вјерује* у њихово учење. [...]“ (ПМЉ, 66)

(56) [...] «Когда апостолы учили по вселенной веровать Богу, учение их и мы, греки, приняли, вселенная / и вся вселенная *верует* учению их. [...]» (ПВЛ ДЛ, 185; ПВЛ ОТ)

Форма за 3. лице једине презенте *вѣруеть* наводи се у Р и А. У староруском примеру употреба 3. лица множине презенте указује на семантичку конгруенцију.

3.2. Синтаксички план

На синтаксичком плану размотрићемо РПСВ у оквиру пет синтаксичких функција: 1) супстантивне, 2) атрибушке, 3) атрибушко-адвербијалне, 4) предикатске, 5) функције АД. Из анализе искључујемо чисто адвербијалну функцију, пошто се она преводи глаголским прилогом садашњим. Предмет анализе биће и ТПСВ у оквиру: 1) супстантивне, 2) атрибушке, 3) предикатске функције. Поред тога, у анализу ћемо укључити и егзистенцијалне реченице.

3.2.1. Радни партицип садашњег времена

У поглављу о имперфекту (т. 2.2.2.1) говорили смо о синтаксичким функцијама РПСВ са имперфекатским значењем. И овде ће бити речи о њима, али у основном значењу — значењу презенте.

3.2.1.1. Супстантивна функција РПСВ

У супстантивној функцији РПСВ могао је бити у форми одређеног или неодређеног вида.

(1) иже н нынѣ стоѣтъ за сѣ оу Бѣю. ѡкоже *невѣдущіе* мнѣтъ ѡ мраморныи суца. (ПВЛ, 116)

(1a₁) [...] што и сада стоје иза цркве Свете Богородице, и за које *незналице* мисле да су мраморни. (ПМЉ, 73)

(1a₂) [...] што и сада стоје иза цркве свете Богородице Десјатичне и за које *незналице* мисле да су мермерни. (ОССРК, 18)

(16) [...] что и сейчас стоят за церковью святой Богородицы и про которых *невежды* думают, что они мраморные. (ПВЛ ДЛ, 189; ПВЛ ОТ)

Супстантивна функција РПСВ за значењем презента може се превести именицом, уколико постоји одговарајућа реч. С друге стране, уколико одговарајућа именица не постоји, супстантивно употребљен РПСВ преводи се конструкцијом са показном заменицом и зависном односном реченицом са презентом у предикату: *они који не знају*.

(2) рѣ бо Соломанъ желанье· багврѣнхъ наслаженън дѣю· и приложнии въ срѣце твоє в разумъ азъ *любацѣма* ма люблю· и *нцѣцѣнн* мене собрацѣють ма· (ПВЛ, 62)

(2а) Јер рече Саломон: „Жеља правовјерних — пријатна је души“; и: „Савићеш срце твоје према разуму“; „*Оне, који ме воде* [воле — В. В.]— ја волим, *они, који ме траже* — наћи ће ме“. (ПМЉ, 38)

(2б) Ибо сказал Соломон: «Желание благоверных приятно для души»; и: «Склонишь сердце твоє к размышлению»; «*Любящих* меня я люблю, и *ищущие* меня найдут меня». (ПВЛ ДЛ, 167; ПВЛ ОТ)

Први пример је под утицајем црквенословенског језика, те би одговарајући облик акузатива множине мушког рода одређеног вида гласио *ЛЮБАЦѢЪ*, а други — под утицајем придевске деклинације, а требало би да буде у форми номинатива множине мушког рода одређеног вида: *нцѣцѣнн*. Одговарајуће тумачење анализираних форми видимо у преводу на српски језик, односно конструкцију са показном заменицом и зависном односном реченицом са презентом у предикату. Савремени руски језик сачувао је РПСВ.

(3) аще собрацѣтъ. лн Рѣснѣ. лн Греуѣннѣ да [нскупатъ н] възрата^т нскѣпноє лице въ свою сторону. и возмоу^т цѣнѣ ѣ *коупацѣнн*. лнлн мннѣ в коуплю наднѣ челадннаа цѣна. (ПВЛ, 36)

(3а) [...] и ако се покаже да је Рус или Грк, да се откупи и да се то откупљено лице врати у своју земљу и да узму цијену *који су га купили* или да се да за њега цијена као за чељаде. (ПМЉ, 22)

(36) [...] и если, действительно, окажется русский или грек, то пусть выкупят и возвратят выкупленное лицо в его страну и возьмут цену его *купившие*, или пусть будет предложена за него цена, полагающаяся за челядина. (ПВЛ ДЛ, 155; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру употребљен је глагол *коуштити* који је у староруском језику функционисао као двовидски¹⁶⁵ (СДРЯ, IV, 332–333; СРЯ, VIII, 127–128; ИГРЯ 1982: 334–335), а у нашем примеру је свршеног вида. Српски преводилац употребио је односну реченицу без корелативне речи, о чему смо говорили приликом анализе РПСВ са имперфекатским значењем (т. 2.2.2.1.1), са перфектом у предикату. Пошто се наведена радња не односи на један конкретан чин, већ је савременског карактера, можемо употребити презент: *они који га купе*.

(4) *прнаѣплающеся* єн смѣть въ вадѣ¹⁶⁶. (ПВЛ, 80)

(4а) [...] „*Ко се приближи* њој — отићи ће послје смрти у пакао [...]“ (ПМЉ, 50)

(4б) [...] «*Сближающиеся* с ней пойдут после смерти в ад. [...]» (ПВЛ ДЛ, 174; ПВЛ ОТ)

Староруски партицип у форми множине неодређеног вида мушког рода преведен је на српски језик субјекатском реченицом у једнини. О могућности оваквог превода супстантивно употребљеног партиципа са значењем *онај који*, тј. овде: *они који*, будући да се ради о множини, као што видимо у преводу на руски језик, било је речи горе (види т. 2.2.2.1.1). У препису А наводи се форма *прнаѣплающеся* под утицајем придевске промене, док је у Р неправилна форма *прнаеплающеся*.

Супстантивно употребљен староруски РПСВ може се превести субјекатском реченицом и на савремени руски језик.

(5) повеѣ прнстронти кола. [н] въскладше хлѣбы. маца рыбы. ѿвоциѣ разполчѣши. медѣ въ бѣелкѣ. а въ другѣхъ квасѣ. вознѣти по городу въпрашающе. где болннн и ницѣ *не могли* ходити. (ПВЛ, 125–126)

¹⁶⁵ И. И. Срезњевски за наведени глагол даје објашњење на грчком и латинском језику (Срезневский, I, 1369–1370).

¹⁶⁶ У напомени се наводи да глаголски облик *внѣдутъ съ* додаје Миклошич.

(5a) [...] и заповиједи да се спреме кола и, натоваривши на њих хљеб, месо, рибу, различите плодове, мед (у једним) бачвама а у другима квас, нареди да возе по граду, питајући: „Гдје је болесник, просјак или *онај који не може да хода*?“ (ПМЉ, 78–79)

(5б) [...] приказал снарядитъ телеги и, наложив на них хљебы, месо, рибу, различные плоды, мед в бочках, а в других квас, развозить по городу, спрашивая: «Где больной, нищий или *кто не может ходить*?» (ПВЛ ДЛ, 193; ПВЛ ОТ)

Партицип у форми одређеног вида *НЕ МОГЪИ* наводи се у А.

(6) ꙗко н снхъ ѡжндаеть· днь погнбелн ѡ· егда прндеть Бѣ суднтъ земан· н погубать всѧ *творящамъ* безаконьѧ· н скверны *дѣющны*· (ПВЛ, 86)

(6а) [...] „тако и ове чека дан смрти када ће доћи Бог да суди народима и да погуби све *који творе* безакоња и гадости. [...]“ (ПМЉ, 54)

(6б) [...] «так вот и этих ожидает день погибели их, когда придет Бог судить народы и погубит всех, *творящих* беззакония и скверное *делающих*. [...]» (ПВЛ ДЛ, 177; ПВЛ ОТ)

У примерима са заменицом *всь* партицип ћемо посматрати као управни члан, а заменицу као зависни члан синтагме, што значи да је реч о супстантивној а не о атрибутској функцији. Српски преводилац изоставио је у преводу други пример за РПСВ. И овде су анализирани облици употребљени под утицајем црквенословенског језика, те би одговарајуће форме у акузативу множине мушког рода одређеног вида гласиле *творящѣѣ* и *дѣющѣѣ*. У препису Р наведен је облик *творящине*.

У следећем примеру са истом заменицом партицип је у препозицији.

(7) тѣмь *стражющимъ* всѣмъ ицѣленье подаета· (ПВЛ, 137–138)

(7а) [...] „зато, свима *онима који страдају* — исцјељење дајете. [...]“ (ПМЉ, 86)

(7б) [...] «поэтому и подаете вы исцеление всем *страждущим*. [...]» (ПВЛ ДЛ, 198; ПВЛ ОТ)

Различите преводе супстантивне функције партиципа, као и у горенаведеним примерима (види т. 2.1.2.1.1.1, пр. 4; 2.2.2.1.1, пр. 4), налазимо и код РПСВ са значењем презента.

(8) и положнша и [в црквн] оу стѣ Сїса· юже [бѣ] самъ заложнлѣ· бѣ бо въздано еѣ при немь· възвыше ѣко на кони *СТОМЦЕ* [р8кою] досѣци· (ПВЛ, 150)

(8а) И положише га у цркви Светога Спаса којој је сам ударио темеље; бјеху на име за његовог живота подигнути зидови њени (у висину) колико *онај који* на коњу *стоји* руком може досећи. (ПМЈ, 93)

(8б) И положили его в цркви святого Спаса, которую сам заложил/создал; ведь были при нем выведены стены ее в высоту, сколько можно, *стоя* на коне, достать рукою. (ПВЛ ДЛ, 203; ПВЛ ОТ)

Српски преводац овако употребљен РПСВ преводи конструкцијом за супстантивну функцију, али у једнини, иако је староруска форма у множини, док руски преводиоци овде виде партицип адвербијално употребљен. У Р и А наведен је облик женског рода једнине са староруским суфиксом *СТОЯЧН*.

3.2.1.2. Атрибутска функција РПСВ

У атрибутској функцији РПСВ може бити у форми одређеног или неодређеног вида, препонован или постпонован у односу на управну реч.

3.2.1.2.1. Субјекатски атрибут

РПСВ као субјекатски атрибут стоји уз управну реч у функцији граматичког субјекта и на српски језик преводи се зависном односном реченицом са презентом у предикату.

(1) *ВХОДАШЕ* же Русь в [Г]радѣ· да [не творятъ пакостн и] не нмѣють волостн купитн· паволокѣ анше по ·ї· золотникѣ (ПВЛ, 49)

(1а) Руси, *који у град улазе*, да не чине штете и да немају права да купе свилу која је скупља од 50 златника; [...] (ПМЈ, 29–30)

(16) *Когда же русские входят в город*, то пусть не творят вреда и не имеют права покупать паволоки дороже, чем по 50 золотников; [...] (ПВЛ ДЛ, 161; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру РПСВ је у номинативу множине мушког рода, чиме је остварена семантичка конгруенција, пошто је именица *Русь* женског рода. Руски преводиоци су наведену функцију партиципа протумачили као адвербијалну, те су РПСВ превели временском реченицом. Д. С. Лихачова је на то могла навести форма неодређеног вида, док се О. В. Творогов служио ИЛ у којем, као и у Р и А, стоји *входя*. Српски преводилац је употребио односну реченицу, која је преводни еквивалент за староруски партицип у атрибутој функцији. У оваквим примерима на двојаку могућност интерпретације партиципа утиче и могућа препозиција у односу на именицу у оквиру атрибутоке функције.

(2) МЫ ЖЕ ХЪАПЕ СУЩЕ НЕ ВЪЗДАѢ ПОЧЕСТЬА ПРОТНВУ ОНОГО ВЪЗДАНЬЮ. (ПВЛ, 131)

(2а) А ми, *који смо хришћани постали*, не дајемо му онакве почести какве је заслужио у замјену за оно што нам даде. (ПМЉ, 82)

(2б) Мы же, христиане, не воздаем ему почестей, равных его деянию / тех почестей, каковых достойны его деяния. (ПВЛ ДЛ, 195; ПВЛ ОТ)

У претходно анализираном примеру (види т. 2.2.2.1.2.1, пр. 1; 2.2.2.1.2.2, пр. 2, 3) РПСВ глагола *быти* имао је имперфекатско значење, док је овде реч о презентском значењу. Српски преводилац употребио је зависну односну реченицу са перфектом семикопулативног глагола *постати*, док би презентско значење гласило: *А ми који смо хришћани*. Руски преводиоци изоставили су разматрани облик.

(3) М^ѣл^ѣ же клѣхо^мсѣ ко црѣю вашемѣ. нже ѿ Бѣ соуща. ѣко Бжѣ заданне по законѣ. н по законѣ ѣзыка нашеѣ. не престоупити на^м ни о^нѣ ѿ страны нашеѣ. ѿ оуставлены^х главѣ мѣра н любвѣ. (ПВЛ, 37)

(3а) [...] „Ми се пак заклесмо цару вашему, *који је* од Бога то, као божији створ, по закону и обичајима народа нашега да нећемо прекршити ни ми ни ко други од земље наше уговорене главе мира и љубави. [...]“ (ПМЉ, 23)

(36) [...] «Мы же клялись царю/цесарю вашему, *поставленному* от Бога, как божественное создание, по вере / по закону и по обычаю нашим, не нарушать нам и никому из страны нашей ни одной из установленных глав мирного договора и дружбы. [...]» (ПВЛ ДЛ, 156; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру атрибуцку функцију партиципа појачава и односна заменица *НЖЕ*¹⁶⁷. Српски преводацац употребио је односну реченицу, као одговарајући еквивалент, док су руски преводиоци за наведени облик изабрали трпни придев прошлог времена. РПСВ у истој функцији, али са значењем имперфекта, будући да је реч о прошлој радњи, претходно смо навели (види т. 2.2.2.1.2), те овде још једном можемо указати на могућност његовог тумачења и са презентским, и са имперфекатским значењем.

(4) рѣ бо Гѣ· ꙗко радость бываѣ на нѣбсн со єднѡмь грѣшннцѣ *кающемьса*. (ПВЛ, 120)

(46) Јер рече Господ: „Радост на небу бива и *кад се* један грешник *покаје!*“ (ПМЈ, 75)

(46) Сказал Господь: «Радость бывает на небе и об одном *покаявшемся* грешнике». (ПВЛ ДЛ, 191; ПВЛ ОТ)

Српски преводацац наведени облик заменио је временском реченицом, променивши вид глаголу, што видимо и у преводима на руски језик. Овде, међутим, можемо употребити односну реченицу: *Радост бива на небу и због једног грешника који се каје*.

3.2.1.2.2. Објекатски атрибут

РПСВ у наведеној функцији односи се на објекат и на српски језик преводи се односном реченицом са презентом у предикату.

(5) аще бо каѡ земля оуправнѣтса прѣ Бмѣ· поставлаєть єн црѣ или княза праведна· *любаца* судѣ· и правду· и власти||ла оустраѣєть· и судью *правацаго* судѣ· (ПВЛ, 139)

¹⁶⁷ Види Ј. Грковић Мејџор 1993: 186; 1997: 24.

(5a) Ако нека земља постане угодна Богу, поставља јој он праведника за цара или кнеза, *онога који воли суд и правду*, и дарује владарца и судију *који суди*. (ПМЉ, 87)

(5б) Если же кака-нибудь страна станет угодной Богу, то ставит ей Бог / он ей цесаря или князя праведного, *любящего* справедливость и закон, и дарует властителя и судью, *судящего/правлящего* суд. (ПВЛ ДЈ, 199; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру партиципи су у атрибутој функцији у форми неодређеног и одређеног вида. У преводу на српски језик употребљене су односне реченице, при чему је у првом примеру преводилац додао показну заменицу. У Р и А и за други пример наводи се РПСВ у форми неодређеног вида *правляца*.

И овде ћемо посебно издвојити партицип у функцији тзв. другог акузатива, тј. уз именице као допуне глаголима перцепције. Реч је, заправо, о издвојеном атрибуту.

(6) Мосна же рѣ ѿ распатън его. оузрнте жнзнь вашу. *внсаццю* предъ ѿчнма вашнма. (ПВЛ, 101)

(6a) Мојсије пак рече о распећу његовом: „Угледаћете живот ваш *како виси* пред очима вашим“. (ПМЉ, 63)

(6б) Моисей же сказал о распятии его: «Увидите жизнь вашу, *висящую* перед глазами вашими». (ПВЛ ДЈ, 183; ПВЛ ОТ)

О двоструком тумачењу партиципа уз именице након глагола опажања већ је било речи (види т. 2.1.2.1.1.2.2, пр. 4, 5, 2.2.2.1.2.2, пр. 4–7, 2.2.2.2.1.2, пр. 3, 2.4.1.2.2.2.2, пр. 4, 5), те ћемо овде поновити да је такве конструкције могуће превести и атрибутоском реченицом: *који виси* (а у руском у истој функцији радним глаголским придевом садашњег времена) или изричном реченицом, као што видимо у преводу Н. Косовића.

(7) аще ѿбраццетъ¹⁶⁸ въ вустѣ Днѣпрскомъ Русь. Корсунапы рыбы *ловаца*. да не творатъ нмѣ зла никаккоже. (ПВЛ, 51)

¹⁶⁸ У Р и А наводи се облик у множини *обряццуть*, чиме је остварена семантичка конгруенција, док је у Л у питању формалнограматичка конгруенција, будући да је именица *Русь* формално у јединици, а у реченици изнад, у истом контексту, и у Л стоји: *аще ѿбраццють Русь*.

(7а) Ако Руси нађу Корсуњанце *да лове рибу* у ушћу Дњепра, да им не чине никакво зло. (ПМЉ, 31)

(7б) Если же застанут русские корсунцев в устье Днепра *за ловлей рыбы / за ловлей рыбы* в устье Днепра, да не причинят им никакого зла. (ПВЛ ДЛ, 161; ПВЛ ОТ)

Р и А наводе облик *ЛОВЯЩИИ*, али пошто је реч о акузативу множине мушког рода, овде неодређеног вида, одговарајући облик био би *ЛОВАЦЬ*. О глаголу *ОВРЪСТИ* и његовом сврставању у круг глагола перцепције било је речи горе (види т. 2.2.2.1.2.2, пр. 6). На истом месту говорили смо и о двојакој интерпретацији партиципа са именицама уз наведене глаголе. Тако је српски преводилац изабрао изричну, тј. објекатску реченицу, док су руски преводиоци употребили синтагму.

Атрибутску реченицу налазимо и у преводу на српски језик у наредном примеру:

(8) НЕ МЪСТНТЬ БО ГЪ ДВАЖДЫ СЪ ТОМЪ. СЪ ПЕНЗРЕЧЕНЬНОМУ ЧЛВЪ КОЛЮБЬЮ. ИАКОЖ ВНАДЪ ПЫ ВОЛЕЮ К НЕМУ *свращающася*. (ПВЛ, 224)

(8а) [...] јер не свети се Господ двапут за једно те исто. О, неизрециво човјекољубље! јер видје нас *који му се у невољи обраћамо* (ПМЉ, 137)

(8б) [...] ибо не мстит Господь дважды за одно и то же. О неизреченное человеколюбие! ибо видел нас, поневоле к нему *обращающихся*. (ПВЛ ДЛ, 232; ПВЛ ОТ)

3.2.1.3. Атрибутско-адвербијална функција РПСВ

РПСВ са значењем презента посведочен је и у мешовитој функцији, која се и овде тумачи двојако, односно као атрибут, те је трансформисемо у зависну односну реченицу са презентом у предикату, или као адвербијал, због чега исти облик можемо превести конструкцијом са глаголским прилогом садашњим.

(1) ИАКО КОРАБЛЬ *КУПАЮ ДЪЮЩЮ*. [ИЗДАЛЕЧА] И СВРАЕТЬ ССОБЪ БАГТСТВО. И ВЪСТАВЪ И СЪ ПОЩН. (ПВЛ, 81)

(1а) [...] „Она, као брод, издалека скупља себи богатство, и устаје још док је ноћ, [...]“ (ПМЉ, 51)

(16) [...] «Она, как купеческий корабль, *занимающийся* торговлей, издалека собирает себе богатство, и встает еще ночью, [...]» (ПВЛ ДЛ, 174; ПВЛ ОТ)

Под утицајем именице *купла* и партицип је у форми акузатива женског рода¹⁶⁹. Р и А дају облик *дѣюцин*, иако би мушки род РПСВ гласио *дѣм*. Српски преводилац изоставио је превод РПСВ, док су руски преводиоци употребили партицип. Двојака могућност овако употребљеног партиципа огледа се у могућем преводу: *као брод који тргује / као брод тргујући*.

(2) мы члвци грѣшнн суце· н смртнн· то сже ны зло створнтъ· то хоцемъ н пожретн· н кровъ его проль||натн вскорѣ· а Гѣ нашъ *владѣм*· н жнвотомъ н смртью· согрѣшенъа наша· выше главы ѣшеа· терпнтъ н пакы н до жнвота нашего· (ПВЛ, 243)

(2a) Ми, људи, грешни и смртни смо и, ако нам неко учини зло, хоћемо да га прогутамо и да што прије његову крв пролијемо. А Господ наш, *управљајући* и животом и смрћу, гријехе наше предуго трпи, цио наш живот. (ОССРК, 21)

(2б) Мы, люди, грешны и смертны, и если кто нам сотворит зло, то мы хотим его поглотить и поскорее пролить кровь его; а Господь наш, *владея* и жизнью и смертью, согрешения наши превыше голов наших терпит всю нашу жизнь. (ПВЛ ДЛ, 238)

И у наведеном примеру анализирана конструкција, с обзиром на презентско значење и атрибутску компоненту, може се превести и односном реченицом: *А Господ наш који управља*.

3.2.1.4. Предикатска функција РПСВ

У предикатској функцији РПСВ налази се у конструкцији с личним облицима помоћног глагола *БЫТИ*.

(1) сде во мнѣхъ жнлнцѣ нмѣн ѣко сде не суть оученъа апльска· нн *суть вѣдущѣ* Бѣ· по веселѣхъса ѿ службѣ нхъ· еже служажу мнѣ· (ПВЛ, 118)

(1a) [...] „Овдје сам мислио да ћу имати себи стан, јер се овдје није чуло учење апостола, нити *су познавали* Бога, већ бијах весео служби њиховој, јер служажу мени. [...]“ (ПМЉ, 73)

¹⁶⁹ Види ИГРЈ 1982: 304–305.

(16) [...] «Здесь думал я обрести себе жилище, ибо здесь не было учения апостольского, *не знали* здесь Бога, но радовался я служению тех, кто служил мне. [...]» (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру сви преводиоци употребили су облик за прошло време, иако је реч о презенту: *не знају*. Очито су преводиоци изабрали форму за прошло време под утицајем читавог контекста, у којем доминирају форме имперфекта.

(2) крѣти жѣ сѧ в цѣрквѣ свѣго Васнльѧ. н *естъ* цѣркн та *стоиши* въ Корсунѣ градѣ. на мѣстѣ посредн граѣ. наѣже торгѣ дѣють Корсунѧне. (ПВЛ, 111)

(2a₁) А крсти се (Владимир) у цркви Светог Василија, и *стоји* та црква у Корсуњу граду, на мјесту усред града, гдје пазар имају Корсуњци; [...] (ПМЉ, 70)

(2a₂) Крстио се он у цркви светог Василија, а црква *је* ова у *граду* Корсуњу насред града, гдје се Корсуњани окупљају на тргу; [...] (ОССРК, 18)

(2б) Крестился же он в церкви святого Василия / святой Софии¹⁷⁰, а *стоит* церковь та в городе Корсунѣ посреди града, где собираются корсунцы на торг; [...]. (ПВЛ ДЛ, 187; ПВЛ ОТ)

Видимо да је значење презента како у српском тако и у руском језику, с тим што је В. Минић употребио предлошко-падежну везу у комбинацији са глаголском копулом.

(3) се же послѣже придоша Грци хулаше всн законы. свон же хвалаше. н много глѣпа *сказающе*. ѿначала мнру. ѿ бытън всего мнра. *суть* же хнтро *сказающе*. н уодно слышатн ѧ. (ПВЛ, 106)

(3а) Послије ових дођоше Грци, хулећи на све законе, а свој хвалећи; и много говораху, причајући од почетка свијета, о бићу свега свијета. Мудро *говоре* они и дивно их је слушати, [...] (ПМЉ, 67)

(3б) После же всех пришли греки, браня все законы, а свой восхваляя, и многое говорили, рассказывая от начала мира, о бытии всего мира / рассказывая от начала мира. Мудро

¹⁷⁰ У ИЛ стоји *въ цѣрквѣ свѣго Софѣн*, па је тако О. В. Творогов и превео.

говорят они, и чудно слышать их, / И удивительное *рассказывают*, будто бы и другой свет есть — и чудно слушать их, [...]. (ПВЛ ДЛ, 185; ПВЛ ОТ)

О виду глагола *сказати* говорили смо у току анализе, а овде додајемо да је исти глагол у наведеном примеру употребљен као несвршени. У Р се наводи облик *сказующе*.

(4) си *суть* свои языкъ. *нмущѣ* ѿ колена Афетова. нже ж^ноуть въ странахъ полунощныхъ. (ПВЛ, 11)

(4а) [...] ови свој језик *имају*, а од колена су Јафетовог које живи у сјеверним странама. (ПМЉ, 9)

(4б) [...] эти *говорят* на своих языках, они — от колена Иафета и живут в северных странах. (ПВЛ ДЛ, 146; ПВЛ ОТ)

И у наведеном примеру РПСВ у предикатској функцији преведен је личним глаголским обликом са одговарајућим презентским значењем.

3.2.1.5. Апсолутни датив РПСВ

Примера у којима се апсолутни датив на савремени језик преводи презентом је веома мало. Далеко је више оних са значењем аориста, имперфекта или перфекта (види т. 2.1.2.1.1.5, 2.2.2.1.5, 2.4.1.2.1.3).

(1) и *приходацинмъ нмъ* да внтають оу сѣго Мамы. (ПВЛ, 48)

(1а) И *када дођу*, да живе крај цркве светог Мамона, [...] (ПМЉ, 29)

(1б) И, *когда придут*, пусть живут у церкви святого Мамонта, [...] (ПВЛ ДЛ, 160; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру АД је у форми одређеног вида множине мушког рода, у препозицији у односу на заменицу. Субјекти АД и главне реченице, у којој је у предикату конструкција *да* + презент којом се исказује значење императива, се поклапају. АД кондензује зависну временску реченицу, а преводиоци су употребили глагол свршеног вида.

(2) *ѠХОДАЦЕН* || Русн Ѡсюда· вѣснмають Ѡ насъ· еже надовѣ (ПВЛ, 49)

(2a) И Руси, *који одавде одлазе*, да узму од нас све што им је потребно: [...] (ПМЉ, 30)

(2б) И те рускине, *которые отправляются* отсюда, пусть берут от нас все необходимое: [...] (ПВЛ ДЛ, 161; ПВЛ ОТ)

У примеру бр. 2 партицип је у форми одређеног вида једине женског рода, препонован у односу на именицу, субјекти АД и главне реченице се слажу. Конструкција АД кондензује временску реченицу: *Када Руси одлазе одавде*. Српски преводилац партиципски део трансформисао је у односну реченицу, а именски део у субјекат управне реченице. Исту трансформацију извршили су и руски преводиоци.

3.2.2. Трпни партицип садашњег времена

ТПСВ био је предмет анализе у оквиру имперфекта (види т. 2.2.2.2), а овде ћемо размотрити презентско значење истог облика.

3.2.2.1. Супстантивна функција ТПСВ

У супстантивној функцији ТПСВ у свом основном значењу, тј. у значењу презента, јавља се у форми одређеног и ређе у форми неодређеног вида.

(1) *аце бы чавкѣмъ Бѣ реклъ на нѣ бо столпѣ дѣлати· то повелѣлъ бы самъ Бѣ словомъ· ѡкоже створи нѣса землю море· всѧ видимаи н невидимаи·* (ПВЛ, 91)

(1a) [...] „Кад би Бог рекао људима да граде стуб до неба, то би Бог заповједио сам ријечју (својом) — као што створи небо, земљу, море, све *што се види и не види*“ (ПМЉ, 57)

(1б) [...] „Если бы Бог приказал людям создать столп до неба, то повелел бы сам Бог словом своим, — так же как сотворил небо, землю, море, все *видимое и невидимое*“ (ПВЛ ДЛ, 179; ПВЛ ОТ)

Под утицајем црквенословенског језика партиципи имају наведене форме, док би средњи род, у форми одређеног вида, требало да гласи *ВЪСЕ ВЪНДНМОЕ Н ПЕВЪНДНМОЕ*. Руски језик чува облик ТПСВ, док је у српском употребљен рефлексивни пасив. О партиципу уз заменицу *ВЪСЪ* било је речи горе (види т. 3.2.1.1, пр. 6, 7).

(2) СН СЛЫШАЦЕ· ВЪСТАГНЪМЪСА НА ДОБРО· ВЪНЦЕТЕ СУДА· ИЗБАВНТЕ *СЪВЪНДНМОГО*· (ПВЛ, 169)

(2а) Ово чувши, обратимо се ка добру; затражите суд (праведни), избавите *увређенога*; [...] (ПМЉ, 105)

(2б) Слыша все это, обратимся к добру / от зла к добру; взыщите праведного суда, избавьте *обижаемого*; [...] (ПВЛ ДЛ, 211; ПВЛ ОТ)

(3) ИЗБАВНТЕ *СЪВЪНДНА*· СУДНТЕ СНОТЪ· СЪПРАВАНТЕ ВДОВНЦЮ· (ПВЛ, 243)

(3а) „Избављајте *вријеђане*, судите у корист сиротиње, оправдајте удовицу. [...]“ (ОССРК, 21)

(3б) «Избавляйте *обижаемого*, давайте суд сироте, оправдывайте вдовицу. [...]» (ПВЛ ДЛ, 238)

Напоменули смо да је глагол *ОВНДЪТИ* у староруском језику имао својства двовидских глагола (види т. 2.2.2.2.2., пр. 5), тј. вид му се одређивао у самом контексту, а овде има значење несвршеног вида. У наведеним примерима српски преводиоци употребили су трпни придев у функцији именице, при чему је у примеру бр. 2 употребљен трпни придев глагола свршеног вида. ТПСВ можемо превести рефлексивном пасивном конструкцијом: *избавите онога који се вређа*, односно активном: *избавите онога којег вређају*. Поред тога, у наведеним примерима запажамо и разлике у категорији придевског вида — одређени вид у примеру бр. 2, а неодређени вид у примеру бр. 3. Будући да се у савременом руском језику ТПСВ чува, преводиоци су употребили исти облик као у староруском.

3.2.2.2. Атрибутска функција ТПСВ

ТПСВ је, као и радни партицип, у атрибутској функцији могао бити у форми одређеног и неодређеног вида, у препозицији или постопозицији. Најпре ћемо навести неколико примера за различите староруске глаголе, а који су на српски језик преведени трпним партиципом, али прошлог времена.

(1) н ѿстровъ некн нмать· Саръданн || Крнтъ· Купрѣ· н рѣку Гѣѿну *зовемую* [Ннлѣ]. (ПВЛ, 2)

(1а) [...] и острва нека има: Сардинију, Крит, Кипар, и ријеку Геону, *звану* Нил. (ПМЉ, 5)

(1б) [...] и острова некие: Сардиния, Крит, Кипр, и река Геона, *называемая* Нил. (ПВЛ ДЛ, 143; ПВЛ ОТ)

(2) нмать же н ѿстр^овы Вротанню Снкланю [...] часть вслѣзскна страны *нарнцаемую* ѿнню. (ПВЛ, 3)

(2а) Има пак и острва: Британију, Сицилију, [...] дио Азије, *звану* Јонија, [...] (ПМЉ, 5)

(2б) Достались и острова: Британия, Сицилия, [...] часть Азии, *называемая* Иония, [...] (ПВЛ ДЛ, 143; ПВЛ ОТ)

(3) побѣгшю же ѿльгу с вон с вон свонмн· въ градѣ *рекомыи* Вручнн· (ПВЛ, 74)

(3а) И побјеже Олег с војницима својим у град, *зван* Овруч, [...] (ПМЉ, 46)

(3б) Олег же со своими воинами побежал в город, *называемый* Овруч, [...] (ПВЛ ДЛ, 172; ПВЛ ОТ)

У свим наведеним примерима у српском језику употребљен је трпни глаголски придев несвршеног вида. О глаголу *реун* и његовом двовидском карактеру говорили смо у току анализе (види т. 2.1.1.3.1, пр. 11, 12; 2.2.1.3.1, пр. 6), а у примеру бр. 3 још једном се потврђује употреба истог глагола као несвршеног. Наведени примери за ТПСВ могу се трансформисати у односне реченице: *која/који се зове*.

(4) законъ же н у Ктрнаѣ глѣмн. Врахманен ѡстровьннцн. (ПВЛ, 14–15)

(4a) Такав исти обичај је и у Бактријаца *који су звани* још и Рахманима или Острвљанима; [...] (ПМЉ, 11)

(4б) Таков же закон и у бактриан, *называемых* иначе рахманами или островитянами; [...] (ПВЛ ДЛ, 147; ПВЛ ОТ)

Српски преводаца ТПСВ и овде преводи истим обликом као и у претходним примерима, с тим што његову атрибуцку функцију наглашава употреба зависне односне реченице.

3.2.2.3. Предикатска функција ТПСВ

У предикатској функцији ТПСВ је у форми неодређеног вида у конструкцији са помоћним глаголом.

(1) н баше сн вѣдѣтн¹⁷¹ радостъ на нѣсн н на земан. толнко дшѣ спасаемыхъ. а дѣволѣ стена глше. оувы || мнѣ ѡко ѡсюда *прогонѣ есмь*. (ПВЛ, 117–118)

(1a₁) И могаше се видјети радост на небу и на земљи што се толико душа спасава; а ђаво стењући¹⁷² говораше: „Јао мени! *Прогоне* ме (и) одавде! [...]“ (ПМЉ, 73)

(1a₂)И видјела се радост на небу и на земљи због толико спасених душа; а ђаво је говорио стењући: „Јао мени! *Протјерују* ме одавде! [...]“ (ОССРК, 19)

(1б) И была видна радостъ на небе / И была видна радостъ великая на небе и на земле по поводу стольких спасаемых душ; а дьявол говорил, стена: «Увы мне! *Прогнан* я отсюда! [...]» (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ)

Савремени руски језик сачувао је ТПСВ, док се у српском језику он изгубио (Маројевић, II, 2001а: 47–48). Једини трпни облик који српски језик чува и данас је некадашњи трпни партицип прошлог времена, тј. савремени српски трпни глаголски придев.

¹⁷¹ Р, А *вѣдѣтн*.

¹⁷² Српски преводаци староруски глагол превели су међујезичким хомонимом уместо еквивалентом *јаукати*.

У србистици су присутне различите теорије о могућности реализовања пасивне садашњости са трпним придевом. П. Ђорђевић (1931: 78–79) за такво значење наводи примере попут *чуван сам*, али и друге из *Блага цара Радована Ј. Дучића*, као и из публицистичког стила српског језика. Аутор даље каже: „По томе што трпни придев у конструкцији са презентом глагола *бити* никада у српскохрватском језику не значи праву садашњост, него показује апсолутно време, добива тиме и трпни придев општије значење које имају и обични придеви“ (Ђорђевић 1931: 79). С. Танасић (2005в: 73) наводи да се пасивна садашњост у савременом српском језику не може исказивати трпним обликом и помоћним глаголом *бити* (јесам), већ тзв. *се*-конструкцијама. Истог је мишљења и М. Стакић (2014: 232), који наводи да је у реченици *Овај роман је много читан* употребљен пасивни перфекат, док, уколико је реч о садашњем времену, облик *читан* има придевско значење и у функцији је именског предикатива, а пасивни презент исказује се активом и повратном речцом *се*. К. Милошевић (1972: 78) објашњава да се у стручној литератури наводе примери за пасивну садашњост са глаголима несвршеног вида, попут *он је хваљен*, *он је поштован*. Аутор каже: „Potreba za obilježavanjem pasivnog značenja u aktuelnoj sadašnjosti, kada je subjekat 'živo' i 'lice', — srpskohrvatski u mnogo čemu manjkavi sistem sredstava za izražavanje pasiva — dovodi u pravu 'slijepu ulicu': *lice* (истакла — К. М.) у позитиву субјекта отежава употребу SE конструкције (упореди: *он се хвали*, и сл.), а конструкције горе цитираних примјера регуларно представљају *pasiv perfekta* или *imenski predikat prezenta*. Пошто трећег рјешења нема (ако вршилац није одређен, ни актив не долази у обзир), језик од неадекватних средстава бира оно које је мање неадекватно“ (1972: 78). Ж. Станојчић и Љ. Поповић (1997: 245; 115–116) као пример за пасивну реченицу наводе: *Иван је много хваљен од (стране) својих другова*, трансформишући је из актива: *Ученици много хвале свог друга Ивана*, иако претходно истичу да се пасивни презент у српском језику исказује активним обликом + *се* или конструкцијом са глаголом *бивати* и трпним придевом, док за пасивни перфекат наводе пример *хваљен сам*, *похваљен сам*.

У конструкцији са ТПСВ срећемо и глагол *БИВАТИ*.

(2) СНЦН БО СЛУГЫ БЪСН БЫВАЮТ. БЪСН БО НА ЗЛОЕ ПОСЫЛАЈЕМН. БЫВАЮТЬ. АНГАН НА БЪГОЕ ПОСЫЛАЈЕМН. (ПВЛ, 135)

(2а) Јер овакве бивају слуге — ђаволи; ђаволе да зло чине *шаљу*, анђеле *шаљу* да добро чине. (ПМЉ, 84)

(2б) Ибо такве слуги подобни бесам: бесы веде *посылаются* на злое, ангелы же *посылаются* для добрых дел. (ПВЛ ДЛ, 197; ПВЛ ОТ)

Код другог облика ТПСВ изостављен је глагол *БЫВАТИ*, будући да је претходно наведен. У преводу на српски језик може се употребити конструкција са трпним придевом: *бивају (по)слати* или рефлексивни пасив: *ђаволи се шаљу*. С. Танасић (2005в: 76) наводи да се у оваквој конструкцији најчешће употребљавају трпни придеви глагола свршеног вида, али се могу јавити и примери са глаголима несвршеног вида. Пасивна реченица употребљена је и у савременом руском језику, с тим што се пасивно значење исказује обличким постфиксом |ся|¹⁷³.

(3) ѿ тѣхъ аще полонѣнъ ѿ бою странѣ *ДЕРЖИ* е. нлн ѿ Рѣсн нлн ѿ Грекъ. проданъ в ѿнѣ страну (ПВЛ, 36)

(3а) О овима: ако је роб обију земаља *задржан*, или од Руса или од Грка, као продан у ту земљу, [...] (ПМЉ, 22)

(3б) Об этих: Если пленник той или иной стороны насильно *удерживается* русскими или греками, будучи продан в их страну, [...] (ПВЛ ДЛ, 155; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру староруски глагол несвршеног вида *ДЕРЖАТИ* преведен је на српски језик трпним придевом глагола свршеног вида, а видели смо да се понављање радње може исказивати и свршеним видом (види т. 3.1.2, пр. 8–11), док су руски преводиоци употребили рефлексивни пасив са несвршеним глаголом. Исти пример на српски језик може се превести рефлексивном конструкцијом: *ако се задржи*.

(4) велнка во бываеѣтъ полза ѿ оученьѣ кнѣжнѣго. кнѣгамн во *КАЖЕМН* н *ОУЧУМН* *КЕСМЫ* путн показанью. мѣртѣ во ѿврѣтаемѣ н въздержанье. (ПВЛ, 152)

(4а) Јер корист бива велика од учења књижевнога; књигама *смо упућени* и *поучавани* на пут покајања, јер од ријечи књижевних добијамо мудрост и уздржавање. (ПМЉ, 94)

¹⁷³ Уп. РГ I, 2005: 616.

(4б) Велика ведь бывает польза / польза людям от учения книжного; книгами *наставляемы* и *поучаемы* на путь покаяния, ибо от слов книжных обретаем мудрость и воздержание. (ПВЛ ДЛ, 204; ПВЛ ОТ)

Српски преводилац је у првом од два наведена примера употребио трпни придев глагола свршеног вида. Као што смо горе навели (види т. 3.1.3.1, пр. 6–8), глагол *казати* користио се и као несвршени. Трансформацијом из пасивне у активну реченицу, ради указивања на презентско значење и одговарајуће видско обележје, превод би гласио: *књиге нас васпитавају и уче*. Руски преводиоци употребили су трпни глаголски придев садашњег времена у краткој форми (и предикативној функцији).

Посведочени су и примери без помоћног глагола.

(5) и есть ѿстанокъ его промежю Асюра· и Вавилона· и есть въ высоту [и въ ширину]· локо^т· *ЕУАГ*· локтн] и въ лѣта многа· *хранимъ* ѿстанокъ· (ПВЛ, 5)

(5а) [...] и јесте његов остатак између Асирије и Вавилона, и има у висину и ширину 5433 лаката, и много је година *да се чува* овај остатак. (ПМЈ, 6)

(5б) [...] и находятся / и есть остатки его между Ассирией и Вавилоном, и имеют в высоту и в ширину 5433 локтя, и много лет *сохраняются* эти остатки. (ПВЛ ДЛ, 144; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру помоћни глагол *ЕСТЬ* изостаје, а на српски језик може се превести рефлексивним пасивом: *много година чува се*.

3.2.3. Староруске егзистенцијалне реченице

У оквиру синтаксичке анализе презента издвојићемо реченице са егзистенцијалним значењем. Егзистенцијалне реченице су оне „којима се преноси информација о (не)постојању некога или нечега“ (Ковачевић 2005б: 212–213). Приликом превођења староруском глаголу *БЫТИ* у наведеном значењу одговарају српски глаголи *бити*, *имати/немати*, *постојати*, а глаголу *БЫВАТИ*, којим се такође исказује егзистенцијално значење, одговара српски еквивалент *бивати*.

(а) *бити*

(1) *ѣ* же могла *ѣ* н до *сѣ* днн. словето могла *ѡ*льгова. (ПВЛ, 39)

(1a₁) [...] *јесте* његов гроб и данас, зове се гроб Олегов. (ПМЈ, 24)

(1a₂) Још *је* тамо гроб који се назива Ољегов гроб. (ОССРК, 15)

(1б) [...] *естъ* же могила его и донине, слывет могилой Олеговой. (ПВЛ ДЛ, 157; ПВЛ ОТ)

(2) његоже н гробъ *ѣ* в Печерьскѡ монастырн в притворѣ (ПВЛ, 281)

(2а) [...] његов ковчег *је* у Печерском манастиру, у притвору, [...] (ПМЈ, 161)

(2б) [...] гроб его *находится* в Печерском монастыре, в притворе, [...] (ПВЛ ДЛ, 258; ПВЛ ОТ)

М. Ковачевић (2005б: 218) објашњава да су егзистенцијалне реченице често „првенствено локационо-егзистенцијалне. У таквим реченицама (као нпр. *На брду је кућа*) није лако у свакоме контексту одредити да ли се ради о копулативном или егзистенцијалном *бити* (истакао — М. К.), тј. да ли је глагол *бити* самостална синтаксема или пак само глаголска спона субјекта и предикатива“. Ако бисмо глагол *бити* супституисали глаголом *постојати*, добили бисмо одговарајуће егзистенцијално значење, али нас на исто значење може упутити и глагол *налазити се*. На савремени руски језик глагол *БЫТН* са егзистенцијалним значењем, како видимо, преведен је глаголом нулте конјугације *естъ*¹⁷⁴ и глаголом *находиться*.

(б) *имати*

(3) [н] *естъ* прнтѹа н до сего днѣ. (ПВЛ, 77)

(3а) [...] и *има* изрека и до данас: [...] (ПМЈ, 48)

(3б) [...] так что *осталась* поговорка и до наших дней: [...] (ПВЛ ДЛ, 173; ПВЛ ОТ)

¹⁷⁴ О глаголу нулте конјугације *естъ* види Р. Мароевич 2001б.

(4) н ѣ рана та Васнакѣ н нынѣ. (ПВЛ, 261)

(4а) [...] *има* та рана на Васиљу и данас. (ПМЈ, 149)

(4б) [...] и *видна* рана та у Васиљка поныне / и *видна* та рана на лице его. (ПВЛ ДЛ, 249; ПВЛ ОТ)

(5) [н] *суть* гради н^х. н до сего днѣ. (ПВЛ, 13)

(5а) [...] *има* градова њихових и до дана данашњег; [...] (ПМЈ, 10)

(5б) [...] и *сохранились* города их и доныне; [...] (ПВЛ ДЛ, 146; ПВЛ ОТ)

(6) прнрѣ нмѣ Сѣославѣ *естъ* || нас ·к̄· тысяць. (ПВЛ, 70)

(6а) И рече им Свјатослав: „*Има* нас 20 хиљада“. (ПМЈ, 43)

(6б) И сказал им Святослав: «Нас двадцать тысяч», (ПВЛ ДЛ, 170; ПВЛ ОТ)

Егзистенцијалне реченице са глаголом *имати* у српском језику могу бити личне, са субјектом у номинативу (пр. 3, 4) или безличне са субјектом у генитиву (пр. 5, 6). У преводу на руски језик егзистенцијално значење исказано је глаголима *остатъся* (пр. 3), *сохранитъся* (пр. 5), формом кратког придева *видна* у предикатској функцији (пр. 4), али и без формално исказаног помоћног глагола (6).

(в) *немати*

(7) всѧ земаѧ наша велика н обилна· а наряда в неѧ *нѣтъ*. (ПВЛ, 20)

(7а₁) [...] „Земља је наша велика и обилна, а реда у њој *нема*. [...]“ (ПМЈ, 13)

(7а₂) [...] „Земља је наша велика и пространа, а у њој *нема* реда. [...]“ (ОССРК, 12)

(7б) [...] «Земля наша велика и обильна, а порядка в ней *нет*. [...]» (ПВЛ ДЛ, 149; ПВЛ ОТ)

(8) н разуму его *нѣ* конца. (ПВЛ, 80)

(8а) [...] „и разуму његовом *нема* краја!“ (ПМЉ, 50)

(8б) [...] «и разуму его *нет* конца!» (ПВЛ ДЛ, 174; ПВЛ ОТ)

(9) а ѿ князѧ помочн *нѣту*. (ПМЉ, 127)

(9а) [...] „а од кнеза *нема* помоћи. [...]“ (ПМЉ, 79)

(9б) [...] «а помощи *нет* от князя / а от князя помощи *нет*. [...]» (ПВЛ ДЛ, 194; ПВЛ ОТ)

Одлична форма егзистенцијалних реченица са глаголом *немати* подразумева прелазак у безличну егзистенцијалну реченицу (Ковачевић 2005б: 218). У наведеним примерима и у староруском и у оба савремена језика субјекат је у форми генитива.

(г) *постојати*

(10) н *естъ* село еє Ѡльжнчн н доселе. (ПВЛ, 60)

(10а) [...] и *постоји* и до данас село њено Ољжино (ПМЉ, 37)

(10б) [...] и *сохранилось* село еє Ољжичи до сих пор. (ПВЛ ДЛ, 166; ПВЛ ОТ)

(11) н *естъ* ровъ н до сего дне. (ПВЛ, 76)

(11а) [...] *постоји* ров тај и до овога дана. (ПМЉ, 48)

(11б) [...] и *существует* ров тот и поныне. (ПВЛ ДЛ, 173; ПВЛ ОТ)

Руски преводиоци употребили су глаголе *сохраниться*, у форми прошлог времена, и *существовать*.

(д) *бивати*

(12) аще во *бываютъ* ѿ бѣсъ меутаньѧ (ПВЛ, 173)

(12a) Ако од демона *бивају* виђења, [...] (ПМЉ, 107)

(12б) Если *бывают* от бесов видения/наваждения, [...] (ПВЛ ДЛ, 212; ПВЛ ОТ)

(13) пауче же женамн бѣсовьскаѧ волѣшвенѧ *бываютъ*. (ПВЛ, 180)

(13a) А од свега више демонска врачања *бивају* посредством жена; [...] (ПМЉ, 111)

(13б) Больше же всего через жен бесовские волхования *бывают*, [...] (ПВЛ ДЛ, 215; ПВЛ ОТ)

Глагол *бивати* у српском језику могао би бити супституисан глаголом *догађати се*. И у преводу на руски језик употребљен је глагол *бывать*.

3.3. Закључне напомене

Анализирани облик у староруском тексту јавља се у независним и зависним реченицама, а граде га свршени и несвршени глаголи, као и глаголи са недиференцираном категоријом вида. Приповедачки презент срећемо и у староруском али и у савременом српском и руском књижевном језику. У свим језицима које смо у овој анализи разматрали запажамо и квалификативну употребу презента. Са таквим карактеристикама може бити тзв. географски презент, али и исти облик којим се исказују уобичајене радње, односно особине појединца или читаве групе. У таквој употреби је презент свршених и несвршених глагола у староруском, као и у савременом српском језику, али се радње које су се у прошлости уобичајено вршиле, односно понављале, те имају квалификативни карактер, а у формама садашњег времена, и у савременом руском језику могу исказати глаголима оба вида. Формом презента свршеног и несвршеног вида у староруском језику исказивало се и значење будућег времена, те се у таквим примерима исти облик преводи футуром. Такво значење може бити истакнуто одредбом, нпр. *оутро*, у значењу 'ујутру' или се пак исти облик тумачи на основу самог контекста. У руском језику, услед доминације категорије вида, дошло је до везивања категорије времена за вид, те се глаголима свршеног вида исказује просто будуће, а несвршеног — сложено будуће време. Пошто је категорија вида била у процесу формирања, у староруском језику постојала је група глагола са

двојакoм променoм у презенту, попут *написати, показати, сјказати*, те се тако везују за свршени, односно несвршени вид. С друге стране, на наведену диференцијацију не указује се код глагола као што су *видѣти, казати*, због чега нам одговарајуће значење у таквим примерима открива контекст. Анализа је показала да глаголи који се у речницима дефинишу као несвршени, попут *сѣти* и *мѣстити*, показују двоаспектност, па нам и у таквим случајевима одговарајућу видску вредност открива контекст. Контекст нас упућује и на правилно тумачење глагола код којих акценат одређује видску вредност, као што је *зарѣзати*. Поред тога, у староруском језику форме презента без *-т(ь/ѣ)* могу се облички подударати са аористом, те се и у таквим примерима ослањамо на контекст. РПСВ јавља се у супстантивној, атрибутокој, атрибутоко-адвербијалној, предикатској и функцији АД, а приликом превођења трансформише се у одговарајућу реченицу са формом презента у предикату. И ТПСВ у оквиру супстантивне, атрибутоке и предикатске функције преводи се формом презента у склопу одређеног типа реченица.

4. ФУТУР У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ

4.1. Футур I у староруском језику

У анализираном корпусу футур I најчешће се јавља у оквиру дијалошких секвенци.

4.1.1. Морфолошки план

На морфолошком плану размотрићемо футур I са глаголима *ИМѢТИ*, *ХОТѢТИ* и *НАУАТИ/ПОУАТИ*. Футур I у староруском језику било је време у формирању, због чега наведени глаголи у неким примерима у извесној мери чувају своје лексичко значење.

4.1.1.1. Футур I глагола несвршеног вида

ИГРЈ (1982: 115) објашњава да су конструкције са глаголом *ИМѢТИ*, у којима он врши функцију помоћног глагола, биле најближе формирању аналитичке форме будућег времена.

(1) н рѣ Бѣ но *ИМАТЬ* хъ мон *ПРЕБЫВАТИ* в члѣцхъ. (ПВЛ, 90)

(1а) И рече Бог: „*Неће* дух мој *пребивати* међу људима“; [...] (ПМЈ, 57)

(1б) И сказал Бог: „*Не будет* дух мой *преживать* среди людей“; [...] (ПВЛ ДЛ, 178; ПВЛ ОТ)

(2) нзнемогаху въ градѣ людѣ. н рѣ Володнмерѣ къ гражаномѣ. аще са не вдасте *ИМАМЪ* *СТОЯТИ* н за .Г. лѣ. (ПВЛ, 109)

(2a₁) Изнемагаху у граду људи, и рече Владимир грађанима: „Ако се не предате, *стајаћу* и три године“. (ПМЉ, 68)

(2a₂) Људи су у граду већ били изнемогли, и рече Владимир грађанима: „Ако се не предате, *остаћу* оvdје три године“. (ОССРК, 17)

(2б) Люди в городе стали изнемогать, и сказал Владимир горожанам: «Если не сдадитесь, то *простою* и три года». (ПВЛ ДЛ, 186; ПВЛ ОТ)

(3) аще бо възмете рать межю собою. || поганни *нмутъ радоватнса*. н възмутъ землю нашу (ПВЛ, 263)

(3а) [...] „Јер ако почнете рат између себе, пагани *има да се радују*, и да узму земљу нашу, [...]“ (ПМЉ, 150)

(3б) [...] «Ибо если начнете войну между собою, поганые *станут радоваться* и возьмут землю нашу, [...]» (ПВЛ ДЛ, 250; ПВЛ ОТ)

У првом наведеном примеру приликом превођења на српски језик употребљена је форма футура I, док су руски преводиоци употребили сложено будуће време, због глагола несвршеног вида. Правилан облик одричне речце *не* наводи се у Р и А. У примеру бр. 2 В. Минић и руски преводиоци променили су вид глагола, тј. употребили су глагол свршеног вида, у форми футура I у српском, а простог будућег времена у руском језику. У примеру бр. 3 српски преводацац (Н. Косовић) конструкцијом *има да се радују* уноси модално значење. Ј. Вуковић (1967: 31–34) наводи да се трагови некадашње конструкције са глаголом *нмѣти / нматн* чувају у српском језику: *Имам ти ја, моја драга, ово попластити, па ћемо онда разговарати; Немаш ти моју ћецу узнемиравати, нијесу ти ништа крива; Ако ми нијеси помогао кад сам радила, немаш ме ни критиковати*. Модално значење у наведеним реченицама могло би се заменити конструкцијама са глаголима *морати, смети и требати*. С друге стране, исти аутор наводи да анализирана конструкција у неким примерима има чисто футурско значење, нпр. *Сви људи ускрснути имају*, тј. сви ће људи ускрснути. У српском преводу конструкција *има да се радују* уноси нијансу модалног значења, управо увереност говорног лица у вршење наведене радње. Руски преводиоци употребили су конструкцију *стать* + инфинитив. В. Вукићевић (2014: 94) објашњава да

наведеној конструкцији у српском језику одговара футур I, али и конструкција са футуром I глагола *почети* + *да* + презент, уколико је реч о почетку вршења радње у будућности. Глагол *стать* може се употребљавати и као еквивалент глагола *быть*, односно са инфинитивом несвршеног глагола може градити сложено будуће време. Аутор каже: „Веома је тешко разграничити да ли је ријеч о сложеном будућем времену или о значењу почетка вршења радње, јер се и у другом значењу ради о категорији будућег времена — глагол *стать*, као глагол свршеног вида, гради просто будуће вријеме“ (Вукићевић 2014: 94).

(4) съдумавше [же] Поляне и вдаша ѿ дыма мечь и несоша Козарн ко князю своему. и къ старнншнпымъ [своимъ]. и рѣша нмъ се налѣзохомъ дань пооу. ѿнн же рѣша нмъ ѿкуду. ѿнн же рѣша въ лѣсѣ на горохъ. надъ рѣкою Днѣпрскою. ѿнн же рѣша что суть вѣдалн. ѿнн же показаша мечь [и] рѣша старци Козарьстни. не добра дань княже. мы сѧ донскахомъ ѿружьемъ ѿдною стороною [остромъ]. рекоша саблямн. а снхъ ѿружье ѿбонду ѿстрою рекше мечь. си *нмуть нматн* дань на насъ. и на нпѣхъ страна^x. (ПВЛ, 17)

(4a) Посавјетоваше се Пољани и дадоше од дима мач, и донесоше их Хазари кнезу својему и старјешинама, и рекоше им: „Ево, нађосмо данак нови“. Они пак рекоше њима: „Откуда?“ Они пак рекоше: „У шуми у горама, над ријеком Дњепром“. Они пак рекоше: „Шта су дали?“ Они показаше мач. И рекоше старци хазарски: „Овај данак није добар, кнеже! Ми га добисмо оружјем оштрим с једне стране, то јест мач¹⁷⁵. Ови *има да имају* данак од нас и од других земаља“. (ПМЈ, 12)

(4б) Поляне, посовещавшись, дали от дыма по мечу, и отнесли их хазары к своему князю и к старейшинам / старейшинам своим, и сказали им: «Вот, новую дань нашли мы / нашли». Те же спросили у них: «Откуда?» Они же ответили / ответили им: «В лесу на горах над рекою Днепром». Опять спросили те: «А что дали?» Они же показали меч. И сказали старцы хазарские: «Не добрая / Не на добро дань эта, княже: мы добыли ее оружием, острым только с одной стороны, — саблями, а у этих оружие обоюдоострое — мечи. Им *суждено собирать* дань и с нас и с иных земель». (ПВЛ ДЛ, 148; ПВЛ ОТ)

У ширем контексту видимо да говорна лица исказују увереност у вршење радње означене инфинитивом, односно да глагол *нмѣти* чува извесно модално значење. Таквог је карактера и конструкција *има да имају* у српском преводу. Због

¹⁷⁵ У наведеном примеру приликом превођења на српски језик Н. Косовић изоставио је део староруског текста.

тога овакав пример не би имао чисто временско значење футура I. Понекад је тешко установити јасну границу између временског и модалног значења. Руски преводиоци употребили су безличну конструкцију *им суждено собирать*.

(5) и ѿкопаше кде вѣ загражено Ѹстьє· прншедше взаща и мертва мѣще [н] вынесше положнша и прѣ пещерою· и оузрѣша како живъ ѣсть· и рѣ игумень Феодоснн се *нмать быти* ѿ вѣсовьскаго дѣнства (ПВЛ, 193)

(5a) И, откопавши тамо гдје бје заграђен улаз, уђоше и узеше га, мислећи да је мртав, и изнесоше га и положише пред пећину. И видјеше да је жив. И рече игуман Феодосиј да „ово *мора бити* ђавољев посао“. (ПМЉ, 119)

(5б) И, прокопав там, где был засыпан вход, вошли и взяли его, думая, что он мертв; вынесли и положили его перед пещерою. И увидели, что он жив. И сказал игумен Феодосий, что «*случилось* это от бесовского действия». (ПВЛ ДЛ, 221; ПВЛ ОТ)

Српски преводилац у примеру бр. 5 употребио је глагол *морати*, чиме је указао на модално значење наведене конструкције. С друге стране, футур I у савременом српском језику може бити и модално употребљен (Стевановић 1974: 677; Танасић 2005а: 442). Тако С. Танасић (2005а: 442) наводи да се футуром I исказује и став сигурности говорног лица: *Па да видиш, и неће бити баш тако* — *дочека га комесар*, а може се исказивати и претпоставка: *Прије ће бити истина да је Балшић узео*. М. Ковачевић (2005б: 222) објашњава да се глаголом *бити* у форми футура I, безлично употребљеног, може исказати „модално епистемичко значење вјероватноће. Наиме, употребом облика *биће* (истакао — М. К.) као предикатске синтаксеме надређене клаузе пропозицијски садржај изричне да-клаузе говорник процјењује као врло вјероватан. У таквој употреби глаголу *бити* у облику *биће* семантичка вриједност може се исказати као ’вјерујем’ односно ’највјероватније је’ [...]“. Уколико бисмо у горњем староруском примеру употребили будуће време, исказ би такође био модално обојен: *Биће да је ово од демона*. С друге стране, руски преводиоци за исту конструкцију употребили су прошло време, надовезујући се на претходне прошле радње. А. А. Потѣбња (1958: 356) наведеном примеру приписује модално значење, тумачећи га на руском језику као „должно быть, вероятно, это происходит (теперь) от бесовского наваждения“.

ИГРЈ (1982: 113–114) наводи да се многи примери са глаголом *ХОТѢТИ* у саставу футура I не могу тумачити као форме будућег времена. Глагол *ХОТѢТИ* је у функцији помоћног глагола у примерима попут: помилуй гди егда *хощеши судити*, утро хощеть быти, погибель *хотяше быти* ему, искусь *хощеть встати* на тя. У осталим примерима *ХОТѢТИ* чува своје лексичко значење „и поџтому, строго говора, эти примеры не представляют собой употребления форм буд вр.; возможно, что в определенных контекстах сочетание инфинитива с *хотѣти* и приобретало значение буд. вр., но в целом здесь выступает составное глагольное сказуемое“ (ИГРЯ 1982: 113–114).

(6) Володимеръ же посла къ Блуду воеводѣ Ярополую съ лестью глѣ. поприан ми аще оубью брата своего. *имѣти* та *хоую* во оца мѣсто. и многу чѣсть возьмешь ѿ мене. (ПВЛ, 76)

(6a) Владимир пак посла Блуду, војводи Ярополковом, лажливо говорећи: „Помогни ми! Ако убијем брата својега, *имаћу* те умјесто оца, и частан ћеш бити уз мене; [...]“ (ПМЉ, 48)

(6b) Владимир же послал к Блуду — воеводе Ярополка — с хитростью/коварством говоря: «Будь мне другом! Если убью брата моего, то *буду почитать* тебя как отца / как своего отца, и честь большую получишь от меня; [...]» (ПВЛ ДЛ, 173; ПВЛ ОТ)

У примеру бр. 6 анализирана конструкција на српски језик преведена је формом футура I, док су руски преводиоци, пошто је употребљен глагол несвршеног вида, исти облик превели сложеним будућим временом. Поред тога, у Р и А наводи се помоћни глагол *имати*. С друге стране, примери у којима глагол *ХОТѢТИ* чува своје лексичко значење посведочени су и у анализираном корпусу.

(7) Рѣ Сѣславъ к мѣрн своен. и къ вољромъ свонмъ. не любо ми есть в Кневѣ быти. *хоую жити* с Переяславци в Дунаи. (ПВЛ, 67)

(7a) Рече Свјатослав матери својој и бољарима својим: „Не волим у Кијеву бити, *хоћу да живим* у Перејасловцу на Дунаву, [...]“ (ПМЉ, 41–42)

(7b) Сказал Свјатослав матери своей и боярам своим: «Не любо мне сидеть в Киеве, *хочу жить* в Переяславце на Дунае — [...]» (ПВЛ ДЛ, 169; ПВЛ ОТ)

И у преводима на савремене језике употребљен је глагол *хтети*, односно *хотеть* који је сачувао своје волунтативно значење.

ИГРЈ (1982: 114) наводи да у већини примера конструкције са глаголом *наџати* представљају форме будућег времена, тј. *наџати* има функцију помоћног глагола, док у мањем броју примера овај глагол чува своје лексичко значење.

(8) њџъ же не внимаше того глѣа како азъ хоуу нџъ законъ приџати едннџъ а дружна
[моа] сему *смѣџтисѣ наууџъ*. (ПВЛ, 63)

(8а) Он не слушаше то, говорећи: „Како да ја сам други закон примим? Дружина моја
смијаће се томе“. (ПМЛЈ, 39)

(8б) Он же не внимал тому, говоря: «Как мне одному принять иную веру? А дружина моя
станет насмехаться». (ПВЛ ДЛ, 167; ПВЛ ОТ)

Анализирана форма у примеру бр. 8 на српски језик преведена је футуrom I, док су руски преводиоци употребили конструкцију: просто будуће време глагола *стать* + инфинитив, која овде има значење будућег времена. Поред тога, у Р наводи се форма за 3. лице једнине *наууџъ* којом се указује на формалнограматичку конгруенцију глаголског облика и именице *дружна*.

(9) да дѣти мои или нџъ кто слышавџ сџ грамотнџю не посмѣџтисѣ по џму же любо
дѣтнн монхџ а приџметъ е в сѣце своеџ и *не љџнџтисѣ наууџъ* такоже и *тружџтисѣ*.
(ПВЛ, 241)

(9а) Дјецо моја или други неко, слушајући ово писмено, не смијте се, но, коме од моје
дјеце оно драго буде, нека га прими к срцу и *нека не љенчари*, већ *нека буде вриједан*.
(ОССРК, 20)

(9б) Дети мои или иной кто, слушая эту грамотку, не посмейтесь, но кому из детей моих
она будет любя, пусть примет ее в сердце свое и *не станет лениться*, а *будет трудиться*.
(ПВЛ ДЛ, 236)

У преводу на српски језик употребљена је форма императива, под утицајем читавог контекста, иако наведени фрагмент можемо превести: *коме од моје деце буде драга, примиће је у своје срце и неће ленствовати/ленчарити, већ ће се*

трудити. И овде се у руском преводу конструкцијом *стать* + инфинитив означава будуће време које је аналогно сложеном будућем времену са глаголом *быть* и инфинитивом.

(10) И рече Гзакъ къ Кончаковн: аще его опутаевѣ красною дѣвнцею, ни нама будетъ сокольца, ни нама красны дѣвнце, то *поупутъ* наю птниц *бити* въ полѣ Половецкомѣ. (СПИ, 43–44)

(10a₁) Светић: Ал' Кончаку Гзакъ е говоріо: / „Ако нѣга мы садъ оженимо, / „Оженимо лѣпотомъ дѣвойкомъ, / „Нити ћемо имати соколе / „Нити имат' лѣпоте дѣвойке, / „Но *ће* птице насъ *почети бити* / „Усредъ поля нашегъ Половецкогъ“. (ППИ, 173)

(10a₂) Медић: Гзак Кончаку опет нато: / «Кад соколу ми младоме / Подаримо љепу д'јеву, / Одлетиће гъезду своме: // Онда више видит' нећеш / Ни једнога из двојице, / И опет ће долетити, / *Да* нас *глођу* дивље птице». (СПИ ДМ, 66)

(10a₃) Утјешеновић-Острожински: И рече Гзак Кончаку: „Ако њега спутамо красном дјевицом, ни нама буде соколића, ни нама красне дјевице, тад *почну* нас птице *бити* у пољу половачком“. (СПИ ОУО, 227)

(10a₄) Шајковић: Опет рече Гзак Кончаку: / „Када смамимо соколића / Лепотицом девојчицом — / Остати нам ништа неће: / Ни соколић, ни девојка. / *Кљуваће* нас само птице / У степама половљанским!“ (ПВИ, 48)

(10a₅) Панић-Суреп: Онда рече Гзак Кончаку: / „Спутамо л га лепотицом, / не оста нам ни соколић / ни девица лепотица; / туђе птице нас *ће бити* / по пољима половецким“. (СПИ МПС, 87)

(10a₆) Бадалић: I реће Kza Končaku: «Sputamo li ga ljepotom djevojkom, nit će nama sokolić nit ljerota djevojke ostanuti: *počet će* nas po poljima polovačkim ptice *kljuvati*». (SVI, 229)

(10a₇) Недић: А Кончаку рече Гзак: / „Ако ли га вежемо / лепом девојком, / нити ћемо соколића / имати / нити лепе девојке; / *почеће* нас птице *тући* / у пољу половачком!“ (ПРИ, 328)

(10a₈) Минић: На то Гзак ће казати Кончаку: „Ако њега дјевојком спутамо, изгубисмо њега и дјевојку, па *ће* птице *почет да* нас *кљују* у широкој степи половачкој“ (СПИ ВМ, 43)

(10a₉) Хорват: И каза Гзак Кончаку: „Спутамо ли га красном девицом, нећемо имати ни соколића ни красну девицу, а нас *ће* птице *кљувати* по пољу Половачком¹⁷⁶“. (СПИ ВХ, 56)

(10б) И сказал Гзак Кончаку: / «Коли (Если) опутаем его красною (красной) девицей, / не будет у нас ни соколенка, ни красной девицы, / и *станут* нас птицы *бить* / в поле Половецком». (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 104)

Различита тумачења староруске конструкције са глаголом *почати* одражена су у преводима СПИ. Једни преводиоци употребили су сложени предикат са фазним глаголом *почети* и инфинитивом несвршеног вида, односно конструкцијом *да* + презент. О. Утјешеновић-Острожински употребио је сложени предикат али са презентом глагола *почети*: *почну бити*. И. Шајковић, М. Панић-Суреп и В. Хорват, с друге стране, анализирани пример преводе футуром I. Д. Медић у истом примеру употребио је конструкцију *да* + презент, која следи за формом футура I. Руски преводиоци и овде су употребили конструкцију *стать* + инфинитив.

4.1.1.2. Футур I глагола свршеног вида

Поред презента свршеног вида којим се у староруском језику могло исказивати и значење будућег времена, у саставу сложене конструкције футура I јављају се и глаголи свршеног вида.

(1) [н] заоутра вѣставѣ н рѣ к суѣнмѣ с нмѣ оученнкомѣ. видѣте ли горы снѣ. ѣко на снхѣ горѣ воснѣаетѣ бл҃гѣтъ Бж҃ѣ. нмѣтъ градѣ велнкѣ [вѣтн]. н цркѣвн многи Бѣ *вѣздвн҃гнутн нмѣтъ*. (ПВЛ, 8)

(1a₁) И ујутро устаде и рече ученицима који бијаху с њим: „Видите ли горе ове? На овим горама засијаће благодат Божија: има да буде град велики и цркве многе Бог *има да подигне*“. (ПМЛ, 8)

¹⁷⁶ У првом препеву аутор је за анализирану конструкцију употребио форму футура I, али је извршио промену у категорији глаголског вида: Гзак Кончака прекиде на пола: /— Ако ли га спутамо девицом, / Нема нама ни ње, ни сокола: / здружиће се као две грлице — / ни у једном наше присталице, / а нас пољем *искљуваће* птице! (СПИ ВХ, 77–78)

(1a₂) И, ујутру устаде и рече ученицима који су са њим били: „Видите ли брда ова? На овим брдима засјаће благодет Божја, биће велики град, и *подићи ће* Бог много цркава“.
(ОССРК, 10)

(1б) И утром, встал и сказал / встав, сказал бывшим с ним ученикам: «Видите ли горы эти? На этих горах / Так на этих горах воссияет благодать Божия, будет город великий, и *воздвигнет* Бог много церквей». (ПВЛ ДЛ, 145; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру у истом контексту употребљена је конструкција са глаголом *ИМѢТИ* и инфинитивом у значењу будућег времена, али и презент свршеног вида *ВОСНМАЕТЬ* са истим значењем. А. А. Потебња (1958: 356) у наведеном примеру указује на могуће модално значење глагола *ИМѢТИ*, будући да се њим може исказивати увереност говорног лица у извршење радње означене инфинитивом. Модалног карактера је конструкција *има да подигне* код првог српског преводиоца, док је исти пример код другог српског, али и код руских преводилаца преведен футуром I, односно простим будућим временом.

(2) и рѣ ꙗтѣрѣхъ чадо вѣрное во Крѣтѣ а крѣтласѣ еси и во Крѣта съблечесѣ. Хѣ *ИМАТЬ* *схранити* тѣ. (ПВЛ, 61–62)

(2а) И рече патријарх: „Чедо вјерно! У Христу си се крстила и у Христа си се обукла, Христос *ће* те и *сачувати*, [...]“ (ПМЉ, 38)

(2б) И сказал патриарх: «Чадо верное! В Христа ты крстилась и в Христа облеклась, и Христос *сохранит* тебя, [...]» (ПВЛ ДЛ, 166; ПВЛ ОТ)

У преводима на савремене језике употребљен је футур I, односно просто будуће време. Навели смо да је глагол *ИМѢТИ* рано добио промену по III класи глагола (види т. 2.2.1.5.2, пр. 2). Такав облик *ИМАЕТЬ* наводи се у А.

Н. Косовић је два слична примера — бр. 1 и 2 — различито превео, те је у првом унео модално значење, док је у другом употребљен футур I. То указује да ни преводилац није увек јасно разграничавао чисто временско од модалног значења.

(3) се слышавъ Володнмеръ. повелѣ нсковати лжнцѣ сребрени џсти дружниѣ. рѣ снце. љако сребромъ и злато^м *НЕ ИМА^м НАЛѢСТИ* дружны. а дружною налѣзу сребро и злато.
(ПВЛ, 126)

(3а) Чувши ово, Владимир заповиједи да се искују сребрне кашике, да са њима једе дружина, рекавши овако: „Сребром и златом себи дружину *нећу наћи*, са дружином ћу наћи и сребро и злато, [...]“ (ПМЈ, 79)

(3б) Услышав это, Владимир повелел исковать серебряные ложки, сказав так: «Сребром и золотом *не найду* себе дружины, а с дружиною добуду сребро и золото, [...]» (ПВЛ ДЛ, 193; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру глагол *имѣти* у истом контексту је у форми футура I и презента свршеног вида са истим значењем — значењем будућег времена. А. А. Потебња (1958: 356) модални карактер глаголу *имѣти* приписује и у овом примеру, те наведену конструкцију тумачи као „мне не найти, наверное, не найду“. Временско значење анализираних конструкција показују нам преводи на савремене језике.

(4) ѿна же нарече ему аще ты крѣтисѣ всѣ *имуть* то же *створити*. (ПВЛ, 63)

(4а) Она пак рече њему: „Ако се ти крестиш, сви *има да* то исто *учине*“. (ПМЈ, 39)

(4б) Она же сказала ему: «Если ты крестишься, то и все *сделают* то же». (ПВЛ ДЛ, 167; ПВЛ ОТ)

(5) глѣшетъ во к нѣмъ· аще ма вѣсте прелстѣнѣн в пещерѣ первое· понеже не вѣдахъ козпнн вашн^х и лукавства· погѣ же нмамъ· Гѣ Іс Хѣ и Бѣ моего· и млтву ѿца моего Феодосѣя· Надѣюсѣ [на Хѣ]· *има побѣдити* [вѣ]· (ПВЛ, 196)

(5а) [...] говорећи им: „Иако ме раније бијасте у пећини завели — зато што ја не знах смицалице ваше и лукавства — ја данас имам (са собом) господа Исуса Христа и Бога мога, и молитву оца мојега Феодосија, уздам се у Христа и *има да вас победијем*“. (ПВЛ, 121)

(5б) [...] говора им: «Хоть вы меня когда-то и прельстили в пещере, потому что не знал я козней ваших и лукавства, ныне же со мною Господь Иисус Христос и Бог мой / наш и молитва отца моего / нашего Феодосия, надеюсь на Христа и *одержу победу над вами*». (ПВЛ ДЛ, 222; ПВЛ ОТ)

Поред конструкције са глаголом *имѣти* и инфинитивом, у примеру бр. 5 исти глагол је у наведеном контексту употребљен и у свом основном значењу, у

форми презента *нмамъ*. Српски преводилац је у оба наведена примера употребио конструкцију модалног карактера, док је на руски језик анализирана форма преведена простим будућим временом. У примеру бр. 4 у Р и А наведен је глагол *творити*.

(6) Володнмеръ же нача размышлати река· аще сяду на столъ оца своего· то *нма* рать съ Стополко *взати*· како есть столъ прѣ ꙗ оца его былъ· (ПВЛ, 217)

(6а) Владимир пак поче размишљати, говорећи: „Ако сједнем на сто оца својега, то *имам* рат са Свјатополком *да водим*, зато што је сто његовог оца био прије“. (ПМЉ, 133)

(6б) Владимир же стал размышлять, говоря: «Если сяду на столе отца своего, то *буду воевать* / *то ожидает* меня война со Святополком, так как стол этот был его отца». (ПВЛ ДЛ, 230; ПВЛ ОТ)

Староруска форма за футур I преведена је на српски језик конструкцијом *имам да водим*, којој одговара значење модалног глагола *морати*. Поред тога, и српски и руски преводиоци променили су вид, тј. употребили су глаголе несвршеног вида — у српском преводу у оквиру наведене конструкције употребљен је глагол *водити*, а у руском језику — сложено будуће време са глаголом *воевать*, односно презент глагола *ожидать*. Глагол *взати* у изразу *взати рать* има значење свршеног вида, те би превод могао гласити: *заратићу*.

(7) Всеволода бо прелстн глѧ· како Изяславъ сватнтсѧ со Всеславомъ· мысла на наю· да аще его не [варнвѣ] *нмѧ* на *прогнаѧ*· (ПВЛ, 182–183)

(7а) [...] а Всеволода он заведе, говорећи као „Изяслав се споразумје са Всеславом, помишљајући (да удари) на нас; и ако га не претекнемо, *има да нас прогна*“. (ПМЉ, 113)

(7б) [...] Всеволода же он прельстил, говоря, что «Изяслав сговорился со Всеславом, замышляя против нас; и если его не опередим, то нас *прогонит*». (ПВЛ ДЛ, 216; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру неправилно је употребљен облик *прогнаѧ*, уместо инфинтива *прогнати* који се наводи у Р и А. И овде је српски преводилац употребио конструкцију са модалним значењем, док је у преводу на руски језик староруска форма замењена простим будућим временом.

(8) и рѣша старѣншина Фараона· се *ХОУЕТЬ СМ^ѣРИТИ* область Єюпетъскую· (ПВЛ, 17)

(8а) [...] рекоше старјешине фараону: „Овај *ће понизити* област египатску!“; [...] (ПМЉ, 12)

(8б) [...] и сказали старейшины фараона / старцы фараоновы: «Этому *суждено унизить* землю Египетскую». (ПВЛ ДЛ, 148; ПВЛ ОТ)

(9) [и рѣша волѣсви египетъстни црѣю· роднаса ѣ дѣтницѣ в ѣдѣхѣ] нже *ХОЦЕТЬ ПОГУБИТИ* Єюпетѣ· (ПВЛ, 94)

(9а) [...] и рекоше врачи египатском царю: „Родило се дијете међу Јеврејима, које *ће уништити* Египат“. (ПМЉ, 59)

(9б) [...] и сказали волхвы египетскому/египетские царю: „Родился ребенок у евреев, который *погубит* Египет“. (ПВЛ ДЛ, 180; ПВЛ ОТ)

(10) и рѣша се оуже *ХОУЕМЪ ПОМЕРЕТИ* ѿ глада· а ѿ князя помочн нѣту· (ПВЛ, 127)

(10а) [...] и рекоше: „Ево *ћемо да помремо* од глади а од кнеза нема помоћи. [...]“ (ПМЉ, 79)

(10б) [...] и сказали: «Вот уже скоро *умрем* от голода, а помощи нет от князя / а от князя помощи нет. [...]» (ПВЛ ДЛ, 194; ПВЛ ОТ)

У примерима 8–10 у саставу футура I употребљен је глагол *ХОТѢТИ*, а истим обликом — футуром I, односно простим будућим временом, анализирана форма преведена је на савремене језике. Изузетак је српски превод у примеру бр. 10, пошто је употребљена конструкција *ћемо да помремо* која се одређује као футуроид (види т. 3.1.3.2, пр. 17). У руском преводу у примеру бр. 8 употребљена је безлична конструкција *этому суждено унизить*. А. А. Потебња (1958: 361) наводи да се у примерима као што је бр. 10 код глагола *ХОТѢТИ* „совершился здесь переход от воли и намерения к близости самого события, указываемого неопределенным“, а да је такво значење мање уочљиво у примерима попут бр. 8 (као и у пр. 4, т. 4.1.1.3). Међутим, јасно је да је глагол *ХОТѢТИ* у саставу футура *ХОУЕМЪ ПОМЕРЕТИ* лишен волунтативног значења.

У претходно анализираном поглављу (види т. 4.1.1.1, пр. 7) навели смо да је глагол *ХОЋЪТН* у неким примерима чувао своје лексичко значење, те се таквим конструкцијама не исказују будуће радње. Исте облике налазимо и у СПИ.

(11) *Хоџу* во, рече, коѣе *прнломити* копець поля Половецкаго съ вамн Руснцн, *хоџу* главу свою *прнложити*, а *любо испити* шеломомъ Дону. (СПИ, 6)

(11a₁) Светић: „Я *ћу*, рече, копъ *обломити*, / „На краини поля Половецкогъ, / „Съ вама, Руси, мои соколови, / „Я *ћу* мою главу *изгубити*, / „Или Дона са шлемомъ *испити*¹⁷⁷“. (ППИ, 150)

(11a₂) Медић: «Ил' *ћу* браћо с вами главу / На боишту *оставити*, / Ил' с калпаком хладне воде / Тихог Дона *захватити*; // *Поломићу* на средини / Половачког равног поля / Бритке сабље до балчака, / У сред боја и покоља». (СПИ ДМ, 21)

(11a₃) Утјешеновић-Острожински: „*Хоћу* бо“ рече „изкусити Дона великога, копље *преломити* на концу поля половачкога с вама Руси, *хоћу* главу своју *положити*, или *ћу испити* кацигом Дона“. (СПИ ОУО, 217)

(11a₄) Његош: „Ил' *ћу дати* русу главу своју, / „Ил' јуначки *напити се* Дона, / „И не *жалит'* сквасити калпака“. (СПИ ППЊ, 141)

(11a₅) Шајковић: [...] „*Хоћу* копље *да поломим* / На пољима половљанским, / С вама, Руси, русу главу / *Хоћу* тамо *да оставим*, / Или донске воде хладне / Из свог шлема *да испијем!*“ (ПВИ, 28)

(11a₆) Панић-Суреп: „Или *ћу* — рече — *поломити* копље своје / накрај поля половецког, / с вама, Руси, главу своју *положити*, / ил *напит се* шлемом Дона“. (СПИ МПС, 39)

(11a₇) Бадалић: «*Ноџи*, геџе, копље usred stepе polovačke s vama, o sinci, *prelomiti* ili *џи* glavu svoju *položiti*, ili *џи се* Dona iz šljema *napiti*». (SVI, 222)

(11a₈) Недић: [...] „*Хоћу* копље *поломити* / накрај поля половачког; / *хоћу* с вама, о Русићи, / *погинути*, / или *ћу се* шлемом с Дона / *напојити!*“ (ПРИ, 311)

(11a₉) Минић: „*Хоћу* — рече — *да преломим* копље на граници степе половачке са вама, Руси! Шлемом *ћу се* ја Дона *напити*, ил *ћу* своју *изгубити* главу!“ (СПИ ВМ, 39)

¹⁷⁷ У другом издању: [...] „*Хоћу* мою *изгубити* главу, / „Илъ се Дона я шлемомъ *напити*“. (ППИБ 1858: 214)

(11a₁₀) Хорват: „Хоћу копље да преломим покрај поља Половачког са вама, људи руски!
И главу ћу да положим, само да се шлемом Дона напијем¹⁷⁸!“ (СПИ ВХ, 49)

(11б) «Хочу, сказал, копье преломить / на границе поля (Поля) Половецкого, / с вами, русичи, хочу либо голову сложить, / либо шлемом испить из Дона». (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 95)

У српским преводима видимо комбинацију облика, тј. глагол *хтети* са инфинитивом или конструкцијом *да* + презент и футуром I, или облик футура за све наведене примере. У том случају помоћни глагол може изостати, као што изостаје код староруског глагола *испити*: конструкција *любо испити* јавља се као нека врста аналога футура I као времена у формирању. Самостално лексичко значење глагол *хтети* у свим наведеним примерима сачувао је у преводу И. Шајковића. М. Светић је у другом издању употребио пуни облик глагола *хтети*, тј. самосталну лексему, док је у првом издању на њеном месту футур I. У преводу В. Хорват употребљена је и конструкција футуроида. Волунтативни карактер глагола *хотѣти* видимо у преводу на савремени руски језик.

4.1.1.3. Футур I двовидских глагола

У оквиру одељка о футуру I двовидских глагола размотрићемо оне који су већ били предмет наше анализе — *быти*, *дати*, али и глагол *благословити*, који до сада нисмо разматрали.

(1) и рѣ ѣму нди в Русь ѡпатъ. и буди вагвање ѿ Стѣна Горы. и рѣ ѣму како ѿ тебе мнози чернѣци *быти нмутъ*. (ПВЛ, 156)

(1а) [...] и рече му: „Иди у Русију опет, и нека си благословен од Свете Горе, јер од тебе многи црнци *имају бити*“. (ПМЉ, 97)

(1б) [...] и сказал ему: «Иди снова на Русь, и да будет на тебе благословение Святой Горы, ибо от тебя многие *станут* чернецами/черноризцами». (ПВЛ ДЛ, 206; ПВЛ ОТ)

¹⁷⁸ У првом препеву аутор је други пример заменио конструкцијом *нек* + презент: — Знајте, хоћу копље да поломим / покрај поља половачких, Руси! / Па и главу своју *нек положим*, / само Дон из шлема *да окусим*! (СПИ ВХ, 60)

И у наведеном примеру српски преводилац унео је у анализирану конструкцију модално значење, тј. значење уверености у остварење будуће радње. Овде бисмо глагол *БЫТИ* превели свршеним видом, у значењу глагола *постати*, као што је у преводу на руски језик: *од тебе ће многи постати монаси* (у смислу: *ти ћеш многе пострићи*).

(2) Глѣбъ же возма топоръ подѣ skutō. прнде к волхву н рѣ њему. то вѣсн лн что ђтро *ХОЩЕТЪ БЫТИ* н что лн до вѣчера. (ПВЛ, 181)

(2а) А Глѣб, узевши сјекиру под скуте, приђе к волхву, и рече му: „Знаш ли шта *ће се* сутра *десити*, а шта данас до навече?“ (ПМЉ, 112)

(2б) Глѣб же взял топор под плащ, подошел к волхву и спросил: «Знаешь ли, что завтра *случится* и что сегодня до вечера?» (ПВЛ ДЛ, 216; ПВЛ ОТ)

(3) Рече же Володнмеръ то [в] кое время свыстьса. н было лн се естъ. еда лн топерво *ХОЩ[ЕТЪ] БЫТИ СЕ*. (ПВЛ, 101)

(3а) Рече пак Владимир: „Кад се то зби? И да ли је било? Или тек сада *хоће да буде*?“ (ПМЉ, 64)

(3б) Спросил же Владимир: «Когда же это *сбылось*? И *сбылось* ли все это? Или еще только теперь *сбудется*?» (ПВЛ ДЛ, 183; ПВЛ ОТ)

Анализирана конструкција на српски језик преведена је формом футура I у примеру бр. 2, док је у примеру бр. 3 српски преводилац употребио конструкцију са пуном формом глагола *хтети* у комбинацији с конструкцијом *да* + презент: *хоће да буде*. Руски преводиоци за оба примера изабрали су просто будуће време.

(4) просвѣщена же бывши. радовашеса дшѣю н тѣломъ. н пооучн ю патрeархъ ѿ вѣрѣ. [н] рѣ ен бл҃гна ты в [женѣ] Рускѣ. љко возлюбн свѣтъ. а тѣму ѿставн. *БЛ҃ГѢТИ* та. *ХОТАТЬ* си^{ВЕ} Рускн. [н] в послѣдннн родѣ внукѣ твоѣ. (ПВЛ, 61)

(4а) Просвијећена будући, радоваше се душом и тијелом; и поучи је патријарх у вјери, и рече јој: „Благословена си ти међу женама руским, јер узљуби свјетлост, а таму остави. *Благословиће* те синови руски и у посљедним [посљедњим — В. В.] временима унука твојих“ (ПМЉ, 37)

(46) Просветившись же, она радовалась душой и телом; и наставил ее патриарх в вере, и сказал ей: «Благословенна ты в женах русских, так как возлюбила свет и оставила тьму. *Благословят* тебя сыны русские до последних поколений внуков твоих». (ПВЛ ДЛ, 166; ПВЛ ОТ)

Глагол *БЛАГОСЛОВИТИ* у речницима старорусског језика различито се тумачи — као двовидски, као и у речнику старословенског језика (Срезневский¹⁷⁹, I, 105; СРЯ, I, 218–219; Стсл, 89), или као свршени (СДРЯ, I, 200–201).

(5) Оулегъ же и Борисъ. придоста Чернигову мнѡце ѡдолѣвши. а землѣ Русьскѣи много зло створише. проливше кровь хѣианьску. сѡже крове взнцѣтъ Бѣ̄ ѡ руку іюу. и ѡвѣтъ *дати нма* за пагубленѣе дѣиѡ хѣианьскы. (ПВЛ, 200)

(5а) А Олег и Борис дођоше Чернигову, мислећи да побједише, а у ствари Руској земљи многа зла направише, проливши крв хришћанску; ову крв заискаће Бог од њих, и одговор *ће* они *дати* за погубљење душе хришћанске. (ПМЉ, 123)

(5б) Олег же и Борис пришли в Чернигов, думая, что победили, а на самом деле земле Русской великое зло причинили, пролив кровь христианскую, за которую взыщет Бог с них, и ответ *дадут* они за погубленные души христианские. (ПВЛ ДЛ, 223; ПВЛ ОТ)

У свим наведеним примерима анализирани глаголи, који су видско обележје добијали у оквиру самог контекста, употребљени су као свршени. У примеру бр. 4 уместо глагола *ХОТАТЬ* у Р и А наводи се глагол *НМУТ*, док је у последњем наведеном примеру у Р и А изостављен помоћни глагол. У истом примеру глагол *НМѢТИ* употребљен је у форми 3. лица једнине. Међутим, пошто се ради о двојници учесника, тачан облик требало би да је у форми 3. лица двојине *НМАТА*. У преводу на српски језик употребљена је форма футура I, а у руском језику просто будуће време.

У поглављу о презенту видели смо више примера у којима се презент свршеног вида или двовидских глагола, али у одређеном контексту свршених, на српски језик преводи обликом футура I, односно на руски језик — простим будућим временом (види т. 3.1.2, пр. 1–3, 12; 3.1.3.1, пр. 10; 3.1.3.2, пр. 20, 26;

¹⁷⁹ Прво објашњење аутор наводи на грчком и латинском језику. У последњем значењу аутор даје објашњење *подаритъ*, *завѣщатъ*, а глагол *завещатъ* је у савременом руском језику двовидског карактера (ТСРЯ, 242).

3.1.4, пр. 1). Поред тога, и презент глагола несвршеног вида може исказивати значење будуће радње (види т. 3.1.1, пр. 5, 6), као и презент двовидских глагола у одређеном контексту несвршеног вида (види т. 3.1.3.2, пр. 16, 23).

4.1.2. Синтаксички план

На плану синтаксе размотрићемо РПСВ који може имати значење будућег времена. Поред тога, у анализу ћемо укључити и реченице са футуром I у предикату.

4.1.2.1. Радни партицип садашњег времена

Анализа је показала да се РПСВ са футурским значењем јавља у оквиру супстантивне, атрибушке и предикатске функције.

4.1.2.1.1. Супстантивна функција РПСВ

РПСВ супстантивно употребљен може имати и значење фyuтyра, на шта нас упућује предикат главне реченице, односно читав контекст.

(1) сего радн дастьса до времена *ражающиха* роднтъ. н прочнн ѿ братьа его ѿбрататса н[а] сѣны Нзавы. (ПВЛ, 100)

(1а) [...] „Овога ради оставиће их он до времена док не роди *те*, који ће родити, и тада ће се вратити други од браће његове синовима Израиља“. (ПМЈ, 63)

(1б) [...] «Посему он ставит их до времени, доколе не родит *тех*, которые родят, и тогда возвратятся оставшиеся братья их к сынам Израиля». (ПВЛ ДЛ, 183; ПВЛ ОТ)

Конструкцију са заменицом са упућивачким значењем, овде *ти*, рус. *те*, и односном реченицом имамо у оба превода — српском и руском. С обзиром на то да је реч о пророчанству, радња се најављује, односно тек предстоји, те се и контекст односи на будућност. Тиме и партицип има значење будућег времена. Поред тога, глагол *ражатн* у староруском језику је несвршеног вида (СДРЈ, IX,

466–467; Срезневский, III, 16; СРЯ¹⁸⁰, XXI, 127). На савремене језике преведен је глаголом *родити*, који РМС описује као „сврш. (ређе несврш.)¹⁸¹“ (РМС, V, 553), односно глаголом *родить*, који се у руском језику одређује као двовидски (ТСРЯ, 836). У оба језика у наведеном примеру глаголи су употребљени као свршени¹⁸², будући да се не истиче процесуалност радње, већ се износи само резултативност. Препис А наводи облик *рожающа*.

(2) а Фараѡнъ таковыи бѣ. но и томѡ *будущаа* прѣ^показа. (ПВЛ, 41)

(2а) И фараон такав би, али и овоме *будућност* бијаше откривена. (ПМЉ, 25)

(2б) И фараон такой же был, но и ему было раскрыто *будущее*. (ПВЛ ДЛ, 157; ПВЛ ОТ)

Српски преводилац у наведеном примеру употребио је именицу. И облик *будущее* у руском језику врши функцију именице, иако је по пореклу партицип. Како је и овде реч о радњи која следи, РПСВ има значење будућег времена, што можемо уочити трансформацијом у конструкцију са показном заменицом и односном реченицом са формом футура I у предикату: *оно што ће бити*, тј. *збивања која ће се десити*.

(3) да аще будеть добръ Нгорь великни князь. да хранитъ си любовь правую. да не разрушитсѣ^ дождеже сѣнце сѣаетъ. и весь миръ стонтъ в нынешниа вѣкн. и в *будущаа* (ПВЛ, 53)

(3а) [...] „Ако буде добар Игор, велики кнез, да учврсти (заклетвом) овај мир, нека чува љубав ову праву да се не наруши док сунце сија и свијет читав стоји, у данашње вијеке и у *будуће*“. (ПМЉ, 32)

(3б) [...] «И если на благо Игорь / И пусть на благо Игорь, великий князь, сохранит любовь эту верную, да не нарушится она до тех пор, пока солнце сияет и весь мир стоит, в нынешние времена и во все *будущие*». (ПВЛ ДЛ, 162; ПВЛ ОТ)

¹⁸⁰ У другом значењу у овом речнику наводи се двовидски глагол *родить*. Међутим, приређивачи речника указивали су на видску разлику, тако што су код двовидских глагола глагол различите видске вредности стављали у заграду. Пошто се код глагола *ражатн* наводи објашњење: 2. Родить, приносить (плоды), производить что-л. родственное себе в результате природных процессов, анализирани глагол тумачи се као несвршени.

¹⁸¹ Уп. И. Грицкат 1957–1958: 80–81; М. Спасојевић 2015: 155–156.

¹⁸² Уп. В. Вукићевић 2014: 164–165.

РПСВ је у црквенословенској форми, акузатив множине мушког рода одређеног вида гласио је *БОУДОУЩѢ*. Именица на коју се партицип односи је изостављена да би се избегло њено понављање или је, као друга могућност, дошло до елидирања неке друге именице. Овде РПСВ можемо посматрати као контекстуално супстантивизиран, те се јавља као прелазни пример између супстантивне и атрибушке функције.

4.1.2.1.2. Атрибушка функција РПСВ

РПСВ са значењем футура у атрибушкој функцији могао је бити у форми неодређеног и одређеног вида.

(1) сажовыѣ во Бѣ даѣтъ за грѣхы· а старыѣ и мѣрыѣ ѿнметъ· ѣкоже Исана глѣтъ· ѿнметъ Гъ ѿ Нерѣма крѣпкаго исполна· и ѣлѣвка храбра· и судью· и прѣрка· и смѣрена старца· [и днѣна свѣтнѣка· и моудра хнтрѣца· и] разумна· послушанѣва· поставяю оуношо княза нмѣ· и ругатѣлѣ *обладяюш* нмн·: (ПВЛ, 140)

(1a) Овакве даје Бог за гријехе, а старе и мудре узима, као што говори Исаија: „Узеће господ Јерусалиму снажног исполина и храброг човјека, и судију, и пророка, и смиреног старца, и дивног савјетника, и мудрог умјетника, и разумног који живи по закону“. „Поставићу им младића кнеза, и увредитеља (ћу им поставити) *да влада* њима“. (ПМЉ, 87)

(1б) Таких князей дает Бог за грехи, а старых и мудрых отнимает, как сказал Исайя: «Отнимет Господь у Иерусалима крепкого исполина и храброго мужа / силу и могучего исполина, и храброго мужа, и судью, и пророка, и смиренного старца, и дивного советника, и мудрого художника, и разумного, живущего по закону. И дам им юношу князя, и обидчика поставлю / и обидчика им поставлю *обладать* ими». (ПВЛ ДЛ, 199; ПВЛ ОТ)

Навели смо нешто шири контекст како бисмо указали на значење будућности, што нам показују и предикати у форми презента свршеног вида. Тако се РПСВ на српски језик преводи зависном односном реченицом са значењем будућег времена, у нашем примеру: *који ће владати*. О глаголу *обладати* као двовидском већ је било речи (види т. 2.2.1.3.2, пр. 7), а овде има значење несвршеног вида.

(2) аще ли преступитъ кто то и здѣ приметъ казнѣ и на *ПРЯДУЩЕМЪ* вѣцѣ казнѣ вѣчную. (ПВЛ, 172)

(2а) [...] ако ли га ко погази, то ће и овдје (на земљи) примити казну, и у *будућем* вијеку казну вјечну. (ПМЈ, 106)

(2б) [...] если же преступит кто, то и здесь, на земле, примет казнѣ и в *будущем* веке казнѣ вечную. (ПВЛ ДЛ, 212; ПВЛ ОТ)

Партицип *ПРЯДУЩЕМЪ* кондензује значење односне реченице са футуром I у предикату: у *веку који ће доћи*.

4.1.2.1.3. Предикатска функција РПСВ

У предикатској функцији РПСВ је у конструкцији са помоћним глаголом *БЫТИ* у форми неодређеног вида.

(1) вѣдѣше бо Бѣ ꙗко в оиже днѣ ѣста ѿ него ꙗверзетасѣ ѿчн ваю и *будети* ꙗко и Бѣ *разумѣюще* добро и зло. (ПВЛ, 88–89)

(1а) [...] „Бог пак знаде да ће у тај дан када поједете од њега, отворити се очи ваше, и да ћете бити као Бог, *познавши* добро и зло“. (ПМЈ, 56)

(1б₁) [...] „ибо знает Бог, что в день тот, в который съедите от дерева этого, откроются очи ваши и будете как Бог, *познав* добро и зло“. (ПВЛ ДЛ, 178)

(1б₂) [...] «ибо знает Бог, что в день тот, в который съедите от дерева этого, откроются очи ваши и *будете*, как Бог, *ведать* добро и зло». (ПВЛ ОТ)

Савремено језичко осећање, као што можемо видети у преводу Д. С. Лихачова и Н. Косовића, упућује на адвербијалну употребу наведеног партиципа. Таквом тумачењу допринела је и дистантна употреба РПСВ и помоћног глагола. Да би партицип био у мешовитој, атрибуто-адвербијалној функцији морао би бити у номинативу једине мушког рода неодређеног вида *разумѣи* и морао би се односити на именицу Богъ. Међутим, овде се РПСВ не односи на именицу Богъ, већ на двоје учесника. Како се наводи у нашем извору, ни у другим преписима

није дата форма јединине, већ Р и А¹⁸³ бележе правилан облик за двојину неодређеног вида мушког рода *РАЗУМЉУЮЦА*.

Напоменули смо да је глагол *РАЗУМЉИТИ* одговарајуће видско обележје добијао у самом контексту (види т. 2.1.1.3.2, пр. 23), а овде је употребљен као несвршени. Тако наведени пример можемо превести формом футура I: *разумећете/схватаћете/знаћете*. Други руски преводац је употребио сложено будуће време и глагол несвршеног вида.

(2) да аще будете в любви между собою. Бѣ́ будетъ в васъ. и покоривытъ вы противныя подѣ вы. и *БУДЕТЕ* мирно *ЖИВУЦЕ*. аще ли *БУДЕТЕ* ненавидно *ЖИВУЦЕ*. в распрахъ и которающеса то погыбнете самѣ. (ПВЛ, 161)

(2а) [...] „И ако будете у љубави међу собом, Бог ће бити у вама, и покориће вам непријатеље. И мирно *ћете живети*. Ако ли пак *будете* у мржњи *живјели*, у разрачунавањима и свађама, то *ћете* погинути сами [...]“ (ПМЈ, 100)

(2б) [...] «И если будете жить в любви между собой, Бог будет в вас и покорит вам врагов. И *будете* мирно *жить* / И *будете жить* в мире. Если же *будете* в ненависти *жить*, в распрах и ссорах, то погибнете сами [...]» (ПВЛ ДЛ, 207–208; ПВЛ ОТ)

У наведеној реченици видимо два примера за футурско значење РПСВ. У првом је у преводу на српски језик значење футура I, док је у другом, у оквиру зависне условне реченице употребљен футур II. Савремени руски језик, као што смо већ навели, футур I као посебан облик нема, те су наведена значења у оба примера исказана сложеним будућим временом. У Р је у другом примеру наведен облик *ЖИВУЦА*.

(3) и рѣ́ Бѣ́ кровь брата твоего вопъеть ко мнѣ. *БУДЕШИ СТЕЦА* и *ТРАСАСА* до жнвота-своего. (ПВЛ, 89)

(3а) И рече Бог: „Крва брата твојега вапи код мене, *јецаћеш* и *трести се* до конца живота својега“. (ПМЈ, 56)

(3б) И сказал Бог: „Кровь брата твоего вопиет ко мне, *будеши стонать* и *трястись* / *стенать* и *дрожать* до конца жизни своей“. (ПВЛ ДЛ, 178; ПВЛ ОТ)

¹⁸³ ИЛ наводи облик *РАЗУМЉВАЮЦА*.

У наведеном примеру приликом превођења на савремени српски језик употребљена је форма футура I, при чему староруски глагол *стѣпати/стопати* преводимо српским еквивалентом *јаукати* (види т. 2.2.2.1.3, пр. 3). У руском језику је, услед несвршеног вида РПСВ, употребљено сложено будуће време.

(4) Первое же нача пррѣтвовати ѿсѣн глѣ. преставаю црѣтво дому Нзлѣва. съкрушю лукъ Нзлѣвъ. и не приложю помнловати пакн дому Нзлѣва. по ѿмѣтаю ѿвергусѣ ѿ н гѣтъ Гѣ. *НАДУТЬ БЛУДАЩЕ* въ ^ѧзѣщѣ. (ПВЛ, 98)

(4a) Први поче да пророкује Осија, говорећи: „Учинићу крај царству дома Израилева... Слوميћу лук Израилев... И нећу више да милујем дом Израилев, већ, метући, одбацићу их“, — говори Господ. „И *бићете луталице* међу народима“. (ПМЈ, 61–62)

(4б) Первым стал пророчествовать Осия / Осия, говоря: „Положу конец царству дома Израилева... Сокрушу / и сокрушу лук Израилев... Уже не буду более миловать дом Израилев, но, отмечая, отвергнусь их“, — говорит Господь. „И *будут скитальцами* между народами“. (ПВЛ ДЛ, 182; ПВЛ ОТ)

И српски и руски преводиоци употребили су именицу *луталице*, односно *скитальцы*. Правилан облик глагола *БЫТИ* наводи се у Р и А — *будуть*. Стога би превод у форми футура I гласио: *лутаћете*. Поред тога, Р наводи неправилан облик РПСВ у форми женског рода једине *БЛЮДЯЩИ*, док А наводи форму множине мушког рода одређеног вида *БЛЮДЯЩЕН*.

4.1.2.2. Староруске објекатске реченице

Као што смо већ навели, футур I најчешће се јавља у оквиру управног говора, те ћемо овде још једном укратко размотрити реченице са футуром I у предикату.

(1) и се оуже повѣженъ ѳсмъ ѿ невѣгла. а не ѿ аплѣ ни ѿ мучкѣ. *НЕ ИМА* оуже *црѣтвовати* въ странѣ снхъ. (ПВЛ, 118)

(1a₁) [...] „И ево, побијеђен сам од незналица, а не од апостола ни од мученика; *нећу* више *царевати* у странама овим“. (ПМЈ, 73–74)

(1a₂) [...] „И, ево, побијеђен сам од незналице, а не од апостола и не од мученика; *нећу* више *царовати* у овим крајевима“. (ОССРК, 19)

(1б) [...] «И вот уже побежден я невеждой / невеждой этим, а не апостолами и не мучениками; *не смогу* уже *царствовать* более в этих странах». (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ)

Српски преводиоци употребили су форму футура I, док руски преводиоци уносе у реченицу модално значење употребом сложеног предиката са простим будућим временом глагола *смочь* и инфинитивом.

(2) апѣмъ же оучаѣмъ по вселенѣн вѣровати Бѣ. нхже оученъемъ Гръци пореѣхомъ. вселенаѣ вѣрують оученю ѣ. поставилъ же естъ Бѣ единъ днѣ. в неже *хощѣ судити* пришедъ с ѣвсе жнвнымъ н мртвмъ. (ПВЛ, 105)

(2а) [...] „А када апостоли учаху по васељеној вјеру у Бога, њихово учење (и) ми, Грци, примисмо; васељена вјерује у њихово учење. Установио је Бог и један дан, у који *ће*, сишавши с небеса, *судити* живима и мртвима, [...]“ (ПМЈ, 66)

(2б) [...] «Когда апостолы учили по вселенной веровать Богу, учение их и мы, греки, приняли, вселенная верует / и вся вселенная верует учению их. Установил/Установит же Бог и день единый, в который, сойдя с небес, / в который *будет судить* живых и мертвых [...]» (ПВЛ ДЛ, 185; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру анализирана конструкција на савремене језике преведена је формом футура I у српском језику, односно сложеним будућим временом, пошто је употребљен глагол несвршеног вида, у руском језику.

4.1.3. Закључне напомене

Из свега изложеног јасно је да је футур I у староруском језику било време у формирању, те се глаголи који учествују у његовом саставу — *нмѣти*, *хотѣти*, *паучати*/*поучати* — јављају као помоћни, док се у неким примерима исти облици понашају као самосталне лексеме. Понекад је тешко утврдити границу између модалног и временског значења футура I. У савременом српском језику конструкције са глаголом *имати* и презентом, које често срећемо у преводу Н. Косовића, имају модално значење, а са таквим значењем видели смо и употребу глагола *бити* у форми футура I. Такве конструкције обележене су ставом говорног

лица, а најчешће, у нашим примерима, исказују увереност у остварење наведене радње. Глагол *хотѣти* у једним примерима задржао је значење волунтативности, док се у другима употребљава само као помоћни глагол у склопу сложене форме будућег времена. Такви су несумњиво примери *што скоро хоцетъ быти* или *хожемъ померети* ѿ глгд. Исто је и са глаголом *начати*, а разлике смо могли видети у више српских превода. Глаголи *имѣти*, *хотѣти*, *начати/почати* представљају полузначне глаголе, будући да су у извесној мери чували своје лексичко значење, те можемо рећи да су се налазили на прелазном стадијуму од самосталне лексеме ка помоћном глаголу. Пошто се футур I као сложени облик будућег времена у савременом руском језику није формирао, јер је презент свршеног вида преузео значење будућег времена, данас простог будућег времена, а глагол *быти* потиснуо је остале помоћне глаголе у саставу сложене форме футура и усталио се са инфинитивом несвршеног вида, односно пошто је категорија глаголског времена у савременом руском језику подређена категорији глаголског вида, у оним примерима у којима су помоћни глаголи лишени самосталног лексичког значења, тј. у којима анализиране конструкције представљају чисте глаголске временске облике, одговарајућу реконструкцију омогућава нам савремени српски језик. Осим тога, у нашим примерима видели смо паралелну употребу презент свршеног вида са значењем будућег времена, који се на савремени српски језик преводи формом футура I, и сложене конструкције футура I са инфинитивом глагола свршеног вида. РПСВ може имати значење будућег времена, а у нашим примерима посведочен је у супстантивној, атрибутој и предикатској функцији.

4.2. ФУТУР II У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ

Анализа глаголских облика које смо укључили у ово истраживање показује да је најмање примера за форму футура II. ИГРЈ (1982: 112) наводи да се анализирани облик ретко јавља и у летописима, будући да такви текстови говоре пре свега о прошлим догађајима. Футур II се у нашем корпусу јавља у саставу зависних реченица — пре свега условних, а у предикату управне реченице је глаголски облик који указује на будуће радње — презент свршеног вида, футур I, као и императив. Примери за наведени облик показују да се он најчешће јавља у оквиру договора између Руса и Грка. У СПИ нису посведочени примери за футур II.

4.2.1. Морфолошки план

Анализирани примери показују да се футур II јавља са глаголима свршеног вида, као и са онима којима контекст одређује видску вредност. Поред тога, посведочени су и примери у којима се у позицији футура II јавља футур I са глаголима несвршеног вида.

4.2.1.1. Футур II глагола свршеног вида

(1) аще ли кто покуснѣса ꙗ Русѣ взати что ꙗ люднн црѣтва вашего. нже то створнтѣ. покажнѣѣ будѣтъ вѣлѣмн. аще ли *взалаъ будѣтъ*. да заплатнтѣ сугубо. (ПВЛ, 50)

(1a) Ако ли ко од Руса покуша да узме нешто од људи царства нам, да тај који то учини буде сурово кажњен; ако *буде узео*, да плати двоструко; [...] (ПМЈ, 30)

(1б) Если же кто покусится из русских взять что-либо у наших царских людей, то тот, кто сделает это, пусть будет сурово наказан; если уже *возьмет*, пусть заплатит вдвойне; [...] (ПВЛ ДЛ, 161; ПВЛ ОТ)

(2) ци аще ключнтся· проказа никака· ꙗ Грекъ суцнхъ подѣ властью цѣтва нашего· да не нмать властниказнти ꙗ· по повелѣньемъ цѣтва нашего· да приметь ꙗкоже *БУДЕТЬ створнлѣ*. (ПВЛ, 51)

(2а) Ако ли ко од Грка који су под влашћу царства нашега начини изгред, да немате права казнити их, него, по наредби царства нам, да прими онакву казну какав *је* преступ *починио*. (ПМЈ, 31)

(2б) Если же будет совершено злодеяние кем-нибудь из греков, — наших царских поданных, — да не имеее права наказывать их, но по нашему царскому повелению пусть получит тот наказание в меру своего проступка. (ПВЛ ДЛ, 162; ПВЛ ОТ)

У примеру бр. 1 и у српском језику употребљен је футур II, док је исти облик на руски језик преведен простим будућим временом, пошто је приликом исказивања будућих радњи у савременом руском језику категорија времена зависна од категорије вида. У примеру бр. 2 за староруски футур II српски преводилац употребио је форму перфекта, а руски преводиоци су изоставили наведени глаголски облик. У српском би се исто значење добило и помоћу футура II: какав преступ *буде починио*.

Футур II се, како објашњава ИГРЈ (1982: 112), у већини примера јавља у зависним, и то условним реченицама, али припада временским глаголским облицима. Условност се у таквим примерима јавља због везника којим се уводи зависна реченица¹⁸⁴.

(3) сѣмому же днѣн прншедшю· прнзва Стеѡана· н брѣю· оуже нзнемагаюцю· н нача нмѣ глѣтн снце· аще по моємъ ѡшествнн свѣта сего· аще *буду Бѹ оугоднлѣ*· н *прнлѣ ма БУДЕТЬ БѢ*· то по моємъ ѡшествнн мапастырѣ [сѡ] начпеть стронти· н прнбывати в нѣ· (ПВЛ, 187)

¹⁸⁴ Н. Дурново (1959: 325) наводи да се (у прасловенском) друго сложено будуће време, тј. конструкција са *буду* и партиципом на -л, употребљавала само у условним и временским зависним реченицама, а означавала је радњу која претходи другој радњи у будућности „и било блиско по значенију к условному наклоненију“, а као таква сачувала се и у староруском језику.

(3а) А када наступи седми дан, Феодосиј, већ изнемогући, дозвола Стефана и братију и стаде им говорити овако: „Ако по мом одласку из овог свијета, ја *будем угоднио* Богу, и Бог ме *буде примио*, то ће се, по мом одласку из овог свијета, овај манастир изграђивати и попуњавати; [...]“ (ПМЉ, 116)

(3б) Когда же настал седьмой день, Феодосии, уже изнемогая, призвал Стефана и братию и стал говорить им так: «Если после того, как я покину свет этот, *буду* я Богу *угоден* и *примет* меня Бог, то монастырь этот начнет устраиваться и пополняться; [...]» (ПВЛ ДЛ, 218; ПВЛ ОТ)

И овде је у српском преводу за староруски футур II употребљена иста форма у оба примера, док у руском преводу видимо конструкцију са кратком формом придева *угоден*, а за други пример и овде је употребљено просто будуће време, с обзиром на свршени вид глагола.

4.2.1.2. Футур II двовидских глагола

У оквиру наведеног одељка размотрићемо форму футура II са глаголима *ДАТИ* и *КОУПТИ*.

(1) аще ли събрацютса Русь работающе оу Грекъ· аще ли суть плѣнныци· да нскопають є Русь· по ꙗ· златникъ· аще ли *кушлѣ* [н] *буде* Грьчннѣ подѣ хмѣ· достонѣ ему да възьметъ цѣну свою· елико же же *далѣ* *будеть* на немь· (ПВЛ, 50)

(1а) Ако ли се нађу Руси у ропству код Грка, ако су заробљеници, да их откупе Руси по цијени од 10 златника; ако их *је* Грк *био купио*, има да се на крст закуне и да узме вриједност своју, колико *је био дао* за њега. (ПМЉ, 30)

(1б) Если окажутся русские в рабстве у греков, то, если они будут пленники, пусть выкупают их русские по 10 золотников; если же окажется, что они *куплены* греком, то следует ему поклясться на кресте и взять свою цену — сколько он *дал* за пленника. (ПВЛ ДЛ, 161; ПВЛ ОТ)

За први облик Р и А наводе чешћу варијанту помоћног глагола *БУДЕТЬ*. Глаголи *КОУПТИ* и *ДАТИ* овде имају значење свршеног вида. У наведеном примеру приликом превођења на српски језик радње означене футуром II стављене су у контекст прошлости, те српски преводаца староруске форме замењује

плюсквамперфектом *је био купио и је био дао*, док су руски преводиоци за први пример употребили трпни глаголски придев прошлог времена *куплены*, а за други — прошло време *дал*.

С. Танасић (2005а: 450) наводи да се у српском језику футуром II у условним реченицама може исказивати и радња која припада прошлости у односу на моменат говора, те да се уместо анализираниог облика у реченици: *Чим стигнемо до ваше куће, ми ћемо, ако остали буду дошли, одмах продужити даље*, може употребити перфекат: *ако други нису дошли*.

Док је, с једне стране, у свим наведеним примерима футур II у саставу зависне реченице, у предикату управне је форма која упућује на будуће време, а исте карактеристике везане су за употребу футура II и у савременом српском језику (Грицкат 1956: 90; Танасић 2005а: 444).

4.2.1.3. Футур I у позицији футура II

У анализираном корпусу посведочени су и примери у којима се у синтаксичкој позицији карактеристичној за футур II, односно у зависној реченици, јавља футур I, који се иначе најчешће јавља у независним реченицама.

(1) ѿ то^м аще оукраде^н боу^ать челядннъ Роу^скын. нли ускоун^т нли по нѣжн прода^н боу^ать. н жаловати наупоу^т Роу^с. [да] покажет^с таковое ѿ челяднна. н да понмѣть [н] в Роу^с. (ПВЛ, 36)

(1а) О овом: ако украдено буде челяде руско, или ако ускочи, или насилно буде продано, и ако *се* Руси *буду* *жалили*, да изнесу доказе о челядету и да га узму натраг у Русију; [...] (ПМЛ, 22)

(1б) Об этом: если украден будет челядин русский, либо убежит, либо насильно будет продан и *жаловаться станут* русские, пусть докажут это о своем челядине и возьмут его на Русь, [...] (ПВЛ ДЛ, 155; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру у синтаксичкој позицији, карактеристичној за футур II, употребљен је футур I, а одговарајуће значење видимо у српском преводу. У преводу на руски језик конструкција: просто будуће време глагола *стать* + инфинитив има значење будућег времена.

(2) помнѡун ма Гн̄ помнѡун егда *хощешн судити*. не осудн ме[не] въ огнь. ни обанчн мене яростью сн. (ПВЛ, 256)

(2б) [...] «Помилуй меня, Господи, помилуй! Если *хочешь судить*, не осуждай меня на вечный огонь, не обличай меня яростью своею, — [...]» (ПВЛ ДЛ, 245)

Како се наводи у предговору издања, у оквиру Л чува се и молитва, које нема у другим преписима, а која није преведена на српски језик. У руском језику употребљена је конструкција са презентом глагола *хотеть* и инфинитивом, у оквиру зависне условне реченице. Међутим, овде није реч о условној, већ о временској реченици, а форма футура I, као и у претходном примеру, налази се у синтаксичкој позицији карактеристичној за футур II. Поред тога, у истом контексту, непосредно испред наведеног дѣла, стоји: *пощадн ма Сѣсе рожьшаса н схрѣнь рожьшюю та петлѣнну по рожтвѣ н югда сядешн судити дѣла мои како безгрѣшенъ н млѣнвѣ*. Одговарајући превод на српски језик са формом футура II у предикату гласио би: *када будеш судио*.

Пример у којем је на месту футура I употребљен футур II налазимо и у *Повѣљи* кнеза Мстислава која се датира „около 1130 года“.

(3) даже которын князь [кнѣзь — В. В.] по моѣмь кнѣженнѣ [кнѣженнн — В. В.] *поучьнетъ хотѣти ѣзати* оу сѣго гебѣргнѣ. а бѣ боудн за тѣмь н сѣга вѣдн н тѣ стѣй гебѣргнѣ [сѣын гебѣргнн — В. В.] оу него то ѣтнмаѣтъ. (ГрМ, 5)

У преводу на савремени српски језик употребили бисмо футур II: *ако неки кнез буде хтео да одузме*.

У оваквим примерима дошло је до међусобног утицаја и мешања сложених форми за исказивање будућих радњи — футура I и футура II, које су паралелно постојале у периоду староруског језика.

4.2.2. Синтаксички план

Пошто смо навели да се футур II у староруском језику најчешће среће у зависним, и то условним реченицама, на синтаксичком плану нећемо разматрати реченице са истим обликом у предикату, као што смо то чинили у претходним

поглављима, у чему нас спречава и мали број примера. Стога ћемо у овом поглављу размотрити ТППВ у функцији предиката.

4.2.2.1. Предикатска функција ТППВ

ТППВ у конструкцији са помоћним глаголом *БЫТИ* јавља се у саставу предиката. Најчешће такве примере налазимо опет у условним реченицама.

(1) ѿ се^м. аще оукра^атъ что рѣсѣ^н любо оу хрестъаннна. нли пѣ хрестъанниѣ оу рѣснна. н *итъ бу^атъ* в то^м ѹ^с татъ. егда татѣѣ с^ѣ творн^т. ѿ погѣвншѣ^ѣ что лю^{бо}. аще приготовнѣ^ѣ та^т творан. н *оубьенѣ бѣде^ѣ*. да не взнцетѣ^ѣ смр^ѣтъ ѣ. ни ѿ хрестъанѣ. ни ѿ Роу^ѣ. (ПВЛ, 34–35)

(1а) О овом: ако украде било шта Рус од хришћанина или пак хришћанин од Руса, и *ухваћен буде* у часу кад крађу чини од онога који је жртва, или ако се спрема да крађу изврши, и *убијен буде*, да се за његову смрт не тражи казна ни од хришћанина ни од Руса, [...] (ПМЉ, 21)

(1б) Об этом: если украдет что русский у христианина или, напротив, христианин у русского, и *пойман будет* вор пострадавшим в то самое время / в то время, когда совершает кражу, либо если приготовится вор красть и *будет убит*, то не взыщется смерть его ни от христиан, ни от русских; [...] (ПВЛ ДЛ, 155; ПВЛ ОТ)

(2) аще злодѣн възратнѣ^ѣ в Роу^ѣ да жалѣють Роу^ѣ. хрѣтапъскоу цр^ѣтвѣ. н *итъ бѣде^ѣ* таковын. н *възрацѣ^ѣ боуде^ѣ* не хотѣ в Роусь. (ПВЛ, 37)

(2а) Ако се злочинац не врати у Русију, да се жале Руси хришћанском царству, и *да ухваћен тај буде* и силом *враћен* у Русију. (ПМЉ, 23)

(2б) Если злодей не возвратится на Русь, то пусть жалуются русские греческому царству, и *будет он схвачен* и *возвращен* насильно на Русь. (ПВЛ ДЛ, 156; ПВЛ ОТ)

(3) аще ли кто покуснѣ^ѣ ѿ Русн взатн что. ѿ люднн цр^ѣтва вашего. нже то створнѣ^ѣ. *покаженѣ будеть* вельмн. (ПВЛ, 50)

(3а) Ако ли ко од Руса покуша да узме нешто од људи царства нам, *да тај који то учини буде* сурово *кажњен*; [...] (ПМЉ, 30)

(3б) Если же кто покусится из русских взять что-либо у наших царских людей, то тот, кто делает это, *пусть будет* сурово *наказан*; [...] (ПВЛ ДЛ, 161; ПВЛ ОТ)

У примерима бр. 2 и 3 за конструкције са ТППВ и помоћним глаголом српски преводилац употребио је форме са значењем императива. У примеру бр. 2 могуће је да је императив употребљен под утицајем претходне конструкције — *да жалџють*. Значење будућности видимо у руском преводу, док у примеру бр. 3 староруска конструкција и на руском језику има значење императива. Одговарајући облик био би у форми *биће ухваћен и враћен*, односно *биће кажњен*, будући да анализирана конструкција није у саставу зависне реченице, карактеристичне за футур II. Императив се у оваквим примерима исказивао конструкцијом *да БУДЕТ СХВАЧЕНЪ*.

П. Ђорђевић, наводећи да се у старословенском језику футур пасивни од глагола свршеног вида гради само помоћу трпног партиципа прошлог времена, каже: „У зависној, на пример погодбеној, реченици имамо исту пасивну конструкцију као и у старословенском језику: *НЕ МОЖЕТЪ ЧЛОВѢКЪ ПРИНМАТИ ПНЧЕСОЖЕ АШТЕ НЕ БЖДЕТЪ КМОУ ДАНО СЪ НЕБЕСЕ* (Јован 3.27) — не може човјек ништа примити (управо: примати) ако му *не буде дано* (истакао — П. Ђ.) с неба“ (Ђорђевић 1975: 204). М. Стевановић (1974: 698) наводи да се у форми футура II може јавити и трпни глаголски придев: *Они који верују и буду покрштени*. И Ж. Станојчић и Љ. Поповић (1997: 115) наводе пасивну форму футура II: *(кад) будем хваљен/похваљен*. С друге стране, С. Танасић (2005а: 451–452) објашњава да се у савременом српском језику пасивна дијатеза са формом футура II исказује на два начина — употребом рефлексивне конструкције или трпног придева у саставу футура II. Аутор наводи да је друга варијанта доста ређа у односу на прву: *На који начин ћеш представљати студенте ако будеш била изабрана у Студентски парламент?* Дакле, аутор објашњава да је пасивна форма футура II трочлана, у наведеном примеру *будеш била изабрана*, док је двочлана форма, иако у српском језику много чешћа, пасивна форма презента глагола свршеног вида.

4.2.3. Закључне напомене

У анализираном корпусу футур II се, у поређењу са осталим разматраним облицима, најређе јавља. Забележени су примери у ПМВ, док се овај облик у СПИ не појављује. У оквиру ПМВ највише је примера у саставу договора између Руса и Грка, којима се прописују одређена правила. Тако су наведени документи

конципирани по принципу услов — извршење радње главне реченице. Футур II највише се јавља у зависним условним реченицама, док је у управној реченици неки од облика којима се указује на будућу радњу, што је карактеристика и истог облика у савременом српском језику. Поред тога, забележени су и примери у којима се у позицији специфичној за футур II јавља футур I. Када је реч о категорији вида, у малобројним примерима који су посведочени у анализираном делу, у саставу футура II срећемо глаголе свршеног вида, као и оне којима контекст одређује одговарајућу видску вредност, а који у нашим примерима имају такође значење свршеног вида. Поред тога, реченицом са футуром II у предикату у посведоченим примерима исказује се радња која ће се извршити пре друге радње у будућности. Такво значење, поред симултаности и постериорности, исти облик има и у савременом српском језику. У староруском језику у функцији футура II јавља се и ТППВ у конструкцији са помоћним глаголом.

5. ИМПЕРАТИВ У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ

5.1. Морфолошки план

На морфолошком плану анализираћемо староруски императив глагола свршеног, несвршеног вида, као и глагола који су одговарајуће видско обележје добијали у оквиру самог контекста. У анализу ћемо укључити и специфичне форме које су посведочене у примерима.

5.1.1. Императив глагола свршеног вида

У оквиру анализе императива најпре ћемо размотрити примере са глаголима свршеног вида. Таквим облицима у староруском тексту може се исказивати наредба, али и позив, односно молба. Императивом глагола свршеног вида указује се на радњу која треба да се изврши једном (Вукићевић 2014: 135).

(1) не разумѣемъ [во] ни Гречѣску ѣзыку· ни Латынѣску ѡни бо ны ѡнако оучат^б· а ѡни бо ны н ѡнако· тѣмже не разумѣемъ· кнѣжнаго ѡбраза ни слы нхъ· н *посаѣте* ны оуут^вла· нже ны могутъ сказати кнѣжнаа словеса н разумъ н^х. (ПВЛ, 26)

(1а) [...] „Не разумијемо наиме ни грчки језик ни латински; једни нас уче овако, а други пак — онако, зато не знамо ми ни слике слова ни њихово значење. И *пошаљите* нам учитеље што ће нам моћи казати о словима књига и о смислу њиховоме“^с. (ПМЈ, 16)

(1б) [...] «Ведь не знаем мы ни греческого языка, ни латинского; одни учат нас так, а другие иначе, от этого не знаем мы ни начертания букв / потому что не знаем мы ни начертания букв, ни их значения. И *пошлите* нам учителей, которые бы могли нам истолковать слова книжные и смысл их». (ПВЛ ДЛ, 151; ПВЛ ОТ)

(2) [н] азъ оутро послаю по вы. вы же || рѣцѣте не едемъ на конѣ. ни пѣши ндемъ. но *понесѣте* ны в лодѣ. и възнесуть вы в лодѣ. и ѿпустн ѡ в лодѣю. (ПВЛ, 56)

(2a₁) [...] „а ујутро, ја ћу послати по вас, ви пак реците: „Не јашемо на коњима нит пјешнице идемо, већ нас *понесите* у лађи“, и понијеће вас у лађи“, и отпусти их лађи. (ПМЛЈ, 34)

(2a₂) [...] „Ујутру, послаћу по вас, а ви говорите: „Не идемо ми на коњима, ни пјешке не идемо, но нас *понесите* у лађи“. И понијеће вас у лађи“. И отпусти их. (ОССРК, 15)

(2б) [...] «а утром я пошлю за вами, а вы говорите / Утром я пошлю за вами, вы же скажите: “Не едем на конях, ни пеши/пешком не пойдём, но *понесите* нас в ладье”, — и вознесут вас в ладье», и отпустила их к ладье. (ПВЛ ДЛ, 164; ПВЛ ОТ)

У наведеним примерима староруске форме императива за 2. лице множине преводе се истим облицима на савремене језике. У староруском тексту, али и у српском и руском преводу императив у примеру бр. 1 има значење молбе, док је у примеру бр. 2 реч о наредби. О глаголу *решн* говорићемо у даљем тексту (т. 5.1.3.1, пр. 13, 14). У примеру бр. 1 у Т наводи се облик *а ПОШЛАТЕ*, док је у Р и А *да ПОСАНТЕ*.

(3) Ты лелѣялъ еси на себѣ Святославн посады до плѣку Кобякова: *вѣзлелѣѣ* господinne мою ладу къ мнѣ, а выхѣ несалаа къ нему слезѣ на море рано. (СПИ, 39)

(3a₁) Светић: „Ты си лађе на себи носио / „Светславлѣве къ войсци Кобяковой. / „Дай *донеси* мени мога драгогъ, / „Да я рано непошилѣмъ суза?, / „Къ нѣму суза? а на море синѣ“. (ППИ, 170)

(3a₂) Медич: [...] «Много пута вал твој горди / Светослава војску прати, / Кад се диза на Кобјака, / Ког зароби и ухвати, // *Привези* ми господару, / Милог мога б'јелом двору, / Да не роним грозне сузе / И нешаљем сињем мору». (СПИ ДМ, 61)

(3a₃) Утјешеновић-Острожински: [...] „ти си лелијао на себи Светославове лађе до пука Кобјакова. *Лелијај*, господине, мога драгога к мени, да не шаљем к њему суза на море рано“. (СПИ ОУО, 225)

(3a₄) Његош: [...] „Те носио Свјатослава војску, / „Ухитио пука Кобјакова, / „Па *пренеси* господара мога, / „Пренеси га, молим ти се смјерно, / „Да усану вреле сузе моје!“ (СПИ ППЊ, 144)

(3a₅) Шајковић: [...] „Ти си лако преносио / Лађе храброг Свјатослава / Против војске Кобјакове — / О, *пренеси*, господару, / К мени сада мужа мога, / Да не лијем горке сузе / Од сванућа до вечера!“ (ПВИ, 46)

(3a₆) Панић-Суреп: [...] „ти на себи њиха лађе Свјатослава / до станишта Кобјакова. / *Доњихај* ми, господине, војна мога / да на море зором рано / не шаљем му сузе своје“.
(СПИ МПС, 77)

(3a₇) Бадалић: [...] «Ti si ljuljao na sebi Svjatoslavove lađe do tabora Kobjakova. *Doljuljaj* mi, gospodaru, moga vojna, da ne šaljem k njemu suza na more рано». (SVI, 228)

(3a₈) Недић: [...] „Њихао си ти на себи / Свјатославу лађе / све до војске Кобјакове. / *Доњихај* ми војна мога, / господару, / да му рано ја не шаљем / сузе морем!“ (ПРИ, 325)

(3a₉) Минић: [...] „Ти љуљаше Свјатослава чамце лаке све до војске Кобјакове. *Доведи* ми, господине, мог драгана ти до мене, како не бих сузе своје њему слала тако рано ја на море! (СПИ ВМ, 42)

(3a₁₀) Хорват: [...] „носио на себи лађе Свјатослава до табора Кобјакова; *донеси* ми, господине, драгог мога, да не шаљем сузе мору раном зором“.
(СПИ ВХ, 55)

(3б) [...] «Ты лелеял на себе Святославовы насады (ладьи Святославовы) / до стана Кобякова. / *Прилелей же (Возезлей)*, господин, моего милого (ладу) ко мне, / чтобы не слала я к нему слез / на море рано! / чтобы не слала я спозаранку к нему слез на море».
(СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 102–103)

У наведеном примеру у свим преводима на српски језик, као и на руски, употребљен је императив, једино је О. Утјешеновић-Острожински извршио промену у категорији глаголског вида, очито под утицајем истог глагола у форми перфекта. У наведеном примеру у свим језицима императив има значење молбе. Овде се јавља и паралелизам код облика *лелѣялѣ* и *вѣзлелѣй*. Тако се и приликом превођења на српски језик паралелизам јавља у формама: *лелијао* — *лелијај*, *њиха/њихао* — *доњихај*, *љуљао* — *дољуљај*, *носио* — *донеси*, *преносио* — *пренеси*, као и у руском преводу: *лелеял* — *прилелей/возезлей*.

(4) рѣша· Русь· Чюдѣ [н] Словѣнн· н Кривнун· вса земля наша велика н обнана· а парада в пен пѣтъ· да *понадѣте* княжнтѣ н володѣти н^амн· (ПВЛ, 19–20)

(4a₁) Казаше Русима Чуди, Словени, Кривичи и Вјеси: „Земља је наша велика и обилна, а реда у њој нема. *Дођите* да кнезујете и да владате нама“. (ПМЉ, 13)

(4a₂) Рекоше Русима Чуди, Словени, Кривичи и Веси: „Земља је наша велика и пространа, а у њој нема реда. *Дођите* да нама владате и управљате“. (ОССРК, 12)

(4б) Сказали руси чудь, словене/славяне, кривичи и весь: «Земля наша велика и обильна, а порядка в ней нет. *Приходите* княжить и владеть нами». (ПВЛ ДЛ, 149; ПВЛ ОТ)

(5) и рѣша нма мужн смысленни. пошто вы распра нмате межн собою. а поганни губать землю Русьскую. послѣдн сѧ уладнѧ. а попѣ *понаднѧ* протнву поганнѣ. любо с мнромѣ. любо ратью. (ПВЛ, 219)

(5а) [...] и рекоше им мужевии разумни: „Зашто распре имате међу собом? А пагани уништавају земљу Руску. Послије ћете се договорити, а сада *пођите* против пагана — било с миром било с ратом“. (ПМЉ, 134)

(5б) [...] и сказали им мужи разумные / И сказали им мужи разумные: «Зачем у вас распри / Зачем вы ссоритесь между собою? А поганые губят землю Русскую. После уладитесь, а сейчас *отправляйтесь* навстречу поганым/им — либо с миром, либо с войною». (ПВЛ ДЛ, 230; ПВЛ ОТ)

Код глагола *понтн*, поред правилне форме императива *понадѣте*, срећемо и облик *понаднѧ* (види и т. 5.1.5.1, пр. 5). ИГРЈ (1982: 135; 145) наводи да већ од XI века долази до појаве *н* на месту *ѣ* у форми 2. лица множине. До таквог мешања могло је доћи по аналогији са глаголима на **i*. Поред тога, исто мешање може бити почетак формирања облика за множину додавањем афикса *-те* на форму 2. лица једнине. У примеру бр. 4 реч је о позиву, односно својеврсној молби исказаној формом императива, а у примеру бр. 5 императив можемо тумачити као савет. Императиву несвршеног вида може бити додата и компонента „почетка“ вршења радње, а коју често прати и компонента „одмах“ (Вукићевић 2014: 106). У примеру бр. 5 на додатно значење „одмах почети вршити радњу“ указује и адвербијал времена *попѣ*, срп. *сада*, рус. *сейчас*. М. Вуковић (1991: 186) адвербијал времена рус. *сейчас*, срп. *сада* сврстава „у показатеље извршења императивне радње која ће се одвијати у блиској будућности која се додирује са садашњошћу“. Српски преводилац је староруски императив превео императивом

свршеног вида којим се исказује значење остваривања резултата (Вукићевић 2014: 108).

(6) *ПОМНАУН* МА БѢ ꙗко попрА МА ЧЛѢКЪ. ВЕСЬ ДѢЬ БОРАСА СТУЖН МН. [...] *ИЗМНИ* МА ЪВЪ ВРАГЪ МОНХЪ БѢ. Н ЪВЪ ВСТАЮЦІИ НА МА *ЪВНИ* МА *ИЗБАВИ* МА ЪВЪ ТВОРАЦІИ БЕЗАКОПЬЕ. Н ЪВЪ МУЖА КРОВИ *СПС* МА. (ПВЛ, 242)

(6а) „*Помилуй* ме, Боже, јер ме покуди човјек; свакодневно ме нападајући, притиска ме. [...] *Ослободи* ме од непријатеља мојих, Боже, и од оних што устају против мене *защити* ме. *Избави* ме од оних што чине безакоње и од човјечије крви *спаси* ме, јер су већ заробили душу моју“. (ОССРК, 21)

(6б) «*Помилуй* меня, Боже, ибо попрал меня человек; всякий день, нападая, теснит меня. [...] *Освободи* меня от врагов моих, Боже, и восстающих на меня, *защити* меня. *Избавь* меня от творящих беззаконие и от мужа крови *спаси* меня, ибо уже уловили душу мою». (ПВЛ ДЛ, 237)

М. Бабић (2015: 119) наводи да је у српском језику императив молитве дезидеративног карактера, а такви примери, с обзиром на карактер пре свега ПМВ, налазе се и у анализираном корпусу. Аутор каже: „Директивна конструкција је у овој врсти исказне форме увијек комбинована са вокативном, којом се апострофира лице коме је молитва упућена“ (Бабић 2015: 119).

(7) Н ПРНСЛА К НЕМУ ДѢДЪ НЕ ХОДИ БРАТЕ *НЕ ОСЛУШАНСА* БРАТА СТАРѢНШАГО. (ПВЛ, 258)

(7а) И посла к њему Давид: „Не одлази, брате, *немој да се оглушиш* на позив брата старијега“. (ПМЉ, 147)

(7б) И прислал к нему Давыд: «Не уходи, брат, *не ослушайся* брата старшего. / Не уходи, брат, *не ослушайся* брата старшего. Пойдем оба». (ПВЛ ДЛ, 248; ПВЛ ОТ)

Анализирани примери у нашем корпусу показују да се императив у староруском језику у потврдним и одричним формама јавља како са глаголима несвршеног тако и са глаголима свршеног вида¹⁸⁵. М. Ивић (1958б: 40–41) наводи да је у српском језику конструкција *немој* + инфинитив, односно *да* + презент, која се јавља уместо негираног императива, данас „учтививија изражајна форма у

¹⁸⁵ Види М. Ивић 1958б: 30.

односу на императивни облик с једне стране, а с друге — у оквиру њене употребе искрсава у појединим случајевима могућност напоредности појаве имперфективне и перфективне видске форме, што значи да се у вези с њом данас врши у принципу она иста релативно слободна видска репартиција која је била својствена за првобитну, општесловенску негирану императивну конструкцију¹⁸⁶. Р. Маројевић (2000: 76) објашњава да је облик *нѐмѡј* по пореклу „друго и треће лице императива глагола *моћи* <**mogti* са одричном речцом: *ne toz' i* (истакао — Р. М.). И данашњи облик може се односити на друго лице — у комбинацији са инфинитивом или конструкцијом *да* + презент: *немој долазити / немој да долазиш*, и на треће лице — само у комбинацији са конструкцијом *да* + презент: *немој Петар да долази*“. Аутор даље објашњава (Маројевић 2000: 77) да смо од некадашњих императивних облика добили „неку врсту речци *нѐмѡј*, *нѐмѡјмо*, *нѐмѡјте* помоћу којих се граде одрични описни облици императива“. О формама негираног императива и видској карактеристици глагола биће речи у даљем тексту (т. 5.1.2, пр. 5–9; 5.1.3.1, пр. 7). У савременом руском језику одричним императивом глагола свршеног вида исказује се упозорење¹⁸⁶ (РГ, I, 2005: 612).

(8) н рѣща се оуже хоѹемъ померетн ѿ глада· а ѿ княза помочн нѣту· да луѹе лн ны померетн· *вданмы* сѧ Печенѣгомъ· да кого жнвѣтъ· кого лн оумертвѣтъ· оуже помнраѣ ѿ глада· (ПВЛ, 127)

(8а) [...] и рекоше: „Ево ћемо да помремо од глади а од кнеза нема помоћи. Зар је добро да овако умремо? *Предајмо се* Печенезима — некога ће живог да оставе а некога да убију; свеједно умиремо од глада“. (ПМЉ, 79–80)

(8б) [...] и сказали: «Вот уже скоро умрем от голода, а помощи нет от князя /а от князя помощи нет. Разве лучше нам так умереть? *Сдадимся* печенегам — кого оставят в живых, а кого умертвят; все равно помираем от голода». (ПВЛ ДЛ, 194; ПВЛ ОТ)

ИГРЈ (1982: 138) наводи да су старе форме императива атематског глагола *дати* *дажъ*, *даднѣ* заменили облици *дан*, *данѣ*, али да најстарији споменици знају за паралелну употребу оваквих облика. У нашем примеру видимо императив префиксалног глагола *вданмы*, дакле, нове форме, а у даљем тексту навешћемо и

¹⁸⁶ Види М. Ивић 1958б: 30; 36–37.

старе варијанте за императив глагола *дати* (види т. 5.1.3.1, пр. 5–7). У Р и А наводи се облик *дадимъся*.

У савременом руском језику форме императива 1. лица множине карактерише значење позива: *Дорогая, сядем рядом, Поглядим в глаза друг другу* (РГ, I, 2005: 624). Свакако је такво значење императива, односно позив на извршење радње, и у староруском тексту, али и у савременом српском језику. О обличкој хомонимији у форми 1. лица множине садашњег/простог будућег времена и императива у савременом руском језику говорићемо у даљој анализи (т. 5.1.5.1).

(9) *Вступпта* Господнна въ злата стремењъ за обѣду сего времени, за землю Русскую, за раны Игоревы, вуюго Святславнча! (СПИ, 29–30)

(9a₁) Светић: *Устаните* до два господина, / *Дижите се* у седло злаћено¹⁸⁷ / За обиду онога времена, / А за милу за Руссийску земљу, / И за ране оне Игорева, / И дрзостма оногъ Светслављића! — (ППИ, 163)

(9a₂) Медић: Брже *став'те* вашу ногу / У сухога злата стреме: / Настали су кобни дани, / И немило ратно вр'јеме; // Наста вр'јеме да се брани / Руска земља од душмана, / Да с' освети и изл'јечи / Игорева грдна рана. (СПИ ДМ, 49)

(9a₃) УтјешеновићОстрожински: *Ступите*, господо, у златне стремене, за невољу овога времена, за земљу руску, за ране Игорева, бујнога Светслављића. (СПИ ОУО, 223)

(9a₄) Шајковић: О, *скочите*, господари, / У стремена ваша златна, / Да светите ово време / За слободу Земље Руске / И за ране Игорева, / Храброг кнеза Свјатславића! (ПВИ, 41)

(9a₅) Панић-Суреп: О, господо, у стремене златне *ступај* / због неправде ових дана, / зарад своје Земље Руске, / и за ране Игорева, / плаховита Свјатславића! (СПИ МПС, 67)

(9a₆) Бадалић: *Stupate*¹⁸⁸, gospodo, u zlatan stremen za objedu ovoga vremena, za zemlju rusku, za rane Igorove, smjeloga Svjatoslavjiča! (SVI, 226)

(9a₇) Недић: *Ступите* у златан стрепен, / господари, / осветите време наше, / земљу руску, / ране Игора, / смелога Свјатославића! (ПРИ, 320–321)

¹⁸⁷ У другом издању: *Дижите се* до два господина, / *Дижите се* у седло злаћено [...]. (ППИб, 227).

¹⁸⁸ У другом издању: *Stupite*, gospari, u zlatan stremen [...]. (SVPI, 41).

(9a₈) Минић: *Посједните*, кнезови, своје добре коње да се спере срамота нашега доба, за земљу Русију, за ране Игорове, храброга Свјатославича! (СПИ ВМ, 41)

(9a₉) Хорват: [...] „*Нагазите*, господо, на златне стремене, а због неправди нашег времена — за земљу Руску, за ране Игорове, храброга Свјатославича¹⁸⁹! [...]“ (СПИ ВХ, 53)

(9б) *Вступите* же, господа, в золотое стремя (золотые стремена) / за обиду нашего времени, / за землю Русскую, / за раны Игоря, / буйного (храброго) Святославича! (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 100)

Српски преводиоци за староруски императив употребили су исти облик, а М. Светић за један староруски императив употребљава два српска — свршеног и несвршеног вида, несвршеног вида је императив у преводу М. Панића-Сурепа. Ј. Бадалић је приликом превођења употребио презент, али је у другом издању тај облик заменио императивом. Наведени фрагмент је из дела текста у којем Свјатослав позива руске кнежеве, те анализирани облик има значење позива на извршење радње.

5.1.2. Императив глагола несвршеног вида

Поред свршеног, форме императива могу се градити и од глагола несвршеног вида.

(1) Придоша Болъгары в[ѣ]рѣ Бохъмнѣ. глѣце ꙗко ты князь еси мудръ и смысленъ. не вѣси закона. но *вѣрун* в законъ нашъ. и поклониса Бохъмнту. (ПВЛ, 84)

(1а) Дођоше Бугари вјере муслиманске, говорећи: „Ти си, кнеже, мудар и разуман, али закон не знаш; *повјеруј* у закон наш и поклони се Мухамеду“. (ПМЉ, 53)

(1б) Пришли болгары магометанской веры, говоря: «Ты, князь, мудр и смыслен, а закона не знаешь, *уверуй* в закон наш и поклонись Магомету». (ПВЛ ДЛ, 176; ПВЛ ОТ)

¹⁸⁹ У првом препеву аутор је употребио конструкцију *нека* + презент у значењу императива: [...] „Свако *нека стане* у свој стрепен / због неправди црних и невоља — [...]“ (СПИ ВХ, 69).

У преводима на савремене језике у примеру бр. 1 употребљен је императив свршеног вида, иако је реч о подстицају на трајање радње, те би семантички адекватан облик био у форми несвршеног вида: *веруј*.

(2) *Стрѣляй* Господине Кончака, поганого Коцея за землю Русскую, за раны Игоревы, буюго Святславнча. (СПИ, 30)

(2а₁) Светић: [...] *Стрѣляй*, стрѣляй, Господине драгій / Тогъ кончака, погану мрцину / На освету той земљи Руссійской, / И за ране оне Игореве, / И дрзкога Светиславлѣвића — [...] (ППИ, 164)

(2а₂) Медић: На Гончака господару, / Оног раба презренога, / *Пушти* стр'јеле отроване / Из крвавог лука твога. (СПИ ДМ, 50)

(2а₃) Утјешеновић-Острожински: *Стријељај*, господине, Кончака поганскога јунака за земљу руску, за ране Игореве, бујнога Светослављића. (СПИ ОУО, 223)

(2а₄) Шајковић: *Бацај* стреле, господару, / На Кончака поганого / За освету Земље Руске / И за ране Игореве, / Храброг кнеза Свјатславића! (ПВИ, 41)

(2а₅) Панић-Суреп: Па де *стрељај*, господине, у Кончака / роба гадна, / зарад своје Земље Руске, / и за ране Игореве, / плаховита Свјатславића! (СПИ МПС, 67)

(2а₆) Бадалић: *Strijeljaј*¹⁹⁰, gospodaru, Končaka, poganskoga slugana, za zemlju rusku, za rane Igorove, smjeloga Svjatoslavjiča! (SVI, 227)

(2а₇) Недић: *Пошли* стреле, господару, / на Кончака, роба поганог, / да осветиш земљу руску, / ране Игора, / смелога Свјатославића! (ПРИ, 321)

(2а₈) Минић: *Гађај*, господине, и Кончака поганого за земљу Русију, за ране Игореве, храброга Свјатославича! (СПИ ВМ, 41)

(2а₉) Хорват: [...] „*Гађај*, господине, Кончака, поганого паганина, за земљу Руску, за ране Игореве, храброга Свјатославича! [...]“ (СПИ ВХ, 53)

(2б) *Стреляй* же, господин, Кончака (в Кончака), / поганого раба (половчанина), / за землю Русскую, / за раны Игоревы, / буйного (храброго) Святославича! (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 100)

¹⁹⁰ У другом издању приликом превођења форма императива је изостављена.

О староруском глаголу *стрѣлати*, односно *стрељати* у савременом српском језику говорили смо у претходном поглављу (види нап. 94). Овде је исти глагол у више превода на српски језик употребљен са значењем несвршеног вида. Поред наведеног, у преводима се јављају и глаголи *бацати* и *гађати*¹⁹¹, а само у два превода употребљени су свршени глаголи. Д. Медић након императива *пушити* наводи облике такође свршеног вида, којима очито наглашава резултативност радње, а исто је и у преводу В. Недића који је употребио императив свршеног вида *пошљи*. Наведени фрагмент део је обраћања кнеза Свјатослава руским кнежевима, односно позив, те и форма императива има исто значење.

(3) н еџе бо жнвуцїю їему· нарадн сїѣи своѣа рекъ нмѣ· се азъ ѿхожїю свѣта сего снѣве мон· *нмѣнте* в собѣ любовь· понеже вы есте браѣа єднного оца н мѣре· (ПВЛ, 161)

(3а) И још док бијаше жив, упути он синове своје, рекавши им: „Ево ја отходим са овога свијета, синови моји; *имајте* међу собом љубав, зато јер сте ви браћа од једнога оца и од једне матере. [...]“ (ПМЉ, 99–100)

(3б) Еще при жизни дал он наставление сыновьям своим, сказав им: «Вот я покидаю мир этот, сыновья мои; / а вы, сыновья мои, *имейте* любовь между собой, потому что все вы братья, от одного отца и от одной матери. [...]» (ПВЛ ДЛ, 207; ПВЛ ОТ)

Глагол *нмѣти* припадао је атематској класи глагола, али је, што смо већ навели (види т. 2.2.1.5.2, пр. 2), под утицајем III класе, рано прешао у тематске глаголе. У нашем примеру употребљена је варијанта *нмѣнте*. Императивом *имајте међу собом љубав* односно *волите се* не исказује се права заповест, јер се иста не може у правом смислу наредити, услед семантике самог глагола, већ се формом императива исказује савет или молба. Императивом глагола несвршеног вида подстиче се трајање радње (Вукићевић 2014: 104).

Жељног је карактера императив *радуј се*, карактеристичан за православне похвалне песме, тј. акатисте.

¹⁹¹ И. Грицкат (1957–1958: 71) наводи да глагол *гађати* може бити и свршеног вида, у значењу „извршити гађање“.

(4) *радунтася* стрѣца Хѣа [застоупника] Русьскыа земля. ѿже ѿцѣленъе подаета приходящѣи к вамъ вѣроу и любовью. *радунтася* нѣмаа жителѣа. въ плоти ангѣла быста. (ПВЛ, 137)

(4а) [...] „*Радуйте се*, мученици Христови, заступници Руске земље, који дајете исцѣљење онима који долазе к вама с вјером и са љубављу. *Радуйте се*, небески жители, у плоти анђели бијасте, [...]“ (ПМЉ, 86)

(4б) [...] «*Радуйтесь/Радуйтесь*, страстотерпцы Христовы, заступники Русской земли, подающие исцеление приходящим к вам с верою и любовью. *Радуйтесь*, небесные обитатели, были вы ангелами во плоти / ангелы во плоти, [...]» (ПВЛ ДЛ, 198; ПВЛ ОТ)

За други пример императива глагола *радовати сѧ* у Р наводи се облик *радуетсяя*, тј. презент.

(5) и видѣвше Греци и оубоѡща. и рѣша выславше ко Ѣаговн. *не погубаа* града. немемѣ подать ѡкоже хоцешн. (ПВЛ, 30)

(5а₁) И видјеше Грци, и препадоше се, и рекоше преко посланика Олегу: „*Не погуби* град, даћемо ти данак, какав хоћеш“. (ПМЉ, 18)

(5а₂) Грци пак, видећи ово, рекоше Олегу преко изасланика: „*Не уништавај* града, даћемо ти данак какав ти хоћеш“. (ОССРК, 13)

(5б) Греки же, увидев это, испугались и сказали, послав к Олегу: «*Не губи* города, дадим тебе дань / согласимся на дань, какую захочешь». (ПВЛ ДЛ, 153; ПВЛ ОТ)

Први српски преводилац (Н. Косовић) променио је глаголски вид, док је други (В. Минић), као и руски преводиоци, сачувао видско обележје какво је било у староруском језику. М. Ивић (1958б: 32–34) наводи да се у форми негираног императива словенских језика, уопште узев, осећа доминација несвршеног над свршеним видом. Уколико је реч о забрани радње која је у току, у свим словенским језицима употребљава се глагол несвршеног вида. Аутор такве примере назива „императивним категоријама прекида радње“. До паралелне употребе свршеног и несвршеног вида може доћи само уколико се радња не врши у тренутку изрицања забране. О негираном императиву говорили смо и у

претходном поглављу (види т. 5.1.1, пр. 7), а биће о њему речи и у даљем тексту (види т. 5.1.3.1, пр. 7).

У наведеном примеру императивом се не исказује категорична забрана, већ молба коју Грци упућују Русима, а преводиоци су употребили глаголе различите видске вредности.

(б) и посла пред нимн слы глѣдѣ снцѣ· црѣю ндуть к тебѣ Варязн· *НЕ МОЗН* ѥ держат^н въ градѣ· ѡлн то створатъ тн зло· ѣко н сде· но расточн ѣ разнѣ· а семо *НЕ ПУЦАН* нн єдннѣго· (ПВЛ, 79)

(ба) И посла пред њима посланика, говорећи овако цару: „Ево иду к теби Варјази, *да* ти *на памет не падне* да их задржиш у граду, јер ће ти направити исто овакво зло као и овдје, већ их разбацај по разним (мјестима), а овамо *не пуштај* ни једнога“. (ПМЉ, 49)

(бб) Владимир же еще прежде них отправил послов к царю с такими словами: «Вот идут к тебе варяги, *не вздумай* держать их в столице, иначе наделают тебе такого же зла / натворят тебе такое же зло в городе, как и здесь, но рассели их по разным местам, а сюда *не пускай* ни одного/единого». (ПВЛ ДЛ, 174; ПВЛ ОТ)

(7) ѡпому же изнемагающю· възрѣвъ на игумєна рѣ· *НЕ ЗАБЫВАН* игумєне єже [мн] ѣсн ѡбѣщаль· (ПВЛ, 189)

(7а) [...] а он, изнамажући, погледавши на игумана, рече: „*Не забораѡи*, шта си ми обећао“. (ПМЉ, 117)

(7б) [...] он же, изнемогая, взглянув на игумена, сказал: «*Не забывай*, игумен, что мне обещал». (ПВЛ ДЛ, 219; ПВЛ ОТ)

У примеру бр. 6 приликом превођења староруског императива *НЕ ПУЦАН* задржана је иста видска карактеристика и у савременим језицима. У наведеном примеру староруски императив *НЕ МОЗН* у значењу *немој* на српски језик преведен је описном конструкцијом са презентом. Како смо већ навели (т. 5.1.1, пр. 7), Р. Маројевић (2000: 176) објашњава да је облик *нѣмѡј* по пореклу 2. и 3. лице императива глагола *моћи* са одричном речцом: *не тоз'и*. Пошто се руски кнез обраћа византијском цару, форме императива *НЕ МОЗН* и *НЕ ПУЦАН* не тумачимо као строгу забрану, посебно први облик императива, пошто руски кнез више саветује византијског цара да не држи Варјаге у свом граду, јер ће му наштетити.

С друге стране, у примеру бр. 7 српски преводилац променио је категорију вида. М. Ивић (1958б: 36) наводи да се негирани императив у српском језику јавља са глаголима свршеног вида у примерима попут наведеног — *не заборави*. У таквим случајевима, у којима се забрана односи на нециљне, спонтане радње „футурског типа“, у правом смислу речи радње се не могу забранити, те се забрана у таквим ситуацијама претвара у „упозорење, опомену, скретање пажње“.

Уопште узев, у анализираним примерима приликом превођења негираних облика императива на српски језик јављају се глаголи оба вида. Навели смо закључак М. Ивић (пр. 5) — да је у свим словенским језицима у оквиру категорије забране присутна тенденција потискивања перфективног од стране имперфективног вида. Како исти аутор објашњава (Ивић 1958б: 34), забрана радње може имати и шири карактер, односно може се вршити у било које време, нпр. *не лажи, то је ружно*, због чега је назива „начелном забраном“. За овакве примере аутор још каже да, уколико „веза са садашњошћу нема централни значај, онда одмах искрсава могућност напоредности у употреби видских категорија. Отуда у типичним конструкцијама ’начелне забране’ као што су, рецимо, познате изреке из Библије, појава напоредних облика: *не убиј* || *не убијај*, *не кради* || *не укради* (истакла — М. И.) и сл.“ (Ивић 1958б: 34). Због тога се и у пословицама, које не одражавају непосредну везу са садашњошћу, јавља паралелизам у употреби глаголског вида (Ивић 1958б: 34).

(8) [н] не даша њему Къѡане [повѣгпоутн]. по послаша Всеволожю^ю. и митрополанта Николу. к Володнмеру глѣце. молѡса кпѡже тоѡѣ н братома твонма. *НЕ МОЗѢТЕ* погубити Русьскѡѣ земан. (ПВЛ, 263)

(8а) [...] и не дадохе му Кијевљани да побјегне, већ послаше удову Всеволодову и митрополита Николу к Владимиру, говорећи: „Молимо се, кнеже, теби и браћи твојој, *немојте да уништите* Руску земљу. [...]“ (ПМЈ, 150)

(8б) [...] и не дали ему киевляне бежать, но послали вдову Всеволодову и митрополита Николу к Владимиру, говоря: «Молим, княже, тебя и братьев твоих, *не погубите* Русской земли. [...]» (ПВЛ ДЛ, 250; ПВЛ ОТ)

(9) добръ же твораѡце *НЕ МОЗНТЕ* сѡ лѡпити ни на что же доброе. (ПВЛ, 246)

(9а) Добро чинећи, *не будите* лијени ни за шта добро, [...] (ОССРК, 23)

(96) Добро же творя, *не ленитесь* ни на что хорошее, [...] (ПВЛ, 240)

У примеру бр. 8 наведена је правилна одрична форма императива *НЕ МОЗЪТЕ* глагола *МОУН*, док, с друге стране, видимо и облик са *Н* на месту *Ъ* у примеру бр. 9. Такав облик и у примеру бр. 8 *НЕ МОЗНТА* наводи се у Р и А. У истом примеру, што видимо из самог контекста, императивом се исказује молба. Форма императива у примеру бр. 9 има значење савета, а наведени фрагмент текста је из *Поуке деци* Владимира Мономаха. Навели смо да се формом негираног императива глагола свршеног вида у руском језику најчешће исказује упозорење. Анализирани облик у примеру бр. 9 није везан за једну конкретну ситуацију, тј. свевременског је карактера, због чега га можемо сврстати у „начелне забране“ (види т. 5.1.3.1, пр. 7, 10).

М. Стевановић (1974: 707) наводи да су некада постојали облици императива за 1. и 3. лице једнине и 3. лице множине, те да се њихово значење и данас сачувало у неким изразима попут: *Помози бог* (= нека ти/вам помогне бог); *Не буди ти заповеђено* (= нека ти не буде заповеђено). Наравно, овде је реч о императиву 3. лица једнине, у коме се најбоље чува примарно оптативно значење.

Глаголи као што су *моћи, морати, штети, смети, умети, требати* у савременом српском језику не граде императив, а разлог за то је у њиховој семантици (Танасић 2005в: 45). Тако исти аутор (Танасић 2005в: 47) нешто даље наводи да глаголи *моћи, морати* и *смети* у форми презента могу заменити императив: *не смијеш то радити* = *немој то радити*; *смијеш то урадити* = *уради то*; *не можеш то урадити* = *немој то урадити*; *можеш то урадити* = *уради то*; *не мораш то урадити* = *немој то урадити*; *мораш то урадити* = *уради то*.

5.1.3. Императив двовидских глагола

У оквиру императива глагола који су одговарајуће видско обележје добијали у контексту размотрићемо просте и изведене глаголе.

5.1.3.1. Императив простих глагола

У ово поглавље укључићемо глаголе *БѢЖАТИ*, *ВНДѢТИ*, *ДАТИ*, *ИТИ*, *КРЪСТИТИ*, *МЪСТИТИ*, *ПЛАТИТИ*, *РЕЧУТИ*, *ТВОРИТИ* те ћемо размотрити њихову видску вредност у формама императива.

(1) ннн же глху *БѢЖИ* Нсакнѣ хотѣть [тѣ] загрестн. (ПВЛ, 197)

(1а) А други говораху: „*Бјежи*, Исакије, хоће да те заспу“. (ПМЈ, 121)

(1б) Иные же говорили: «*Беги*, Исакий, хотят тебя засыпать». (ПВЛ ДЛ, 222; ПВЛ ОТ)

(2) *БУДИ* кровь твоѣ на главѣ твоѣн (ПВЛ, 279)

(2а) [...] „*Нека буде* крв твоја на глави твојој!“ (ПМЈ, 160)

(2б) [...] «*Да будет* кровь твоя на голове твоей!» (ПВЛ ДЛ, 257; ПВЛ ОТ)

(3) н тогда послаша слы своѣ к Володаревн. н к Васнаковн. понмн брата своѣго Васнака к совѣ. н *БУДИ* вѣ ѣднна власть Пермьшль. (ПВЛ, 274)

(3а) И тада послаше посланике своје Володару и Васильку: „Узмите брата својега Василька к себи, и *нека* вам *је* заједничка област — Перемишль. [...]“ (ПМЈ, 157)

(3б) И тогда послали послов своих к Володарю и Васильку: «Возьми брата своего Василька к себе, и *будет* вам одна волость, Перемышль. [...]» (ПВЛ ДЛ, 255; ПВЛ ОТ)

(4) н прнде Ёрополкъ надѣ немѣ плакаса. [н рѣ Свенадду] *ВНЖЬ* сего ты еже еси хотѣль. (ПВЛ, 75)

(4а) И дође Ярополк, плакаше над њим и рече: „*Видиш*, ово си ти и хтио!“ (ПМЈ, 47)

(4б) И пришел Ярополк, плакал над ним и сказал Свенельду: «*Смотри*, этого ты и хотел!» (ПВЛ ДЛ, 172; ПВЛ ОТ)

Глаголи *БЫТИ*, *БѢЖАТИ* и *ВНДѢТИ* у наведеним примерима имају значење несвршеног вида, а такве су видске карактеристике и у преводима на савремене језике, при чему је у српском преводу у примеру бр. 4 употребљен презент.

(5) Възрѣвъ на ꙗ́бо [рѣ] Хѣ Бѣ створивыи ꙗ́бо и землю· прнзрн на новыѣ людн снѣ· н дажъ нмъ Гѣ· оувѣдѣти тобе истиньнаго Бѣ· (ПВЛ, 118)

(5a₁) [...] погледа на небо и рече: „Христе Боже који си створио небо и земљу! Погледај на нове људе ове и дај им, Господе, да познају Тебе, истиннога бога, [...]“ (ПМЈ, 74)

(5a₂) [...] па погледа у небо и рече: „Христе боже који створи небо и земљу! Погледај ове нове људе и дај им, Господе, да познају тебе, истинскога бога, [...]“ (ОССРК, 19)

(5б) [...] воззрел / возвел глаза на небо и сказал: «Христос Бог/Боже великий, сотворивший небо и землю! Взгляни на новых людей этих и дай им, Господи, познать тебя, истинного Бога, [...]» (ПВЛ ДЛ, 190; ПВЛ ОТ)

Каснији преписи Р и А дају варијанту *дан же*. О императиву *дан* и његовој замени старе форме *дажъ* говорили смо у претходном поглављу (види т. 5.1.1, пр. 8). В. И. Борковски, П. С. Кузњецов (1965: 311) објашњавају да је код глагола *дати* дошло до утицаја облика императива, те да је савремена форма простог будућег времена *дашь* некадашњи императив 2. лица једнине *дажъ*, а као потврда наводи се чување сугласника *ж* у говорима у којима није дошло до обезвучавања крајњих сугласника, као и у украјинском језику. У примеру бр. 5, пошто је реч о обраћању Богу, императив има значење молбе.

(6) намъ бо достонтъ за нь Бѣ молити· попеже тѣмъ Бѣ познахѣ· но дажъ ти Гѣ по срѣцю твоѣму· н всѣ прошенѣ твоѣ *исполни*· ѣгоже желаше црѣва нѣнаго· дажъ ти Гѣ вѣнець с праведнымн· (ПВЛ, 131)

(6a) [...] нама пак остаје да се молимо за њега Богу, јер њиме Бога познасмо. *Нека* ти Бог да по жељи твојој и све твоје молбе *нека испуни* — о царству небеском, јер њега ти (жељаше). *Нека* ти даде Господ вијенац праведника, [...] (ПМЈ, 82)

(6б) [...] нам ведь следует молить за него Бога, так как через него познали мы Бога. *Пусть* же Господь *воздаст* тебе по желанию твоему и все просьбы твои *исполнит* — о царствии небесном, которого ты и хотел. *Пусть увенчает* тебя Господь вместе с праведниками, [...] (ПВЛ ДЛ, 196; ПВЛ ОТ)

Када је реч о императиву 3. лица једнине, какав имамо у примерима бр. 2, 3, 6, наилазимо на различита објашњења, почев од старословенског језика, те се, с

једне стране, иста форма наводи као посебно лице (Николић 2002: 184). Међутим, с друге стране, Г. А. Хабургајев (1974: 286) каже да је у старословенском језику императив у једнини имао само форму 2. лица, која је могла имати и значење 3. лица, а П. Ђорђевић (1975: 158) објашњава да се 3. лице једнине императива обично гради помоћу описне конструкције *да* + презент. Такве разлике налазимо и код проучавалаца историјског развоја руског језика. Тако Н. Дурново (1959: 317–318) наводи исти облик за 2. и 3. лице једнине, али се значење 3. лица касније изгубило. Форму за 3. лице једнине императива налазимо и код В. И. Борковског и П. С. Кузњецова (1965: 286). С друге стране, како објашњава ИГРЈ (1982: 137), форма 3. лица једнине императива „если она раньше и была в др.-рус. языке, к началу исторической эпохи сохранилась только как реликт прежнего оптативного значения славянского пов. накл.“. П. Ј. Черних (1962: 268) и К. В. Горшкова, Г. А. Хабургајев (1981: 313) наводе да форма императива у једнини има само 2. лице. Последњи наведени аутори (Горшкова, Хабургајев 1981: 313) објашњавају да се 3. лице једнине императива среће само „в связи с «побуждением» к действию божественной силы. Например: *Дави* (истакли — К. В. Г., Г. А. Х.) *емоу з(оспод)ъ б(ог)ъ бл(агослове)ние с(вя)тых евангелистъ* в записи к Остр. ев. — в этой фразе *господь богъ* не обращение (иначе было бы *господи боже*), а подлежащее; *А б(ог)ъ боуди за тьмъ и с(вя)тая б(огороди)ца* в Мст. гр. Во всех остальных случаях побуждение, имеющее в виду вполне реальное 3-е л. в единственном числе выражалось, как и в остальных числах, описательно“. Р. Маројевић (1996: 21–22), реконструишући текст *Повелье на оловној плочици*, која се датира „рубеж XI–XII вв. или первая половина XII в.“, наводи да је у реченици *Соужьдалъць Ходоутиннуъ възьмн довъ грнвънъ на намъ* облик *възьмн* 3. а не 2. лице једнине императива. Аутор објашњава да се 3. лице једнине императива среће и у другим источнословенским текстовима из истог периода — друге половине XI–прве половине XII века.

Староруски императив за 3. лице једнине на савремене језике преводи се описном конструкцијом *нека/да* + презент, односно *пусть/пускай* + садашње/просто будуће време у значењу императива, а којом се овде исказује жеља (види т. 5.1.4). Конструкција са речцом *да* у савременом руском језику сматра се застарелом (РГ I, 2005: 622), и она је јужнословенски утицај (балканизам). У анализираном корпусу ређе се срећу примери за форму императива 3. лица једнине, док су конструкције са речцом *да* и презентом којима

се исказује императивно значење далеко чешће (види т. 5.1.4). У Р и А наводи се презент *ДАСТЬ ЖЕ*.

(7) БОЛНАГО ПРНСѢТНТЕ· НАДЪ МЕРТВЕЦА НДѢТЕ· ЯКО ВСН МЕРТВЕНН КЕСМЫ· Н ЧЛѢВКА НЕ МННѢТЕ НЕ ПРНВѢЧУАВШЕ· ДОБРО СЛОВО КЕМУ *ДАДНТЕ*· ЖЕНУ СВОЮ ЛЮБНТЕ· ПО *НЕ ДАНТЕ* НМЪ НАДЪ СОБОЮ ВЛАСТН· (ПВЛ, 246)

(7a) Болесника посјетите, покојника испратите, јер смо сви ми смртни. Не пропустите човјека да га не поздравите и *да* му лијепу ријеч *не кажете*. Жену своју волите, али им *не дајте* власт над собом. (ОССРК, 22–23)

(7б) Больного навестите, покойника проводите, ибо все мы смертны. Не пропустите человека, не поприветствовав его, и доброе слово ему *молвите*. Жену свою любите, но *давайте* им власти над собой. (ПВЛ ДЛ, 239)

Пример бр. 7 показује да се двојаки облици императива глагола *ДАТИ* могу наћи у истом контексту. Поред тога, одрична форма анализираног облика може стајати и уз глаголе свршеног вида какви су глаголи *МННОУТИ* и овде глагол *ДАТИ*. Српски преводацац употребио је исту, односно форму императива, а глагол *ДАТИ* у једном од два примера превео је двовидским глаголом *казати* који овде има вредност свршеног вида, у описној конструкцији *да* + одрични презент. С друге стране, у руском преводу употребљен је глагол *молвить* који показује двовидске особине (МАС¹⁹²) и глагол *давать* несвршеног вида. О негираним формама императива говорили смо у претходним поглављима (види т. 5.1.1, пр. 7; 5.1.2, пр. 5–9). Пошто и пример бр. 7 припада *Поуци деци*, значење императива можемо одредити као савет, док се одрични облик може уврстити у „начелне забране“.

(8) ИДУЩЕ ЖЕ ЕМУ ВЪСПАТЬ· РАЗМЫСЛНВЪ РЕ ДРУЖННѢ СВОЕН· *НАДѢТЕ* СЪ ДАНЮ ДОМОВН· А НА ВОЗВРАЩНОСА ПОХОЖЮ Н ЕЩЕ· (ПВЛ, 54)

(8a₁) Идући натраг, размисливши, рече дружини својој: „*Идите* с данком кући, а ја ћу се вратити и сакупићу још“. (ПМЈ, 33)

(8a₂) Али када се враћао, размисливши, рече својој дружини: „*Идите* са данком кући, а ја ћу се повратити да још сакупим“. (ОССРК, 15)

¹⁹² ТСРЯ наводи само свршени вид: Сказать, произнести (ТСРЯ, 455).

(8б) Когда же шел он назад, — поразмыслив, сказал своей дружине: «*Идите* с данью домой / *Идите* вы с данью домой, а я возвращусь и похожу еще». (ПВЛ ДЛ, 163; ПВЛ ОТ)

У примеру бр. 8 императивом се исказује наредба, док се императивом *ИДЪТЕ*, који смо видели у примеру бр. 7, исказује савет. Поред тога, глагол *ИТИ* у оба примера има вредност несвршеног вида, али је српски преводацац у примеру бр. 7 употребио свршени глагол *испратити*.

(9) ѿна же разумѣвшн рѣ ко црѣю. азъ погана есмь. да аще ма хоцешн крѣти. то крѣт ма самъ. аще ли то не крѣтѣюса. (ПВЛ, 60–61)

(9а) Она пак, разумијевши, рече цару: „Ја сам паганка, и, ако хоћеш да ме крстиш, то ме *крсти* сам — ако ли не, нећу да се крстим“. (ПМЈ, 37)

(9б) Она же, поразмыслив, ответила царю/цесарю: «Я язычница; если хочешь крестить меня, то *крести* меня сам — иначе не крещусь». (ПВЛ ДЛ, 166; ПВЛ ОТ)

Глагол *крѣстити* у примеру бр. 9 употребљен је као свршени, а формом императива исказује се молба. Р и А наводе форму *крѣти* (у Л је иста форма написана скраћено, тј. изостављен је и императивни наставак *-и*).

(10) лишаемъ не мьсти. ненавиднмъ. любо гоннмъ терпи. хулимъ молн. оумертвн грѣхъ. (ПВЛ, 243)

(10а) [...] „губитниче — не свети се, омражени — воли, прогоњени — трпи, хуљени — моли, поништи гријех“. (ОССРК, 21)

(10б) [...] «лишаемый — не мсти, ненавидимый — любн, гонимый — терпи, хулимый — молни, умертви грех». (ПВЛ ДЛ, 238)

(11) ѿн же рѣ нмъ. мьстнте свонхъ (ПВЛ, 178)

(11а) А он им рече: „*Осветите* своје“. (ПМЈ, 110)

(11б) Он же сказал им: «*Мстите* за своих». (ПВЛ ДЛ, 214; ПВЛ ОТ)

У наведеним примерима одговарајуће значење и видско обележје показује нам превод на савремени српски језик, док су у примеру бр. 11 руски преводиоци употребили императив несвршеног вида. У истом примеру глагол *мѣстѣти* употребљен је као свршени, са значењем заповести. У примеру бр. 10, пошто је наведени фрагмент из *Поуке деци*, аутор истог дела упућује децу како да се понашају, те форме императива имају значење савета. И овај пример можемо сврстати у „начелне забране“, јер се односи на било које време, тј. не везује се за једну конкретну ситуацију (види т. 5.1.2, пр. 9; 5.1.3.1, пр. 7).

(12) н рѣша Козарн. *платѣте* намъ дань. (ПВЛ, 17)

(12а) [...] и рекоше Хазари: „*Платите* нам данак“. (ПМЈ, 12)

(12б) [...] и сказали / и сказали хазары: «*Платите* нам дань». (ПВЛ ДЛ, 148; ПВЛ ОТ)

Глагол *платѣти* у наведеном значењу има вредност свршеног вида, а императивом се исказује заповест. У савременом руском језику глагол *платить* је несвршеног вида, односно *платите* = *плаћајте*.

(13) *рцѣмъ* велегѣно праведенъ еси Гѣ. и правн судн твои. *рцѣмъ* по еѣному развоинику мы достоинна. ѣже сдѣѣхомъ прихѣ. *рцѣмъ* н со Нсѣвомъ. ѣко Гѣн люво вѣ тако н бѣ. (ПВЛ, 223)

(13а) *Рецимо* гласно: „Праведан си, Господе, и праведне су пресуде Твоје“. *Рецимо* по примјеру онога разбојника: „Заслужено, према оном што учинисмо, добисмо“. *Рецимо* и са Јовом: „Како угодно Господу би, тако и би; [...]“ (ПМЈ, 136)

(13б) *Скажем/Воскликнем* громко: «Праведен ты, Господи, и правы/справедливы суды твои». *Скажем* по примеру того разбойника: «Мы достойное получили по делам нашим». *Скажем* и с Иовом: «Как Господу угодно было / угодно, так и случилось; [...]». (ПВЛ ДЛ, 232; ПВЛ ОТ)

Будући да је реч о 1. лицу множине, императив означава позив на заједничко извршење радње. У српском језику употребљен је исти облик, а о обличкој хомонимији 1. лица множине садашњег/простог будућег времена и императива у руском језику биће речи у наредном поглављу (т. 5.1.5.1). Глагол *речѣти* овде има значење свршеног вида.

(14) н рѣ Блудъ Ярополку пондн кѣ брату своѣму· н рѣ ему что ми ни вѣдасн· то ѣзъ прннму· (ПВЛ, 78)

(14а) И рече Блуд Ярополку: „Поѣи к брату своѣму и *реци* му: ’Што ми год даш — примиѣу то’“. (ПМЛЪ, 49)

(14б) И сказал Блуд Ярополку: «Пойди к брату своему и *скажи* ему: „Что ты мне ни дашь, то я и приму”». (ПВЛ ДЛ, 173; ПВЛ ОТ)

ИГРЈ (1982: 141) наводи да се у староруским споменицима XIII–XIV века јављају примери у којима се уместо *рѣци* јавља облик *рѣчн/рѣчн*, као што је у нашем примеру, или *поможн* уместо *помозн* и сл. Анализираном формом императива исказује се значење заповести. Р и А наводе облик *рѣчн*.

(15) н рѣ Блудъ Ярополку· виднши колько вонн у бра^т тв^оего· нама нхъ не перебороботн· *творн* мнрѣ съ братомъ свонмъ· лѣста подѣ ннмъ се рѣ· (ПВЛ, 77)

(15а) И рече Блуд Ярополку: „Видиш ли — колико је војника у брата твојега? Не можемо их побједити. *Учини* мир с братом твојим“ — тако рече обмањујући га. (ПМЛЪ, 48)

(15б) И сказал Блуд Ярополку: «Видишь, сколько воинов у брата твоего? Нам их не победить. *Заключай* мир с братом своим», — так говорил он, обманывая его. (ПВЛ ДЛ, 173; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру формом императива исказује се значење савета. На резултативну компоненту императива указује српски превод, док је у руском преводу употребљен императив несвршеног вида.

5.1.3.2. Императив изведених глагола

Примери за императив изведених глагола са недиференцираном категоријом вида забележени су у ПМВ, а међу њима су *вѣпрашатн*, *послоушатн*, *разоумѣтн*.

(16) ѣко бѣ свѣтъ н разумѣ старецъ· н рѣ кѣленннку· ндн *впрашан* ѣ лн Мнхаль в кельн· (ПВЛ, 191)

(16a) Када би свјетло, разумје старац, и рече ћелијнику: „Иди, *упитај*, да ли је Михалъ у ћелији“. (ПМЉ, 118)

(16b) Когда рассвело и понял старец, в чем дело, сказал он келейнику: «Поди *спроси*, в келье ли Михалъ». (ПВЛ ДЛ, 220; ПВЛ ОТ)

Глагол *вѣпрашатн* у наведеном примеру има вредност свршеног вида, а формом императива исказује се заповест.

(17) вы же чѣда Бжѣа *послушанте* оученѣа и *не ѿтрните* наказанѣа цркѣнго. ѿкоже вы наказалѣ Мефоднн оучнтель вашѣ. (ПВЛ, 27)

(17a) [...] „Ви пак, чѣда, Божије *послушајте* учење и *не одбаците* црквено учење, као што вас је учио Методије, учитель ваш“. (ПМЉ, 17)

(17b) [...] «Вы же, чада, *послушайте* божественного учения и *не отвергните* церковного поучения, которое дал вам наставник ваш Мефодий». (ПВЛ ДЛ, 152; ПВЛ ОТ)

Свршеног вида је и глагол *послоушатн* у примеру бр. 17, што потврђују и преводи на савремене језике. У истом примеру видимо и негирани императив који је на савремене језике преведен такође императивом, без промене категорије глаголског вида. Већ смо више пута говорили о негираној форми императива, те да исти облик свршеног вида у руском језику карактерише значење упозорења (види т. 5.1.1, пр. 7). У Т наводи се форма презента *не отрните*. Пошто глагол *отърннотн* припада другој класи, императив треба да је у форми *отърните*. У примеру бр. 17 формом императива исказује се савет, а одричним обликом упозорење.

(18) свѣтодавцю вопьюще. рѣѣмъ слава тоѣ члв ꙗколюбче. Понстннѣ дѣти моѣ *разумѣнте* како ти естъ члѣколюбецъ Бѣ. мноствнѣ и премлѣтѣ. (ПВЛ, 243)

(18a) Призивајући творца свијета, рећи ћемо: „Слава ти, човјекољубче!“ Заиста, дјецо моја, *разумите* да је човјекољубац Бог милостив и премилостив. (ОССРК, 21)

(18b) [...] «Взывая к светодавцу, скажем: „Слава тебе, человеколюбец!“» Поистине, дети мои, *разумейте*, что человеколюбец Бог милостив и премилостив. (ПВЛ ДЛ, 238)

У наведеном примеру глагол *разоумѣти* има вредност свршеног вида и значење савета.

5.1.4. Презент у значењу императива

У нашем корпусу посведочени су примери за описне, тј. конструкције са формом презента и речцом *да*, у значењу императива 3. лица једнине, као и множине. Наведеном конструкцијом исказује се „подстицај радње који се преноси неком трећем лицу преко адресата“ (Вукићевић 2014: 114).

(1) се же слышавъ папежѣ Римьскнн. похулан тѣ. нже ропѣцуть на кннги Словеньскнн. река да *сѧ исполнитъ* кннжное слово. (ПВЛ, 27)

(1а) Ово пак чувши, папа римски похули на те који ропћу на књиге словенске, рекавши: „*Нека се испуни* ријеч Књиге: [...]“ (ПМЉ, 17)

(1б) Услышав об этом, папа римский осудил тех, кто хулит славянские книги, сказав так: «*Да исполнится* слово Писания: [...]» (ПВЛ ДЛ, 152; ПВЛ ОТ)

(2) и ѿ вскрѣнн рекъша Давѣдъ вѣстанн Бѣ судн земан. ѧко ты наслѣдннн во всѣ стрѣпахъ. н пакн вѣста ѧко спан Гѣ. [н] пакн да *вскрѣтъ* Бѣ н да *разндутсѧ* вразн его. н пакн вскрѣнн Гѣ Бѣ мон да *възнесетсѧ* рука твоѧ. (ПВЛ, 101)

(2а) И о васкрсењу рече Давид: „Устани, Боже, суди земљи, јер Ти си наследник свима народима“. И још: „Уста као из сна Господ“. И још: „*Да васкресне* Господ и *да се разиђу* непријатељи његови.“ И још: „Васкресни, Господе Боже мој, *да се вазнесе* рука твоја“. (ПМЉ, 64)

(2б) И о воскресении сказал Давид / И о воскресении его вещали. Сказал Давид: „Востань, Боже, суди землю, ибо ты наследуешь среди всех народов“. И еще: „Как бы от сна воспрянул Господь“. И еще: „*Да воскреснет* Бог, и *да расточатся* враги его» / И еще: „*Да воскреснет* Бог, и *да расточатся* враги его“. И еще: „Воскресни, Господи / Господь Бог мой, *да вознесетсѧ* рука твоѧ“. (ПВЛ ДЛ, 183; ПВЛ ОТ)

(3) крѣпну же Володнмеру. предаша ему вѣру крѣпнску. рекуще снце. да *не прельстятъ* тебе нѣднн ѿ еретнкъ. но вѣрун снце гѣа. (ПВЛ, 111–112)

(3a₁) Када су пак Владимира крстили и научили га вјери хришћанској, рекоше му овако: „Нека те не заведе нико од јеретика, већ вјеруј, говорећи овако: [...]“ (ПМЉ, 70)

(3a₂) Када су крстили Владимира и научили га вјери хришћанској, рекли су му овако: „Нека те никакви јеретици не обману, но вјеруј говорећи овако: [...]“ (ОССРК, 18)

(3б) Когда же Владимира крстили и научили его вере христианской, сказали ему так: «Пусть никакие еретики не прельстят тебя, но веруй, говоря так: [...]» (ПВЛ ДЛ, 187; ПВЛ ОТ)

Описне конструкције за 3. лице видимо и у преводима на савремене језике — у српском је то конструкција са *нека/да* и одговарајућом формом презента, а у руском језику облици императива 3. лица једнине и множине исказују се речцом *пусть* или *пускай*, као и *да* са формом 3. лица једнине или множине презента, односно простог будућег времена. М. Бабић објашњава: „Немогућност да сингуларно говорно лице изрекне само себи неки захтјев, редукује у парадигми императива 1. лице једнине, док неприсутност трећег лица у комуникативном догађају искључује граматички облик императива за 3. лице, тј. даје му и у једнини и у множини перифрастичну форму (*нека учи/уче*)“ (Бабић 2015: 111). Ми бисмо додали да је у примерима бр. 1–3 значење императива, исказано описним конструкцијама, жељног карактера.

Описном конструкцијом *да* + презент може се исказати и императив за 1. лице множине.

(4) аще ли ѿ тѣхъ самѣхъ преже реу^ѣныхъ [не] съхраннмъ азъ же н со мною н подо мною *да нмѣемъ* клатву ѿ Бѣ. въ его же вѣруемъ в Перуна н въ Волоса скотѣа Бѣ. (ПВЛ, 73)

(4a) Ако пак од онога што раније казасмо шта не одржимо, ја и ови са мном и пода мном *да имамо* клетву од Бога у којег вјерујемо — у Перуна и Волоса, сточјег Бога, [...] (ПМЉ, 45)

(4б) Если же не соблюдем мы чего-либо из сказанного раньше, *пусть* я и те, кто со мною и подо мною, *будем прокляты* от бога, в которого веруем, — в Перуна и в Волоса, бога скота, [...] (ПВЛ ДЛ, 171; ПВЛ ОТ)

У преводима на оба савремена језика употребљене су конструкције којима се исказује значење императива, али је у руском језику у оквиру исте, у примеру бр. 4, наведен трпни партицип. Под утицајем III глаголске класе форма 1. лица множине презента глагола *НМѢТН* гласи *НМѢСМЪ*.

У анализираном корпусу срећемо и примере за описну форму императива 2. лица једнине, односно за конструкцију са презентом и речцом *да* у значењу императива.

(5) аще ти подасть Бѣ прнати власть стола моего. по братъи своен. с правдою а не с насильемъ. то югда Бѣ ѿведеть та ѿ жнтьа сего. да *лажеши* ндеже азъ лягу оу гроба моего понеже любяю та пауе бран твою. (ПВЛ, 216)

(5а) [...] „Ако ти да Бог да примиш власт стола мојега послје браће своје, по праву а не насилем, то, када те Бог одведе од живота овога, *лези*, гдје ја легнем, поред мога ковчега, зато јер те волим више од браће твоје“. (ПМЈ, 132)

(5б) [...] «Если Бог даст тебе получить стол мой после братьев своих по праву, а не насилем, то, когда Бог пошлет тебе смерть, *ложись* / то тут *ляжешь*, где я лягу, у гроба моего, потому что люблю тебя больше братьев твоих». (ПВЛ ДЛ, 229; ПВЛ ОТ)

У Р и А уместо *да* наводи се *то*. У српском преводу и преводу на руски језик Д. С. Лихачова употребљен је императив, док је други руски преводилац, О. В. Творогов, анализирани облик превео простим будућим временом. В. Вукићевић (2014: 146–147) објашњава да се у српском и руском језику у функцији императива може јавити 2. лице једнине и множине будућег времена. Основна карактеристика тако употребљеног футура јесте категоричност наредбе, али се истим обликом може исказивати и молба, као што је у нашем примеру.

У ПМВ посведочен је пример за глагол *речи* у форми презента свршеног вида који може имати значење императива.

(6) ты же едннѣ Фараѡну цр ѿ ю Єюпетьску. н *рѣши* ему испустн Нзрѣ. да три днѣн положѣ^а потребу Бѣ. (ПВЛ, 95)

(6а) [...] „Ти пак иди фараону, цару египатском, и *реци* му: „Пусти Израилѣа да три дана чине жртву Богу“. [...]“ (ПМЈ, 60)

(6б) [...] „Иди же к фараону, царю египетскому, и скажи ему: «Выпусти Израиля, чтобы три дня совершали они потребу Богу». [...]“ (ПВЛ ДЛ, 180; ПВЛ ОТ)

Уколико бисмо наведени пример тумачили као презент свршеног вида, превели бисмо га формом футура I *рећи ћеш*, који такође може имати значење императива. И српски преводилац и руски преводиоци употребили су императив. Овде анализирани облик има значење категоричне наредбе, с обзиром на то да наведене речи изговара Бог.

5.1.5. Специфичне форме

У овом поглављу размотрићемо специфичне форме императива, од којих се прве тичу контаминације императива са наставком презента у 1. лицу множине, а друге мешање са облицима презента.

5.1.5.1. Императив контаминиран са наставком презента

О контаминацији смо већ говорили у оквиру аориста и имперфекта (т. 2.1.1.5.1; 2.2.1.5.1), код којих долази до спајања са наставцима презента. Исту појаву забележили смо и у формама императива.

(1) рѣ же Ѡлегъ к Борнсовн. не ходнвѣ протнву. не можевѣ стати протнву четыремъ княземъ. но *пославѣ* с молбою къ строюема своима. (ПВЛ, 201)

(1а) Олег пак рече Борису: „Не идимо против њих, — не можемо ми стати насупротив четири кнеза; него *пошавьмо* с молбом стричевима нашим“. (ПМЉ, 123–124)

(1б) И сказал Олег Борису: «Не пойдем против них, не можем мы противостоять четырем князьям, но *пошлем* с/со смирением к дядьям своим». (ПВЛ ДЛ 223–224; ПВЛ ОТ)

У претходно анализираним поглављу (т. 5.1.1, пр. 1) видели смо форму императива глагола *послати*. Овде је, међутим, дошло до мешања, тј. *е* из презента јавља се на месту *ѣ*, односно један облик има вредност презента и императива. Наведеном формом императива у двојини исказује се позив на извршење радње. У Р и А наводи се облик *послѣвѣ*.

(2) *Почнемъ* же, братїе, повѣсть сїю отъ стараго Владнмера до нынѣшняго Игоря; [...] (СПИ, 5)

(2a₁) Светић: *Аид'те*, Браћо, да мы *започнемо* / Од старога повѣсть Владимира, / Па до овогъ садашнѣгъ Игоря, [...] (ППИ, 149)

(2a₂) Медић: *Почео сам* моју пјесму / Од Светога Владимира, / И код храброга Игоря / Умукнуће моја лира; [...] (СПИ ДМ, 19)

(2a₃) Утјешеновић-Острожински: *Почнимо*, браћо, повјест ову од старога Владимира до садашњегъ Игоря, [...] (СПИ ОУО, 216)

(2a₄) Његош: *Запјевајмо*, вељу, пјесну дивну / Од старога Светог Владимира, / Све до дана Игоря јуначког, [...] (СПИ ППЊ, 140)

(2a₅) Шајковић: *Отпочнимо*, браћо, повест / Од старога Владимира / До Игоря садашњегъ [...] (ПВИ, 28)

(2a₆) Панић-Суреп: *Отпочнимо* онда, браћо, повест нашу / Од старога Владимира до Игоря садашњегъ, [...] (СПИ МПС, 37)

(2a₇) Бадалић: *Започнимо*, брацо, то kazivanje od staroga Volodimera do sadašnjega Igora, [...] (SVI, 222)

(2a₈) Не дић: *Почнимо*, браћо, повест ову / од старога Владимира / до Игоря данашњегъ, [...] (ПРИ, 309)

(2a₉) Минић: *Почнимо*, дакле, браћо, причу ову од старога Владимира до садашњегъ Игоря, [...] (СПИ ВМ, 38)

(2a₁₀) Хорват: *Почнимо*, браћо, повест ову од старог Владимира до данашњег Игоря¹⁹³, [...] (СПИ ВХ, 49)

(2б) *Начнемъ* же, братья, повесть эту / от стараго Владимира до нынешнего Игоря, [...] (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 94)

Већина српских преводаца употребила је исти облик као у староруском, односно императив, код М. Светића реч је о описној конструкцији — *хајде да* +

¹⁹³ У првом препеву аутор је за императив употребио форму футура I: *Почећемо*, браћо, повест ову / од времена Владимира древног, / до Игоря, нашег кнеза новог, [...] (СПИ ВХ, 58).

презент. Изузетак је превод Д. Медића у којем је употребљена форма перфекта. Описујући радње које су се у прошлости (из)вршиле, преводилац и облик императива ставља у контекст прошлости.

ИГРЈ (1982: 143–144) наводи да се већ од XII–XIII века за исказивање значења императива јављају облици који су формално идентични са 1. лицем множине презента, односно да долази до међусобног утицаја императива и презента, а као резултат таквог утицаја јавља се губљење старе форме за 1. лице множине императива и појава нове, која се формално подударала са 1. лицем множине презента, „но сохранило семантички и интонационни потенциал утраченној др.-рус. форми“.

У савременом руском језику формом 1. лица множине презента или простог будућег времена исказује се значење императива, односно јавља се обличка хомонимија, али се са формом императива не упоребава лична заменица *мы* (Маројевић 2001, II: 32).

(3) Тога Нгоръ възрѣ на свѣтлое солнце и видѣ отъ него тьмою вся своя воя прикрыты, и рече Нгоръ къ дружинѣ своей: братѣ и дружино! луцежъ бы потяту быти, неже полонену быти: а *всѣдемъ*, братѣ, на свои брѣзья комони, да позрнемъ снегого Дону. (СПИ, 5–6)

(3a₁) Светић: Игоръ гледа оно свѣтло сунце, / Види войску тамомъ покрывену, / Па бесѣди ко својој дружини: / „Чуйте браћо, и дружино моя! / „Болѣ намъ е сада изгинути, / „Него пасти у робство душманомъ: / „*Да яшимо* наше брзе коње, / „Да мы синя Дона сагледамо“. (ППИ, 150)

(3a₂) Медић: Игор диже к небу очи / И угледа облак густы, / Да му храбре крије чете, / Он погледа, па изусты: // «Боље нам је к’о јунац’ма / Умријети у покољу, / Него да се живи дамо / Уводити у невољу, // *Заиграјте* брзе коње / Равним пољем тихом Дону, / Да идемо добит’ славу / У равницу љепу ону». (СПИ ДМ, 20)

(3a₃) Утјешеновић-Острожински: Тада Игор зрену на свијетло сунце, и виђе од њега тмином сву војску покриту и рече Игор дружини својој: „Браћо и дружино! боље нам је погинути, него пленом бити! *Сједајмо*, браћо, на своје брзе коње, да погледамо сињи Дон“. (СПИ ОУО, 216–217)

(3a₄) Његош: Храбри Игор пушћа очи своје / Да сунчане испитају тајне, / Али сунце свијетло не бива, / Мрак јер сакри коње и јунаке / (Божја воља казује се вишња) — / Тада

Игор гласно бесједио: / „Браћо моја и дружино врстна, / „Боље нам је умријет’ јуначки / „Нег’ плијеном постати душману. / *Поседнимо* брзе коње своје, / Па их чиле, браћо, поиграјмо, / До тиога Дона не станимо — [...] (СПИ ППЊ, 141)

(За₅) Шајковић: Кад погледа сјајно сунце; / Виде Игор помрачењем / Покривену војску своју, / Те дружини тада рече: / „Браћо моја и дружино, / Боље нам је погинути, / Него ропства допанути! / *Појашимо* брзе коње / И кренимо Дону плавом!“ (ПВИ, 28)

(За₆) Панић-Суреп: Тад погледа Игор / на светло сунашце / и угледа где од њега / сву му војску прекри тама. / И рече Игор / дружини својој: / „Браћо / и дружино! / Часније је изгинути / него робље постанути; / *уседнимо* зато, браћо, / на коњице брзоноге, / да видимо / Дон плаветни“. (СПИ МПС, 37)

(За₇) Бадалић: Tad pogleda Igor na svijetlo sunce i vidje sve svoje vojnike njegovom tminom pokrite. I reče Igor družini svojoj: «Braćo i družino! Ta bolje je poginuti, nego robljem postanuti. Ded, *posjednimo*¹⁹⁴, braćo, na svoje brze konje, pa da ugledamo sinji Don!» (SVI, 222)

(За₈) Недић: Кад погледа јарко сунце, / Игор виде: / све ратнике попала му / тама сунчева. / И дружини Игор рече: / „Браћо моја и дружино! / Боље нам је погинути / него ропства допаднути. / Зато, браћо, *уседнимо* / брзе коње, / да видимо сињи Дон!“ (ПРИ, 311)

(За₉) Минић: Тад Игор погледа сунце сјајно и од њега таму видје што му сву војску покри. И рече Игор дружини својој: „Браћо и дружино! Боље нам је главу изгубити, но у боју њихов плијен бити. *Потецимо*, браћо, коње добре да се Дона сињег нагледамо!“ (СПИ ВМ, 39)

(За₁₀) Хорват: Тад се Игор обазре на сјајно сунце и виде да му је сву војску помрачина наткрилила. Али рече Игор дружини својој: „Браћо и дружино! Боље и посечен, него покорен бити. *Ободимо*, браћо, своје брзе коње, да се сињег Дона нагледамо¹⁹⁵!“ (СПИ ВХ, 49)

(Зб) Тогда Игорьъ взглянул / на светлое солнце / и увидел, что оно тьмою воинов его прикрыло / прикрыло оно все его войско тьмою. И сказал Игорьъ дружине своей: «Братья и дружина! Лучше убитым быть, чем плененным быть; так *сядем*, братья, на борзых коней / на своих борзых коней, да посмотрим на синий Дон». (СПИ ДЛ; СПИ ОТ, 95)

¹⁹⁴ У другом издању: [...] «Ded *posjedajmo*, braćo, / na svoje brze konje, / pa da ugledamo sinji Don! (SVPI, 32)

¹⁹⁵ У првом препеву аутор је променио категорију лица и глаголског вида, тј. употребио је 3. лице једнине у конструкцији *нека* + презент несвршеног вида: *Нека* свако *седла* коња чила / да Дон сињи мало погледамо! (СПИ ВХ, 59)

С обзиром на то да је у наведеном примеру реч о позиву кнеза Игора, тј. о његовом обраћању војницима, облик *ВСЯДЕМЪ* тумачимо као императив. И овде су српски преводиоци употребили императив. Код М. Светића је опет реч о описној конструкцији *да* + презент, уз промену категорије глаголског вида, а иста промена извршена је и у преводу О. Утјешеновића-Острожинског.

(4) рѣша же Древлѣне· се князѣ оубнхомъ Рускаго· *понмемъ* жену его Вольгу за князь свон Малъ н Стосла^{ва}· н *створнмъ* ему ѡкоже хоцемъ· (ПВЛ, 55)

(4a₁) Рекоше Древлѣни: „Ето убисмо кнеза рускога: *узмимо* жену његову Олгу за кнеза нашег Мала, узмимо и Свјатослава, и *учинићемо* му шта зажелимо“. (ПМЈ, 33–34)

(4a₂) Па рекоше Древлѣни: „Ето, убисмо кнеза рускога; *узмимо* жену његову Олгу за кнеза нашега Мала, и Свјатослава узмимо и *учинимо* од њега што нас је воља“. (ОССРК, 15)

(4б) Сказали же древлѣне: «Вот убили мы князя русского; *возьмем* жену его Ольгу за князя нашего Мала и Святослава *возьмем* и *сделаем* ему, что захотим». (ПВЛ ДЛ, 163; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру облик *понмемъ* има форму презент глагола свршеног вида, будући да би форма императива гласила *понмѣмъ*. С друге стране, у примеру *створнмъ* презент и императив су облички и били подударни, те један исти облик има два значења. Одговарајуће значење тумачимо на основу контекста у којем је реч о позиву Древлѣна на извршење наведене радње, због чега оба анализирана примера тумачимо као форме императива. Н. Косовић је у другом примеру употребио футур I *учинићемо*, као резултат наведене појаве.

Поред императива *понадѣте*, у ПМВ срећемо и другачије примере за исто значење, односно форме које су под утицајем презента.

(5) пришедшю же игумену ко мнѣ· н рекшю мн *понадевъ* в пещеру к Феодосѣевн· (ПВЛ, 209)

(5a) И тако, дође игуман к мени и рече ми: „*Пођимо* у пећину Феодосију“. (ПМЈ, 128)

(5б) Итак, пришел игумен ко мне и сказал: «*Пойдем* в пещеру к Феодосию». (ПВЛ ДЛ, 227; ПВЛ ОТ)

5.1.5.3. Мешање у категорији лица

(1) СОТОНА ЖЕ ВАЉЗЕ ВЪ КАИНА Н ПОСТРѢКАШЕ КАИНА· ОУБНТН ѦВЕЛА· Н РѢ КАИНѢ *ИЗНАѢТЕ* НА ПОЛЕ ѦВЕЛЮ· (ПВЛ, 89)

(1а) Сатана пак ује у Каина, и подстрекиваше Каина да убије Авеља. И рече Каин Авељу: „*Изиђимо у поље*“. (ПМЉ, 56)

(1б) Сатана же вошел в Каина и стал подстрекать его убить Авеля. И сказал Каин Авелю: „*Пойдем в поле*“. (ПВЛ ДЛ, 178; ПВЛ ОТ)

Пошто је у наведеном примеру реч о 1. лицу двојине, а не о 2. лицу множине, анализирана форма требало би да гласи *ИЗНАѢВѢ*. Каснији преписи Р и А наводе облик *ПОИДНВѢ*, у којем видимо ширење компоненте *-И* уместо компоненте *-Ѣ* у наставку, а императивом се и овде упућује на позив за заједничко извршење радње.

На крају ћемо навести и пример у којем је дошло до губљења крајњег самогласника у форми 2. лица множине императива (ИГРЈ 1982: 146).

(2) ѦМОСѢ ЖЕ ПРР̄ КЪ РѢ *СЛЫШНТЬ* СЛОВО ГН̄Е· АЗЪ ПРНЕМЛЮ НА ВЫ ПЛАЧЪ· ДОМЪ ИЗЛ̄ВЪ ПАДЕСА Н НЕ ПРНЛОЖН ВЪСТАТН (ПВЛ, 99)

(2а) А Амос пророк рече: „*Чујте* ријеч Господњу: „Ја ћу подићи за вама плач, дом Израилев паде, и неће више устати“. (ПМЉ, 62)

(2б) Амос же пророк сказал: „*Слушайте/Слышите* слово Господне: «Я подниму плач о вас, пал дом Израилев и не встанет более»“. (ПВЛ ДЛ, 182; ПВЛ ОТ)

Уместо *СЛЫШНТЕ*, које дају Р и А, у наведеном примеру јавља се облик *СЛЫШНТЬ*. Императивом се овде исказује заповест.

5.2. Синтаксички план

На синтаксичком плану анализираћемо РПСВ и ТППВ у предикатској функцији.

5.2.1. Предикатска функција РПСВ

РПСВ у конструкцији са императивом помоћног глагола може бити у предикатској функцији, а цела конструкција на савремени језик преводи се формом императива.

(1) аще по моемъ ѡшествнн свѣта сего· аще буду Бѹ оугоднлѣ· и приналѣ ма будеть Бѣ· то по моемъ ѡшествнн манастирь [сѧ] начнетъ стронти· и прнбывати в нѣ· то вѣжьте како принал ма естъ Бѣ· аще ли по моеи смр ти оскудѣвати начне манастирь· черноризци· и потребаи манастирьскаи· то *вѣдуще буди* како не оугоднлѣ есмъ Бѹ· (ПВЛ, 187–188)

(1a) [...] „Ако по мом одласку из овог свијета, ја будем угоднио Богу, и Бог ме буде примио, то ће се, по мом одласку из овог свијета, овај манастир изграђивати и попуњавати; тада *знајте* да ме је примио Бог. Ако ли по мојој смрти оскудјевати почне манастир црноризцима [црноризцима — В. В] и манастирским потребама, тада *знајте*, да нисам угоднио Богу“. (ПМЛЈ, 116)

(16) [...] «Если после того, как я покину свет этот, буду я Богу угоден и примет меня Бог, то монастырь этот начнет устраиваться и пополняться; так и знайте, что принял меня Бог. Если же после моей смерти оскудевать начнет монастырь черноризцами и монастырскими запасами, то *знайте*, что не угодил я Богу». (ПВЛ ДЛ, 218; ПВЛ ОТ)

У наведеном примеру неправилно је употребљен облик једнине уместо множине *будѣте*. На значење императива указује нам и претходно наведени глагол у истој форми *вежьте*. Истом формом староруски императив преведен је и на савремене језике.

5.2.2. Предикатска функција ТППВ

ТППВ у конструкцији са да + помоћни глагол имао је значење императива. Посведочени су примери за 1. лице једнине, 3. лице једнине и 1. лице множине.

(1) она же поклонивши главу стојаше. акн губа напајаема. внимаюцин оученьа. [н] поклонившиса патриарху глци н. млтвмн твоимн влд ко. да *схранена буду* ѿ сѣтн неприязи ны. (ПВЛ, 61)

(1a) Она пак, погнувши главу, стајаше као усне, које напајају, слушајући учење; и, поклонивши се патријарху, рече: „Молитве твоје, владико, *нека ме сачувају* од мрежа ђавољих“. (ПМЈ,37)

(1б) Она же, склонив голову, стояла, внимая учению, как губка напояемая; и поклонилась патриарху со словами: «Молитвами твоими, владыка, *пусть буду схранена* от сетей дьявольских». (ПВЛ ДЛ, 166; ПВЛ ОТ)

(2) а н||же преступитъ се ѿ страны нашеа. ли князь ли нпъ кто. ли крци нъ или некрщепъ. да не нмутъ помощн ѿ Ба. н да *будеть рабъ* въ весь вѣкъ в будушнн. н да *заколенъ* *будеть* своимъ оружьемъ. (ПВЛ, 53)

(2a) [...] „а ако ко из наше земље наруши ово — кнез ли или ко други, крштен или некрштен, — да нема помоћи од Бога и да буде роб у будућем свом вијеку, и *да заклан* *буде* оружјем својим. [...]“ (ПМЈ, 32)

(2б) [...] «а если нарушит это кто-либо из нашей страны — князь ли, или иной кто, крещеный или некрещеный, — да не получит он помощи от Бога, да будет он рабом в загробной жизни своей / и в этой жизни и в загробной и *да будет заклан* собственным оружием. [...]» (ПВЛ ДЛ, 162; ПВЛ ОТ)

У другом примеру у оба савремена језика употребљен је трпни придев, док је у првом примеру српски преводилац употребио личну реченицу у активу, а у преводу на руски језик задржао се трпни партицип. И у трећем примеру конструкцијом са трпним придевом исказује се значење императива.

(3) аще ли ѿ тѣхъ самѣхъ преже реуѣныхъ [не] съхраннмъ азъ же н со мною н подо мною да нмѣемъ клатву ѿ Ба. въ его же вѣруемъ в Перуна н въ Волоса скотъ ѿ Ба. н да *будемъ* колотн ѿко золото. н своимъ оружьемъ *да нсѣуени* *будемъ*. (ПВЛ, 73)

(3а) [...] „Ако пак од онога што раније казасмо шта не одржимо, ја и ови са мною и пода мною да имамо клетву од Бога у којег вјерујемо — у Перуна и Волоса, сточјег Бога, и да будемо жути као злато, и својим оружјем *да исјечени будемо*. [...]“ (ПМЉ, 45)

(3б) [...] «Если же не соблюдем мы чего-либо из сказанного раньше, пусть я и те, кто со мною и подо мною, будем прокляты от бога, в которого веруем, — в Перуна и в Волоса, бога скота, и *да* будем желты / колоты, как золото, и своим оружием *посечены будем / посечены будем* и умрем¹⁹⁶. [...]» (ПВЛ ДЛ, 171; ПВЛ ОТ)

5.3. Закључне напомене

У староруском језику императив се градио како од глагола свршеног тако и од глагола несвршеног вида, као и од глагола који су одговарајућу видску вредност добијали у контексту. Преводни еквивалент анализираних форме у српском језику је исти облик, који такође могу имати глаголи оба вида. И у примерима са одричним формама императива у српском језику јављају се свршени и несвршени глаголи. У анализираном корпусу видели смо да староруски императив има значење заповести, забране, упозорења, молбе, позива, савета, жеље, као и да се иста значења исказују формом императива у савременим језицима. Значење позива на (из)вршење радње исказује се формом 1. лица множине или двојине, док императив у форми 3. лица изражава жељу. У српском језику срећемо паралелну употребу посебних облика за 1. лице множине императива и описних конструкција, којима се исказује исто значење. Промена категорије глаголског вида у неким примерима приликом превођења на савремени српски језик може бити условљена контекстом, односно глаголским формама исте видске карактеристике, а може доћи и до употребе других облика на месту императива, такође под утицајем суседних форми, или пак оних које могу исказивати значење императива, као што је футур I. Током историјског развоја анализирана форма претрпела је извесне промене, а то се првенствено тиче утицаја презента и мешања са формама императива, те смо на месту императива имали не само контаминацију са наставком презента већ и читаве облике презента на месту императива. С друге стране, унутар самог императива долазило је до мешања наставака различитих класа глагола. Императив се као глаголски облик

¹⁹⁶ ИЛ: *И СВОИМЪ ОРУЖЬЕМЪ ДА ИССЪЧЕИИ БУДЕМЪ, ДА УМРЕМЪ.*

најчешће јавља у дијалошким секвенцама, а може се срести и у оквиру приповедачеве речи. Тако је претежно у форми 2. лица једнине и множине, а посведочени су и примери за двојину. Треће лице највише се исказује описним конструкцијама — речцом *да* и формом презента, док су ретки случајеви за посебан облик императива. Описне конструкције којима се исказује значење императива за 3. лице постоје и данас у савременом српском — *да/нека* + презент, а и руском језику — *пусть/пускай*, ређе *да* + садашње/просто будуће време. Значење императива исказује се и конструкцијом са РПСВ и ТППВ и императивом помоћног глагола, у оквиру предикатске функције.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

6.1. Анализа је показала да је аорист најчешћа форма прошлих времена у оба староруска споменика. Тај облик највише се јавља у оквиру приповедачког дела текста, посебно приликом исказивања сукцесивних радњи. У истој употреби јавља се и аорист у српском језику, који тако исказ чини динамичнијим, експресивнијим, пошто се радње представљају као доживљене. Поред тога, у оквиру староруског текста анализирани облик јавља се и у дијалошким секвенцама које пресецају приповедање. У преводу на српски језик у таквим примерима аорист је у својој основној употреби — исказује доживљене радње. Са развојем категорије вида, глаголи којима је контекст одређивао одговарајуће видско обележје у каснијим преписима замењени су формама које су ближе савременом језику, посебно када је реч о префиксалним глаголима, чиме се истиче улога префиксације у морфологизацији вида у руском језику. Стога се у млађим преписима уместо *бѣжати* појављује глагол *повѣун*, уместо *зѣрѣти* наводи се *возрѣти/позѣрѣти*, а глаголе *нести* и *конѣвати* замењују глаголи *вѣнести* и *сѣконѣвати*. Примери у којима се на месту аориста јавља имперфекат, односно у значењу које није за њега карактеристично, сведоче да се изгубило осећање за правилну употребу имперфекта. С друге стране, у млађим преписима у неким примерима уместо аориста јавља се партицип на *-а*, што сведочи о ширењу његове употребе. РППВ у староруском језику могао је имати вредност аориста и перфекта, а како је у анализираним споменицима аорист доминантно глаголско време, посебно у приповедању, у многим примерима значење аориста РППВ одредили смо као примарно. РППВ у супстантивној функцији трансформирало се у конструкцију с показном заменицом и односном реченицом, док се атрибутивно употребљен РППВ трансформирало у односну реченицу. Мешовита, атрибутивно-адвербијална функција са РППВ може се двојачко тумачити, те су преводни еквиваленти односна реченица или конструкција са глаголским прилогом

прошлим, док се РППВ у предикатској функцији ретко среће. Функција АД најчешће кондензује нерашчлањено узрочно-временско значење, те се преводи зависном узрочном и временском реченицом, при чему се нерашчлањено значење у српском језику може исказати употребом везника *пошто*. У неким примерима контекст нас упућује на једно од два наведена значења, а посведочени су и примери за АД који кондензује допусну и независну реченицу. Трансформацијом РППВ, у зависности од синтаксичке функције коју наведени облик врши, добија се одређени тип реченице са аористом у предикату. Поред РППВ и ТППВ у конструкцији са помоћним глаголом јавља се у предикатској функцији. Трансформацијом наведена конструкција добија значење личног глаголског облика, односно аориста. И у функцији АД ТППВ показује вредност аориста у оквиру нерашчлањеног узрочно-временског значења, односно контекстом истакнутог временског значења. Стога нам приликом реконструкције староруског радног и трпног партиципа прошлог времена са значењем аориста одговарајуће тумачење омогућава српски језик.

6.2. Други најчешћи облик у систему прошлих времена у анализираном корпусу је имперфекат. Имперфекат у староруском језику граде глаголи несвршеног, али и свршеног вида, као и двовидски глаголи. У приповедачком делу текста највише се јавља приликом карактеризације појединца или извесне групе, али се употребљава и у форми управног говора. Стога се приликом превођења на савремени српски језик имперфекат употребљава за исказивање доживљених радњи или радњи које се као такве представљају, у које се приповедач уживљава. И у оквиру имперфекта каснији преписи указују на разлике у категорији глаголског вида, те имперфекат глагола свршеног вида замењују форме имперфекта глагола несвршеног вида: *СЪБЫТИ СЯ* — *СЪБИВАТИ СЯ*, *ИЗИТИ* — *ИСХОДИТИ*, *ПРИТИ* — *ПРИХОДИТИ*, *ОСОУДИТИ* — *ОСОУЖАТИ*. Некадашњи двовидски, односно глаголи којима је контекст одређивао видску вредност, замењени су глаголима са јасним обележјем несвршеног вида: *КАЗАТИ* замењује глагол *УЧИТИ*, *НАКАЗАТИ* глагол *НАКАЗЫВАТИ*, са продуктивним суфиксом *-ИВА*. Оваква појава указује на везивање имперфекта за глаголе несвршеног вида. Старији глаголи као што су *ДАТИ*, *ПОДАТИ*, *ВЪДАТИ* замењују се облицима са суфиксом *-ВА*: *ДАВАТИ*, *ПОДАВАТИ*, *ВЪДАВАТИ*. Одговарајуће тумачење староруског РПСВ, који може имати значење имперфекта, уколико је реч о прошлим радњама, омогућава нам савремени српски језик. Иако се ни РПСВ у српском језику није

сачувао, трансформацијом партиципа који кондензује одређени тип реченице, добија се одговарајуће значење, односно реченица са личним глаголским обликом, овде имперфектом у предикату. Тако се супстантивно употребљен РПСВ на српски језик преводи конструкцијом са показном заменицом и односном реченицом, а РПСВ у атрибутој функцији трансформише се у односну реченицу. Атрибутско-адвербијална функција РПСВ указује на двојако тумачење истог облика, због чега се трансформише у односну реченицу, али и конструкцију са глаголским прилогом садашњим. Предикатски употребљен РПСВ у конструкцији са имперфектом или имперфективним аористом глагола *БЫТИ* трансформише се у форму имперфекта. Веома честа синтаксичка функција у којој се јавља РПСВ са имперфекатским значењем јесте АД, којим се првенствено исказује нерашчлањено узрочно-временско значење. С друге стране, у анализираним примерима АД може имати значење поредбене, али и независне реченице. И ТПСВ у оквиру атрибутој функцији на српски језик може се превести односном реченицом, а приликом трансформације ТПСВ у саставу предиката, односно у конструкцији са имперфектом или имперфективним аористом помоћног глагола — личним глаголским обликом. И у функцији АД посведочени су примери са ТПСВ са имперфекатским значењем. РПСВ и ТПСВ у оквиру наведених функција приликом трансформације на српски језик превод се одређеним типом реченица са имперфектом у предикату. Из свега наведеног, још једном указујемо на предност коју нам пружа савремени српски језик приликом реконструкције не само староруског имперфекта, већ и радног и трпног партиципа са имперфекатским значењем, иако саме облике наведених партиципа српски језик није сачувао. С друге стране, руски језик чува сложени партиципски систем, али приликом трансформације, јавља се један облик којим се исказују све прошле радње. Староруске форме имперфекта глагола свршеног вида приликом превођења на савремени српски језик морају се заменити глаголима несвршеног вида, будући да се имперфекат у српском језику гради искључиво од несвршених глагола.

6.3. У анализираном корпусу староруски плусквамперфекат је најређе заступљени облик прошлих времена. Њиме се исказује антериорна, симултана и постериорна радња у односу на неку другу прошлу радњу, те му је плусквамперфекат у српском језику одговарајући преводни еквивалент. У неким примерима, уколико се обликом плусквамперфекта исказује антериорност радње,

руски преводиоци употребљавали су прилоге, како би се такво значење истакло. Поред тога, посведочени су и примери у којима се плусквамперфектом не исказује „давнопрошло време“, већ се радња означена њиме догодила у блиској прошлости. Млађи преписи указују на чешће изостављање помоћног глагола из састава плусквамперфекта, односно на ширење употребе крњег перфекта. ТППВ у конструкцији са имперфектом или имперфективним аористом глагола *БЫТИ* у предикатској функцији може исказивати плусквамперфекатско значење.

6.4. Староруски пуни перфекат у анализираним текстовима најчешће се јавља у оквиру управног говора, односно у саставу објекатских реченица, док је његова употреба у приповедачком делу текста далеко ређа. У таквим примерима водеће место заузимају аорист и имперфекат. Приликом превођења са староруског на савремени српски језик могуће је извршити одговарајућу граматички еквивалентну замену. Перфекат је у српском језику стилски неутрално глаголско време, те се њиме износе информације као чињенице, односно њиме се исказују радње које су се у прошлости (из)вршиле. У таквој употреби је и староруски пуни перфекат. Поред тога, РППВ, осим аориста, може имати и значење перфекта, те смо РППВ размотрили у оквиру супстантивне, атрибушке и функције АД, а који се на савремени српски језик преводи одговарајућом реченицом, у зависности од синтаксичке функције, са формом пуног перфекта у предикату. И ТППВ приликом превођења на савремени српски језик трансформише се у одговарајућу реченицу са формом пуног перфекта у предикату, а у нашем корпусу ТППВ посведочен је у супстантивној, атрибушкој и предикатској функцији. Лични глаголски облици, анализирани у овом истраживању, не јављају се у централним деловима договора између Руса и Грка, који су укључени у састав ПМВ, већ су употребљени радни и трпни партиципи прошлог времена са перфекатским значењем. Наведени примери се приликом трансформације на савремени српски језик преводу перфектом, као стилски неутралним обликом.

6.5. Перфекат без помоћног глагола, односно партицип на *-а*, као и пуни перфекат, у староруском тексту најчешће се јавља у оквиру управног говора, односно у саставу објекатских реченица. Пошто се у српском језику крњи перфекат не употребљава приликом исказивања радње као информације, односно његовом употребом постиже се експресивност исказа, у таквим примерима није могуће извршити одговарајућу граматички еквивалентну замену. С друге стране, за исказивање радње која се у прошлости (из)вршила, без икакве специфичности

значења, односно за радњу неутралног тона, у староруском језику употребљавају се облици пуног и крњег перфекта. Староруски перфекат без помоћног глагола на српски језик не можемо превести ни у примерима у којима је анализирани облик у саставу зависне реченице, јер се она надовезује на независну, чинећи са њом једну целину, као ни у примерима у којима се реченицом са крњим перфектом у предикату пружа извесна додатна информација или објашњење претходног исказа. Због тога је перфекат без помоћног глагола у староруском језику био у широј примени него што је то крњи перфекат данас у српском језику. Староруски перфекат без помоћног глагола могуће је превести истим обликом на савремени српски језик у примерима у којима је исказ експресивно обојен, какве смо имали у СПИ. У млађим преписима у неким примерима на месту крњег перфекта јавља се аорист, али долази и до изостављања помоћног глагола из састава пуног перфекта, док су обрнуте ситуације, односно додавање глагола *БЫТИ* партципу на -а, ређе. Поред тога, у каснијим преписима јављају се и примери у којима се крњем перфекту додаје имперфекат, односно имперфективни аорист помоћног глагола, чиме се добија форма плусквамперфекта. Када је реч о категорији вида, млађи преписи и у примерима са перфектом без помоћног глагола осликавају стање ближе савременом језику. Тако је глагол несвршеног вида *слѣпнѣти* замењен префиксалним глаголом свршеног вида *ослѣпнѣти*. И глагол *нѣти* замењује се префиксалним глаголима када се указује на значење свршеног вида. С друге стране, глагол *послужнѣти* који је одговарајуће видско обележје добијао у оквиру контекста касније се јавља у форми без префикса — *служнѣти*. Анализа је показала да староруски језик не бележи разлике између пуног и крњег перфекта, или их не бележи у истој мери, које постоје у савременом српском језику, јер се информација неутралног карактера у староруском могла исказивати употребом оба облика, што није случај са српским језиком.

6.6. У староруском језику презент су градили глаголи свршеног и несвршеног вида, као и глаголи са недиференцираном категоријом вида, а исти облик јавља се у зависним и у независним реченицама. Презент се среће у оквиру приповедачког дела текста, при чему је у таквој употреби и у савременим језицима. Квалификативни презент може бити попут тзв. географског презента, али исти облик има такво значење и приликом исказивања уобичајених радњи, односно описа поједница или читаве групе. У таквим примерима могу се употребљавати глаголи и свршеног и несвршеног вида, како у староруском тако и

у савременом српском језику. Радње које су се у прошлости уобичајено вршиле, понављале, те су квалификативног карактера, а исказане формама презента и у савременом руском језику могу се означавати глаголима оба вида. Презент глагола свршеног и несвршеног вида може имати и значење будућег времена, те се на српски језик преводи формом футура. У неким примерима такво значење открива нам контекст, док се у другим јављају одреднице, попут одредаба, које указују на будуће време. Током историјског развоја руског језика дошло је до доминације глаголског вида у односу на време, због чега се формирало тзв. просто будуће време које имају глаголи свршеног вида, док глаголи несвршеног вида граде сложено будуће време. У староруском језику постојала је група глагола са двојаким променом у презенту, као што су *написати, показати, съказати*, те имају значење свршеног или несвршеног вида. С друге стране, уколико се на наведену диференцијацију не указује самим глаголским облицима, као што је то код глагола попут *видѣти, казати*, као и оних којима је акценат одређивао видску вредност, нпр. *зарѣзати*, у таквим примерима контекст нам открива одговарајуће значење. Предмет анализе били су и глаголи који у одређеном контексту могу показивати и двоаспектност, попут *сѣсти* и *мѣстити*, иако су у речницима староруског језика одређени као несвршени, па се и у таквим случајевима ослањамо на контекст. Поред тога, контекст је показатељ одговарајућег значења и приликом обличког подударана презента са формама аориста, будући да се форма 3. лица једнине презента може јавити и без наставка *-т(ь/ѣ)*. Староруски РПСВ трансформише се у одређени тип реченице, у зависности од синтаксичке функције — у нашим примерима: супстантивне, атрибушке, атрибушко-адвербијалне, предикатске и функције АД, са формом презента у предикату. И ТПСВ посведочен је у супстантивној, атрибушкој и предикатској функцији са значењем презента.

6.7. У староруском језику футур I, у чијем саставу су биле форме презента глагола *имѣти, хотѣти, паѣати* и инфинитив, било је време у формирању. Тако је глагол *хотѣти* изгубио значење волунтативности, те се у примерима попут *што љтро хоцетъ быти* или *хоуемъ померети ѿ гладѣ* јавља као помоћни глагол. С друге стране, наведени глаголи у неким примерима чувају своје лексичко значење. Глаголи који учествују у саставу футура I представљају полузначне глаголе који су у периоду староруског језика били на прелазном стадијуму од самосталних лексема ка помоћним глаголима, лишеним лексичког значења.

Приликом превођења са староруског на савремени српски језик јављају се модалне конструкције са глаголом *имати* и презентом, а са модалним значењем среће се и глагол *бити* у форми футура I. Савремени српски језик омогућава нам реконструкцију староруског футура I, пошто се наведено глаголско време као самостални облик у руском језику није формирало. Категорија вида била је далеко доминантнија у односу на време, због чега данас у руском језику глаголи свршеног вида, формирају просто будуће време, док глаголи несвршеног вида граде сложено будуће време. У староруском тексту јавља се и паралелна употреба презента свршеног вида са значењем будућег времена, који се на српски језик преводи формом футура I, и сложене староруске конструкције футура I са помоћним глаголом и инфинитивом глагола свршеног вида. У значењу будућег времена јавља се и РПСВ у оквиру супстантивне, атрибутске и предикатске функције.

6.8. Футур II је глаголски облик који се у анализираном корпусу најређе среће. Примери за наведену форму нису посведочени у СПИ, док се у ПМВ јављају највише у саставу договора између Руса и Грка, претежно у оквиру условних реченица. У предикату управних реченица у таквим примерима је презент свршеног вида, футур I или императив, односно форма која упућује на будућност, што је одлика и футура II у савременом српском језику. С друге стране, у тексту су посведочени и примери у којима се у позицији карактеристичној за употребу футура II јавља футур I. Анализа показује да је радња исказана футуром II у староруском језику антериорна у односу на неку другу будућу радњу, што је, поред значења симултаности и постериорности, одлика истог облика и у савременом српском језику. Поред глагола свршеног вида у нашем корпусу у оквиру футура II јављају се и глаголи који су одговарајућу видску вредност добијали у самом контексту, а у наведеним примерима имају значење свршеног вида. У значењу футура II јавља се и ТППВ у конструкцији са помоћним глаголом.

6.9. Староруски императив градио се од глагола свршеног и несвршеног вида, а видели смо и примере са глаголима који су одговарајуће видско обележје добијали у контексту. Форма императива може бити у потврдном и одричном облику, а његов преводни еквивалент је исти облик у савременом српском језику. Анализирани глаголски облик могао је исказивати значење заповести, забране, упозорења, молбе, позива, савета, жеље, а иста значења императив има и у

савременим језицима. Тако се значење позива на (из)вршење радње исказује императивом 1. лица множине или двојине, док се за 3. лице везује значење жеље. Током историјског развоја руског језика дошло је до зближавања императива и презента у 1. лицу множине, односно до мешања наставака за презент са наставцима за императив, што је за последицу имало губљење 1. лица множине императива, те се у савременом руском језику јавља обличка хомонимија, а одговарајуће значење тумачи се на основу самог контекста. Поред тога, у староруском тексту посведочени су и примери где се на месту императива појављују читаве форме презента. У оквиру самог императива долазило је и до мешања наставака различитих класа глагола. Описне конструкције *да* + презент којима се исказује значење императива 3. лица далеко су чешће од посебних облика императива, који се у једнини подударују са формом 2. лица. Такве конструкције постоје и у савременим језицима — у српском је то *да/нека* + презент, а у руском — *пусть/пускай*, ређе *да* + садашње/просто будуће време. У анализираном корпусу императив се најчешће среће у оквиру управног говора, односно у дијалогским секвенцама, али је посведочена и његова употреба у оквиру приповедачеве речи. Због тога је он претежно у форми 2. лица једнине и множине, а срећу се и примери у којима је императив у двојини. Значење императива исказује се и формама РПСВ и ТППВ у конструкцији са императивом помоћног глагола, у оквиру предикатске функције.

6.10. Истраживање је показало да савремени српски језик може служити као модел за реконструкцију староруских форми, захваљујући сложенom систему прошлих времена. Одговарајуће тумачење српски језик омогућава нам и приликом реконструкције староруских партиципа, иако су се, изузев трпног глаголског придева (по пореклу некадашњег ТППВ), наведене форме током историјског развоја српског језика изгубиле. Међутим, приликом трансформације партиципа у одређени тип реченица, у зависности од синтаксичке функције, добија се реченица са одговарајућим глаголским обликом у предикату. С друге стране, савремени руски језик у погледу система прошлих времена омогућава нам само увид у категорију глаголског вида, а иста категорија условила је и форме презента, односно будућег времена, док је српски језик развио оба будућа времена. Стога ово истраживање не само да указује на важност упоредног проучавања староруског и савременог српског језика, већ може имати и практичну примену у настави историје руског језика.

7. БИБЛИОГРАФИЈА

7.1. Цитирана литература

- Бабић 2015:** М. Бабић, *Синтаксички и стилистички огледи*, Београд: Јасен.
- Белић 1925–1926:** „Аорист имперфективних глагола“, *Јужнословенски филолог*, V, 171–182.
- Белић 1926–1927:** А. Белић, „О употреби времена у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, VI, 102–132.
- Белић 1932:** А. Белић, *Словенски инјуктив у вези са постанком словенског глаголског вида*, Београд: Глас Српске краљевске академије.
- Белић 1933–1934:** А. Белић, „Musić dr A. Značenje i upotreba participa u srpskohrvatskom jeziku“, *Јужнословенски филолог*, XIII, 195–202.
- Белић 1934:** А. Белић, *Постанак прасловенске глаголске системе*, Београд: Српска краљевска академија.
- Белић 1938–1939:** А. Белић, „Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, XVII, 179–188.
- Белић 1998:** А. Белић, *Опита лингвистика: О језичкој природи и језичком развоју*, књига I и II. Изабрана дела Александра Белића, I, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 2006:** *Историја српског језика. Фонетика. Речи са дефлексијом. Речи са конјугацијом*, Изабрана дела А. Белића, IV, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства (Нови Сад: Будућност).
- Борковски, Кузњецов ²1965:** В. И. Борковский, П. С. Кузнецов: *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Наука.
- Буњина 1959:** И. К. Бунина, *Система времён старославянского глагола*, Москва: Издательство Академии наук СССР.

- Вајан 1952:** А. Вајан, *Руководство по старославянском языку* (перевод с французского В. В. Бородич), Москва: Издательство иностранной литературы.
- Ван-Вијк 1957:** Н. Ван-Вейк, *История старославянского языка*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Ван-Вијк 1962:** Н. Ван-Вейк, „О происхождении видов славянского глагола“, Вопросы глагольного вида. Составление сборника, редакция, вступительная статья и примечания проф. Ю. С. Маслова, 238–257.
- Војводић 1989а:** D. Vojvodić, „Futur glagola svršenog vida u ruskom jeziku“, *Radovi, Razdio filoloških znanosti* (18), 69–88.
- Војводић 1989б:** Д. Војводић, „Транспозиција перфективног презента у руском и хрватско-српском језику“, *Зборник Матице српске за славистику*, XXXVI, 85–97.
- Вукићевић 2014:** В. Вукићевић, *Категорије вида и времена глагола у руском језику у поређењу са српским (са лингвистичког и преводилачког аспекта)*, докторска дисертација.
- Вуковић 1940:** Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, Београд.
- Вуковић 1967:** Ј. Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Вуковић 1991:** М. Вуковић, *Начин изражавања заповијести у руском и српскохрватском језику*, магистарски рад.
- Вушовић 1927:** Д. Вушовић, *Дијалект источне Херцеговине*, Београд—Земун: Графички завод: „Макарије“.
- Горшков 1963:** А. И. Горшков, *Старославянский язык*, Москва: Высшая школа.
- Горшкова, Хабургајев 1981:** К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаев, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Высшая школа.
- Грицкат 1954:** И. Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик.
- Грицкат 1956:** И. Грицкат, „О неким особинама футура II (футура егзактног)“, *Наш језик*, VIII/3–4, 89–105.
- Грицкат 1957–1958:** И. Грицкат, „О неким видским особеностима српскохрватског глагола“, *Јужнословенски филолог*, XXII, 65–130.
- Грицкат 2004:** И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Грковић Мејџор 1993:** Ј. Грковић Мејџор, *Језик Псалтира из штампарије Црнојевића*, Подгорица: ЦАНУ: Одбор за обиљежавање 500 година прве штампане ћирилске књиге на словенском југу.
- Грковић Мејџор 1997:** Ј. Грковић Мејџор, „Партиципи у српкословенском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/1, 21–39.
- Грковић Мејџор 2008:** Ј. Грковић Мејџор, „Ка реконструкцији прасловенске синтаксе“, *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 71–83.
- Грковић Мејџор 2010:** Ј. Грковић Мејџор: „О конструкцији акузатива с партиципом (типолошки и когнитивни аспекти)“, *Јужнословенски филолог*, LXVI, 187–203.
- Дилпарић 2004:** П. Дилпарић, „О неким аспектима односа словенског имперфекта и аориста“, *Српски језик: студије српске и словенске*, IX/1–2, 577–583.
- Дмитријев 1972:** П. А. Дмитриев, „Придаточные предложения с двусторонними синтаксическими связями“, *Јужнословенски филолог*, XXIX/1–2, 243–274.
- Дурново 1959:** Н. Дурново, *Очерк истории русского языка*, S’gravenhage: Mouton&co.
- Ђорђевић 1931:** П. Ђорђевић, *О старословенским трпним придевима*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Ђорђевић 1975:** П. Ђорђевић, *Старословенски језик*, Нови Сад: Матица српска.
- Иванов 1990:** В. В. Иванов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Просвещение.
- Ивић 1958а:** М. Ивић, „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, III, 139-149.
- Ивић 1958б:** М. Ивић, „Словенски императив уз негацију“, *Радови*, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, X, књ. 4, 23–44.
- Ивић 1980:** М. Ивић, *О значењу српскохрватског плусквामперфекта*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXIII/1, 1980: 93–100.
- Ivić³ 2008:** М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: XX vek: Krug (Beograd: Ćigoja štampa).
- ИГРЈ 1978:** *Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Простое предложение* (под ред. В. И. Борковского), Москва: Наука; Академия наук СССР: Институт русского языка.

- ИГРЈ 1982:** *Историческая грамматика русского языка. Морфология. Глагол* (под ред. Р. И. Аванесова, В. В. Иванова), Москва: Наука.
- Јерковић 1977:** В. Јерковић, „Апсолутни датив у ’Житију Светога Симеона’ од Светога Саве“, (уредник) С. Глигоријевић, *Зборник Владимира Мошина*, 117–124.
- Караџић 1814:** В. С. Караџић, *Писменица сербскога језика: по говору простога народа, написана Вуком Стефановићем сербијанцем*, Виенна: У печатњи Г. Јоана Шнирера.
- Кликовац 2009:** Д. Кликовац, „О презенту несвршених глагола за означавање будућих ситуација“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 57–71.
- Ковачевић 1998:** М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа; Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Ковачевић 2005а:** М. Ковачевић, „Тотални граматички промашај“, *Српски језик: студије српске и словенске*, X/1–2, 781–823.
- Ковачевић 2005б:** М. Ковачевић, „Пунозначна и копулативна употреба глагола бити“, *Српски језик: студије српске и словенске*, X/1–2, 211–233.
- Ковачевић 2006:** М. Ковачевић, „Стилске доминанте у Божовићевој причи ’Први пут у Новом Пазару’“, (уредник) Д. Бојовић, *Језик и стил Григорија Божовића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет; Зубин Поток: Стари Колашин: 77–91.
- Ковачевић 2008:** М. Ковачевић, „Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику“, *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 195–211.
- Ковачевић 2009:** М. Ковачевић, „Употреба футура II у простој реченици“, *Српски језик: студије српске и словенске*, 14/1–2, 65–76.
- Ковачевић 2013:** М. Ковачевић, *Српски писци у озрачју стилистике*, Београд: Филип Вишњић.
- Ковачевић 2016:** М. Ковачевић, „Глаголски облици с претериталним значењем у приповиједи ’Уклетва’ Григорија Божовића“, *Поетика Григорија Божовића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет; Ниш: Филозофски факултет; Зубин Поток: Културни центар „Стари Колашин“, 373–385.
- Кузњецов ²2002:** П. С. Кузнецов, *Очерки по морфологији праславјанског језика*, Москва: Едиториал УРСС.

- Курешевић 2007:** М. Курешевић: „Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L, 429–447.
- Курешевић 2013:** М. Курешевић, „Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив“, *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, Београд: САНУ, Одбор за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 410–417.
- Maretić ²1931:** Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Obnova.
- Маројевић 1996:** Р. Мароевич, „Етюды по грамматике древнерусского языка. I (К прочтению Свинцовой грамоты)“, *Вопросы языкознания*, 3, 17–22.
- Маројевић 1998:** „Компаративно-историјски приступ класификацији врста речи у српском и руском језику“, *Научни састанак слависте у Вукове дане*, 27/2, 39–48.
- Маројевић 2000:** Р. Маројевић, „Александар Белић као компаративиста и палеослависта (Увод. Фрагменти 1–3)“, *Српски језик: студије српске и словенске*, V/1–2, 59–80.
- Маројевић 2001а:** Р. Мароевич, *Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями. Т. I, Типология. Фонология. Морфология имени. Т. II, Морфология глагола. Синтаксис. Теория перевода*, Москва: Международный университет бизнеса и управления; Белград: Сербский фонд славянской письменности и славянских культур.
- Маројевић 2001б:** Р. Мароевич, „Над чем работают ученые“, *Вопросы языкознания*, 2, 151–153.
- Маројевић 2005а:** Р. Маројевић, Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2005б:** Р. Маројевић, „Двјеста тридесет година Жалостне пјсанце племените Асан-агинице (Са аспекта културологије, историје језика и науке о стиху)“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/1, 25–42.
- Маројевић ²2008:** *Српски језик данас*, Београд: Бард-фин; Бања Лука: Романов.
- Маројевић 2010:** „Структура врста ријечи у савременом српском језику (у поређењу са старославенским и руским)“, Пале: Универзитет у Источном

Сарајеву, Филозофски факултет, Научни скуп: Интердисциплинарност и јединство савремене науке, Књига 4, т. I, 99–110.

Маројевић 2014: Р. Маројевић, „’Тамна мјеста’ Слова о полку Игорева са становишта лингвистике и поетике,“ *Славистика*, XVIII, 187–197.

Маројевић 2016: Р. Маројевић, Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД, Цетиње: Narodni muzej Crne Gore.

Маслов 2004: Ю. С. Маслов, *Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание*, Москва: Языки славянской культуры.

Меје 1951: А. Мейе, *Общеславянский язык*, Москва: Издательство иностранной литературы.

Милетић 1940: Б. Милетић, *Црмнички говор*, Београд: Српска краљевска академија, Српски дијалектолошки зборник, књига IX.

Милошевић 1970: К. Milošević, *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 24.

Милошевић 1972: К. Milošević, „Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku“, *Književni jezik*, 3–4, 63–84.

Милошевић 1982: К. Милошевић, „Обилежаваче будућности у српскохрватском језику“, *Књижевни језик*, XI/1, 1–12.

Мусић 1925–1926: А. Musić, „Aorist imperfektivnih glagola u srpsko-hrvatskom jeziku“, *Јужнословенски филолог*, V, 27–41.

Николић¹⁰ 2002: С. Николић, *Старословенски језик I. Правопис. Гласови. Облици*, Београд: Требник.

Остојић 2009: Б. Остојић, „Стабилност и нестабилност временских глаголских облика и иновације у књижевном језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 87–93.

Пецо 1964: А. Пецо, *Говор Источне Херцеговине*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Пешикан 1959: М. Пешикан, „Неке напомене о развоју активних партиципа у српскохрватском језику“, *Зборник за филологију и лингвистику*, II, 88–106.

- Потебња 1941:** А. А. Потебња, *Из записок по русской грамматике*. Т. IV. *Глагол. Местоимение. Числительное. Предлог*, Москва—Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Потебња 1958:** А. А. Потебња, *Из записок по русской грамматике*. Т. I–II, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.
- Радовановић 1990:** М. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.
- РГ 2005:** *Русска граматика, I, Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*, Москва: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- Ремњова 1995:** М. Л. Ремнева, *История русского литературного языка*, Москва: Филология.
- Ремњова 1998:** М. Л. Ремнева, „О грамматических характеристиках праславянских диалектов на поздних этапах развития“, *Научные доклады Филологического факультета МГУ*, выпуск 3 (К XII Международному съезду славистов в Кракове), 91–113.
- Ружичка 1962:** Р. Ружичка, „Глагольный вид в 'Повести временных лет'“, Вопросы глагольного вида. Составление сборника, редакция, вступительная статья и примечания проф. Ю. С. Маслова, 308–319.
- Сими́на 1959:** Г. Я. Сими́на, „К вопросу об употреблении глагольных форм прошедшего времени в «Повести временных лет» по Лаврентьевскому списку“, *Исследования по грамматике русского языка*, II, Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 42–59.
- Симић 2009:** Р. Симић, „Нормативни и употребни статус футуроида ћу/ћеш... + да + презент“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 51–55.
- Сладојевић 1953–1954:** П. Сладојевић, „О имперфекту у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, XX/1–4, 213–228.
- Сладојевић 1955–1956:** П. Сладојевић, „О значењу аориста у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, XXI/1–4, 131–136.
- Сладојевић 1966:** П. Сладојевић, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватскоме језику*, Београд: Научна књига; Цетиње: Обод.

- Спасојевић 2015:** М. Спасојевић, *Двовидски глаголи у савременом српском језику*, докторска дисертација.
- Стакић 2012:** М. Стакић, „Структура и развитак имперфекта у српском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/3, 23–61.
- Стакић 2013:** М. Стакић, „Грађење имперфекта у савременом српском језику“, *Српски језик: студије српске и словенске*, XVIII, 87–109.
- Стакић 2014:** М. Стакић, „Функције и значења трпног глаголског придева“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/3, 215–234.
- Станојчић, Поповић ⁵1997:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1953–1954:** М. Стевановић, „Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша“, *Јужнословенски филолог*, XX/1–4, 39–80.
- Стевановић 1957–1958:** М. Стевановић, „Начин одређивања значења глаголских времена“, *Јужнословенски филолог*, XXII/1–4, 19–48.
- Стевановић 1966–1967:** „Значење аориста имперфективних глагола“, *Јужнословенски филолог*, XXVIII/1–2, 165–183.
- Стевановић 1967а:** М. Стевановић, *Функције и значење глаголских времена*, Београд: Научно дело.
- Стевановић 1967б:** М. Стевановић, „Глаголско време или глаголски начин“, *Анали Филолошког факултета*, VII, 133–140.
- Стевановић 1972:** М. Стевановић, „Глаголски облици као међусобне синтаксичке опозиције“, *Јужнословенски филолог*, XXIX/1–2, 81–103.
- Стевановић 1974:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*. II, *Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Стојићевић 1951:** А. Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.
- Стојменовић 2000:** Ч. Стојменовић, „Употреба апсолутног датива и зависне временске реченице у ’Житију Стефана Дечанског’“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 29/1, 297–305.
- Стојменовић 2001:** Ч. Стојменовић, „Употреба двојине, апсолутног датива и инфинитива у Акатисту Светоме апостолу и првомученику Стефану“, *Зборник Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, XI, 79–87.

- Суботић 1984:** Љ. Суботић, *Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку*, Прилози проучавању језика, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду.
- Танасић 1996:** С. Танасић, „О перфекту и плусквамперфекту имперфективних глагола“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXIX/1, 91–97.
- Танасић 2005а:** С. Танасић, *Синтакса глагола*, у: П. Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ: Београдска књига; Нови Сад: Матица српска (Београд: Радунић).
- Танасић 2005б:** С. Танасић, „Статус плусквамперфекта у српском стандардном језику“, (уредник) Б. Остојић, *Шести лингвистички скуп „Бошковићеве дани“*, 231–239.
- Танасић 2005в:** С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.
- Танасић 2011:** С. Танасић: „О координираној вези зависних клауза у српском језику“, *Радови Филозофског факултета Пале*, 13/1, 117–128.
- Танасић 2013:** С. Танасић: „Временско и узрочно значење везника *пошто* у савременом српском језику“, *Јужнословенски филолог*, LXIX, 319–334.
- Терзић 1999:** Б. Терзић, *Руско-српске језичке паралеле*, Београд: Славистичко друштво Србије.
- Хабургајев 1974:** Г. А. Хабургаев, *Старославјански јазык*, Москва: Просвещение.
- Черних ³1962:** П. Я. Черных, *Историческая грамматика русского языка. Краткий очерк*, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.
- Шевельова 2007:** М. Н. Шевелева, „«Русский плюсквамперфект в древнерусских памятниках и современных говорах»“, *Русский язык в научном освещении*, №2 (14), 214–252.
- Шевельова 2008:** М. Н. Шевелева, „Ещё раз о истории древнерусского плюсквамперфекта“, *Русски јазык в научном освещении*, №2 (16), 217–245.
- Шевельова 2009:** М. Н. Шевелева, „Плюсквамперфект в памятниках XV–XVI вв.“, *Русский язык в научном освещении*, №1 (17), 5–43.
- Штрбац 2002:** Г. Штрбац, „Апсолутни датив у Доментијановом Житију Светог Саве“, *Прилози проучавању језика*, 33, 5–18.

7.2. Извори

- ГрМ 1860:** *Грамота великаго князя Мстислава и сына его Всеволода Новгородскому Юрьеву монастырю* (1130 года.) И. И. Срезневскаго, СанктПетербургъ: въ типографіи Императорской академіи наукъ.
- ОССРК 1994:** В. Минић, *Одабране странице старе руске књижевности*. Избор, превод и пропратни текстови др Вук Минић, Цетиње: Обод.
- ПВИ 1930:** *Песма о војевању Игорову — руски епски спев из XII века —*, превео Др Иван Шајковић. Предговор и примедбе, Нови Сад: Штампарія Јовановића и Богданова.
- ПВИБ ²1939:** *Песма о војевању Игорову — руски епски спев из XII века —*, превео Др Иван Шајковић, Хелсинки: Сана.
- ПВЛ ²1962:** *Повесть временных лет у: Полное собрание русских летописей*. Том первый. *Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку*, Москва: Издательство восточной литературы.
- ПВЛ ДЛ ²1996:** *Повесть временных лет*. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Санкт-Петербург: „Наука”.
- ПВЛ ОТ:** *Повесть временных лет* (превод и коментари О. В. Творогов), преузето са интернет адресе <http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=4869> (5.08.2016)
- ПМЉ 2003:** *Повијест минулих љета или Несторов љетопис* (превод и коментари Н. Косовић), Београд: ИКП „Никола Пашић.“
- ППИ 1842:** „Пѣсна (Слово) о полку Игоревомъ (XII. вѣка) съ подлиннога Русскога или старога црквенобиблейскогъ на Србскій езыкъ преведена, и сложена по начину юначки народны пѣсама, съ доданымъ еднимъ примѣчаніемъ одъ М. Светића“, *Голубица съ цвѣтомъ књижества србскогъ*, IV, 148–178.
- ППИБ 1858:** *Пѣсна (Слово.) о полку Игоревомъ (XII. вѣка)*. Съ подлиннога Русскога или болѣ рећи съ старога црквенобиблейскога Славенскогъ на Србскій езыкъ преведена, и сложена по начину юначки народных пѣсама, съ доданымъ примѣчаніемъ“ (превео М. Светић), Дѣла Јована Хацића, у књижеству названого Милоша Светића. Књига II. Преводи спѣвни, у Карловци’: у Митрополитско-гимназіялној Типографіи.

- ПРИ 1971:** „Песма о ратовању Игору“ (превод и коментари В. Недић), *Летопис Матице српске* књ. 408, св. 4, 309–334.
- СПИ 1800:** *Историческая пѣснь о походѣ на Половцовъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII столѣтія съ переложеніемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе*, Москва: въ Сенатской Типографіи.
- СПИ ДЛ:** *Слово о полку Игореве* (превео Д. С. Лихачов), преузето са интернет адресе <http://gramma.ru/LIT/?id=2.1> (5. 08. 2016)
- СПИ ДМ 1870:** *Слово о полку Игоревом или Пјесма о Игоревеј чети*, превео и објаснио Данило Медић, Петроград: У тискарници Царске Академије наука.
- СПИ МПС 1957:** *Слово о полку Игору. Јуначки спев XII века*. Са староруског превео М. Панић-Суреп, Београд: Нолит.
- СПИ МПС² 2008:** *Слово о полку Игору*, са староруског превео М. Панић-Суреп, Београд: Бард-фин; Бања Лука: Романов (Земун: Графекс).
- СПИ ППЊ 1905:** *Слово о полку Игору* (превео Петар II Петровић-Његош), Годишњица Николе Чупића, књига XXIV, Београд: Државна штампарија.
- СПИ ОУО 1871:** „Слово о пуку Игореву, Игоря сина Светославова, унука Ольгова“ (превод и коментари О. Утјешеновић-Острожински, *Вила Острожинска. Ситне пјесме и основа естетике*, Беч: Из штампарије Л. Соммера и друг., 216–231.
- СПИ ОТ:** *Слово о полку Игореве* (Превео О. В. Творогов), преузето са интернет адресе http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/7c8a2d41-fec8-4ab1-a420-92fa7250cfec/Slovo_o_polku.pdf (5.08. 2016)
- СПИ ВХ 2016:** *Слово о походу Игоревом* (превод, прејев, коментари и поговор Вера Хорват), Београд: „Штампар Макарије“; Подгорица: Ободско слово (Нови Сад: Артпринт).
- SVI 1957:** „Spjev o vojevanju Igorovu, Igora, sina Svjatoslavova, unuka Olegova“, *Slavistična revija*, X, 217–229.
- SVPI² 1972:** *Spev o vojnom pohodu Igorovu, Igora, sina Svjatoslavova, unuka Olegova* (превео Ј. Бадалић), *Rusko-hrvatske književne studije*, Zagreb: Liber.

7.3. Речници

- МАС:** *Словарь русского языка в 4-х томах (Малый академический словарь)*, преузето са интернет адресе eb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp (5. 08. 2016)
- ПОС 1979:** *Псковский областной словарь с историческими данными*, вып. IV, Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- ПОС 2004:** *Псковский областной словарь с историческими данными*, вып. XV, Ленинград: Издательство С.-Петербургского университета.
- РЈАЗУ I 1880–1882:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ II 1884–1886:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ IV 1892–1897:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ V 1899:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, V/19, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ V 1902:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, V/22, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ VIII 1918:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VIII/35; VIII/36, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ X/44 1929:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, X/44, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ X/45 1930:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, X/45, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ X/46 1931:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, X/46, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ XI 1933:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XI/48, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ XIII 1953:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XIII/56; XIII/58, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РЈАЗУ XIV 1953:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XIV/59, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- PJAZU XV 1955:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XV/65, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- PJAZU XVI 1958:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XVI/70, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- PJAZU XVIII 1963:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XVIII/77, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- PJAZU XX 1972:** XX/86 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XX/84; XX/86, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- PJAZU XXII 1975:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XXII/91, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- PMС I ²1990:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. I, Нови Сад: Матица српска.
- PMС II ²1990:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. II, Нови Сад: Матица српска.
- PMС III ²1990:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. III, Нови Сад: Матица српска.
- PMС IV ²1990:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. IV, Нови Сад: Матица српска.
- PMС V ²1990:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. V, Нови Сад: Матица српска.
- PMС VI ²1990:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. VI, Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ I 1959:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I, Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српскохрватски језик.
- РСАНУ II 1962:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, II, Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српскохрватски језик.
- РСАНУ IV 1966:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, IV, Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српскохрватски језик.
- РСАНУ V 1968:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, V, Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српскохрватски језик.

- РСАНУ VIII 1973:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, VIII, Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српскохрватски језик.
- РСАНУ IX 1975:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, IX, Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српскохрватски језик.
- РСАНУ X 1978:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, X, Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српскохрватски језик.
- РСАНУ XVI 2001:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, XVI, Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српскохрватски језик.
- СДРЯ I 1988:** *Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) в десяти томах*, т. I, Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка, «Русский язык».
- СДРЯ II 1989:** *Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.), в десяти томах*, т. II, Москва: «Русский язык».
- СДРЯ III 1990:** *Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) в десяти томах*, т. III, Москва: «Русский язык».
- СДРЯ IV 1991:** *Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) в десяти томах*, т. IV, Москва: «Русский язык».
- СДРЯ V 2002:** *Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) в десяти томах*, т. V, Москва: Российская академия наук: Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- СДРЯ VI 2000:** *Словарь древнерусского языка (XI-XIV) вв. в десяти томах*, т. VI, Москва: «Азбуковник».
- СДРЯ VII 2004:** *Словарь древнерусского языка (XI-XIV) вв. в десяти томах*, т. VII, Москва: Российская академия наук: Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- СДРЯ IX 2012:** *Словарь древнерусского языка (XI-XIV) вв. в десяти томах*, т. IX, Москва: Российская академия наук: Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- СДРЯ X 2013:** *Словарь древнерусского языка (XI-XIV) вв. в десяти томах*, т. X, Москва: «Азбуковник».

- Срезневский I ²2003:** *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. I, Москва: «Знак».
- Срезневский II ²2003:** *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. II, Москва: «Знак».
- Срезневский III ²2003:** *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. III, Москва: «Знак».
- СсСПИ:** Словарь справочник Слова о полку Игореве, преузето са интернет адресе <http://feb-web.ru/feb/slovoss/ss-abc/> (5. 08. 2016)
- СРЯ I 1975:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. I, Москва: «Наука».
- СРЯ II 1975:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. II, Москва: «Наука».
- СРЯ III 1976:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. III, Москва: «Наука».
- СРЯ IV 1977:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. IV, Москва: «Наука».
- СРЯ V 1978:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. V, Москва: «Наука».
- СРЯ VI 1979:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. VI, Москва: «Наука».
- СРЯ VII 1980:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. VII, Москва: «Наука».
- СРЯ VIII 1981:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. VIII, Москва: «Наука».
- СРЯ IX 1982:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. IX, Москва: «Наука».
- СРЯ X 1983:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. X, Москва: «Наука».
- СРЯ XI 1986:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XI, Москва: «Наука».
- СРЯ XII 1987:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XII, Москва: «Наука».
- СРЯ XIII 1987:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XIII, Москва: «Наука».
- СРЯ XIV 1988:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XIV, Москва: «Наука».
- СРЯ XV 1989:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XV, Москва: «Наука».
- СРЯ XVI 1990:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XVI, Москва: «Наука».
- СРЯ XVII 1991:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XVII, Москва: «Наука».
- СРЯ XXI 1995:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XXI, Москва: «Наука».
- СРЯ XXII 1997:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XXII, Москва: «Наука».
- СРЯ XXIII 1996:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XXIII, Москва: «Наука».
- СРЯ XXIV 2000:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XXIV, Москва: «Наука».
- СРЯ XXV 2000:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XXV, Москва: «Наука».
- СРЯ XXVII 2006:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XXVII, Москва: «Наука».

- СРЯ XXVIII 2008:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. XXVIII, Москва: «Наука».
- ЭССЯ IV 1977:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, вып. IV, Москва: «Наука».
- ЭССЯ IX 1983:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, вып. IX, Москва: «Наука».
- ЭССЯ XXV 1999:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, вып. XXV, Москва: «Наука».
- СРНГ XII 1977:** *Словарь русских народных говоров*, вып. XII, Ленинград: «Наука».
- СРНГ XIV 1978:** *Словарь русских народных говоров*, вып. XIV, Ленинград: «Наука».
- СРНГ XXX 1996:** *Словарь русских народных говоров*, вып. XXX, Санкт-Петербург: «Наука».
- СРНГ XXXIV 2000:** *Словарь русских народных говоров*, вып. XXXIV, Санкт-Петербург: «Наука».
- СРНГ XXXV 2001:** *Словарь русских народных говоров*, вып. XXXV, Санкт-Петербург: «Наука».
- СРНГ XXXVIII 2004:** *Словарь русских народных говоров*, вып. XXXVIII, Санкт-Петербург: «Наука».
- СРНГ XL 2006:** *Словарь русских народных говоров*, вып. XL, Санкт-Петербург: «Наука».
- ТСРЯ 2007:** *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*, Москва: Азбуковник.
- Черных П 1993:** П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. II, Москва: «Русский язык».

Прилог 1. Индекс староруских глагола

Б

БНТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.5.1/2; Т. 4.1.1.1/10

БНТН СЃ, ВИДИ Т. 2.1.1.2/1; Т. 3.1.1/5

БЛАГОСЛОВНТН, ВИДИ Т. 4.1.1.3/4

БАНСТАТН, ВНАДН Т. 2.2.2.1.4/4

БЛОУДНТН, 2.3.1.1/8; Т. 4.1.2.1.3/4

БОЛѢТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.1/2

БОРОТН СЃ, ВИДИ Т. 2.2.2.1.5.1/5; Т. 2.2.2.1.5.2/8

БЫВАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/5; Т. 3.2.2.3/2; Т. 3.2.3/12, 13

БЫТН, ВИДИ Т. 2.1.1.5.1.2/3; Т. 2.1.2.1.1.1/2; Т. 2.1.2.1.1.3/5; Т. 2.1.2.1.1.4/1, 2; Т. 2.1.2.1.1.5.1/7, 8; Т. 2.1.2.1.1.5.2/10; Т. 2.1.2.1.2.1/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Т. 2.2.1.1/7, 10; Т. 2.2.1.5.1.3/3; Т. 2.2.2.1.1/3; Т. 2.2.2.1.2.1/1; Т. 2.2.2.1.2.2/2, 3; Т. 2.2.2.1.4/1, 2, 3, 4, 5; Т. 2.2.2.1.5.5/15, 16; Т. 2.2.2.2.2/1, 2, 3, 4, 5; Т. 2.2.2.2.3.2/3; Т. 2.2.2.3.2/2, 3, 4, 5, 6; Т. 2.2.2.3.3/7, 8; Т. 2.2.2.3.4/9; Т. 2.2.2.3.5/10, 11; Т. 2.3.1.1/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; Т. 2.3.1.2/1, 2, 3; Т. 2.3.1.3.1/1, 2; Т. 2.3.1.3.2/3, 4, 5, 6; Т. 2.3.1.4/1, 2, 3; Т. 2.3.2.1/1, 2; Т. 2.3.2.2.1/1, 2; Т. 2.3.2.2.2/3, 4; Т. 2.4.1.1.1/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10; Т. 2.4.1.1.2/1, 2, 3; Т. 2.4.1.1.3.1/1, 2, 3, 4, 5; Т. 2.4.1.1.3.2/6, 7, 8, 9, 10; Т. 2.4.1.1.4/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Т. 2.4.1.2.2.3/1, 2; Т. 2.4.1.2.3/1, 2; Т. 2.4.2.1.3.1/1, 2, 3, 4, 5; Т.

3.2.1.2.1/2, 3; т. 3.2.1.4/1, 2, 3, 4; т.
3.2.2.3/1, 3, 4; т. 3.2.3/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8,
9, 10, 11; т. 4.1.1.1/5; т. 4.1.1.3/1, 2; т.
4.1.2.1.1/2, 3; т. 4.1.2.1.3/1, 2, 3, 4; т.
4.2.1.1/1, 2, 3; т. 4.2.1.2/1; т. 4.2.2.1/1, 2,
3; т. 5.1.3.1/2, 3; т. 5.2.1/1; т. 5.2.2/1, 2, 3

В

ВЕЗТН, ВИДИ Т. 2.2.2.2.3.2/3	ВЪЗПЛЕСКАТН, ВИДИ Т. 2.4.2.1.1/2
ВЕЛНУАТН СЃ, ВИДИ Т. 2.2.2.1.3/1	ВЪЗАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.2/5; т. 2.3.1.1/1; т. 2.4.2.1.1/3; т. 2.4.2.1.3.1/5; т. 3.1.2/8; т. 4.1.1.2/6; т. 4.2.1.1/1
ВЕРЕАНТН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.2.2.2/3	ВЪКОУШАТН, ВИДИ Т. 3.1.1/4
ВЕСТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.1/2; т. 2.1.2.1.2.1/5; т. 2.4.2.1.3.2/12	ВЪЛНВАТН, ВИДИ Т. 3.1.1/4
ВНАДЪТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.1/3; т. 2.2.1.3.1/1, 2; т. 2.2.2.3.2/5; т. 2.2.2.3.3/7, 8; т. 2.4.2.1.3.1/6; т. 3.1.3.1/2, 3; т. 3.2.2.1/1; т. 5.1.3.1/4	ВЪЛОЖНТН, ВИДИ Т. 2.1.1.1/5; т. 2.2.1.2/3
ВНСЪТН, ВИДИ Т. 3.2.1.2.2/6	ВЪМЕТАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.2/13
ВЛАДЪТН, ВИДИ Т. 3.2.1.3/2	ВЪПРАШАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.2/14, 15; т. 2.3.1.3.2/3; т. 5.1.3.2/16
ВЛЕЦН, ВИДИ Т. 2.2.2.2.3.1/1	ВЪСКРЪСПОУТН, ВИДИ Т. 5.1.4/2
ВННМАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.2/8	ВЪСПНТАТН, ВИДИ Т. 3.1.2/9
ВРЕЦН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.2.2.2/5; т. 2.4.1.2.3/1	ВЪСПЛАКАТН СЃ, ВИДИ Т. 2.1.1.1/2
ВЪВЪРНТН СЃ, ВИДИ Т. 2.3.2.2.1/2	ВЪСПРНЪАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.5.1.1/1
ВЪДАТН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.3/2	ВЪСТАТН, ВИДИ Т. 2.4.2.1.1/2
ВЪДАТН СЃ, ВИДИ Т. 5.1.1/8	ВЪСТОУПНТН, ВИДИ Т. 2.4.2.1.1/2; т. 5.1.1/9
ВЪЗВРАТНТН, ВИДИ Т. 4.2.2.1/2	ВЪСХОДНТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.5.3/11
ВЪЗВЪСТНТН, ВИДИ Т. 2.2.2.3.4/9	ВЪСЪСТН, ВИДИ Т. 5.1.5.1/3
ВЪЗДАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.5.3/3	ВЪПНТН, ВИДИ Т. 3.1.3.2/14
ВЪЗДВНГПОУТН, ВИДИ Т. 4.1.1.2/1	ВЪТЕУН, ВИДИ Т. 3.1.3.2/14
ВЪЗДОНТН, ВИДИ Т. 3.1.2/9	ВЪХОДНТН, ВИДИ Т. 3.2.1.2.1/1
ВЪЗДРАСТН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.1.2/1	ВЪНТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.2.1/1
	ВЪДЪТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/11; т. 2.2.2.1.4/5;

ВЪЗЛЕЛЪЯТН, ВИДИ Т. 5.1.1/3

ВЪЗЛОЖИТН, ВИДИ Т. 2.1.1.1/4; Т.

2.2.1.2/3; Т. 2.3.2.2.2/4

ВЛЪЗТН, ВИДИ Т. 3.1.2/8

ВЪЗНЕСТН, ВИДИ Т. 2.4.1.1.1/9

ВЪЗНЕСТН СЪ, ВИДИ Т. 5.1.4./2

Т. 3.2.1.1/1; Т. 3.2.1.4/1; Т. 5.2.1/1

ВЪРОВАТН, ВИДИ Т. 3.1.6/5; Т. 5.1.2/1

ВЪЯТН, ВИДИ Т. 3.1.1/2

Г

ГЛАГОЛАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/9; Т.

2.2.2.1.2.2/7; Т. 2.2.2.1.5.1/4; Т.

2.2.2.2.1.1/1; Т. 2.3.1.2/2; Т. 3.2.2.2/4

ГОВОРИТН, ВИДИ Т. 2.2.1.5.1.1/1

ГРАЯТН, ВИДИ Т. 2.2.1.5.1.1/1

ГРЕМЪТН, ВИДИ Т. 3.1.1/1

Д

ДАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.1/4; Т. 2.2.1.3.1/3, 4;

Т. 2.4.1.1.4/2; Т. 4.1.1.3/5; Т. 4.2.1.2/1; Т.

5.1.3.1/5, 6, 7

ДЕРЖАТН, ВИДИ Т. 3.2.2.3/3

ДОБИТН СЪ, ВИДИ Т. 3.1.2/8

ДОНСКАТН СЪ, ВИДИ Т. 2.1.1.1/7

ДОСПЪТН, ВИДИ Т. 2.4.2.1.1/5

ДОТЕУН, ВИДИ Т. 2.2.1.2/4

ДЪЛАТН, ВИДИ Т. 2.2.2.2.3.2/4; Т.

2.4.1.2.2.3/2

ДЪЯТН, ВИДИ Т. 3.2.1.1/6; Т. 3.2.1.3/1

Ж

ЖАЛОВАТН, ВИДИ Т. 4.2.1.3/1

ЖИТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/5, 7; Т. 2.2.2.1.5.1/7;

Т. 2.2.2.1.5.3/13; Т. 2.3.1.2/1; Т.

2.4.1.2.1.3.2/3; Т. 4.1.1.1/7; Т. 4.1.2.1.3/2

ЖРАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/6

З

ЗАБЫВАТН, ВИДИ Т. 5.1.2/7

ЗАСЪПАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.4/1

ЗАЖНГАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/12
ЗАНТН, ВИДИ Т. 2.1.1.1/2
ЗАКЛАТН, ВИДИ Т. 5.2.2/2
ЗАКЛЕПАТН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.2.2.1/1
ЗАПОВѢДАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.2/16; Т.
2.3.1.3.2/4
ЗАРЪЗАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.4/2; Т. 3.1.4/1

ЗАХОДНТН, ВИДИ Т. 2.3.1.3.2/5; Т.
2.4.2.1.3.2/12
ЗАЦІНТНТН, ВИДИ Т. 2.4.1.1.4/7
ЗЪВАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.2/8; Т. 3.2.2.2/1
ЗЪРЪТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.1/5

И

ИЗБАВНТН, ВИДИ Т. 5.1.1/6
ИЗБНВАТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.5.1/1
ИЗБНТН, ВИДИ Т. 2.4.1.1.1/10; Т.
2.4.2.1.1/6
ИЗВЕСТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.2.2/2
ИЗГІНТН, ВИДИ Т. 3.1.2/2
ИЗНТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.2.1/2; Т. 5.1.5.3/1
ИЗНЕМАГАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/3; Т.
2.2.2.1.5.1/4
ИЗНЕМОГАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/4
ИЗПОУСТНТН, ВИДИ Т. 3.1.6/3
ИЗОДЪТН СЪ, ВИДИ Т. 2.4.1.1.1/4
ИЗПІНТН, ВИДИ Т. 4.1.1.2/11
ИЗПЪЛНІТН, ВИДИ Т. 5.1.3.1/6; Т. 5.1.3.1/6
ИЗПЪЛНІТН СЪ, ВИДИ Т. 5.1.4/1
ИЗСЪУН, ВИДИ Т. 5.2.2/3
ИЗЧЕЗПОУТН, ВИДИ Т. 2.1.1.1/1; Т. 2.2.1.2/1

ИЗЪГНАТН, ВИДИ Т. 2.3.2.1/1; Т. 3.1.6/4
ИЗЪЯТН, ВИДИ Т. 5.1.1/6
ИЗЪЦАНТН, ВИДИ Т. 3.1.6/2
ИМЪТН/ИМАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/2; Т.
2.2.1.3.2/13; Т. 2.2.1.5.2/2; Т. 2.3.1.4/2; Т.
2.4.2.1.2/1; Т. 3.2.1.4/4; Т. 4.1.1.1/1, 2, 3,
4, 5, 6; Т. 4.1.1.2/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Т.
4.1.1.3/1, 5; Т. 4.1.2.2/1; Т. 5.1.2/3; Т.
5.1.4/4
ИСКАТН, ВИДИ Т. 3.2.1.1/2
ИСХОДНТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.2.1/2; Т. 3.1.1/3
ИТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.1/6, 7, 8; Т.
2.1.2.1.1.3/2; 2.1.2.1.1.5.1/1; Т.
2.1.2.1.1.5.2/9; Т. 2.2.2.1.2.2/4; Т.
2.4.1.1.3.1/2; Т. 2.4.2.1.3.1/8; Т. 3.1.3.1/4,
5; Т. 5.1.3.1/7, 8

К

КАЗАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.1/5; Т.
2.4.2.1.3.1/9; Т. 3.1.3.1/6, 7, 8; Т. 3.2.2.3/4

КОВАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/1, 2
КОПЪАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.1/9

КАЗННТН, ВИДИ Т. 3.1.3.1/9
КАЖТН СЃ, ВИДИ Т. 3.2.1.2.1/4
КНКАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.5.1.1/1
КАНКНОУТН, ВИДИ Т. 2.1.1.1/2
КЛАСТН, ВИДИ Т. 3.1.1/2
КНАЖНТН, ВИДИ Т. 2.1.1.2/3; Т. 2.2.1.1/8

КРЪСТНТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.2.2.1/2; Т.
2.4.1.2.2.3/1; Т. 5.1.3.1/9
КРЪСТНТН СЃ, ВИДИ Т. 2.4.1.1.3.1/3; Т.
2.4.1.1.4/4
КОУПНТН, ВИДИ Т. 3.2.1.1/3; Т. 4.2.1.2/1

Л

ЛЕЖАТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.5.1/6
ЛЕУН, ВИДИ Т. 3.1.2/6; Т. 5.1.4/5
ЛЃННТН СЃ, ВИДИ Т. 4.1.1.1/9
ЛЃТАТН, ВИДИ Т. 3.1.1/1

ЛОВНТН, ВИДИ Т. 3.2.1.2.2/7
ЛЮБНТН, ВИДИ Т. 2.2.2.2.2/1, 2, 3; Т.
3.2.1.1/2; Т. 3.2.1.2.2/5

М

МАЗАТН СЃ, ВИДИ Т. 3.1.1/4
МННОУТН, ВИДИ Т. 2.4.2.1.3.1/3
МОЛОТНТН, ВИДИ Т. 3.1.1/2
МОУЎНТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.2.1/7

МОУН, ВИДИ Т. 3.2.1.1/5; 5.1.2/6, 8, 9
МЪСТНТН, ВИДИ Т. 2.4.2.1.3.1/10; Т.
3.1.3.1/10, 11; Т. 5.1.3.1/10, 11

Н

НАВОДННТН СЃ, ВИДИ Т. 2.3.2.2.2/3
НАНТН, ВИДИ Т. 2.1.1.5.4/1
НАКАЗАТН, ВИДИ Т. 2.4.2.1.3.2/13
НАЛЃЗТН, ВИДИ Т. 2.1.1.1/6; Т. 4.1.1.2/3
НАПНСАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.2/17; Т.
3.1.2/11
НАПОНТН, ВИДИ Т. 2.2.2.3.2/3

НАРЕУН, ВИДИ Т. 2.3.1.1/9; Т. 3.1.6/1
НАРНЦАТН, ВИДИ Т. 3.2.2.2/2
НАУЃАТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.5.3/11; Т.
2.2.2.3.2/6; Т. 2.4.2.1.1/8; Т. 4.1.1.1/8, 9; Т.
4.2.1.3/1
НЕСТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.1/10

О

ОБНДЪТН, ВИДИ Т. 2.2.2.2.2/5; Т.
3.1.3.2/15; Т. 3.2.2.1/2, 3
ОБЛАДАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.2/7; Т.
2.2.2.1.4/2; Т. 3.1.3.2/16; Т. 4.1.2.1.2/1
ОБАНЗАТН СЃ, ВИДИ Т. 2.2.1.1/13
ОБАНТН СЃ, ВИДИ Т. 3.1.2/8
ОБРАЦАТН СЃ, ВИДИ Т. 3.2.1.2.2/8
ОБРЪЗАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.4/3, 4
ОБЪДАТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.5.1/4
ОБЪЦАТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.5.1/3; Т.
2.1.2.1.1.5.4/13; Т. 2.4.1.1.3.2/6
ОДЪВАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/14
ОМОУНТН, ВИДИ Т. 3.1.2/1
ОМЫВАТН, ВИДИ Т. 3.1.1/4
ОПУСТЪТН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.1.2/2

ОСКВЪРПАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/6
ОСКОУДЪТН, ВИДИ Т. 2.4.1.1.1/3
ОСЛОУШАТН СЃ, ВИДИ Т. 5.1.1/7
ОСНОВАТН, ВИДИ Т. 2.4.1.1.1/8
ОСТРНТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.2.2/5
ОСЪДЪТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.5.1/5
ОТЪВЕСТН, ВИДИ Т. 3.1.2/6
ОТЪВЪЦАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.2/18; Т.
2.2.2.1.5.2/9; Т. 3.1.3.2/17
ОТЪНТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.5.1/5
ОТЪМЪТАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.2/8
ОТЪРНОУТН, ВИДИ Т. 5.1.3.2/17
ОТЪХОДНТН, ВИДИ Т. 3.2.1.5/2
ОТЪЯТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.2.1/1; Т.
4.2.1.3/3; Т. 5.1.1/6

П

ПАСТН, ВИДИ Т. 2.1.1.1/8
ПЕРЕЖЕУН, ВИДИ Т. 3.1.2/8
ПЕРЕРЪЗАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.4/5
ПНТН, ВИДИ Т. 2.3.1.2/3
ПЛАВАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.2/2
ПЛАТНТН, ВИДИ Т. 3.1.3.1/12; Т. 5.1.3.1/12
ПОВЪГНОУТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.5.5/15; Т.
3.1.2./4
ПОВЪДНТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.2.1/3; Т.
4.1.1.2/5
ПОВЪДАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.2/19; Т.
2.2.1.3.2/9, 10; Т. 2.2.2.2.3.2/4; Т.
2.3.1.3.2/6; Т. 2.4.2.1.3.2/14; Т. 3.1.3.2/18

ПОСЫЛАТН, ВИДИ Т. 3.2.2.3/2
ПОСЫПАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.4/1
ПОСЪКАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.3.2/13
ПОСЪЯТН, ВИДИ Т. 2.3.2.1/2
ПОТЕУН, ВИДИ Т. 3.1.3.2/14
ПОХВАЛНТН СЃ, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.2.2/3
ПОУАТН, ВИДИ Т. 4.1.1.1/10; Т. 4.2.1.3/3;
Т. 5.1.5.1/2
ПОЧЪРПЪТН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.1.2/2
ПОУАТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.3/1; Т. 5.1.5.1/4
ПРАВНТН, ВИДИ Т. 3.2.1.2.2/5
ПРЕБЫВАТН, ВИДИ Т. 4.1.1.1/1
ПРЕКЛОПНТН, ВИДИ Т. 2.4.2.1.1/1

ПОГОУВНТН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.1.1/1; Т.
3.1.2/5, 9; Т. 4.1.1.2/9

ПОГОУВЛАТН, ВИДИ Т. 5.1.2/5; Т. 5.1.5.2/1

ПОДАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.5.1.2/2; Т. 3.1.2/6

ПОДОБАТН, ВИДИ Т. 2.2.2.3.1/1

ПОДЪАТН, ВИДИ Т. 3.1.6/2

ПОНМАТН, ВИДИ Т. 2.4.1.1.3.2/7; Т.
3.1.3.2/19

ПОНТН, ВИДИ Т. 2.1.2.2/1; Т. 5.1.1/4, 5; Т.
5.1.5.1/5; Т. 5.1.5.2/2

ПОКАЗАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.2/20; Т.
2.4.1.1.3.2/8; Т. 3.1.3.2/20, 21

ПОКАЗННТН, ВИДИ Т. 4.2.2.1/3

ПОКЛОПНТН СЃ, ВИДИ Т. 3.1.2/11

ПОКОРНТН СЃ, ВИДИ Т. 2.4.1.1.4/3

ПОКРЫТН, ВИДИ Т. 2.4.1.1.1/2

ПОЛЕТЪТН, ВИДИ Т. 3.1.2/1

ПОМАЗАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.2/21; Т.
2.2.1.3.2/11

ПОМЕРЕТН, ВИДИ Т. 4.1.1.2/10

ПОМНЛОВАТН, ВИДИ Т. 5.1.1/5

ПОМННАТН, ВИДИ Т. 3.1.1/4

ПОНЕСТН, ВИДИ Т. 5.1.1/2

ПОРОУЧНТН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.3/2

ПОСАДНТН, ВИДИ Т. 2.1.2.2/1

ПОСАЖАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.2/5

ПОСВЪТНТН, ВИДИ Т. 2.2.1.2/6

ПОСКОУЧНТН, ВИДИ Т. 2.1.1.1/2; Т. 2.2.1.2/2

ПОСЛОУЖНТН, ВИДИ Т. 2.4.1.1.3.2/9

ПОСЛОУШАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.3.2/22; Т.
2.1.2.1.1.3/3; Т. 2.2.1.3.2/8, 12; Т.
2.4.1.1.3.2/10; Т. 3.1.3.2/22, 23; Т.
5.1.3.2/17

ПРЕКЛОПНТН СЃ, ВИДИ Т. 2.4.2.1.1/2

ПРЕЛОМНТН, ВИДИ Т. 4.1.1.2/11

ПРЕЛЪСТНТН, ВИДИ Т. 2.3.1.1/4; Т. 5.1.4/3

ПРЕСТАВНТН СЃ, ВИДИ Т. 2.4.2.1.1/11

ПРЕСТОУПАТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.5.1/1

ПРЕСЪДЪТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.5.3/12

ПРЕАТН, ВИДИ Т. 3.1.2/3

ПРНВОЗНТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/6

ПРНГВОЗАНТН, ВИДИ Т. 2.2.2.3.2/4

ПРННТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.1/3; Т.
2.1.2.1.1.2.2/5; Т. 2.1.2.2/1; Т.
2.2.1.3.2.1/3; Т. 2.4.1.1.1/1, 10; Т.
2.4.2.1.1/9; Т. 4.1.2.1.2/2.

ПРНКРЫТН, ВИДИ Т. 2.4.2.1.1/2

ПРНЛОЖНТН, ВИДИ Т. 4.1.1.2/11

ПРНЛЪПЛАТН СЃ, ВИДИ Т. 3.2.1.1/4

ПРННОСНТН СЃ, ВИДИ Т. 3.1.1/6

ПРНСПЪТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.5.1/2, 8

ПРНСТАТН, ВИДИ Т. 3.1.2/7

ПРНТРЕПЕТАТН, ВИДИ Т. 2.3.1.1/2

ПРНХОДНТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.1/2, 4; Т.
2.4.1.1.2/1; Т. 2.4.1.2.1.3.2/2; Т.
2.4.2.1.4/1; Т. 3.2.1.5/1

ПРНЪАТН, ВИДИ Т. 2.1.1.1/9; 2.1.2.2/1; Т.
2.4.1.1.1/7; Т. 4.2.1.1/3

ПРОБНТН, ВИДИ Т. 2.4.1.1.1/6

ПРОГНАТН, ВИДИ Т. 4.1.1.2/7

ПРОГОПНТН, ВИДИ Т. 2.2.2.2.2/4; Т.
3.2.2.3/1

ПРОДАТН, ВИДИ Т. 2.4.1.2.2.2.2/2

ПРОДААТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.1/1

ПРОНТН, ВИДИ Т. 3.1.2/7

ПРОРЕЧН, ВИДИ Т. 2.3.1.4/1; Т. 2.4.1.1.2/3

поставителен, види т. 2.3.1.4/3; т.
2.4.2.1.1/10; т. 2.4.2.2/1; т. 3.1.2/3
постривателен, види т. 2.4.2.1.3.2/15
посъветен, види т. 5.1.1/1; т. 5.1.5.1/1

прославителен, види т. 2.4.1.1.1/9
противителен съв., види т. 2.2.2.1.5.1/5
поуцателен, види т. 5.1.2/6
пътен, види т. 2.2.1.2/4; т. 2.4.2.1.3.1/4

Р

радователен съв., види т. 4.1.1.1/3; т. 5.1.2/4
ражателен, види т. 4.1.2.1.1/1
разболителен съв., види т. 2.3.1.1/3
раздавателен, види т. 2.1.2.1.2.2.1/3
разнителен съв., види т. 5.1.4/2
разоумителен, види т. 2.1.1.3.2/23; т.
3.1.3.2/24; т. 4.1.2.1.3/1; т. 5.1.3.2/18
разстрелвателен, види т. 2.1.1.3.2/24; т.
2.2.1.3.2/13

расварителен съв., види т. 2.1.1.5.2/2
растворвателен съв., види т. 2.2.1.5.1.2/2
режен, види т. 2.1.1.3.1/11, 12; т.
2.1.1.5.3/1; т. 2.1.2.1.1.5.5/14; т.
2.2.1.3.1/6; т. 3.2.2.2/3; т. 5.1.3.1/13, 14;
т. 5.1.4/6
родителен съв., види т. 3.1.2/9

С

сватителен, види т. 2.1.2.1.2.1/6
слышателен, види т. 2.2.2.1.3/2; т.
2.2.2.3.2/2; т. 2.3.1.3.1/1; т. 2.4.1.1.3.1/4;
2.4.1.2.2.3/4; т. 5.1.5.3/2.
слъпителен, види т. 2.1.2.1.2.1/4; т.
2.4.1.2.3/1; т. 2.4.2.1.3.2/12
смирнителен, види т. 4.1.1.2/8
смирателен съв., види т. 4.1.1.1/8
спастиелен, т. 5.1.1/6
стателен, види т. 3.1.2/11
стенателен, види т. 4.1.2.1.3/3
стлателен, види т. 3.1.1/2
стопателен, види т. 2.2.2.1.3/3
стоятелен, види т. 3.2.1.1/8; т. 3.2.1.4/2; т.

съгръшителен, види т. 2.4.1.2.1.3.1/1
съдумателен, види т. 2.1.1.5.2/1.
съжежен, види т. 2.2.1.2/3
създателен, види т. 2.3.1.1/6, 7
съказателен, види т. 2.1.1.3.2/25; 3.1.3.2/25,
26; т. 3.2.1.4/3.
съпителен, види т. 2.1.1.1/9; т. 3.1.2/3, 12
съповедателен, види т. 2.1.1.3.2/26
съпоуцателен, види т. 2.2.2.1.5.1/3
сътворителен, види т. 2.1.2.1.1.1/1;
2.1.2.1.1.2.1/1; т. 2.3.1.1/5, 8; т.
2.4.1.1.4/5; т. 2.4.1.2.1.1/3; т. 2.4.1.2.3/1;
т. 2.4.2.1.1/7; т. 4.1.1.2/4; т. 4.2.1.1/2; т.
5.1.5.1/4

4.1.1.1/2
 страдатн, види т. 3.2.1.1/7
 стрѣлатн, види т. 2.2.2.1.5.1/2; т. 5.1.2/2
 соудантн, види т. 4.1.2.2/2; т. 4.2.1.3/2
 събляостн, види т. 2.4.2.2/2
 съвляечн сѧ, види т. 3.1.2/8
 съвршнтн, види т. 2.1.2.1.2.2.2/4
 съвъкоупнтн, види т. 2.1.2.1.2.2.1/1; т.
 2.4.1.1.1/8

съхраннтн, види т. 4.1.1.2/2; т. 5.2.2/1
 съпатн, види т. 2.2.1.1/14; т.
 2.2.2.2.1.2/2
 сѣдѣтн, види т. 2.2.1.5.2/1; т.
 2.2.2.1.2.2/6; 2.2.2.1.5.4/14
 сѣстн, види т. 2.4.1.1.1/5; т. 3.1.2/10
 сѣун, види т. 2.1.1.3.1/13; т. 3.1.3.1/13
 сѣяти, види т. 2.2.1.1/1

Т

творнтн, види т. 2.4.2.1.3.1/11; т. 3.1.1/4;
 т. 3.2.1.1/6; т. 5.1.3.1/15
 теун, види т. 2.2.2.1.4/1
 троужатн сѧ, види т. 2.4.1.1.2/2; т. 4.1.1.1/9

трѣцатн, види т. 3.1.1/1
 трастн сѧ, види т. 4.1.2.1.3/3

У

оубнватн, види т. 2.2.1.1/5
 оубнтн, види т. 2.1.2.1.1.5.1/7; т.
 2.1.2.1.2.1/2; т. 2.4.1.2.2.1/2; т.
 2.4.1.2.2.3/3; т. 4.2.2.1/1
 оубоудантн, види т. 2.1.1.5.3/2
 оугодантн, види т. 2.4.1.1.1/7; т. 4.2.1.1/3
 оукаратн, види т. 2.2.1.1/12
 оукрастн, види т. 2.4.1.2.1.1/2
 оумножнтн сѧ, види т. 2.1.2.1.1.5.1/6;
 2.4.2.1.4/2
 оумърѣтн, види т. 2.1.1.1/3; т.
 2.1.2.1.1.5.3/12; т. 2.2.1.2/3; т. 2.4.2.1.1/4

оумыкнватн, види т. 2.2.1.1/5
 оупрошатн, види т. 2.1.1.5.4/2
 оурѧдантн, види т. 2.4.1.2.2.1/1
 оуспнтн, види т. 2.3.1.1/2
 оутвердантн сѧ, види т. 2.3.2.2.1/1
 оутолоунтн, види т. 2.4.1.2.2.2.2/4
 оутрѣтн, види т. 3.1.2/1
 оучнтн, види т. 2.4.1.1.2/3; т. 2.4.2.1.2/2;
 т. 3.2.2.3/4

Х

ХОДНТН, ВИДИ Т. 2.2.1.5.2/3; Т. 2.4.2.1.2/2 ХРАПНТН, ВИДИ Т. 3.2.2.3/5

ХОТЪТН, ВИДИ Т. 2.2.2.1.5.2/9, 10; Т.

4.1.1.1/6, 7; Т. 4.1.1.2/8, 9, 10, 11; Т.

4.1.1.3/2, 3, 4; Т. 4.1.2.2/2; Т. 4.2.1.3/2, 3

Ц

ЦАРСТВОВАТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.5.3/11; Т.

4.1.2.2/1

ЦЪЛОВАТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.1.1/4; Т.

2.1.2.1.1.3/4; Т. 2.3.1.3.1/2; Т. 2.4.1.1.3.1/5

Ч

ЧРЪПАТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/14

Ѓ

ЃСТН, ВИДИ Т. 2.2.1.1/5, 10; 2.2.1.5.2/4

ЃТН, ВИДИ Т. 2.1.2.1.2.1/4; Т. 4.2.2.1/1, 2

Биографија

Вишња Вишњевац рођена је 23. октобра 1985. године. Основну школу завршила је у Новој Пазови, а затим Пету београдску гимназију (друштвено-језички смер) у Београду. Академске 2004/2005. године уписала је студијску групу Руски језик и књижевност на Филолошком факултету Универзитета у Београду, где је дипломирала академске 2008/2009. године. Исте године уписала је мастер студије на Филолошком факултету у Београду, а завршни рад под називом *Прошла времена у староруском у поређењу са савременим српским језиком (на материјалу Слова о полку Игоровом и Слова о закону и благодати)*, под менторством проф. др Радмила Маројевића, одбранила је академске 2009/2010.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Вишња Вишњевац
број уписа 10133/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

СИСТЕМ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У СТАРОРУСКОМ У ПОРЕЂЕЊУ
СА САВРЕМЕНИМ СРПСКИМ И РУСКИМ КЊИЖЕВНИМ ЈЕЗИКОМ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 23. МАРТА 2017.

Вишњевац

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Вишња Вишњевац
Број уписа 10133 / A
Студијски програм Руски језик и књижевност
Наслов рада Систем графских облика у староруском у поређењу са савременим српским и руским
књижевним језиком
Ментор проф. др Радмилко Маројевић

Потписани Вишња Вишњевац

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 23. марта 2017.

Вишњевац

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

СИСТЕМ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У СТАРОСРПСКОМ У ПОРЕЂЕЊУ
СА САВРЕМЕНИМ СРПСКИМ И РУСКИМ КЊИЖЕВНИМ ЈЕЗИКОМ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 23. марта 2017.

